

TOPLUMSAL ARAşTIRMALAR KİTABI
(SOCIAL RESEARCHES BOOK)

5

Editors &Editörler

Özden AYDIN & İpek şENEL ÖZAYTEN & Sevda İNAN

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR KİTABI
(SOCIAL RESEARCH BOOK)

5

Editors & Editörler

Özden AYDIN & İpek ŞENEL ÖZAYTEN & Sevda İNAN

Mizanpaj-Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni Editörü

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ

ISBN: 978-625-5850-48-5

PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Matbaa: Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kùltür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Temmuz 2025

TOPLUMSAL ARAşTIRMALAR KİTABI
(SOCIAL RESEARCHES BOOK)

5

BÖLÜM YAZARLARI & CHAPTER AUTHORS

Prof. Dr. Ayşen SİNA
Prof. Dr. Turan SAĞER
Prof. Dr. Hasan KAYA
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Doç. Arda ERAVCI
Doç. İlke KARCILIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi İpek ŞENEL ÖZAYTEN
Dr. Öğr. Üyesi Okan GÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Özge ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ İNAN
Dr. Öğr. Gör. Özden AYDIN
Öğr. Gör. İlknur Kübra YALÇINDAĞ
Öğr. Gör. Serap BOZPOLAT AYAN
Bahar AKSOY
Gamze BOZTÜRK
Damla BULUT
Ömer ŞİMAY

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	vii
SAGALARDAN GERÇEĞE: JOMSVİKİNGLERİN İZİNİ SÜRMEK.....	1
Ayşen SİNA & Ömer ŞİMAY	
ANTİK YUNAN’DA SAVAŞ RİTÜELLERİ	13
Ayşen SİNA	
DANSIN GÖÇEBE BELLEĞİ: ROMAN DANSINDA KİMLİK VE TEMSİL.....	51
Bahar AKSOY & Turan SAĞER & Arda ERAVCI	
KARAMANLI NİZÂMÎ DİVANI’NDA HARF VE KELİME OYUNLARI	61
Hasan KAYA & Damla BULUT	
RUS VE FRANSIZ ARMONİ EĞİTİM SİSTEMLERİ: TEORİK VE PEDAGOJİK FARKLILIKLAR	77
İlke KARCILIOĞLU	
1950-1960 DÖNEMİ TÜRKİYE’SİNDE SAĞLIK REFORMLARI VE AŞILAMA POLİTİKALARI: BASIN KAMPANYALARI VE SLOGANLARIN TOPLUMSAL ETKİSİ ÜZERİNE AKADEMİK ANALİZ	103
İlknur Kübra YALÇINDAĞ & Gamze BOZTÜRK	
GÜNÜMÜZ SANATINDA EKOLOJİK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: BİR DERS KAPSAMINDA MALZEME İLE ALTERNATİF ÇÖZÜMLER	121
İpek ŞENEL ÖZAYTEN	
MOSKOF CASUSLARI İZMİR’DE! SULTAN III. SELİM DEVRİNDE RUSYA’NIN İZMİR’DEKİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ	149
Okan GÜVEN	
1887–1914 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN HÜKÜMETLERİ.....	165
Ökkeş NARİNÇ	
TAVSİYENAMELER: OSMANLI BÜROKRASİSİNDE BİR REFERANS MEKANİZMASI.....	185
Özden AYDIN	
SHAKESPEARE’İN “KISASA KISAS”INA EPİK DİYALEKTİK MÜDAHALE: BRECHT’İN “YUVARLAK KAFALILAR SİVRİ KAFALILAR”I.....	203
Özge ÖZTÜRK	
“İFADE-İ MAHSUSA” YAZILARI ÜZERİNDEN POLİS MECMUASI’NIN KURUMSAL HAFIZASI VE YAYIN VİZYONUNA DAİR BİR DEĞERLENDİRME	235
Serap BOZPOLAT AYAN	

ŞİDDETİN ORTAK YAPISI: İNSANLARA VE HAYVANLARA YÖNELİK ŞİDDETİN PATO FİZYOLOJİSİ.....	243
Sevda İNAN	

Sunuş

UTAK Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Bilim Derneği tarafından organize edilen ve farklı disiplinlerden araştırmacıların ortak bir amaç için bir araya geldiği, bilimin disiplinlerarası yapısını en iyi yansıtan yurt içi ve yurt dışında kongreler düzenleyen bir oluşumdur. Farklı disiplinlerin yer aldığı kongreler (Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri, Turizm ve Gastronomi, Güzel Sanatlar ve Mühendislik Bilimleri) yüzlerce bilim insanının ve genç araştırmacının katıldığı bilim şölenleri olmuştur. Çok sayıda bilimsel araştırmaların sunulduğu kongrelerde alanında uzman araştırmacıların bir araya geldiği çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Bilim Derneği'nin bünyesinde olan bu kongrelere pek çok üniversite ve kurum paydaş olarak katılmakta başta akademik çevre olmak üzere toplumun bütün tabakalarında karşılık bulacak başarılı çalışmalara imza atılmaktadır. Her organizasyonda Türkiye ve dışından daha çok bilim insanının iştirak ettiği kongrelerin bildirileri özet bildiriler olarak yayımlanmaktadır.

UTAK ilk kongresini 28-30 Mayıs 2021 tarihleri arasında Uluslararası Ankara Kongresi olarak çevrim içi, 4-6 Mart 2022 tarihlerinde Erzurum'da yüzyüze olarak, üçüncü kongresini 23-25 Aralık 2022 tarihlerinde çevrimiçi olarak, dördüncüsünü 17-19 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara'da yüzyüze-çevrimiçi olarak, beşincisini 27-30 Kasım 2024 tarihlerinde Karadağ'da yüzyüze olarak ve altıncısını 4-8 Şubat 2025 tarihlerinde yüz yüze olarak Bulgaristan'da, yedincisini ise 15-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında İzmir-Çeşme'de düzenlemiştir.

Toplumsal Araştırmalar Kitabı-5 başlıklı bu eser, UTAK bünyesinde akademi dünyasına sunulan beşinci yayındır. Toplumsal Araştırmalar Kitabı-5'ün içerisinde; UTAK'ın düzenlediği kongrelerden 2025 yılında gerçekleştirilen TAK-5'te UTAK-İzmir-Çeşme kongresinde özet olarak sunulan bazı özgün çalışmaların gözden geçirilerek, genişletilmiş çalışmaları ve aynı kongreye katılan araştırmacıların kongrede sundukları bildiriden bağımsız olarak hazırladıkları ve toplumsal araştırmalar kapsamındaki çalışmalar yer almaktadır. Kitapta; tarih, edebiyat, sağlık ve sanat alanlarından 13 özgün çalışma başlığı yer almaktadır. On yedi yazarın çalışmalarının yer aldığı Toplumsal Araştırmalar Kitabı-5'in bilim dünyasına faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Editörler

SAGALARDAN GERÇEĞE: JOMSVİKİNGLERİN İZİNİ SÜRMEK

Ayşen SİNA* & Ömer ŞİMAY**

Özet: Jomsvikingler X. ve XI. yüzyıllarda etkin olan yarı efsanevi savaşçı Viking topluluğudur. Norveç'te küçük devletleri oluşturan bağımsız Viking şefleri Hersarların gücü zayıflamaya başlayınca Norveç Kralı I.Harald Harfagri -Güzel Saçlı Harald- otoriteyi tek noktada toplama siyaseti gütmüştür. Birkaç Viking şefi ve savaşçılarından bazıları söz konusu otoriteyi kabul etmiş ve Güzel Saçlı Harald'a boyun eğerek onun hizmetine girmişlerdir. Diğer yandan I. Harald Harfagri'nin otoritesini tanımayan Viking şefleri ve savaşçıları ise isyan ederek ülkeyi terk etmişler ve başka yere göç ederek Jomsviking veya Jomsvikingelag olarak adlandırılan savaşçı topluluğunu oluşturmuşlardır. İçerisinde kadınların ve çocukların yer almadığı bu yapay kabile olan Jomsvikingler Jomsborg adlı efsanevi kalede ikamet etmekteydiler. Jomsviking Sagasına göre paralı asker olan Jomsvikinglerin kurucusu Palnatoki adlı bir Viking şefidir. Palnatoki'nin gücünden ve eşkıya saldırılarından kaygılanan Wendland kralı Brusleifr onu hizmeti altına almıştır. Böylelikle hem Palnatoki'nin ve beraberindekilerin savaşçı gücünden yararlanmış hem de eşkıya saldırılarına karşı önlem almıştır. Onlara Jomsviking Sagası'nda geçen Jom olarak adlandırılan yeri vermiştir. Daha sonra burası bir liman şehrine dönüşmüştür. Jom'un aslında bir kale olduğunu belirten kaynaklarda bulunmaktadır. Bu nedenle Jomsborg denilen bu yerin günümüzde Polonya'nın Wolin Adasında olabileceği üzerinde durulmaktadır. X. yüzyılının sonlarında Jomsvikinglerin başında Danimarka Kralı Sturt Harald'ın oğlu Earl Sigvald adlı şefin bulunduğu dönem Jomsvikinglerin en parlak dönemidir. Danimarka Kralı Mavi Diş Harald 980'de Jomsvikingleri Wendland'a yerleştirmiştir. Paralı savaşçı topluluğu olan Jomsvikinglerin kendi kanunları bulunmaktadır ve bu kanunlar sayesinde birbirleri arasında kardeşlik bağı oluşmuştur. Paralı asker oldukları için pek çok kişi adına da savaşmışlardır. 1043 yılında Norveç Kralı İyi Magnus Jomsborg kalesini yok ederek Jomsvikinglerin varlığına son vermiştir. Bu çalışmada Jomsvikinglerin siyasal ve ideolojik yönleri incelenecektir. X. yüzyıl İskandinavya'sındaki siyasal yapılanmaları, Hristiyanlık ve paganlık çatışması, Jomsvikignlerin askeri düzeni ve bağımsız kimliği gibi unsurlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vikingler, Jomsvikingler, Jomsviking Saga, Jomsborg, Jomsviking Kanunları, Viking Kardeşliği.

* Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi, ORCID: 0000-0002-5301-5973, asina@nku.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0005-2869-5347, simay9559@hotmail.com.

FROM SAGAS TO REALITY: TRACING THE JOMSVIKINGS

Abstract: The Jomsvikings are a semi-legendary Viking warrior community that was active in the 10th and 11th centuries. When the power of the independent Viking chiefs Hersars, who formed small states in Norway, began to weaken, the Norwegian King Harald I. Harfagri - Harald the Beautiful-Haired - pursued a policy of concentrating authority at a single point. A few Viking chiefs and warriors accepted this authority and submitted to Harald the Beautiful-Haired and entered his service. On the other hand, the Viking chiefs and warriors who did not recognize the authority of Harald I. Harfagri rebelled and left the country, migrating elsewhere and formed a warrior community called the Jomsviking or Jomsvikingelag. This artificial tribe, the Jomsvikings, which did not include women and children, lived in the legendary castle called Jomsborg. According to the Jomsviking Saga, the founder of the mercenary Jomsvikings was a Viking chief named Palnatoki. The Wendland King Brusleifr, concerned about Palnatoki's power and bandit attacks, took him into his service. Thus, he benefited from the warrior power of Palnatoki and his companions and also took precautions against bandit attacks. He gave them the place called Jom in the Jomsviking Saga. Later, this place became a port city. There are sources stating that Jom was actually a castle. For this reason, it is thought that this place called Jomsborg could be on Wolin Island in today's Poland. The period when Earl Sigvald, the son of the Danish King Sturt Harald, was the leader of the Jomsvikings at the end of the 10th century was the brightest period of the Jomsvikings. The Danish King Harald the Blue Fang settled the Jomsvikings in Wendland in 980. The Jomsvikings, who were a mercenary warrior community, had their own laws and thanks to these laws, a bond of brotherhood was formed between them. Since they were mercenaries, they also fought on behalf of many people. In 1043, the Norwegian King Magnus the Good destroyed the Jomsborg castle and put an end to the existence of the Jomsvikings. This study will examine the political and ideological aspects of the Jomsvikings. Elements such as their political structure in 10th century Scandinavia, the conflict between Christianity and paganism, the military order and independent identity of the Jomsvikings will be evaluated.

Key Words: Vikings, Jomsvikings, Jomsviking Saga, Jomsborg, Jomsviking Laws, Viking Brotherhood.

Giriş

Norveç Kralı Güzel Saçlı Harald¹ (Harald Harfagri), 872'deki Hafrsfjorden Muharebesi'nden sonra Norveç'i tek bir otorite altında toplamıştır. Bunun sonucunda

¹ Güzel Saçlı veya Sarı Saçlı Harald olarak anılan Norveç Kralı, 872-933 yılları arasında hüküm sürmüştür.

bağımsız Viking şefleri olan **hersarlardan** bir kısmı ülkeyi terk etmiş, bir kısım hersarlar Güzel Saçlı Harald'ın idaresine girerek **Lendirr-Men** denilen merkeze bağlı idareciler olmuşlardır. Bu durumu kabullenmeyen hersarlar ve onlara bağlı özgür Viking savaşçıları olan **bondiler** (kast sisteminde özgür birey) göç ederek Jomsviking veya Jomsvikingelag olarak adlandırılan savaşçı topluluğunu oluşturmuşlardır.²

Jomsviking ismi sadece sagalarda geçmektedir. Bu yüzden Jomsvikingler yarı efsanevi olarak anılmaktadırlar. Yine efsanevi Jomsborg kalesinde ikamet etmektedirler. Bazı araştırmacılara göre ise sadece efsanedirler. Lakin Jomsviking ismini vermeyip onlarla ilişkili el yazmaları ve runik yazıtlar bulunmaktadır. Jomsvikinglerden bahseden Saga eserleri şöyledir:

Jomsviking Sagası 13. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. İzlanda destanıdır. Jomsvikinglerden en detaylı bilgi veren sagadır.³

Heimskringla 13. yüzyılda Snorri Sturlusson tarafından yazılmıştır. Saganın bir ismi olmamasına rağmen Dünya Küresi anlamına gelen Kringla Heimsins kelimesiyle başladığı için bu isimle anılmaktadır. Norveç Kralları Destanı olarak da bilinmektedir.⁴ Jomsvikingler hakkında bilgi vermektedir.

Knytlinga Saga 13. yüzyılda yazılmıştır. Danimarka krallarının tarihini anlatmaktadır. Heimskringladan ilham alınarak Snorri Sturluson'un yeğeni Olafr Thordarson tarafından yazıldığı düşünülmektedir.⁵ Jomsvikinglerin ve Jomsborg'un kuruluşundan bahsetmektedir.

² Chartrand-Durham-Harrison-Heath, *Vikingler*, çev. Samet Özgüler, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.47; Kim Hjarðar-Björn Bandlien-Ida Scott, "Slaget i Hafsfjorden [Hafsfjorden Muharebesi]", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, https://snl.no/slaget_i_Hafsfjorden, (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Halil Yavaş, *Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Vikingler*, Motto Yayınları, İstanbul, 2019, s.324-325.

³ Knut Odegard, "Jómsvíkinga saga" [Jomsviking Sagası], *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, https://snl.no/J%C3%B3msv%C3%ADkinga_saga, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

⁴ Selahattin Özkan, "Önsöz", *Heimskringla Tanrılardan Krallara*, yaz. Snorri Sturluson, çev. Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.7; Børge Nordbø, "Heimskringla"], *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, <https://snl.no/Heimskringla>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

⁵ Knut Odegård, "Knytlingasaga", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, <https://snl.no/Knytlingasaga>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Skaldic Project, "Knýtlinga saga (Knýtl)", <https://skaldic.org/m.php?p=doc&i=780>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

Morkinskinna 13. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Norveç krallarının tarihini anlatmaktadır. Heimskringlanın kaynağını oluşturmaktadır. Küflü Parşömen demektir.⁶ Jomsvikinglerin katıldığı Hjørungavágr Muharebesi hakkında bilgi vermektedir.

Fagrskinna, Heimskringla'nın kaynağını oluşturan bir kral destanıdır. 14. yüzyıldan günümüze ulaşan eserin 13. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Norveç tarihini anlatmaktadır. İzlandalı tarihçi Tormod Torfaeus Fagrskinna destanına Güzel Parşömen ismini vermiştir.⁷ Hjørungavágr Muharebesi ile ilgili bilgi vermektedir.

Jomsvikingler ismini vermeyip onlarla ilişkili bilgiler veren Orta Çağ kaynakları şöyledir:

Bremenli Adam: Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi: 11. yüzyılda yazılmıştır. Vikinglerden bahseden ilk Avrupalıdır. Viking çağı döneminde yazılmıştır bu yüzden hem pagan inanış hakkında hem de İskandinavya'nın Hristiyanlaşması sürecinden bahseden bir eserdir.⁸ Jomsborg yerleşiminin olabileceği şehir hakkında bilgi vermektedir.

Saxo Grammaticus: Gesta Danorum: Eserinin ismi Danimarkalıların İşleri anlamındadır. Grammatucus lakabı da dilbilgini anlamına gelmektedir. 12. yüzyılda Latince olarak yazılmıştır. 16 tane kitaptan oluşmaktadır. Gesta Danorum, Danimarkalıların atası Efsanevi Kral Dan'dan itibaren başlayıp Kral IV. Knud'a kadar bilgi vermektedir.⁹ Jomsborg'un olabileceği yerleşim hakkında bilgi vermektedir.

Jomsvikingler pagan savaşçı kardeşler topluluğudur. Bu çalışmada Jomsvikinglerin siyasi, dini ve ideolojik özellikleri incelenecektir. Ayrıca Jomsvikinglerin sagalarda nasıl anlatıldığına değinilecek, onlarla ilgili arkeolojik bulgular aktarılmaya çalışılacaktır.

⁶ Børge Nordbø, "Morkinskinna", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, <https://snl.no/Morkinskinna>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Project Muse, "Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)", [https://muse.jhu.edu/book/59958/#:~:text=Morkinskinna%20\(%22rotten%20parchment%22\),1275.](https://muse.jhu.edu/book/59958/#:~:text=Morkinskinna%20(%22rotten%20parchment%22),1275.), (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

⁷ Hallvard Magerøy, "Fagrskinna", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, <https://snl.no/Fagrskinna>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

⁸ Selahattin Özkan, "Sunuş", *Barbarlıktan Medeniyete Vikingler Bremenli Adam Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi*, yaz. Adamus Bremensis, çev. Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s.7-9.

⁹ Per Norseng, "Gesta Danorum", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2025, https://snl.no/Gesta_Danorum, (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Tor Ragnar Weidling, "Saxo", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, <https://snl.no/Saxo>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

1.Sagalara ve Yazılı Kaynaklara Göre Jomsvikingler

Jomsviking Sagasına göre paralı asker olan Jomsvikinglerin kurucusu Palnatoki¹⁰ adında bir Viking şefidir. Wendland kralı Brusleifr,¹¹ Palnatoki'nin faaliyetlerinden ve eşkıya saldırılarından endişe duymaktadır. Bunun için Palnatoki ile anlaşarak onu hizmetine almıştır. Böylece hem eşkıya saldırılarına karşı önlem almış hem de Palnatoki'nin askeri yönünden yararlanmıştır. Bunun için kral Brusleifr onlara Jom adında bir yer vermiş ve krallığın savunulmasında katkı sağlamasını istemiştir. Daha sonra bu yer limanı olan bir şehir kalesine dönüşmüştür. Bunun için buraya Jomsborg denmiştir. Jomsborg iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. “Borg” kelimesi eski Norsça’da (eski İskandinav dili) kale anlamındadır. “Jom” kelimesinin nereden geldiği tam bilinmemektedir ama Germence değil de eski Slavca da “hendek” kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Wendland ve Jom günümüzde Polonya sahilindeki Wolin adasında bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar Jomsborg’un sualtında olduğunu düşünmekle beraber Jomsborg kalesinin yeri tam olarak belli değildir. Ama araştırmacıların pek çoğu Jomsborg’un Wolin adasında olduğunu düşünmektedir.¹²

Knytlinga Sagaya göre Jomsvikinglerin kurucusu Bluetooth (Mavi Diş) Harald’tır. Jomsborg’u Mavi Diş Harald inşa ettirmiş ve Jomsviking kardeşliğini kurmuştur.¹³ Fagrskinna’ya göre de Jomsborg’u inşa ettiren Mavi Diş Harald’tır.¹⁴ Heimskringla’ya göre Mavi Diş Harald’ın oğlu ile Çatal Sakallı Sveinn arasındaki taht mücadelesinde Jomsvikingler Çatal Sakallı Sveinn’i desteklemişlerdir.¹⁵ Bu mücadelede Mavi Diş Harald yenilmiş ve sürgün edilmiştir. Jomsborg’a gelen Mavi Diş Harald Jomsborg’un yönetimini İsveç prensi **Güçlü Styrbjörn**’e bırakmıştır. Güçlü Styrbjörn İsveç Kralı Muzaffer Erik’e karşı Jomsvikinglerle beraber **Fýrisvellir Muharebesini (985-86)** düzenlemiş ama bu savaşta yenilmiştir. Bu Jomsvikinglerin kaybettiği ilk savaştır. Bu savaştan bahseden runik taşları bulunmaktadır. Bu runik yazıtlarda Jomsvikinglerin adı

¹⁰ Palnatoki, efasenevi Danimarkalı kahraman ve Jomsviking Saga’sına göre hem Jomsvikinglerin kurucusu hem de Jomsviking Kanunun hazırlayıcısıdır.

¹¹ Brusleifr, İskandinav sagalarında geçen efsanevi Wendland kralıdır.

¹² Chartrand-Durham-Harrison-Heath, a.g.e., s.48; Yavaş, a.g.e., s.192-193, 207

¹³ *Æfi Dana-Konunga eda Knytlinga Saga - Historia Cnutidarum Regum Daniae*, National and University Library of Iceland, Íslenskar fornþókmennir, Konungasögur landsbokasafn; additional collections, 1740, 4to, 819.3, Kny, s.2. <https://archive.org/details/AEfiDanaKonungae000222597v0KnytReyk/mode/2up>.

¹⁴ Øystein Lydik Idsø Viken, “Jomsborg”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2025, <https://snl.no/Jomsborg>. (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

¹⁵ Snorri Sturluson, *Tanrılardan Krallara Vikingler Heimskringla II*, çev. Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s.46

geçmese de onlarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Onların kaçmayıp ölene kadar savaştığı yazılmaktadır. Mavi Diş Harald son günlerini Jomsborg'ta geçirmiş ve burada ölmüştür. Bremenli Adam'a göre Harald'ın son günlerini geçirdiği yer Slavların **Jumne** dediği şehirdir. Saxo Gramaticus'ta Gesta Donrum'da bu şehirden **Julinum** diye bahseder.¹⁶ Jumne ve Julinum yerleşimlerinin Jomsborg olduğu düşünülmektedir.

Mavi Diş Harald için düzenlenen cenaze merasiminde Jomsvikinglerin yeni lideri Sigvaldi ve Çatal Sakallı Sveinn yemin ederek Norveç Kralı Hakon Sigurdsonu yeneceklerini söylemişlerdir. Herkes bu merasimde sarhoş olurken Jomsvikingler sarhoş olmamış ihtiyatlı davranmıştır. Sigvaldi idaresindeki Jomsvikingler **Hjørungavágr Muharebesinde (986)** 60 gemi ile beraber Norveç güçlerini oluşturan 150 gemiye saldırı düzenlemişlerdir. Jomsvikinglerin lideri savaşta dolu başlamasıyla geri çekilmiştir. Jomsviking beyi olan Vagn Sigvaldi'nin geri çekilmesini suçlamış ve onu mızrakla başından vurmuştur. Sagalarda Sigvaldi aşağılanmış bir kurnaz olarak tasvir edilmiştir. Vagn ise kahramanlaştırılmıştır. Vagn ve beraberindekiler esir düşünceye kadar savaşmışlardır.¹⁷

Jomsvikinglerin son saldırısı Danlarla beraber Norveçlilere yaptıkları **Svolder Muharebesidir**. Jomsvikingler Danimarka Kralı Çatal Sakal Sveinn ile birlikte Norveç kralı Olaf Tryggvason'a karşı savaşmışlardır. Jomsvikingler ilk başta Norveçlilerin tarafındayken daha sonra Çatal Sakal Sveinn'in tarafına geçmişlerdir. Knýtlinga Sagaya göre Svolder Muhaberesinden sonra Norveç Kralı İyi Magnus 1043 yılında Viking tehdidine son vermek için Jomsborg'a saldırmış ve burayı yakıp yıkarak bütün Jomsvikingleri öldürmüştür.¹⁸

¹⁶ Gwyn Jones, *A History of the Vikings*, Oxford University Press, London-New York-Toronto, 1968, s.127-128 <https://archive.org/details/historyofvikings0000unse/page/128/mode/2up>; Adamus Bremensis, *Barbarlıktan Medeniyete Vikingler Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi*, çev. Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s.87; Jürgen Udolph, "On the Etymology of Jomsborg", *Scripta Islandica: Isländska Sällskapets Årsbok*, C.65, 2014, s.184, <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:778545/FULLTEXT01.pdf>,

¹⁷ Stur., *a.g.e.*, s.48-52; Øystein Lydik Idsø Viken, "Jomsviking", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2021, <https://snl.no/jomsviking> (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Øystein Lydik Idsø Viken, "Slaget Ved Hjørungavåg [Hjørungavágr Muharebesi]", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2025, https://snl.no/slagnet_ved_Hj%C3%B8rungav%C3%A5g (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

¹⁸ Viken, "Jomsviking"; Claus Krag, "Slaget Ved Svolder [Svolder Muharebesi]", *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, 2024, https://snl.no/slagnet_ved_Svolder (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Chartrand-Durham-Harrison-Heath, *a.g.e.*, s.50-51.

1.2.Jomsviking Kanunları

Jomsvikinglerin efsanevi kurucu lideri Palnatoki aynı zamanda Jomsviking Kanunlarını koyan kişidir. Bu kanunlar şöyledir:

- 1) 50 yaşından büyük ya da 18 yaşından genç hiçbir erkek askere alınamaz
- 2) Askere alma sırasında akrabalık dikkate alınmaz
- 3) Hiçbir erkek, kendisinden zayıf olan düşmandan kaçamaz
- 4) Jomsvikingler kardeşleri olarak birbirlerinin intikamını alır
- 5) Olaylara bakılmaksızın hiçbir adam konuşmasıyla korkusunu göstermez
- 6) Ülkeden kovulma pahasına yağma ortaklaşa yapılır
- 7) Hiçbir kimse münakaşayı teşvik edemez
- 8) Dedikodu yapılamaz. Bütün haberleri önder yayar
- 9) Kale içinde hiçbir adam bir kadın bulunduramaz
- 10) Hiç kimse üç günden fazla ortalıktan kaybolamaz
- 11) Jomsviking kardeşliği dışında meydana gelmiş olan bir akraba katli ihtilafında son sözü önder söyler.

Bu kanunlar dışarıdan gelen bağılılıkları yok saymayı ve bunun yerine Jomsvikingler arasında sadakat bağı oluşturma ve yeni vazifeler vermeyi hedefler. Bu kanunların modern askeri birliklerin organizasyon metoduyla oldukça benzer yönleri vardır.¹⁹

2.Jomsborg Kalesinin Olası Konumları ve Jomsvikingler ile İlgili Arekeolojik Bulgular

Jomsborg Kalesinin Polonya'nın Wolin Adasında olduğu düşünülmektedir. Orta Çağ yazmalarında geçen Jumne ve Julinum adlı yerlerin Jomsborg olabileceği öne sürülmektedir ve Wolin Adası ile ilişkilendirilir. Wolin ve çevresindeki kazılarda 9-11. yüzyıla ait Viking Çağı'na tarihlenen çok sayıda eser ortaya çıkmıştır. **Wolin'de** bulunan kazı buluntuları arasında İskandinav ve Slav karışımı takılar, gümüş paralar, silah parçaları ve ticari eşyalar göze çarpmaktadır. Wolin'in zengin ticaret merkezi olduğuna dair görüşler mevcuttur. Lakin doğrudan "Jomsviking" olarak tanımlanabilecek hiçbir arkeolojik bulgu bulunamamıştır. Wolin'in özellikle bir surla

¹⁹ *The Saga of the Jómsvikings: A Translation with Full Introduction*, çev. Alison Finlay- Thordis Edda Johannesdottir, Medieval Institute Publications, Michigan, 2018, s.111; Chartrand-Durham-Harrison-Heath, a.g.e., s.48, 50.

çevrili olması, onu bölgedeki diğerk açık kentlerden ayırmaktadır. Bu da bazı araştırmacılara göre kalıcı bir garnizon olduğına işaret etmektedir. En somut arkeolojik ipuçları Wolin Adasının **Hangman Tepesi** (Galgebjerg) mezarlığından gelmiştir. Burası kuzey Avrupa'nın en büyük erken Orta Çağ mezarlıklarından biridir. 2021-22 kazılarında höyüklerin çoğı alttaki kumun altında tümüyle korunmuş olarak bulunmuştur. Yine burada normal mezarlardan farklı olarak **başı kesilmiş, elleri bağlanmış bir iskelet** ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntu, “mahkûm mezarı” olarak yorumlanmış ancak bazı arkeologlar bunun ritüel bir uygulama olabileceğini düşünmektedir. Hanman Tepesi mezarlarında höyük şeklinde kremasyon mezarları da bulunmuştur. Ayrıca tepede, yanmış odun parçaları içeren ve halka şekilli toprak set izleri keşfedilmiştir. Yine Wolin Adasında Gümüş Tepe'de krematoryum mezarların yanında sikkeler bulunmuştur. 2025-2027 yılları arasında Danimarka-Polonya iş birliği ile yapılacak yeni kazılarda Wolin Adasının kültürel mirası araştırılacak ve Jomsborg'a ait izler bulunmaya çalışılacaktır.²⁰

2.1.Curmsun Diski

2014 yılında İsveç'te Leh kökenli bir kız öğretmenine İkinci Dünya Savaşından kalma Polonya'dan getirilen bir kutunun içindeki altın diskı gösterdi. Curmsun Diski olarak adlandırılan bu diskin yaklaşık 1000 yılı civarına ait olduğı düşünölmekte ve Mavi Diş Harald'a ait olabileceğı tahmin edilmektedir. Ön yüzünde şöyle yazmaktadır:

+ARALD

CVRMSVN+

REXADTAN

ER+SCON+J

VMN+CIV

²⁰ Oğuz Kayra, “Mythical Viking Stronghold Jomsborg Could Be on Hangman's Hill Near Wolin, Archaeologist Say[Arkeologlar, Efsanevi Viking Kalesi Jomsborg'un Wolin Yakınlarındaki Hangman's Tepesi'nde Olabileceğini Söylüyor], *Arkeonews*, 2023, <https://arkeonews.net/mythical-viking-stronghold-jomsborg-could-be-on-hangmans-hill-near-wolin-archaeologist-say/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Søren Michael Sindbæk, “Danish-Polish Research Project to Shed Light on Shared Viking Past [Danimarka-Polonya Ortak Araştırma Projesi Viking Geçmişine Işık Tutacak]”, *Aarhus University Faculty of Arts*, 2025, <https://arts.au.dk/en/news-and-events/news/show/artikel/dansk-polsk-forskningsprojekt-skal-hente-faelles-vikingefortid-frem-i-lyset> (Erişim Tarihi: 30.05.2025); *Muzeum Wolin*, <https://muzeumwolin.pl/en/wolin/specially-protected-areas/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025); Wladyslaw Duczko, “Viking-Age Wolin (Wollin) in the Norse Context of the Southern Coast of the Baltic Sea”, *Scripta Islandica: Isländska Sällskapet's Årsbok*, C.65, 2014, s.151, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:778543/FULLTEXT01.pdf>.

ALDIN+

HARALD GORMSON KING OF DANES, SKÅNE (Scania), JUMNE, TOWN
ALDINBURG

Transkripsiyonun bu şekilde olduğu tahmin edilmektedir. Çevirisi: Harold Gormsson Danimarkalıların kralı, Scania(ns), Jumna(ns), Oldenburg Şehri olarak düşünülmektedir. Bu diskin 1840 yılında Wolin’de bulunduğu tahmin edilmekte ama bunun doğrulanması yapılamadığı için bu diskin sahte olma ihtimali de bulunmaktadır. Jumne yazısı Jomsborg kalesi ile bağlantılı görülmekte ve ayrıca üzerinde Harald yazması bu diskin Jomsvikingler hakkında dolaylı yoldan bilgi verme durumundadır. Bu disk Mavi Diş Harald’ın mührü olarak da anılmaktadır.²¹

Sonuç

Jomsvikinglerin ismi her ne kadar sagalarda geçse de Wolin Adasındaki arkeolojik veriler, Orta Çağ yazmalarında Jomsborg kalesine benzetilen isimleri farklı yerleşim yerleri ve doğruluğu tartışmalı olsa da Jomsvikinglerin varlığını doğrular nitelikteki Crumsun diski ve katıldıkları savaşlar hakkında doğrudan değil de dolaylı yollardan Jomsvikinglerden bahseden Rün taşlar Jomsvikinglerin varlığını güçlendiren delillilerdir. Wolin Adasında yapılacak olan yeni arkeolojik kazılar sayesinde hem Jomsvikinglerin hem de Jomsborg Kalesinin tam konumu bulunabilir. Ayrıca Mavi Diş Harald’ın mezarı da bu kazılar sonucu ortaya çıkabilir.

Kaynakça

Adamus Bremensis, (2020) *Barbarlıktan Medeniyete Vikingler Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi*, (çev. Selahattin Özkan), İstanbul: Yeditepe Yayınevi

Aefi Dana-Konunga eda Knytlinga Saga - Historia Cnutidarum Regum Daniae, (1740), National and University Library of Iceland, Íslenskar fornbókmenntir, Konungasögur landsbokasafn; additional collections, 4to, 819.3, Kny,
<https://archive.org/details/AEfiDanaKonungae000222597v0KnytReyk/mode/2up>

²¹ Sven Rosborn, “A Unique Object From Harald Bluetooth’S Time”, *academia*, 2015, s.1-2, 5-6, https://www.academia.edu/9647410/A_unique_object_from_Harald_Bluetooth_s_time_2015 ; Pontus Weman Tell, “The Curmsun Disc - Harald Bluetooth’s Golden Seal?”, *academia*, s.1-2, https://www.academia.edu/29233334/The_Curmsun_Disc_Harald_Bluetooth_s_Golden_Seal; Medieval Histories, “Harold Bluetooth’s Talisman – A Sensational Find? Or Fake?”, <https://www.medieval.eu/harold-bluetooths-talisman-sensational-find-fake/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025).

- Chartrand, R.- Durham, K.-Harrison, M.-Heath, I., (2020), *Vikinger*, (çev. Samet Özgüler), İstanbul: Kronik Kitap
- Duczko, Wladyslaw (2014), “Viking-Age Wolin (Wollin) in the Norse Context of the Southern Coast of the Baltic Sea”, *Scripta Islandica: Isländska Sällskapetets Årsbok*, C.65, s.143-151, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:778543/FULLTEXT01.pdf>.
- Hjardar, Kim- Bandlien, Bjørn- Scott Ida, (2024) “Slaget i Hafrsfjorden [Hafrsfjorden Muharebesi]”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, https://snl.no/slaget_i_Hafrsfjorden, (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Jones, Gwyn (1968), *A History of the Vikings*, Oxford University Press, London-New York-Toronto, <https://archive.org/details/historyofvikings0000unse/page/128/mode/2up>
- Kayra, Oğuz, 2023, “Mythical Viking Stronghold Jomsborg Could Be on Hangman’s Hill Near Wolin, Archaeologist Say[Arkeologlar, Efsanevi Viking Kalesi Jomsborg’un Wolin Yakınlarındaki Hangman's Tepesi'nde Olabileceğini Söylüyor], *Arkeonews*, <https://arkeonews.net/mythical-viking-stronghold-jomsborg-could-be-on-hangmans-hill-near-wolin-archaeologist-say/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025);
- Krag, Claus, (2024), “Slaget Ved Svolder [Svolder Muharebesi]”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, https://snl.no/slaget_ved_Svolder (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Magerøy, Hallvard, (2024), “Fagrskinna”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Fagrskinna>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Medieval Histories, “Harold Bluetooth’s Talisman – A Sensational Find? Or Fake?”, <https://www.medieval.eu/harold-bluetooths-talisman-sensational-find-fake/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Muzeum Wolin, <https://muzeumwolin.pl/en/wolin/specially-protected-areas/> (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Nordbø, Børge, (2024), “Heimskringla”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Heimskringla>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Nordbø, Børge, (2024), “Morkinskinna”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Morkinskinna>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Norseng, Per, (2025), “Gesta Danorum”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, https://snl.no/Gesta_Danorum, (Erişim Tarihi: 30.05.2025);

- Odegard Knut, (2024) “Jómsvíkinga saga” [Jomsviking Sagası], *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, https://snl.no/J%C3%B3msv%C3%ADkinga_saga, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Ødegård, Knut, (2024), “Knyttlingasaga”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Knyttlingasaga>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Özkan, Selahattin (2020) “Sunuş”, *Barbarlıktan Medeniyete Vikingler Bremenli Adam Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi*, (yaz. Adamus Bremensis), (çev. Selahattin Özkan), İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Özkan, Selahattin, (2019), “Önsöz”, *Heimskringla Tanrılardan Krallara*, (yaz. Snorri Sturluson), (çev. Selahattin Özkan), İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Project Muse, “Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)”, [https://muse.jhu.edu/book/59958/#:~:text=Morkinskinna%20\(%22rotten%20parchment%22\),1275.](https://muse.jhu.edu/book/59958/#:~:text=Morkinskinna%20(%22rotten%20parchment%22),1275.), (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Rosborn, Sven, (2015), “A Unique Object From Harald Bluetooth’S Time”, *academia*, s.1-12. https://www.academia.edu/9647410/A_unique_object_from_Harald_Bluetooth_s_time_2015
- Sindbæk, Søren Michael (2025), “Danish-Polish Research Project to Shed Light on Shared Viking Past [Danimarka-Polonya Ortak Araştırma Projesi Viking Geçmişine Işık Tutacak]”, *Aarhus University Faculty of Arts*, <https://arts.au.dk/en/news-and-events/news/show/artikel/dansk-polsk-forskningsprojekt-skal-hente-faelles-vikingefortid-frem-i-lyset> (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Skaldic Project, “Knýtlinga saga (Knýt)”, <https://skaldic.org/m.php?p=doc&i=780>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Sturluson, Snorri, (2021), *Tanrılardan Krallara Vikingler Heimskringla II*, (çev. Selahattin Özkan), İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Tell, Pontus Weman, “The Curmsun Disc - Harald Bluetooth’s Golden Seal?”, *academia*, s.1-26. https://www.academia.edu/29233334/The_Curmsun_Disc_Harald_Bluetooth_s_Golden_Seal
- The Saga of the Jómsvikings: A Translation with Full Introduction*, (2018), (çev. Alison Finlay-Thordis Edda Johannesdottir), Michigan: Medieval Institute Publications

- Udolph, Jürgen, (2014), “On the Etymology of Jomsborg”, *Scripta Islandica: Isländska Sällskapetets Årsbok*, C.65, s.183-209, <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:778545/FULLTEXT01.pdf>,
- Viken, Øystein Lydik Idsø (2021), “Jomsviking”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/jomsviking> ((Erişim Tarihi: 30.05.2025)
- Viken, Øystein Lydik Idsø, (2025), “Jomsborg”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Jomsborg>. (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Viken, Øystein Lydik Idsø, (2025), “Slaget Ved Hjørungavåg [Hjørungavágr Muharebesi]”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, https://snl.no/slaget_ved_Hj%C3%B8rungav%C3%A5g (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Weidling, Tor Ragnar, (2024), “Saxo”, *Store Norske Leksikon [Büyük Norveç Ansiklopedisi]*, <https://snl.no/Saxo>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- Yavaş, Halil, (2019), *Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Vikingler*, İstanbul: Motto Yayınları

ANTİK YUNAN'DA SAVAŞ RİTÜELLERİ

Ayşen SİNA*

*Savaş, tecrübesiz olanlara tatlıdır***

Özet: Antik Yunan'da diğer eskiçağ halklarında olduğu gibi, tanrılarının onayı olmadan hiçbir eyleme girişilmezdi. Yaşamın her alanında etkili bir şekilde varlık gösteren tanrıların, insanların en önemli uğraşlarından biri olan savaşlarda da yanlarında oldukları kabul edilirdi. Antik Yunan'da savaş ile tanrılar arasında kopmaz bir bağ bulunmaktaydı. Öte yandan ritüeller, toplumlarda evrensel bir unsur olarak karşımıza çıkar. Büyük çaplı sosyal ve politik olaylardan günlük kişisel eylemlere kadar kutsal ya da seküler birçok ritüel, geçmişten günümüze kadar tüm kültürlerde varlığını sürdürmüştür. İnsan yaşamının her yönü bir şekilde ritüelle iç içedir ve savaş da istisna değildir. Ancak, ritüellerin yaygınlığına karşın onları anlamak ve yorumlamak her zaman kolay olmayabilir. Savaş ritüellerini ve uygulamalarını incelemek toplumların öncelikleri hakkında önemli ipuçları sunar. Yunanlılar için savaş yalnızca bir strateji sorunu değil aynı zamanda tanrıları memnun etme ve eşitliğe dayalı toplumsal yapıya koruma süreciydi. İnsan yaşamının, onurunun ve refahının büyük riskler taşıdığı savaş deneyimleri ve travmaları, doğaüstü ve kutsal olana başvurularda anlamlandırılmıştır. Bu yüzden Yunanlılar tanrılarıyla iletişime geçmek ve onların desteğini kazanmak için savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında çeşitli ritüeller gerçekleştirmiştir. Savaş yalnızca bir askeri eylem olmanın ötesinde, dinsel törenlerle iç içe geçmiş bir süreçti. Yunanlılar, savaşın kaderinin tanrılar tarafından belirlendiğine inanıyordu ve bu doğrultuda savaşa karar verdikten sonra belirli aşamalarda ritüeller uyguluyordu. Bu ritüeller, yalnızca tanrılardan destek almayı amaçlamakla kalmaz, ayrıca kutsal düzenin bir parçası olarak toplumsal yaşamın diğer alanlarına da örnek teşkil ediyordu. Bu çalışmada Yunan toplumlarının savaşlarda ilahi olanla nasıl iletişim kurduğu ve savaş ritüellerini nasıl uyguladığı ele alınacaktır. Yunanlıların savaşlarda tanrılara atfettikleri rolü kehanet, kurban, zafer anıtı ve diğer yerleşik ritüellerin savaş ve seferdeki önemini inceleyerek savaşın dinsel ve toplumsal yönlerini anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hoplit Savaş, Kurban, Kehanet, Zafer Anıtı, Savaş Dansı.

* Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi, ORCID: 0000-0002-5301-5973, asina@nku.edu.tr,

** “Glykeron polemos tois apeiróis estin” Pindaros **frg. 110. Bkz:** Bergk, Theodor. *Poetae Lyrici Graeci*. Editio quarta. Leipzig: Teubner, 1878.

WAR RITUALS IN ANCIENT GREECE

Abstract: In ancient Greece, as in other ancient peoples, no action was taken without the approval of their gods. It was accepted that the gods, who were effective in every aspect of life, were also by people's side in wars, one of their most important endeavors. In ancient Greece, there was an unbreakable bond between war and the gods. On the other hand, rituals appear as a universal element in societies. From large-scale social and political events to daily personal actions, many sacred or secular rituals have continued to exist in all cultures from the past to the present. Every aspect of human life is somehow intertwined with rituals, and war is no exception. However, despite the prevalence of rituals, it may not always be easy to understand and interpret them. Examining war rituals and practices provides important clues about the priorities of societies. For the Greeks, war was not only a matter of strategy, but also a process of pleasing the gods and preserving a social structure based on equality. War experiences and traumas, where human life, dignity and well-being were at great risk, were given meaning by resorting to the supernatural and sacred. Therefore, the Greeks performed various rituals before, during and after war in order to communicate with their gods and gain their support. War was not only a military action, but also a process intertwined with religious ceremonies. The Greeks believed that the fate of war was determined by the gods and, accordingly, they practiced rituals at certain stages after deciding to fight. These rituals not only aimed to gain support from the gods, but also served as an example for other areas of social life as part of the sacred order. This study will examine how Greek societies communicated with the divine and how they practiced war rituals. We will try to understand the religious and social aspects of war by examining the role the Greeks attributed to the gods in wars, the importance of prophecy, sacrifice, victory monuments and other established rituals in war and expedition.

Key Words: Hoplite warfare, Sacrifice, Divination, Tropaion, War Dance

Giriş

Tarihin en baş döndürücü yönlerinden biri, şüphesiz anlatımında örtük olan dramdır. İnsan deneyiminin çok az olgusu savaşlar kadar dramatik, ilgi çekici ve trajiktir. Savaşlar, bir anlatıcının becerilerine oldukça uygundur, trajiktir ve kahramanlıklarla bezenmiştir. Savaşlar, savaşa katılan devletlerin ekonomik, politik ve ahlaki kusurlarını ve güçlü yanlarını ortaya koyar. Victor Davis Hanson²², hoplit savaşlarının dört aşamasını ana hatlarıyla belirtir. İlk aşama, MÖ 700-490, sınır anlaşmazlıklarının tek bir hoplit savaşıyla çözüldüğü aşamadır. İkinci aşama, MÖ 490-431, hoplitlere ek olarak

²² Hanson, David Victor. "Hoplite Battle as Ancient Greek Warfare" *War and Violence in Ancient Greece*. The David Brown Book Co., Oakville CT, 2000. s. 223

karada çeşitli farklı birlikler savaşırken deniz savaşları giderek daha önemli hale geldi. Üçüncü dönem, MÖ 431-404, hoplitler savaştı ve onurlandırıldı ancak giderek orduda önemleri azalmaya başladı. Buna karşın kuşatmalar ve kara savaşından daha çok başarı getiren deniz savaşları ve kuşatma savaşları hafif zırhlı birliklerin önemi artmaya başladı. Dördüncü dönem, 404-338, hoplitlerin konumu artık vatandaşlarla sınırlı değildi ve *metoikos*lara (yerleşik yabancı) açıldı. Hoplit phalanksı daha büyük bir orduda sadece küçük bir parça haline geldi. Bu sayısız değişiklik bize hoplitin tarihi aşan bir kimliğinin olmadığını gösteriyor. Bu çalışmada MÖ 550 ila MÖ 350 yılları arasında Yunanistan'da politik ve askeri huzursuzlukların olduğu bir dönemdir. Şüphesiz Yunan savaşları, iyi tanımlanmış kurallara ve yöntemlere göre belirlenmiş tümüyle ritüel bir olay değildi. Bu dönemlerde birçok kent devleti birbirleriyle rekabet halindeydi. Savaşın öneminin büyük kısmı kültürel hayal gücünü yansıtan zihinsel olarak oluşturulmuş davranış ve algı imgelerinde yatmaktadır. Savaş, kent devleti (polis) vatandaşının hayatının bir parçasıydı ve vatandaşların fiziksel olarak güçleri yettiği sürece bu savaşlara katılmaları beklenirdi. Bu nedenle Yunanlılar savaşa eşlik eden çeşitli sembolik ve dinsel uygulamalar nedeniyle onu diğer diğer uğraşlardan farklı algıladılar.²³ Çalışma savaş ritüellerinin önemli yönlerini ve onu kullanan insanlar için anlam ve değerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan savaşlarda Antik Çağ'da yapılan ritüelleri anlatmaya Anadolu'lu ozan Homeros'un anlatılarıyla başlamak yerinde olacaktır. Ozan bize *İlyada* başlıklı destanında Tunç Çağı'nın aristokratik ideolojiyle üstünlük için rekabeti öne çıkarırken askeri başarı bir adamın onurunu gösterirdi, bu da savaşın ekonomik ve stratejik yararlardan ziyade bir onur meselesi olarak sunulduğunu gösterir.²⁴ Söz konusu dönemlerde savaşlar kalkan, miğfer, göğüs zırhı, baldır zırhı, mızraklar ve kılıçlarla donatılmış ağır hoplit silahlarıyla yapıldı. Sonra Yunanlılar, doğu korkaklığını simgeleyen ok ve yay ile savaşan Perslerle karşılaştı. Bu savaşlarda galip gelenlerin üstünlüğü hakkında yeni fikirler ortaya çıktı. Yunanlılar, tanrıların iradesini bilmek ve onaylarını almak için savaşan ve bu amaçla dinsel ritüeller gerçekleştiren kişiler olarak tasvir edildi.²⁵

²³ Michael M. Sage, *Warfare in Ancient Greece: A Source book* (London: Routledge), 1996, s. X.

²⁴ W.R. Connor, "Early Greek land warfare as symbolic expression," *The Past and Present Society*, 1988, 3-29, s.8.

²⁵ Tonio Holscher, "Images of War in Greece and Rome: Between Military Practice, Public Memory, and Cultural Symbolism," *The Journal of Roman Studies*, 93, 2003, s.3-5.

Hoplit savaşlarının bir diğerk temel özelliğı oldukça ritüelistik ve sistematik olmasıdır. Hiçbir savaş resmi savaş ilanları, dini uygulamalar ve kurbanlar olmadan başlamazdı. Bu tür ritüeller özellikle halkın duygusal katılımını sağlamada son derece etkiliydi. Bu bağlamda ideoloji, zafer ve egemenlik fikirlerini yaymak için kullanılan geniş yelpazedeki araçlara atıfta bulunur. İdeolojik iddialar sözlü edebiyatla, çeşitli türden imgelerle, kamusal anıtlardan resmi paralara ve ritüellerden kendiliğinden yapılan gösterilere kadar uzanan sembolik eylemlerle iletilebilirdi. Bunlar belki de askeri zaferin etkisini 'dönüştürmenin' veya yaymanın en etkili araçlarıydı. Aynı kültürel değerlere sahip savaşan muhaliflerin kabul edilen eşit duruşundan, kanlı çatışmalarında çeşitli polislerin elitleri tarafından gözlemlenen bir dizi etik kural, uygulama ve savaş ritüeli geliştirildi.

Düşman

MÖ 6. yüzyıla kadar, Yunanistan yabancı düşman tehdidi olmadan gelişti. Mısır ve Yakın Doğu'nun büyük siyasi güçleri gerileme içindeydi ve hiçbir Ege'de genişlemeyi amaçlamıyordu. Bu koşullar altında, Yunan dünyasının genel bir düşmanına dair hiçbir kavram veya imge yoktu. Askeri çatışmalar esas olarak bireysel Yunan polisleri arasında ortaya çıktı ve siyasi ilişkiler son derece değişkendi. Kent devletleri arasındaki savaşlarda bugünün düşmanları yarının müttefikleri olabilirdi. Bu nedenle, ilk Yunanlılar uzun süre yaşam tarzlarının yabancı bir düşmanı kavramı olmadan yaşadılar. Kendi dünyaları içinde aynı kültürel standartlara sahip çeşitli ve değişen rakiplerle daha fazla ilgileniyorlardı. Savaşan muhaliflerin kabul edilen eşit duruşundan, kanlı çatışmalarında çeşitli polislerin elitleri tarafından gözlemlenen bir dizi etik kural, uygulama ve savaş ritüeli geliştirildi.²⁶ Bu paylaşılan kurallar ve ritüeller kümesi, arkaik savaşın hem uygulamasında hem de temsilinde bir dizi çarpıcı özelliğı açıklamalıdır. Savaşların dikkate değer şekilde düzenlenmiş biçimleri, hoplit savaşlarının temsillerinin galipler ve kurbanlar arasında herhangi bir ayırım yapmadan eşdeğer rakipler olarak gösterildiğı açıktır. Bu durum MÖ beşinci yüzyılın sonuna kadar olan dönemin askeri uygulamasına karşılık gelen ve siyasi rakipler arasındaki çoklu toplumsal bağlantılar tarafından belirlenen bir askeri uygulama olmasına dayanmaktaydı.

Askeri başarının topluma yayılması antik çağda başlıca üç farklı yolla sağlanırdı: ritüeller, anıtlar ve ideolojik kavramlar. Ritüeller arasında savaş/zafer tanrılarına

²⁶ T. Holscher, a.g.m., 8-9.

kurbanlar, zafer alayları, belirlenmiş kutlamalar, askeri seferlere gidiş ve dönüşler gibi törensel uğurlamalar yer alıyordu. Bu tür ritüeller özellikle nüfusun büyük çoğunluğunun duygusal katılımını teşvik etmede etkilidir. Anıtlar, askeri başarıları kutlayan anma sanat ve mimari eserleriydi. Savaşla ilgili önemli bir soru, bunların dinle olan ilişkisidir. Yunan dünyasında savaşanlar tanrıların iradesine saygı duyuyor, onların yardımını umuyor ve uygun dini ritüelleri yerine getiriyordu.²⁷ Bununla birlikte, dini boyut Doğu Akdeniz dünyasının diğer devletlerindeki kadar güçlü değildi. Yüce bir şehir veya devlet tanrısının emriyle yürütülen kutsal savaşlar yoktu. Bu nedenle savaş ideolojisi dini fikirlerden çok sosyal, etik ve politik düşünceler tarafından belirleniyordu. Yunan devlet adamlarının ve yöneticilerinin kendi devletleri içindeki siyasi gücü, yine antik Yakın Doğu'nun aksine, dinde güçlü bir temele sahip değildi. Bu durum, dini araçların savaştaki saygınlığının siyasi güce dönüştürülmesinde önemli bir rol oynadığı Roma İmparatorluğu döneminde bir dereceye kadar değişti. Bu konuları tam olarak ele almanın yeri burası olmasa da aşağıdaki açıklamalar bu faktörlerden bazılarının sanat ve görsel temsil üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır.

Bu doğrultuda temsil için seçilen ritüeller, savaşta kişisel cesaret idealleriyle yakından bağlantılıdır. Dikkatin odağı zaferin ihtişamı değil, yurttaşların yiğitliğidir. Yüzlerce vazoda temsil edilen önemli anlatı, galiplerin görkemli dönüşü değil, şaşırtıcı bir şekilde genç savaşçıların savaşa gidişidir. Zırhlarını giyerken, kurban sunarken, kaderlerini bir kurbanın karaciğerinde keşfederken ve kurban sunarken böylece toplulukları için kendilerini feda etmeye hazır olduklarını gösterirler. Topluluk, babaları ve eşleri tarafından temsil edilir. Babalar eski nesildir ve eşleri erkek savaşçının toplumsal karşılığıdır. Polisin temel birimi olan *oikos*, savaşçının *arete*'sine bağlıdır.

Savaş Öncesi Ritüeller

Savaşlar siyasi topluluklar tarafından siyasi amaçlar doğrultusunda yürütülür. Tarih boyunca siyasi oluşumlar, devletler ve aynı zamanda tek tek yöneticiler ile devlet adamları için siyasi güçlerini veya hırslarını askeri zaferlere dayandırmak yaygın bir uygulama olmuştur. Savaş yoluyla iktidara ulaşmanın bir dış ve bir de iç yönü vardır. Daha büyük veya daha küçük gruplar halinde gerçekleştirilen ritüeller, savaşa sembolik veya ideal bir anlam kazandırmanın etkili bir yoludur. Dayanışmayı, psikolojik çabayı ve normatif değerlere bağlılığı güçlendirmeye hizmet ederler. Farklı sosyal ve politik

²⁷ W. K. Pritchett, *The Greek State at War*, Part III, 1979, 54.

koşullar nedeniyle, Yunanistan ve Roma'daki savaş ritüelleri oldukça farklı bir karaktere sahipti. Bunlardan yalnızca bir kısmı sanatta tasvir edilmiştir ve bu seçim, hangi ritüellerin kendi kültürel bağlamlarında özellikle önemli kabul edildiğini gösterebilir.

A-Sefere çıkarken yapılan ritüeller

Yunan toplumunun tüm yönlerini ritüelleşmiş olarak kabul etmek hatalıdır. Ancak, savaş söz konusu olunca savaş ya da sefer kararı alındıktan sonra her aşamada ritüeller gerçekleştirilirdi. Dini eylemler her bireyin ve topluluğun hayatındaki neredeyse her aşamayı ve eylemi kapsamayı ritüellerin doğasını ve önemini vurgular. Sicilya seferi örneğinde, Thukydides ritüelleri normalden daha ayrıntılı, ancak bizim için yine de oldukça üstünkörü bir şekilde anlatır. Savaş kararı alındıktan sonra ordu yola çıkmadan önce yapılan ritüeller hakkında Thukydides şunları yazar: “[1] *Birliklerin ve götürölmesi gerekenlerin gemilere yüklenmesi bitince trompetler “Dikkat” çaldı ve denize açılmadan önce yapılan geleneksel dualar (eukhai) her gemide ayrı ayrı değil, bir ünleyicinin söylediklerini hepsi aynı anda tekrarlayarak okundu. Tüm sefer boyunca kâselerde şarap karıştırılıp altın ve gümüşten yapılmış kadehlerden denizciler (epibatai) tarafından doldurulan şaraplar subaylar ve askerler tarafından saılar (spondai) yapıldı. [2] Dualarına kıyıda ki kalabalıklar, vatandaşlar ve onlara iyi dileklerini ileten diğer herkes de katıldı. İlahiler söylendi ve içkiler içildi, denize açıldılar ve önce bir kol halinde yelken açtılar; sonra birbirleriyle yarışarak Aegina'ya kadar gittiler ve böylece müttefik kuvvetlerinin geri kalanının da toplandığı Korkyra Adasına (Korfu) ulaşmak için acele ettiler.*”²⁸ Bu anlatı Atinalıların dini ve siyasi değerleri hakkındaki gelenekleri yansıtmayı açısından önemlidir.

Ritüelleri, Yunanlıların pek çok dini gün ve festivalde atletizm ve diğer yarışmalara katıldıkları daha geniş bir geleneği yansıtan kürek çekme yarışındaki rekabet gösterileri takip eder. Ritüelin kapsayıcılığı vurgulanır: Demokrasinin imparatorluk donanması ve şarkı söyleyip dua ederken iyi dileklerde bulunan kıyıda ki yurttaşlar birleşir; subaylar ve mürettebatın daha zengin üyeleri, hoplit *epibatai*, libasyon yapar. Aynı şekilde Spartalıların da sefere çıkarken yaptıkları geleneksel törenler siyasi örgütlenmelerini ve toplumsal değerlerini yansıtır. Spartasever Ksenophon bu konuda şunları yazar: “*şimdi, kralın ordusuyla birlikte sefere çıkışının nasıl yapıldığını anlatacağım. Kral önce, Sparta'da, Yüce Zeus onuruna ve arkasından diğer tanrılar onuruna kurban keser; bu*

²⁸ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 6. 32.

kurban töreni bitince, ateş taşıyacak yardımcı, meşalesini sunaktaki ateşten tutuşturup, ülke sınırına dek, ordunun önünde yürür. Sınıra varıldığında, kral, Zeus ile Athena onuruna yeniden kurban keser. Bu iki, tanrıya kurban kesildikten, sonra, ülkenin sınırı aşılır ve son törende kesilmiş hayvanların etlerinin pişirildiği sunak alevinden tutuşturulmuş meşale, orduya öncülük eder; meşaledeki ateşin hiç sönmemesine özen gösterilir. Törende her çeşit kurbanlık hayvan kesilir. Kral, kurban töreni düzenleneceği zaman, bu işe gündeğumunun ilk ışıklarında başlar; amaç gün ışığı tanrısı Apollon 'nun o gün Spartalılara iyilikler getirmesini önceden sağlama bağlamaktır. Kurban töreni sırasında alay komutanları, yarbaylar, yüzbaşılar, paralı asker birliklerinin kendi subayları, ağırlıkları getiren birliklerin subayları, hangi kentten olursa olsun dileyen stratiarkhoslar (generaller) hazır bulunur. Ephoroslardan iki tanesi de mutlaka hazır bulunurlar ama, kral istemiş olmadıkça törenin yürütülmesiyle ilgili hiçbir işe karışmazlar yine de herkesin ne yapıp ettiğine bakıp durduklarına göre, onların varlığı, diğerlerinin saygılı bir alçakgönüllülük takınmasına yol açar Kutsal törenin tüm gerekleri tamamlanınca kral, herkesi kendi önüne çağırır; yapılması tasarlanan işleri iyice anlatır. Buna bakarken şu izlenimini edirsiniz: Diğer uluslarda savaşla ilgili girişimlere paldır küldür «al kısılmasına karşılık, yalnız Spartalılar, gerçekten savaş sanatının sanatçılarıdır»²⁹.” Bu alıntı Spartalıların askeri örgütlenmesini anlatmaktadır. Kehanetler astsubaylar tarafından alınır, disiplin devletin iki kıdemli yargıcı olan ephorlar tarafından sağlanır. Ksenophon'a göre Spartalıların başarılarının en temel unsuru olan savaş tekniklerinden ayrılmaz bir özelliği olan bu ritüelin yerine getirilmesi idi.

B-Askerî Yemin (Ephebos Yemini)

Yunan ordusunda askerî yeminler askerlerin sadakatini, disiplinini ve savaş ahlâkını pekiştirmek ve ölümüne mücadele etme kararlığı için uygulanan son derece önemli bir ritüeldi. Bu yeminler, hem kent devletine (polis) hem de savaşta silah arkadaşlarına bağlılığı güvence altına almak amacıyla yapıldı. Zira savaş alanı sıklıkla güven ilişkilerinin denendiği yerdi. Ayrıca asker arkadaşları arasında "dostlar" ve "düşmanlar" arasındaki kutupları kapsayan güven konusunu teminat alırdı. Yemin iki kutup arasında kritik odak noktaları olarak hizmet eden askeri ittifakın ilk koşullarını oluşturur ve ideal olarak askeri müttefikler arasındaki daha fazla yemini gereksiz kılar. İttifak bağları

²⁹ Ksenophon, *Lakedaimonialıların Devleti* 13.2-5.

gerildiğinde hatta bozulduğunda, yeminler kaybedilen güveni yeniden tesis etmeye yarar. Yeminler ayrıca bir ittifak içindeki diğer sorunları giderebilir ve müttefikler arasındaki statü veya topluluk farklılıklarını ortadan kaldırabilir. "Düşmanlar" arasında yeminler, genellikle geçici olarak, hiç olmadığı yerde güven oluşturmaya yarar: bu, cesetlerin düşmanda kurtarılmasına, bireysel çatışmalara ve geçici bir ateşkes gerektiren diğer olaylara olanak tanır. Bu, düşmanlar arasındaki yeminlerin, aralarında güven oluştururken onları en azından sınırlı bir anlamda arkadaş yaptığı anlamına da gelir. Diğer yandan arkadaşlar arasındaki bir yemin, aralarında daha önce bir güven eksikliği olduğunu, dolayısıyla bir anlamda düşman olduklarını ima eder. Günümüze ulaşan arkaik ve klasik Yunan metinleri, şaşırtıcı derecede akışkan bir savaş ilişkileri yelpazesi tasvir eder ve yeminler, bu yelpazedeki herhangi bir ilişkinin statüsünü belirlemede (hem varlıklarıyla hem de yokluklarıyla) önemli bir rol oynar. Genç bir Atinalı vatandaşlar arasına girdiğinde, dinsel bir törenle yemin ederdi. Pritchett, "Gençlerin vatandaşlar arasına kabulü, *epheboi*lerin ülkeyi savunmak için tarihler (tanıklar) olarak adlandırdıkları tanrıların adına yemin ettikleri ciddi bir dini tören" olarak tanımlar.³⁰ Bu amaçla Antik Yunan'da savaşa girmeden önce gerçekleştirilen ritüellerden ikincisi "tüm ordu/topluluk adına" tanrılara sunulan armağanlar karşılığında savaşta yardım istemek için edilen yeminlerdi. Platon, *Nomoi/Yasalar* 10. 909E-910A'da bize tehlike veya sıkıntı içinde olanların ya da bir sıkıntıdan kurtulanların rahata kavuştukları zaman ellerine geçeni adamaya ve tanrılara, *daimon*lara ayrıca tanrıların çocuklarına tapınaklar kurmaya yemin etmenin geleneksel olduğunu söyler.³¹ *İlyada*'da Hektor, Diomedes'e karşı yardım için Athena'ya büyük armağanlar sunmayı ister.³²

Antik Yunanistan'da yurttaşlık, bir kentte (polis) tam ve eksiksiz olarak bütün haklardan yararlanmak anlamına gelmekteydi. Atina'da Kleisthenes reformlarıyla kabile örgütlenmesine son verilir. Yurttaş olmak koşuluyla on sekiz yaşına gelen genç adamların isimleri *demos* (çoğ. *demoi*)³³ kayıtlarına geçirilirdi. "İlk gençliğini süren delikanlılar" anlamına gelen *ephebos* (çoğulu *epheboi*) sözcüğü 15 ile 20 yaş arası erkek çocukları tanımlamak için kullanılırdı. MÖ 4. Yy.'da özellikle *ephebos*lar okulu, yani

³⁰ W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War*, Part III (Berkeley: University of California Press), 1979, 8, 186-189.

³¹ Platon, *Nomoi/Yasalar* 10. 909E-910A. Şurada: Platon, *Yasalar* II (Çev. C. Şentuna-S. Babür), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992.

³² Homeros, *İlyada* 6.274-278.

³³ Atina kentinin de içinde bulunduğu Attika'da yerel toplulukların ya da mahalle gibi en küçük yönetsel bölgelerin adıdır.

ephebia'ya kayıtlı gençleri nitelendirdi. MÖ 335 yılında *ephebia* kurumunda 18 ile 20 yaş arası gençlere savaş becerilerini geliştirmek amacıyla zorunlu eğitim verilmeye başlandı ve hatta bu kurum tüm Yunan kent devletlerine yayıldı. İki yıl süren eğitimleri sona eren *ephebos*lar yaşlarını ve ebeveynlerinin vatandaşlığını belirlemek için *demos* yöneticilerinin önünde sınava tabi tutulmaları gerekirdi. Sınavdan geçenler yurttaş olurlardı. Sınavda başarısız olurlarsa diğerleri reşit olmayan statüsüne geri dönerlerdi; ancak doğum sınavında başarısız olurlarsa ya kararı kabul edebilirlerdi ya da halk mahkemesine itiraz haklarını kullanabilirlerdi. Mahkemeden önce her genç, katılmayı teklif ettiği *demostan* seçilen beş suçlayıcıya karşı davasını savunurdu. İtirazı başarısız olursa şehir tarafından köle olarak satılırdı. Sınavlardan geçenlerin listesi sonunda senato tarafından onaylanırdı. Reşit olmayan birini *ephebia* sınıfına kabul eden deme üyelerine para cezası verme yetkisine sahipti. Bu gençler eğitimlerinin sonunda savaş alanında mert ve korkusuz olacaklarına ilişkin yemin ederlerdi.³⁴ Aristoteles, bu genç adamların ettiği vatandaşlık yemininin içeriğine ilişkin bilgi vermez.

Neyse ki Demosthenes'in "Sahte Elçilik Üzerine" adlı 19 numaralı söylevinin 303. bölümünde, Aiskhines'in Atina halkına Arkadia'dan gelen Neoptolemos'un oğlu Iskhanter'i tanıttığı ve onu Atina'nın Arkadialı dostlarının temsilcisi olarak sunduğu belirtilir. Aiskhines, Philippos'un Yunanistan ve Peloponnesos'da ittifaklar kurduğunu ve Atinalıların bu duruma karşı harekete geçmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Miltiades ve Themistokles'in kararlarını ve genç Atinalıların Aglaurus Tapınağında ettikleri yemini okumuştur. Bu pasaj, Atina'nın siyasi ve askeri liderlerinin kararlarının yanı sıra genç vatandaşların vatanlarına bağlılıklarını ifade eden yeminlerine de atıfta bulunur. Aglaurus Tapınağında edilen bu yemin, genç Atinalıların vatandaşlığa kabul edilirken *ephebos*ların sadakat yeminlerini tam zırhla yaptıklarını yazar.³⁵

Yemin metni şöyledir: "*Kutsal silahlarımı utandırmayacağım, Yanımda duran yoldaşımı asla terk etmeyeceğim, Tek başıma ya da başkalarıyla birlikte, sunaklarımızı ve ocaklarımızı savunacağım. Vatanımı, bana miras kaldığından daha küçük bırakmayacağım; Tam tersine, onu daha büyük ve daha güçlü hale getireceğim. Her zaman yönetenlere itaat edeceğim, kurulu yasalara ve halkın uyum içinde koyacağı diğer yasalara bağlı kalacağım. Eğer biri yasaları çiğner veya anayasayı yıkmaya*

³⁴ Aristoteles, *Atinalıların Anayasası*, 42.2-5.

³⁵ Demosthenes, *Orationes de false Legimus* 19.103.

çalışırsa buna izin vermeyecek, ona tek başıma veya diğerleriyle birlikte karşı koyacağım. Atalarımızdan kalan tapınaklara ve kutsal değerlere saygı göstereceğim.”

Tanıklarım: Aglaurus³⁶, Hestia, Enyo, Enyalios, Ares, Athena Areia, Zeus, Thallo, Aukso, Hegemone, Herakles, vatanımın sınırları, buğday, arpa, asmalar ve zeytin ağaçlarıdır.”

Bu yemin, Atinalı gençlerin (*ephebos*) vatandaşlık haklarını kazandıklarında ettikleri bağlılık yeminiydi. Bu yemin, Atinalı gençleri birer vatandaş-asker olarak yetiştirmek için temel bir adımdı. İyi bir erkek/*ephebos* tanrıları onurlandırmalı, vaatlerini yerine getirmeli, yeminlerini bozmamalı, dostlarına ve savaşçı arkadaşlarına sadık olmalıdır.³⁷ Ayrıca vatanlarına ve yasalarına sadakat göstereceklerine, savaşta yoldaşlarını terk etmeyeceklerine ve ülkeyi her zaman daha iyi bir hale getirmeye çalışacaklarına dair söz veriyorlardı. Tanık olarak ise hem tanrıları hem de tarımla ilgili kutsal öğeleri çağırıyorlardı.³⁸ Askeri yemin olarak kabul edilmesinde önemli yer tutan yemin metninin sonunda geçen sözcüklerdir: “*anavatanın sınırları, buğday, arpa, asmalar, zeytinler ve incirler.*” Bunların hepsinin ilahi olmayan varlıklar olduğu açıktır açık olmasına ama bunların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Mikalson, bunların “tanrılar olarak değil, bu bağlamda, bu genç adamların savunmak ve korumakla yükümlü olduğu ve vatan topraklarında yetişen saygı duyulan ürünler olduğunu öne sürmektedir.³⁹ Ancak bu, onların gerçek tanrıların yanında görünür yemin tanıkları olarak varlıklarını gerçekten açıklamaz. Bu elementlerin *İlyada* 14.272’ de olduğu gibi bereketli toprağı temsil eden sembolizmi ile Yeraltı Dünyası tanrılarını çağırarak için elini yere koyma yemini hareketi arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Ancak kritik hareketin kendisi denklemde eksiktir ve bahsedilen bitkiler ile Hades’te yaşayan tanrılar arasında belirgin bir bağlantı yoktur. Dikkate alınması gereken ana noktanın yemin tanıklarının işlevi olduğu öne sürülür.⁴⁰ Bunlar, olası yalancı yemin edenleri takip edecek ve cezalandıracak güçlerdir, bu

³⁶ Aglaurus: Attika’nın efsanevi kralı Kekrops’un kızı; vatansever bir özveri eylemi nedeniyle azize ilan edildi. Tapınağında Atinalı *ephebos*lar, vatandaşlığa kabul edildiklerinde silahlarını kuşandılar ve sadakat yemini ettiler.

³⁷ Gülcan, Tekin. “Agon, arete, spor ve savaş: Antik Yunan Dönemi”. ROL Spor Bilimleri Dergisi, C.4 S.1, 2023,359-380, s.364.

³⁸ Taylor, J. W. “The Athenian Ephebic Oath.” *The Classical Journal*, Apr., 1918, Vol. 13, No. 7, pp. 495-501. S.

³⁹ J.D. Mikalson, 2010, *Ancient Greek Religion* (2nd ed.), Oxford. s. 143.

⁴⁰ Alan H. Sommerstein, Isabelle C. Torrance, *Oaths and Swearing in Ancient Greece*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2014, s.117.

durumda *ephebos* yemininde listelenen ilahi olmayan varlıklar korkunç bir tehdit oluşturmuş olabilir. Sonuç olarak, vatana ihanet eden ve yalan yere yemin eden *ephebos* Atina topraklarından dışlanacak ve ürün kaybı yaşayacaktır.⁴¹ Bu unsurlar ilahi olmasa da yeminin amacına son derece uygundur. *Ephebos* yemini yıllar sonra bile vatandaşlık ile askerlik hizmeti arasındaki doğrudan bağlantının mükemmel bir örneği olarak topluluk uyumunun ve devlete askerlik yoluyla hizmet etmenin önemini göstermiştir.

Tarihsel zamanlarda bu tür kamusal şefaath eylemlerinin en ünlüsü, Marathon Savaşı'ndan önce Atinalıların Tanrıça Artemis'e yaklaşan savaşta öldürülebilecek düşmaninkine eşit sayıda dişi keçi kurban etmeyi vaat ettikleri yemindi. Zira yemin istenen iyiliğin alıcısının uygun bir karşılık vereceğini ilişkin bir pazarlık teklifidir. Koşullu bir yeminin yerine getirilmesi genellikle bir yeminle yerine getirilir. Yemin, Strategos Miltiades veya Polemarkhos Kallimakhos tarafından yapıldı.⁴² Herodotos Marathon Savaşı'nda yaklaşık olarak 6400 barbar askeri (Pers) öldüğünü söyler.⁴³ Ksenophon bu yeminle ilgili olarak aradan yüz yıl geçmiş olmasına karşın Atinalıların yeminlerini yerine getirecek yeterli sayıda dişi keçi bulamadıklarını ve hatta kendi zamanında dahi yeminlerini tutmak için yılda bir kez keçi kurbanına devam ettiklerini yazar.⁴⁴ Diodoros, MÖ 406 yılında Arginousai'daki Atina zaferinden sonra Zeus, Apollon ve Erinyes'e olan şükranları anlatırken, savaştan önce zafer için edilen yeminlere yaygın bir uygulamayı dile getiren bir dille atıfta bulunur. "Atinalılar, bizim için yapılan eylemin devlet için iyi sonuçlanmasını dilerim; ancak zafer için yaptığımız yeminlere gelince, Tykhe onları ödememizi engellediği için bunları düşünmeniz iyi olur, Kurtarıcı Zeus'a, Apollon'a ve Kutsal Tanrıçalara (Erinyes, öç tanrıcaları) ödeyin; çünkü düşmanı yenmeden önce yeminlerimizi bu tanrılara etmiştik."⁴⁵

Ksenophon *Anabasis* başlıklı eserinde Tissaphernes tarafından generallerinin katledilmesinin hemen ardından gelen umutsuzluk zamanında, askerler Ksenophon'un önerisi üzerine Zeus Soter'e dost bir ülkeye ulaşır ulaşmaz kurtuluş için şükran sunuları sunacaklarına dair yemin ettiler.⁴⁶ Bir diğer anlatıda yazar, "dost toprağına ilk ayak

⁴¹ Aristophanes, *Bulutlar* 1121-1125.

⁴² Aelianus, *Varia Historia* 2.25.

⁴³ Herodotos, *Tarih* 6.117.

⁴⁴ Ksenophon, *Anabasis* 3.2.12.

⁴⁵ Diodoros., 13.102.2. *Diodorus of Sicily* in Twelve Volumes with an English Translation by C. H. Oldfather. Vol. 4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.

⁴⁶ Ksenophon, *Anabasis* 3.2.9.

bastığımızda kurtuluşumuz adına Zeus’a kurban kesmeye yemin etmeliyiz.” Askeri meclisteki her adam teklifi onaylayarak elini kaldırdı. Bunun üzerine yemin ettiler ve *paian*’ı çaldılar. Yürüyüşün geri kalanında başka yeminler de edildiği izlenimini ediniyoruz, çünkü ordu Karadeniz’e Trapezous’a (Trabzon) ulaştığında Zeus’a, Herakles’e ve diğer tanrılara yemin ettikleri gibi verdikleri sözleri de yerine getirdiler.⁴⁷ Denize bakan dağ kamplarında yeterli sayıda öküz sundular. Festivalin bir parçası olarak atletik yarışmalar düzenlediler. Öküzlerin derileri oyunlarda ödöl olarak sunuldu. Askeri yemin etme uygulamasını bilmesek de genel olarak kamu yemini hakkında ışık tutan epigrafik belgeler vardır, bunların en önemlisi MÖ 362/1 yılına ait Atina *demosunun* iki kararnamesidir.⁴⁸ Antik Yunan ordusunda askerî yeminler askerlerin sadakatini, disiplinini ve savaş ahlâkını pekiştirmek ve ölümüne mücadele etme kararlığı için son derece önemli bir gelenektir. Bu yeminler, hem kent devletine (polis) hem de savaşta silah arkadaşlarına bağlılığı güvence altına almak amacıyla yapıldı. Zira savaş alanı sıklıkla güven ilişkilerinin denendiği yerdı. Ayrıca asker arkadaşları arasında "dostlar" ve "düşmanlar" arasındaki kutupları kapsayan güven konusunu teminat alırdı. Yeminler, bu iki kutup arasında kritik odak noktaları olarak hizmet eder. Yeminler, askeri ittifakın ilk koşullarını oluşturur ve ideal olarak askeri müttefikler arasındaki daha fazla yemini gereksiz kılar. İttifak bağları gerildiğinde hatta bozulduğunda, yeminler kaybedilen güveni yeniden tesis etmeye yarar. Yeminler ayrıca bir ittifak içindeki diğer sorunları telafi edebilir ve müttefikler arasındaki statü veya topluluk farklılıklarını telafi edebilir. "Düşmanlar" arasında yeminler, genellikle geçici olarak, hiç olmadığı yerde güven oluşturmaya yarar: bu, cesetlerin düşmandan kurtarılmasına, bireysel çatışmalara ve geçici bir ateşkes gerektiren diğer olaylara olanak tanır. Bu, düşmanlar arasındaki yeminlerin, aralarında güven oluştururken onları en azından sınırlı bir anlamda arkadaş yaptığı anlamına da gelir. Diğer yandan asker arkadaşları arasında edilen bir yemin, aralarında daha önce bir güven eksikliği olduğunu, dolayısıyla bir anlamda düşman olduklarını ima eder.⁴⁹ Günümüze ulaşan arkaik ve klasik Yunan metinleri, şaşırtıcı derecede savaş ilişkileri tasvir eder ve

⁴⁷ Ksenophon, *Anabasis* 4.8.25.

⁴⁸ M.N. Tod, "The Progress of Greek Epigraphy", 1948-9, s. 27-28. *The Journal of Hellenic Studies*, Volume 72, November 1952, pp. 20-55. Yazıt No: 144 ve 146.

⁴⁹ Alan H. Sommerstein, Isabelle C. Torrance, *Oaths and Swearing in Ancient Greece*. 2014 Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston. s.113.

yeminler, bu anlatılardaki herhangi bir ilişkinin statüsünü belirlemede önemli bir rol oynar.

C- Sphagia- hiera kurbanları ve kehanet

Yunanlılar için sadece tanrıların iradesini yorumlamak değil, aynı zamanda onların desteğini kazanmak için aktif bir girişimde bulunmak da mantıklı görünüyordu. Tanrılara hediye olarak sık sık kurban sunmak ya da adak adamak (armağan sözü vermek), düşmana karşı avantaj elde etmek için kullanılan askeri taktikler olarak görülebilir. Bu tür adaklar ve taahhütler, savaşçıların kendi davaları ile tanrıların çıkarlarının örtüştüğüne kendilerini ikna etmelerini sağlamıştır. Yine de savaş alanındaki kurbanlar (*sphagia*) bir kehanet biçimi olsa da kurbanların kabul edilip edilmediğini ve tanrıların destek verip vermediğini tespit etmek gerekliydi ve bu yüzden nihayetinde kehanet, kehanet sistemine bağlıydı⁵⁰.

Birçok eskiçağ toplumunda kâhinler tarafından yapılan kurban ve onun gösterdiği işaretler, tanrılarla iletişimin bir tezahürü olarak düşünülmüştür. Kâhinler, kendi elleriyle yarattıkları uygun ortamlarda tanrılarla temasa geçmiş ve onlardan belirli bir konuda işaret göndermelerini beklemişler hatta iletişimi başlatan taraf olmuşlardır. Bu durumda tanrılardan belirli bir konuda yanıt bekleyen kâhin, görüş alanındaki bazı bölgeleri seçmiş ve sorduğu sorulara karşılık olarak tanrılardan bu bölgelerde bir yanıt vermelerini istemiştir. Söz konusu alan kimi zaman kurban edilmiş bir hayvanın iç organları kimi zaman da gökyüzünde ya da yeryüzünde belirlenmiş hayali/sanal bir alan (*templum*) olarak tanımlanmıştır⁵¹. Kâhinler tarafından yapılan kurban ve onun gösterdiği işaretler, tanrılarla iletişimin bir tezahürü olarak düşünülmüştür. Kâhinler, kendi elleriyle yarattıkları uygun ortamlarda tanrılarla temasa geçmiş ve onlardan belirli bir konuda işaret göndermelerini beklemişler, hatta iletişimi başlatan taraf olmuşlardır. Bu durumda tanrılardan belirli bir konuda yanıt bekleyen kâhin, görüş alanındaki bazı bölgeleri seçmiş ve sorduğu sorulara karşılık olarak tanrılardan bu bölgelerde bir yanıt vermelerini istemiştir. Söz konusu alan kimi zaman kurban edilmiş bir hayvanın iç organları kimi zaman da gökyüzünde ya da yeryüzünde belirlenmiş hayali/sanal bir alan (*templum*) olarak tanımlanmıştır.

⁵⁰ Rawlings, 2007, *The Ancient Greeks at War*. Manchester University Press. s. 187.

⁵¹ Flower 2008,2.

Kâhinler (*manteis*) ve kâhinlerin sözleri (*khresmologoi*) geleceğe ilişkin iç görü kazanmanın yaygın yöntemleri arasındaydı. Onlar tarafından yapılan savaş alanı kurbanını (*sphagia*) değerlendirmeden ve de kehanetler uygun olmadan savaşa başlanmazdı. Thukydides, MÖ 424 yılında Delion Savaşı sırasında Thebaili komutan Pagondas'ın, “*lehimize olan kurban (hiera) fallarına güvenelim*” sözleriyle, Boiotialıların Atinalılara saldırmaya karar verdiklerini yazar⁵². MÖ 415 yılında Sicilya'ya yapılacak seferin hazırlıkları sırasında birçok Atinalı bu tür kişilere danışmış ve macerayı desteklemek ve katılmak için cesaret bulmuştu⁵³. Bu sefere komuta eden generallerden biri olan Nikias hem dindarlığı hem de etrafını kâhinlerle çevrelemesiyle ünlemişti⁵⁴. Birçok kâhine bireysel olarak danışılır, diğerlerinin ya devlet tarafından atandığı ya da askeri seferlerdeki rollerinin “resmi” olarak kabul edildiği bilinmektedir⁵⁵. Atinalılar ile Syrakusailılar arasındaki ilk çarpışmada her iki ordudan da sapancılar ve okçuların savaşı başlattıklarını, ardından hafif birliklerin her zaman yaptığı gibi karşılıklı olarak kaçmaya başladıklarını, ardından kâhinlerin geleneksel savaş kurbanı olan (*sphagia*) törenlerini yerine getirir getirmez saldırıya geçmişlerdir. Pausanias, Epeiros kralı Pyrrhos'un iki kâhini birden işe aldığını ve bunlardan birinin adı bilinmezken diğerinin Olympia kentinde bir heykelini yaptırarak onurlandırdığı yetenekli kâhin Thrasybulos olduğunu yazar⁵⁶. Bu kanıtlar savaş için kehanetin ne denli yaygın ve önemli olduğunu ve komutanların, kâhinlerin sözlerini duymadan harekete geçmediklerine işaret etmektedir. Ksenophon da hem komutan hem de bir kâhin olarak atacağı her adım için kurbanlar keser ve alametler uğurlu çıkınca beraberindekilerle harekete geçirdi⁵⁷.

Kâhinlerin kehanet yorumları çeşitlidir. İlki kurban edilen hayvanların iç organlarına bakılarak yapılan *hieroskopia* ve diğeri karaciğerine bakılarak yapılan *hepatoskopia*'dır. İnsan ile kutsal olan arasındaki ilişkiyi ifade etmenin yollarından biri kabul edilen kurban sözcüğü için ise Yunancada iki sözcük bulunmaktadır: *hiera* ve *sphagia*. Yunan ritüellerindeki “*kutsal, tanrılara adanmış*” anlamına gelen ve askeri kehanetin temel sözcüklerini oluşturan *hiera* ile “*kurban etme, boğazlayarak öldürme*” anlamındaki

⁵² Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 4. 92.

⁵³ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 8.1.

⁵⁴ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 7.50, Plutarkhos, *Nikias* 24.

⁵⁵ Pritchett, III. 60-80.

⁵⁶ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 6. 69.

⁵⁷ Pausanias, *Periegesis tes Hellados* 4.14.9.

sphagia terimleri arasında kurbanın amacından kaynaklanan bir ayrım olduğu ileri sürülür⁵⁸. Aslında iddia edildiği gibi bu iki kurban türü keskin çizgilerle birbirinden ayrılmamakla birlikte *hiera* kurban edilen hayvanın etinin bir kısmının tanrılara sunulduğu, diğer kısımlarının törene katılanlar tarafından yenildiği kurbanları tanımlar. Diğer bir ifadeyle düzenli yerine getirilen kurbanlar bağlamında kullanılan *hiera* terimi daha geniş kapsamıyla ritüel/tören anlamında kullanılır ve öncelikle kehanet amacıyla kurban hayvanın bağırsakları incelemeye tutulur. Kutsallık bağlamında *hiera* ritüel işaretler için incelenen kurban hayvanının belirli kısımları veya incelemeden çıkan işaretler anlamına gelebilir⁵⁹. *Sphagia* ise özellikle askeri seferler öncesinde veya sefer esnasında tanrıların sefere/savaşa karşı niyetini öğrenmek amacıyla kanlı kurbanı ve kurbanın akan kanının akışından kehanet yapmayı tanımlar. Bunun dışında yemin etme, bazı arınma türleri, ölümler veya kahramanlar için yapılan belli başlı ritüeller ve rüzgârların şiddetini azaltma, bir ordunun nehirleri geçmesi ve savaşa başlamadan önce savaş alanında yapılan son ritüeller gibi birçok durumda daha *sphagia* kurbanı kullanılırdı.⁶⁰ Kutsal eylemler olarak nitelendiren her iki türdeki kurbanlar, insan ile tanrılar arasında uzlaşmanın olmadığı güçlü eylemler için gerçekleştirmiş ritüeller olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Aslında *hiera* ve *sphagia* kurban türleri, ortak anlamlar taşımakla birlikte ikisi arasındaki tek fark *sphagia* denen kurbanın etinin yenilebilir olmamasıdır.⁶¹

Ordu kâhini, ordunun yürüyüşü esnasında ya da kamp alanında genellikle koyun olan kurban hayvanını (*hiera*) keser ve komutanın gözleri önünde hayvanın karaciğerinin şeklini ve seğirmesini incelerdi. Savaş alanı kurbanı ise (*sphagia*) genellikle dişi bir keçidir ve iki ordunun karşılaşmasından önce yerine getirilen son ritüeldir. Kâhin, savaş alanı kurbanının (*sphagia*) boğazını kestikten sonra hayvanın bedeninin hareketlerini ve kanın akışını gözlemler ve incelemesini bitirdikten sonra savaşa onay verirdi⁶². Bu işlem son derece kısa bir zaman içinde gerçekleşirdi. Ksenophon'a bakılırsa bir defasında iki düşman kuvvetin arasında yalnızca bir *stadion*⁶³ 25 (182 m) kalmışken Spartalılar

⁵⁸ Flower 2008, s.160.

⁵⁹ Jameson 1991, 200-201.

⁶⁰ Ksenophon, *Anabasis* IV.5.4.

⁶¹ Ksenophon. *Hellenica* III. 4. 15; IV. 7. 7; Eur. *El.* 826-832; Plutarkhos, *Ageilaos* IX. 5, *Alexandros*. LXXIII. 4; Arrrianos, *Anabasis* VII. 18. 2-4; Plutarkhos, *Kimon* XVIII.

⁶² Ksenophon, *Anabasis* I.18; Flower 2008, 159.

⁶³ Yunan uzunluk ölçüsü *stadion*, aşağı yukarı 176 ile 200 m arası bir uzunluğu gösterir.

adetlerine uyarak avcı tanrıça Artemis'e⁶⁴ bir keçi kurban edip düşmanın üzerine yürümüşlerdi⁶⁵. *Sphagia* kurbanının belirleyici olmasının yanı sıra bu ritüel, hayvanın iki farklı insan kurbanını temsil ettiği için iki anlam taşımaktaydı. Diğer bir deyişle kurban edilen hayvanın ölümü, düşmanın ölümünün habercisi olabileceği gibi kendi arkadaşlarının da ölümünü simgelemekteydi. Zira pek çok Yunanlı tanrıların kehanet kurbanları yoluyla iletişim kurduğuna inanılmaktaydı⁶⁶. Herodotos, Marathon'da safların kurulup kesilen kurbanlardan da iyi belirtiler alınınca Atinalıların savaşa girdiklerini yazar⁶⁷. Thukydides ise MÖ 415 yılında Syrakusai Savaşı sırasında olanları anlatırken Nikias'ın konuşmasını bitirir bitirmez ordusunu savaşa sürdüğünü, iki ordunun da savaşı sapancılar ve okçularla başlattıklarını, bu nedenle kâhinlerin geleneksel kurban törenlerini bu çarpışmadan sonra gerçekleştirdiklerini söyler⁶⁸. Belki de kısmen işaretlerin ve kehanetlerin bu şekilde yeniden yorumlanması ve yeniden değerlendirilmesi süreci sayesinde insanlar eylemlerinin beklenmedik ve talihsiz sonuçlarıyla karşılaşmışlardır. Yenilgiler çoğunlukla, zaferi verenin ya da reddedenin nihai olarak tanrılar olduğunun kabul edilmesiyle bağlantılı görünmektedir.

Komutan, *sphagia* kurbanlarının işaretleri olumlu olana kadar ilerleyemezdi. Örneğin Ksenophon, 15 *stadia* (3.2 km) kalmışken Kyros'un ordusundaki Yunanlıların kâhini Areksion'un kurbanları kestiğini ve daha ilk kurbanda işaretlerin olumlu çıktığını anlatır. Bu kadar kısa süre içinde, gelişigüzel bir yerde ve gergin bir ortamda gerçekleşen savaş alanı kurbanının incelenmesi gerekliliğinin, adeta savaşın sorumluluğunu üstlenmiş olan kâhinin işini daha da zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Antik kaynaklarda her ne koşulda olursa olsun mutlaka bir savaş kurban kesildiği ve iç organlarının işaretlerinin yalnızca kâhin tarafından değerlendirildikten sonra gerçekleşmekteydi. Bunun nedeni bir ordu kâhinin, öncelikle savaş/sefer alanlarında tanrısal işaretlerin baş yorumcusu olmasıydı. Bu bağlamda kâhini yetersiz ya da beceriksiz bir yorumcu olarak gösterme saygısızlığına izin verilmemesiydi. Kamu işlerinin korunması, savaş zamanlarında bile dindar eylemler gerektirirdi, tarihçi ve asker Ksenophon, savaştan önce Zeus Meilikhios'a bir *sphagia* sunmayı

⁶⁴ Artemis başta Sparta ve Atina'da olmak üzere birçok kentte savaş tanrıçası olarak tapınım görmekteydi.

⁶⁵ Ksenophon, *Hellenica* IV.2.20.

⁶⁶ Parker 2000, 307-309.

⁶⁷ Herodotos, *Tarih* 6.112.

⁶⁸ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 6.69.

başaramadığında bunun kendisinin mali talihsizliğine yol açtığını söyler⁶⁹. *Ta sphagia*, savaş sırasında tanrıların iyiliğini çağırmak veya sürdürmek için yapılan kurbanlar, savaştan önce yapılan tek kurban türüydü; diğer tür ise belirli bir savaşın sonucunu belirlemek için kehanet amacıyla kullanılan *ta hiera* kurbanlarıydı.⁷⁰ Kâhinler kurbanlık hayvanın bağırsaklarını, özellikle karaciğerini inceler ve savaşın onlar için bir zaferle sonuçlanıp sonuçlanmayacağına karar verirlerdi. MÖ 479 yılında Perslere karşı Sparta, Atina, Korint, Megara gibi Yunan kent devletleri arasında gerçekleşen Plataia Savaşı'nda Sparta Kralı Pausanias *sphagialar* umut vaat edene kadar Perslerle savaşa girmeyi reddetmişti⁷¹. Ksenophon olumsuz *hiera*'nın Spartalıların ilerlemesini dört gün boyunca durdurduğunun başka bir örneği anlatır⁷². Askerlerin misilleme yapmadan saldırıya uğrayabileceği bu gecikmiş savaş örnekleri, antik Yunan savaşçıların dini yapılarına olan bağlılıklarını göstermektedir. Askerler, tanrıların olumlu mesajı olmadan toplumsal düzeni bozmaya ve savaşa katılmaya cesaret edemezlerdi, çünkü tanrıların Perslerden veya savaşa girecekleri herhangi bir devletten daha güçlü rakipler olduğunu biliyorlardı. Kurbanların verdiği mesaj gayet açıktı: Tanrılar yücedir.

Kurbanla birlikte, Yunan kent devletinin siyasi yapısını yansıtan bir başka savaş öncesi ritüel olan etin bölüşülmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bir hayvan kurbanından sonra, tanrılara veya kurbanı doğrudan dâhil olanlara tahsis edilmeyen et, tüketim için eşit ağırlıkta şeritler halinde kesilirdi ve siyasi olarak hem “eşit dağıtım” hem de “eşit siyasi statü” anlamına gelen *isonomia* (yasalar karşısında eşitlik) ideolojik modeline karşılık gelecek şekilde dağıtılırdı. Etin dağıtımı⁷³ birçok katılımcının dâhil olmasına olanak tanırı ve ayrıca porsiyonların eşitliği, Yunan toplumsal düzeninin de bir yansımasıydı. Yani toplumun eşit paylara sahip olma isteğinin bir ifadesiydi. Sözü geçen toplumsal uygulamanın dini doğası, bu ritüelin gerçekleştirilme biçiminin ilahi olarak onaylanmış olabileceği hem ette hem de siyasette eşit paylara sahip olmanın kent devletinin işlemesi için uygun yol olduğunu akla getirir. Tüm Yunanlılar ister savaşta ister sosyal hayatta eşit miktarda et tüketebilir ve tanrılara eşit saygıyla hizmet edebilirdi.

⁶⁹ Ksenophon, *Anabasis* 7.8.1-6.

⁷⁰ William Kendrick Pritchett, *The Greek State at War: Part I* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974), 111.

⁷¹ Herodotos, *Tarih* 9.61.

⁷² *Hellenika* 3.1.17.

⁷³ Louise Bruit Zaidman and Pauline Schmitt Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*, trans. Paul Cartledge (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 36

Yunanlılar tanrıların lütfunu, belirli dinsel temelli yasaları izleyerek elde ettiler. Örneğin, Sparta'nın uygulamalarında görüldüğü gibi, festivallerin tanrıları onurlandırma zamanı olarak özel önemi nedeniyle askeri operasyonlar festivaller sırasında gerçekleştirilemezdi.⁷⁴ Pritchett'in belirttiği gibi, "Antik savaş geleneği kurallarının bir parçası dini yükümlölüklerinin askeri kaygılardan sıklıkla üstün geldiğini ancak düşmanlarının festivalleri kutladıkları sırasında saldırgan askeri görevlerden geri durmamışlardır"⁷⁵. Bunun nedeni belki de Atina'da her yıl kutlanan çok sayıda festival olması nedeniyle-yılda 120 ila 144- festivalin kutlandığı bir yerde ordusunun da saldırı amaçlı askeri bir göreve katılmasını engellememiş olabilir. Örneğin Thukydides'in anlatımına dayanarak Spartalıların bir bayram günü Plataia'yı yok etmesi bu duruma örnek verilebilir⁷⁶. Bu durumda Atina'nın önceliklerinin Sparta'nın öncelikleriyle karşılaştırıldığında Sparta'nın festivaller sırasında savaştan uzak durma çabası, bu kentte Atina'dakinden daha fazla dindarlığa saygı duyulduğuna işaret eder. Her iki durumda da festivallerin savaşa gidip gitmeme kararında bir rol oynamış olması, Yunanlıların askeri görevlerinde ilahi lütfun önemini gösterir. Bu nedenle bir Yunan askeri, kurbanlar yoluyla onaylanmamış bir savaşa katılarak hiçbir tanrıyı gücendirmek istemez; tanrılara saygı göstermek onun gözünde savaştan çok daha önemli bir önceliktir.

D-Epinikia: Thusiai ya da Kharisteria (Zafer Kurbanları)

Tropaionun dikilmesiyle birlikte gerçekleştirilirdi. Bu ritüeller arasında, bir savaş veya seferin başarıyla sonuçlanmasının ardından gerçekleştirilen kurban törenleri özel bir yer tutar. Şükran sunuları anlamına gelen *kharisteria* veya zaferle ilişkili kurbanlar anlamına gelen *epinikia thusiai* terimleriyle anılır. *Epinikion* kelimesinin birincil anlamı, Panhellenik oyunlarda zafer kazanan sporcular onuruna söylenen lirik bir övgü şarkısı olmakla birlikte *epinikia* teriminin daha geniş bir anlamda, askeri zaferleri takip eden ve kurban törenlerini de içeren kutlamaları ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁷⁷ Antik Yunan toplumunda ritüel, özellikle de kurban, dini ve sosyal yaşamın merkezindeydi.⁷⁸

⁷⁴ Daniel P. Tompkins, "Greek Rituals of War" in *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*, ed. Brian Campbell and Lawrence A. Tritle (Mart 2025) 529.

⁷⁵ Pritchett, *Greek State at War*, Part I:126.

⁷⁶ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 3.65.

⁷⁷ Pritchett, W. Kendrick. *The Greek State at War, Part III: Religion*. Berkeley: University of California Press, 1979, s. 177,189.

⁷⁸ Eitrem S. and Fontenrose, J.E. "Sacrifice." In *The Oxford Classical Dictionary*, Second ed., edited by N.G.L. Hammond and H.H. Sculland. Oxford: Oxford University Press, 1970., s. 943-945.

Savaş gibi insan hayatının, onurunun ve refahının benzersiz bir şekilde risk altında olduğu durumlarda ritüele başvurmak daha da belirgin hale geliyordu.⁷⁹ Zafer kurbanları, savaşın sadece bir sonucu değil aynı zamanda askeri bir seferi sonlandıran, tanrıların müdahalesine ve yardımına duyulan inancı pekiştiren, toplumsal bağları güçlendiren ve zaferin anlamını kolektif olarak işleyen bütünleyici bir unsurdur. Bu kurbanlar, Yunanlıların tanrılarla olan ilişkilerini nasıl algıladıklarını, başarıyı nasıl kutladıklarını ve savaşın getirdiği şiddet ve belirsizlikle nasıl başa çıktıklarını anlamak için eleştirel bir bakış açısı sunar. *Epinikia* teriminin hem zafer övgüsü (*ode*, şarkı) hem de zafer kutlaması (kurban dâhil) için kullanılması, tesadüfi bir durumdan ziyade, Antik Yunan zihninde zaferin çok yönlü bir olgu olarak kavrandığını düşündürmektedir. İster atletik ister askeri olsun başarıyı kutlama eylemi, *epinikia* başlığı altında toplanıyor ve bağlama uygun farklı biçimlerde (oyunlar için şarkı, savaş için sıklıkla kurban ve/veya *tropaion*) tezahür ediyordu⁸⁰. Bu durum, zafer kurbanının sadece bir kurban eylemi olmadığını, aynı zamanda daha geniş bir zafer kutlaması anlayışının ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterir.

Genellikle daha seküler ve rasyonel tarih anlayışla tanınan ve dini pratikleri ancak olayların akışını ve karakterlerin hareketlerini etkilediği ölçüde anlatan Thukydides, zafer sonrası ritüellere ilişkin birkaç örnek sunar. Onlardan biri sıra dışı iki *epinikia* hakkındadır. Spartalı komutan Brasidas, MÖ 424 yılında Khalkidike'deki Lekythos Kalesini ele geçirdikten sonra zaferin tanrısal bir müdahale, özellikle de Athena'nın yardımıyla kazanıldığına inanır. Bu nedenle tüm burnu ve üzerinde tapınağı Athena'ya adar ve kutsal ilan eder⁸¹. Bu doğrudan bir hayvan kurbanı olmasa da zaferin ardından tanrıçaya sunulan önemli bir dini adak ve şükran eylemidir. Thukydides MÖ 413 yılında Syrakusaililerin limanlarında Atinalılara karşı kazandıkları kesin deniz savaşının ardından bir de Herakles Bayramı kutlaması yapmıklarını da anlatır⁸². Bu kutlamayı *epinikia* olarak adlandırır ve bunun bol ziyafet eşliğinde yapıldığını belirtir. Ziyafetin varlığı ise genellikle bir *thysia* kurbanın kesildiğini ima eder, ayrıca zaferin Herakles'e adanmış bir bayrama denk gelmesi, kahramanın dini boyutunu değiştirir. Dindarlığa ve

⁷⁹ Jameson, Michael H. "Sacrifice before Battle." In *Hoplite: The Classical Greek Battle Experience*. Ed. Victor Davis Hanson, pp. 197-227. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. s. 197.

⁸⁰ Pritchett, W. Kendrick. *The Greek State at War, Part III: Religion*. Berkeley: University of California Press, 1979, s. 50-53.

⁸¹ Thukydides, *Peleponnesos Savaşı* 4.116.

⁸² Thukydides, *Peleponnesos Savaşı* 7.73.

tanrısal rehberliğe eserlerinde sıkça vurgu yapan Ksenophon *epinikia* kurbanları hakkında ayrıntılı bilgi verir. Ksenophon, Pers iç savaşında Kyros'un ölümünden sonra Karadeniz'e ulaşmayı başaran Yunan paralı askerleri Kerasus (Giresun) yakınlarında büyük bir şükran töreni düzenlediklerini anlatırken kurbanlık hayvanların satın alındığını ve Zeus Soter ile Herakles'e kurbanlar kesildiğini, ardından atletizm oyunları düzenlendiğini anlatır⁸³. Söz konusu bu zorlu yolculuğun başarıyla tamamlanması ve verilen sözlerin yerine getirilmesi için yapılan bir zafer sonrası şükran ritüelidir. Strabon *epinikia* hakkında şunu yazar: "Koroneia, Helikon yakınlarındaki bir yükseklikte yer almaktadır. Boiotialılar, Troya Savaşından sonra ele geçirdiler (...) ve Koronaia'nın hâkimiyetini ele geçirdiklerinde, kentin önündeki ovada Thessialı tapınağıyla aynı adı taşıyan İtonialı Athena tapınağını inşa ettiler⁸⁴. *Epinikia* kurbanlarının gerçekleştirildiği yerler çeşitlilik göstermektedir.

Yunan kurban pratiğinin merkezinde *kharis* (lütuf, iyilik, minnettarlık) ve tanrılarla insanlar arasındaki karşılıklılık ilkesi yer alır. Kurban, bu ilişkiyi kurmanın ve sürdürmenin, insanın tanrısal güce bağımlılığını ve tanrıların kudretini kabul etmenin birincil yoluydu. Tanrılara sunulan armağanlar (kurbanlar, adaklar, libasyonlar vb.), karşılığında tanrısal lütuf, koruma veya yardım beklentisini içerirdi. Hesiodos'un *Theogonia*'sında anlatılan Prometheus mitosu, tanrılar ve insanlar arasındaki bu kurban paylaşımının kökenini açıklar: Prometheus'un hilesiyle tanrılara kemikler ve yağ, insanlara ise et kalmıştır⁸⁵. Bu mitolojik anlatı, kurban ritüelinin temelindeki düzeni ve hiyerarşiyi meşrulaştırır. Zafer kurbanlarına uygulandığında bu durum, ritüelin aynı anda hem tanrılara başarı sınırını aşmalarına yardımcı oldukları için teşekkür ettiğini hem de insan topluluğunun statüsünü ve zaferin somut sonuçlarından (ortak ziyafet) yararlanma hakkını yeniden onayladığını gösterir. Zafer anı, tanrısal lütfun en belirgin olduğu, potansiyel olarak sınırları bulanıklaştıran bir andır. Ancak *thysia* yapısı, zafer durumunda bile, uygun düzeni yeniden kurar: tanrılar kendilerine özgü payla onurlandırılırken topluluk paylaşılan etle temsil edilen zaferin meyvelerinin tadını çıkarır ve bu da hem tanrısal gücü hem de toplumsal dayanışmayı pekiştirir. Diğer yandan Antik Yunan'da hiçbir komutan yoktur ki, ordu kâhini değerlendirme yapmadan sefere ya da savaşa başlasın. Sefer ya da savaşın her bir aşaması ise kâhin tarafından

⁸³ Ksenophon, *Anabasis* 4.8.24-27.

⁸⁴ Strabon, *Coğrafya* 9.2.29.

⁸⁵ Hesiodos, *Theogonia* 526 vd.

kurban hayvanın iç organlarına bakılarak kararlaştırılırdı. Ordunun tüm harekât planı onun vereceği karara bağlıydı. Yalnızca kâhinin onayı ve belirttiği koşulların yerine getirilmesi durumunda birlikler savaşa girerdi⁸⁶. Yunan dünyasında Pers-Yunan Savaşları ile Peloponnesos Savaşları siyasetten ve kişisel çıkarlardan bağımsız olarak kurban sunuları ve kehanet yapılan en etkili dönemlerdi. Kâhinler kendilerini tanrıların iradesini ve niyetini saptamanın resmi aracı olarak görürken, işverenleri olan *strategos* (general) ise onlardan hem tekniği hem de uzun mesleki deneyimiyle kazandığı yüksek öngörüye sahip sanatını başarılı bir şekilde icra etmesini beklerdi.

Törenler dizisinin en erken aşamalarını anlamak için savaşta dini uygulamaların en kapsamlı ve sistematik örneklerini Spartalılar sunar. Ancak, diğer kent devletlerinin de kuşkusuz daha esnek ve kendilerine özgü biçimlerle benzer ritüelleri takip ettikleri söylenebilir. Spartalılar bir sefere çıkmaya karar verdiklerinde, seferi yönetecek olan kral evinde Zeus Agetor'a (Yola Çıkaran) ve ona eşlik eden tanrılara adaklar sunardı. Bu kurban sırasında gözlemlenen alametler olumluysa, *purphoros* (ateş taşıyıcısı) sunaktan aldığı kutsal ateşi, kralın Zeus ve Athena'ya kurban sunduğu toprakların sınırına taşırdı. Sınırdan yeniden tanrısal işaretlere bakılır, eğer bu işaretler de uygun görülürse, ordu kutsal izni almış sayılarak sefere başlardı. Ordu harekete geçtiğinde, ona keçilerin öncülük ettiği bir kurbanlık koyun sürüsü eşlik ederdi⁸⁷. Bu hayvanlar hem kutsal ritüeller için uygundu hem de Yunanistan'ın engebeli coğrafyasında orduyla birlikte yol alabilecek dayanıklılıktaydılar. Nehir ya da deniz gibi doğal engeller aşılmadan önce, yine kurbanlar kesilir ve tanrıların onayı aranarak yolculuğa devam edilirdi. Yürüyüş esnasında kurban ritüelleri düzenli olarak icra edilirdi; bu uygulama büyük olasılıkla her sabah tekrarlanır, ancak özellikle kale inşası⁸⁸ ya da bir şehre saldırı⁸⁹ gibi stratejik önem taşıyan her girişimden önce mutlaka gerçekleştirilirdi. Yine de bu dini uygulamalar keyfi biçimde değil, belli sınırlar çerçevesinde yürütülürdü: Günlük kurban sayısı üçü geçemezdi⁹⁰. Ordunun düşmanla belirli bir zamanda ve yerde karşılaşmasının uygunluğu daima kurbanlardan elde edilen işaretlerle, yani tanrıların iradesi doğrultusunda değerlendirilirdi.⁹¹

⁸⁶ Ksenophon, *Hellenica*. II. 4. 17-18.

⁸⁷ Pausanias, *Periegesis tes Hellados* 9.13.4

⁸⁸ Ksenophon, *Hellenika* 4.7.7

⁸⁹ Ksenophon, *Hellenika* 3.1.17

⁹⁰ Ksenophon, *Hellenika* 6.4.16 ve 19

⁹¹ Sina, A., "Eski Yunan'da Ordu Kahinleri", *Cedrus* VII (2019) 195-214.s.198.

İki ordu karşı karşıya geldiğinde, savaş hattının önünde son bir kurban sunulur ve bu yolla tanrılardan bir kez daha zafer için onay istenirdi. Savaş öncesinde, özellikle Spartalılar arasında, *paian* adı verilen savaş ilahisi tiz sesiyle öne çıkan *aulos* adlı nefesli çalgı eşliğinde icra edilirdi ve askerlerin moralini yükseltmek kadar tanrılara seslenmeyi de amaçlardı⁹². Zafer kazanıldığında, zafer kazananlar yenilen orduya dair belirli bir ritüel aktarımı bulunmasa da bir *tropaion* (zafer anıtı) dikerek savaş kutsal bir zafer olarak tescil ederdi. Bunu takip eden şükran kurbanları ve kimi zaman düzenlenen atletik yarışmalarla tanrılara minnettarlık sunulurdu⁹³. Öte yandan, Spartalıların zafer kutlamalarında sadelik ilkesine bağlı kaldıkları ve bu ritüelleri sembolik olarak tek bir horoz kurban ederek gerçekleştirdikleri ifade edilir⁹⁴.

Kısaca Yunan kurban pratiğinin merkezinde *kharis* (lütuf, iyilik, minnettarlık) ve tanrılarla insanlar arasındaki karşılıklılık ilkesi yer alır. Kurban, bu ilişkiyi kurmanın ve sürdürmenin, insanın tanrısal güce bağımlılığını ve tanrıların kudretini kabul etmenin birincil yoluydu. Tanrılara sunulan armağanlar (kurbanlar, adaklar, libasyonlar vb.), karşılığında tanrısal lütuf, koruma veya yardım beklentisini içerirdi. Hesiodos'un *Theogonia*'sında anlatılan Prometheus mitosu, tanrılar ve insanlar arasındaki bu kurban paylaşımının kökenini açıklar: Prometheus'un hilesiyle tanrılara kemikler ve yağ, insanlara ise et kalmıştır⁹⁵. Bu mitolojik anlatı, kurban ritüelinin temelindeki düzeni ve hiyerarşiyi meşrulaştırır. Zafer kurbanlarına uygulandığında bu durum, ritüelin aynı anda hem tanrılara başarı sınırını aşmalarına yardımcı oldukları için teşekkür ettiğini hem de insan topluluğunun statüsünü ve zaferin somut sonuçlarından (ortak ziyafet) yararlanma hakkını yeniden onayladığını gösterir. Zafer anı, tanrısal lütfun en belirgin olduğu, potansiyel olarak sınırları bulanıklaştıran bir andır. Ancak *thysia* yapısı, zafer durumunda bile, uygun düzeni yeniden kurar: tanrılar kendilerine özgü payla onurlandırılırken topluluk paylaşılan etle temsil edilen zaferin meyvelerinin tadını çıkarır ve bu da hem tanrısal gücü hem de toplumsal dayanışmayı pekiştirir.

⁹² Pritchett, *The Greek State at War* Part I, s. 105-108.

⁹³ Ksenophon, *Anabasis* 5.5.5. Arrianus *Anabasis* 5.29.1, 6.28.3, 7.14.1.

⁹⁴ Plutarkhos, *Agesilaos* 33.

⁹⁵ Hesiodos, *Theogonia* 526 vd.

Savaş Esnasında Yapılan Ritüeller

Paian Söylemek

Paian genel anlamda bir tür ilahi, hymnos'tur. Başlangıçta yalnızca Apollon onuruna söylenen ve çeşitli yönleriyle bu tanrıyı öven şarkılar olan paian'ın daha sonraları diğer tanrılar için de söylendiği görülür.⁹⁶ Paian sözcüğü, Apollon'a yakarışlarda kullanılan "İa Paian"dan gelir ve "ey koruyucu, iyileştirici, yatıştırıcı" anlamındadır. Savaş yöntemleri de Yunan önceliklerine ışık tutabilir. Örneğin, Yunan askerleri savaşa girerken *paian* marşını söylerdi, bunun amacı biraz belirsizdir. Daniel Tompkins, antik metinlere dayalı iki olası açıklama sunar: "kötülükleri önlemek" veya "uygun şekilde yürümeyi sağlamak".⁹⁷ Her iki açıklama da Yunan dünyasında görülen daha önce tartışılan önceliğe karşılık gelir.⁹⁸ *Paian*'ın işlevi kötülükleri önlemeye hizmet eden (ἀποτρόπαιος-*apotropaik* "geri çeviren, kem göz gideren" olsaydı bu kaderin ilahi kontrolü temasıyla ilişkili olurdu. Kötülük tamamen insani bir amaç olsaydı, kötülükleri önlemek için hiçbir neden olmazdı, çünkü o zaman savaşın galibini belirlemede yalnızca savaşın kendisi önemli olurdu. Daha yüksek bir *apotropaizm* yöntemine başvurmak, tanrıların Yunanlıların kaderlerini kontrol ettiğini ve savaş alanındaki başarının tanrıları memnun etmeye ve kötülüğü savuşturmaya bağlı olduğunu ima eder. Ancak, paian'ın gerçek amacı adım adım yürümeyi sağlamaksa, bu Yunan ritüellerinde görülen genel eşitlik ilkesiyle ilgilidir, böylece tüm askerler kent devletinin toplumsal yapısı içinde birleşmiştir. Vatandaşların eşitliği dini imalardan yoksun değildir: vatandaşların köklerinin toprağa çekildiği Attika'da olduğu gibi, savaş yürüyüşü sırasında vatandaşların eşit doğasının, tanrılardan daha düşük olan insan olarak konumlarına göre (belirli, savaşa uygun) insanların eşit seviyesiyle ilişkili olması mümkündür.

Paian birliklerin savaşa girerken moralleri üzerinde potansiyel olarak faydalı etkileri olan bir başka ritüel unsuru olup Apollon, Zeus⁹⁹ ya da deniz savaşlarında Poseidon¹⁰⁰ için söylenirdi. Çeşitli vesilelerle, festivallerde ya da ganimetlerin kaldırılmasında icra edilirdi; Spartalılar bunu yemek zamanlarında bile söylerlerdi. Asıl işlevi refah, hayatta

⁹⁶ Nagy, 1990:340.

⁹⁷ Tompkins, "Greek Rituals of War" 530

⁹⁸ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, 5.69-70.

⁹⁹ Ksenophon, *Anabasis* 3.2.9

¹⁰⁰ Ksenophon, *Anabasis* 4.7.4.

kalma ya da zafer için tanrılara yakarmak ya da teşekkür etmek amaçlıdır¹⁰¹. Birliklerin savaşa ilerleyişi bağlamında *paian* söylemek muhtemelen uyumu teşvik etmekte belki de düşmanın gözünü korkutmakta ve çatışmaya girmek üzere olanlar için kolektif bir gerilim boşalması sağlamaktaydı. Savaşın kısa bir süreliğine olsa *paian* işitsel bir deneyim, toplu olarak tanrılara güvenlik çağrısında bulunan ve varlıklarını ve var olmaya devam etme arzularını ortaya koymada savaşçılara moral vermektedir.

Savaşa başlarken ya da savaş alanında yapılan savaş dansı: Pyrrhik

Antik Yunanlılar müzik ve dans sanatını en büyük zenginlikleri olarak görüyorlardı ve bu nedenle her ikisi de hayatlarında büyük bir öneme sahipti. Musaların insanlara bahsettikleri zihin eğitimi ve uygarlığın özünü içeri bu sanatlardan özellikle müzik ve dans, bunların her ikisi de insanlığın özel ayrıcalıklarıydı. Antik Yunanlılar için önemli bir dans olan pyrrikhios (πυρρίχιος) savaş sırasında ister silah kullanılsın ister kullanılsın hem savunma hem de saldırı hareketlerini yeniden canlandıran bir savaş dansıydı. Belirli tanrı ve tanrıçaların onuruna icra ediliyordu ve bir tapınma ögesi içeriyordu; özel kutlamalarda, şenliklerde katılımcıları eğlendirmek için icra edilmekte ve de dans okullarında didaktik amaçlarla öğretilmekteydi. MS 2. yüzyılda yaşayan Samosatalı (Samsat) Lukianos (Dans 9’da), *Pyrrhik* adlı bu tür dansı tasarlayanın Akhilleus’un oğlu Neoptolemos olduğu görüşündeydi.¹⁰² Dahası, Neoptolemos’a Pyrrhos (Πύρρος) denmekteydi bu da sarı saçlı anlamına geliyordu. Yazara göre, Akhilleus’un oğlu, *orquestra*¹⁰³ sanatında çok bilgili ve bu özel dansa dansçı olarak mükemmel olan bir kahramandı. Akhilleus oğlunun başarısını duyduğunda son derece memnun olmuş ve de onun güzelliği, zarafeti, becerisiyle gurur duymuştu. Yunanlılar, Neoptolemos’un dans becerilerinin Troia kentinin kuşatılmasında ve nihai yıkımına katkıda bulunduğuna inanıyordu.¹⁰⁴

Halikarnassoslu Dionysos dansın Yunan kökenli olduğunu düşünmüş ve bunun Titanlar Savaşı sırasında tanrıça Athena tarafından yapıldığını, zırhını giyerek, zafer kazanmış bir ve ihtişama dalmış bir şekilde dans ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca, dansın daha da erken dönemlerde, görevi bebek Zeus’u babası Kronos’tan korumak olan Kuretlerin

¹⁰¹ Homeros, *Ilyada* 22.391.

¹⁰² Yunanlılar, özellikle Spartalılar arasında yaygın bir silahlı dans, ancak icadıyla ilgili görüşler çok tartışmalıdır.

¹⁰³ Eski Yunanca ορχέστρα (orquestra) “dans alanı, tiyatrodan koroya ayrılan yer” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük aynı dilden ορχέομαι “raksetmek, horon tepmek, tepinmek” fiilinden türetilmiştir.

¹⁰⁴ Latte K., *De saltationibus Graecorum*, Giessen. 1913: 30.

tarafından yapıldığını yazmıştır.¹⁰⁵ Pindaros da yorumlarında, Kastor'un şarkısı (Καστόρειον μέλος) ilk kez anılır; bu, Lakonia askeri marşının bir melodisiydi.¹⁰⁶ Pyrrhik dansı, Dioskorlar Kastor ve Polluks tarafından kurulan müzik eşliğindeydi. Pindaros'un alıntısına göre, savaş dansının yaratıcılarıydı ve onu ilk icra edenlerdi; Giritli Pyrrikhos onu geliştirdi ve Thales onu hyporkhema (υπόρχημα) vezniyle besteledi.

Platon, Yasalar başlıklı eserinde “Artık bu dansların sunduğu uygun taklit konusunu ihmal etmemeliyiz, tıpkı Kuretlerin ve Lakedaimonia’daki (Sparta) Dioskurların silahlı dansları gibi. Biz de burada (Atina) Bakire Ece¹⁰⁷ koro oyunlarından hoşlanır hoşlanmasına ama elleri boş dans etmek istemedi, kendini tepeden tırnağa silahlarla donattı ve bu şekilde dansını yaptı. Böylece genç erkekler ve genç kızların Tanrıçanın bu lütfuna saygı göstererek savaş ve şenlik için bunları eksiksiz uygulamaları yakışık alır. Çocukların askerlik çağına kadar geçen süre içinde bütün tanrılara yaptıkları gösterilere ve alaylara silah donanıp at üstünde katılmaları gerekir. Çünkü bunlar savaşta ve barışta hem devlet hem de kişinin özel yaşamı için yararlıdır” der.”¹⁰⁸ Platon ayrıca ise orkestra (dansı) iki kategoriye ayırır: “Biri güzel bedenlerin soylu olanı taklit eden hareketi; öteki de çirkin bedenlerin değersiz olan taklit eden hareketi.” Felsefeci burada soylu dans olarak adlandırdığı, güzel ve asil fiziği tasvir ederken diğeri ise çirkin figürlerinden dolayı saldırganlığı tasvir etmektedir. Birincisinde, gençler barışsever ‘ἀπόλεμος μούσα’ için eğitilirken ikincisinde savunma ve saldırı savaş tatbikatlarını yapmak için eğitildiler.”¹⁰⁹ Ancak, hareketlerin doğruluğu dansçıların beden ve ruh saflığını ne kadar iyi taklit edebildiklerine bağlıydı. Bu nedenle, gençlere filozofun belirlediği koşullar altında her iki dansın da (orkestra) da öğretilmesi esastı.

Platon’a göre, (...) “Çünkü çoğu kişinin barış dediği şey, bir addan öte bir şey değildir, gerçekte bütün devletlerin bütün devletlere karşı ilan edilmemiş de olsa, doğa gereği bir savaşı vardır. Böyle bakarsan, Giritli yasa koruyucunun kamusal olsun, özel olsun, bütün bu yasaları savaşı göz önünde bulundurarak buyurduğunu az çok anlayabilirsin.

¹⁰⁵ Dionysios Halikarnassos, *De Antiquitates Romanae* 7.72.7-8.

¹⁰⁶ Pindaros, *Pythia* (Comments) 2.127; Latte K., *De saltationibus Graecorum*, Giessen. 1913: 30.

¹⁰⁷ Pallas Athena. Bu savaş dansının Dansın Panathenaia Şenliklerinde tanrıça Athena onuruna icra edilmesine ek olarak sempozyumlarda sıklıkla kadın Pyrrhik dansçıları tarafından da sunulduğu görülmüştür.

¹⁰⁸ *Yasalar*, 7.796b-d.

¹⁰⁹ *Yasalar*, 7.814d-815b.

*Buna göre de savaşta güçlü olunmadığında öteki şeylerden hiçbirine mal mülk ne de başka bir etkinlik-bir işe yaramadığı ve yenilenlerin bütün varlığı yenelene geçtiği için yasaları bize koruyalım diye vermiştir.”*¹¹⁰ Thukydides ise Lakonyalıların savaş şarkıları eşliğinde, kesintisiz bir çizgide adımlar atarak saldırmak için ilerleyen büyük bir orduyu temsil eden bir savaş dansına atıfta bulunur. “Atinalılara en az diğerleri kadar cesur savaşmaları gerektiği hatırlatıldı. Zira burada kazanacakları bir zafer Peloponnesos üzerinde egemenlik kurmaları ve ülkelerinin bir daha işgal edilmemesi demekti Spartalıları ise birbirlerini cesaretlendiriyordu. Askerlere savaş girerken yapılacak bir konuşmadansa en güzel şeyin eski başarılarını hatırlatmaktır. Bu nedenle Spartalıları herkes tarafından bilinen başarılarını hatırlatan savaş dansları ve şarkılarını söylediler.” Daha sonra iki ordu ilerlemeye başladı. (...) Spartalıları çalınan aulosun (flüt) uygun bir şekilde geliyorlardı. Yaptıkları ritüelin nedeni dini değildi. Yalnızca safların sırasını açmak istemiyorlardı. Çok sayıda büyük ordu savaşlarda benzeri bir sıkıntı yaşamaktaydı.”¹¹¹ Coğrafyacı Strabon da aynı görüşü savunmuştur.¹¹² Ksenophon da savaş dansı hakkında şunları yazar: “Sunu serptikten ve övgü dolu ilahiler söylendikten sonra ilk olarak Traklar kalktı ve aulos eşliğinde silahlarıyla birlikte dans etmeye başladılar. Çevik adımlarla sıçırıyor ve aynı zamanda kılıçlarını sallıyorlardı. Sonunda biri ötekine öyle bir vurdu ki herkes adamın ölümcül bir yara aldığını zannetti. Ama adam ustaca kendini yere atmıştı.”¹¹³ Savaş dansları hem bir savaş taklidi hem de askeri yürüyüşlere aittir. Gerçek bir çatışmadan önce, düşmana coşkuyla saldırmak için yapıldı. Kalkan ve silahlarla farklı hareketlerin taklit edildiği askeri eğitim olarak silahlı dansların değeri de sınırlı görünmektedir¹¹⁴. Kesinlikle bu tür danslar, bir savaşçının eğitiminin temel bir amacı olan fiziksel zindeliği geliştirecektir.

Savaş Sonrası Yapılan Ritüeller

Zafer Anıtı: Tropaion

Anıtlar askeri başarıları kutlayan ve zaferlerin unutulmamasını sağlayan sanat ve mimari eserleridir. Bu tür anıtlar çeşitli yerlere dikilebilirdi- örneğin savaş alanında,

¹¹⁰ Yasalar, 2. 626b.

¹¹¹ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 5.69-70.

¹¹² Strabon, *Coğrafya* 10.3.467-481

¹¹³ Ksenophon, *Anabasis* VI. 1-8.

¹¹⁴ W.K.Pritchett, *The Greek State at War Part II* 210-16.

devletin topraklarının sınırında ve her şeyden önce siyasi merkezinde. En etkili siyasi grupların hem zaferden hemen sonra hem de gelecekte hitap edilebileceği kent devletlerine dikilmeliydi. Aynı şekilde, savaşların gerçekten bitmesi için resmi ateşkesler ve antlaşmalar talep edilmeli ve onaylanmalıydı, bir *tropaion* (zafer anıtı) dikilmesi de bu tür ritüellerden yalnızca biriydi. Savaşlarda yer alan ritüellerin, Antik Yunan kesin zafer kavramını anlamak için *tropaion* dikmek son derece önemli bir hareketti. Yunanca bir sıfat olan “*tropaion*” sözcüğü “uzaklaştıran, kaçırın, geri çeviren” anlamlarına gelmektedir ve aynı zamanda Zeus’un “zafer getiren” anlamındaki epithetidir. Muzaffer bir ordunun zafer iddia edebilmesi ve *tropaion*’unu haklı olarak kurabilmesi için belirli şartların karşılanması gerekiyordu. Bunu kurmanın olağan süreci oldukça basitti. Ordular savaştı ve bir taraf savaş alanını ele geçirdi, yenilen taraf daha sonra öldürülen yoldaşlarının cesetlerini toplama hakkını talep etmek zorunda kaldı ve bunu yaparak yenilgiyi kabul etmiş olacaklardı, böylece diğer orduya zafer iddia etme ve *tropaion* kurma hakkı vermiş olacaklardı. Bu sürecin her bir parçası, bu savaş sonrası ritüelin psikolojik ve sosyal değerleri hakkında anlam ve önemini sunar.

Yunan tanrıları tıpkı bir ölümlü gibi savaşları dilediği tarafın lehine döndürebilmekteydi. Bu nedenle, zaferden sonra Yunan devleti onlara cömertçe bağışlarda bulunurdu. Düşmanın geri döndüğü fiziksel konum olan *tropai* noktasında, galipler tanrıların onuruna, çoğunlukla Zeus Tropaos ve Nike’ye bir *tropaion* dikerlerdi. Hem tarihsel hem de kutsal olan *tropaion*lar üzerinde, düşmandan elde edilen değerli ganimetler, zırh ve kalkan gibi silahlar açıkça galiplerin tarafında olan yardımsever tanrılara teşekkür etmek için adanır ve de zaferlerin görünür sembolleriydi. Ganimet, savaştan önce tanrılara üzerine yeminler edilerek vaat edilebilirdi ve bu yeminler savaşın sonucunu etkileyebilirdi. Zafer anıtları iki grupta toplanır, birincisi bozulabilir ya da geçici zafer anıtlarıdır: savaştan hemen sonra savaş alanında silahları bir ağaç gövdesine veya tahta bir kazığa asarak veya çivileyerek yapılan zafer anıtlarıdır. Doğal olarak bunlardan günümüze pek azı gelmiştir. MÖ Beşinci yüzyılın sonlarına doğru, kutsal alanlara birincil kupaların heykelcik tasvirleriyle kabartmalar yerleştirerek bu zafer anıtlarını daha dayanıklı hale getirme eğiliminin arttığını görürüz. Dördüncü yüzyıldan itibaren ise esas olarak zaferin ihtişamını anmak amacıyla basılan madeni paralarda olmak üzere, başka bağlamlarda da

ortaya çıkmaya başlar. İkinci grup ise zaferden bir süre sonra bronz ve taştan yapılan zafer anıtlarıdır.

Savaşta bir tarafın avantaj elde ettiği ve karşı tarafın savaş düzeninin bozulduğu anı ifade eden *trope* terimi ilk kez beşinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Aiskhylos'un *Thebai'ye Karşı Yediler* başlıklı tragedyasında (Aesch. Sept. 276f.) Oidipus'un oğlu Eteokles tanrılara hayvan kurban etme, ganimetleri tapınaklara adama ve zafer kendisine bahşedilirse tanrılar için ganimet dikme yemini eder. Ganimet dikme burada ayrı bir eylem olarak belirtilir, ganimetlerin tapınaklara adanmasından farklıdır. Ganimetlerin ilk kez tanıtıldığı dönemde, Arkaik dönem boyunca yaygın bir uygulama olan, kutsal alanlarda ganimetlerden elde edilen büyük miktarda silahın adanması uygulaması neredeyse sona eriyordu. Bunu, beşinci yüzyılda Olympia, Isthmia, Delphi veya Dodona kutsal alanlarında adanan silahların sayısının büyük ölçüde azalmasından da görebiliriz.¹¹⁵

Pers savaşlarından önce dikilmiş bir zafer anıtı bilinmemektedir. Hiç şüphe yok ki Pers savaşlarındaki zaferler, geleneğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Her zaferde tanrıların yardımını gerekli görüldüğünden hemen bir şükran sunusu yapılması gerekmektedir. Yardım eden tanrının temsili olan zafer anıtları, Maraton'da olduğu gibi, savaş alanında hemen adakların yapılabileceği yerdı. Pers öncesi dönemden bahsedilmiş zafer anıtları, hatta Herakles veya Polluks tarafından dikildiği söylenen mitolojik zafer anıtlarından söz edilse de bunların hepsi daha sonraki uygulamalardır. Bu anlamda geçen zafer anıtları antik edebi kaynaklardan görmekteyiz. Geçici zafer anıtları savaşlarda mağlup olan taraf geri çekildiğinde veya kaçtığı zaman galipler düşman ölülerinin silahlarını yağmalayarak onlarla birlikte bir zafer anıtı yaparlar. Savaşanlardan bir tarafın bir zafer anıtı kurması, savaş alanının tam kontrolüne sahip olduğu anlamına gelir. Bu, ölülerini gömülmek üzere rahatsız edilmeden toplaması geręeęiyle kanıtlanır¹¹⁶. Bir tarafın bir *tropaion* kurması, savaş alanının tam kontrolüne sahip olduğu anlamına gelir. Yenilenler, zayıatlarının silahlarından mahrum bırakıldığını kabul etmek zorundadır. Kazanan tarafa, ateşkes kapsamında zayıatlarını toplama hakkı

¹¹⁵ Jackson 1991:228-49

¹¹⁶ Bkz. Plutarkhos, *Nikias* 6.5.

için haberciler gönderirler¹¹⁷ ve bu hak genellikle, yenilgilerini kabul ederlerse verilir.¹¹⁸ Muzaffer askerler, zaferlerini kanıtlayan sembol olan *tropaionu* dikmek için bu silahlardan birtakım alırlar, yani miğfer, kalkan, mızrak ve baldır zırhı (bazı durumlarda ayrıca bir hoplitin kitonu ve pelerini). Mümkünse seçkin adamlardan alınan muhteşem silahlar **26**, bu amaçla dikilmiş bir tahta direğe veya bir ağaç gövdesine asılır veya çivilenir. Plutarkhos *Agésilaios'un Yaşamı* eserinde¹¹⁹ zafer anıtı dikilirken bir aulacalındığını doğrular. Ksenophon *Anabasis* eserinde hoplitlerden ele geçirilen çok sayıda hasır kalkan ile yapılan bir başka *tropaion* türünden söz eder¹²⁰. Sonra bir kurban kestiler, bir zafer anıtı diktiler” ifadesinden zafer anıtının bu hasır kalkanlardan yapıldığına işaret eder.

Bildiğimiz ilk *tropaion*lar Atinalılar tarafından kendilerine ait olarak kabul edilen Maraton'daki Salamis'teki ve Psyttalaia'daki Pers zaferleri için dikilen anıtlardır¹²¹. Plataiai'de hem Atinalılar hem de Spartalılar, ortaya çıkan rekabetin bir işareti olabilecek bir kupa diktiler. 16 MÖ 480'de Delphi'de, 17 Pers saldırısının bir heyelan nedeniyle durmasının ardından bir başka kupa daha dikildi.¹²² MÖ 411 yılında, bir Atinalı piyade, Rodos'un yaklaşık 24 km kuzeyindeki küçük Syme adasının yakınlarında bir Sparta filosuyla karşılaştığında, yirmi yıl süren bir savaşta nispeten küçük bir karşılaşmaydı. Buna göre, Thukydides¹²³ sadece Peloponnesos gemilerinin Atinalıları kuşatabildiğini, altı gemisini batırdığını ve Halikarnassos'a doğru ilerlemeye zorladığını belirtti. “*Peloponnesoslular Knidos'a yanaştılar, orada Kaunos'taki yirmi yedi gemi de onlara katıldı, iki filo birlikte yol alıp Syme'de bir tropaion diktiler ve sonra Knidos'a dönüp demir attılar*” ifadesi hatalıdır. Spartalılar ve müttefikleri savaştan sonra Knidos'ta toplandılar. W. Pritchett böyle bir operasyonun tuhaflıklarını şu şekilde sıralar: *kış ortasıydı; kürekçiler savaştan yeni dönmüşlerdi, iki yerin arası aşağı yukarı 40 km idi ve şimdi mesafeyi iki kez daha kat etmek zorundaydılar; Syme*

¹¹⁷ Ksenophon, *Anabasis* 6.4.14. Ksenophon'a göre Spartalılar Leuktra'daki yenilgilerinden sonra, bir *tropaion* dikilmesini engellemek için ölülerini zorla toplamayı düşündüler, ancak kayıplarını saydıktan sonra haberciler göndermeye karar verdiler.

¹¹⁸ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 4.97: Delion savaşından sonra Thebaililer Atinalılar için bir *tropaion* diktiler. Atinalılar bir haberci gönderdiler ancak Boiotialılar onların Delos kutsal alanını terk etmelerini istedikleri için başta kayıplarını toplama hakları reddedildi.

¹¹⁹ Plutarkhos, *Agésilaios* 19.2.

¹²⁰ Ksenophon, *Anabasis* 4.7.25f.

¹²¹ Plutarkhos, *Aristides* 16, 4.

¹²² Jutta Stroszeck, “Greek trophy monuments”

¹²³ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* 8.42.2.

*kent devleti Atina'nın kontrolündeydi, bu nedenle zafer anıtı düşman topraklarında dikilmiş demektir*¹²⁴.”

Son olarak *tropaion*, muzaffer ordunun zaferini kutlama arzusundan çok daha fazlasını yansıtır. Aksine, Panhellenik gelenek ve görenekler tarafından yönetilen derinlemesine ritüelleştirilmiş bir süreçti. Savaşta önce taraflardan birinin çöküşü veya bozgunu yaşanmalı, yenilenler daha sonra ölülerinin bedenleri için yalvarmalı ve ancak o zaman bir ordunun haklı olarak kupasını dikmesine izin verilebilirdi. Sahaya sahip olmak ve düşen askerlerin kontrolü, klasik Yunan kesin zafer anlayışı için olmazsa olmazdır. Liderin kendisi Yunanlıların kalplerinde ve zihinlerinde özel bir yere sahipti. *Tropaion*'un hiçbir şekilde boş bir jest olmadığı unutulmamalıdır. *Tropaion*, ritüelleştirilmiş Yunan savaşının bir yönü olmasının yanı sıra, dini uygulamalar da dâhil olmak üzere bazı çok özel işlevler taşıyordu. Savaş alanı *tropaion*unun çokça fikir ayrılığına konu olan bir yönü vardır: dini niteliği. Zafer anıtlarının dikilme nedenlerinden biri genellikle koruyucu bir tanrıyı onurlandırmanın bir yoluydu, sonra tüm Yunanlılar tarafından dokunulmaz kabul edilmesi ve son olarak da anıtın bir tür ağaç tapınmasının izlerini taşıyor olmasıydı. Bu anlamda savaşın doruk noktası, zafer anıtının dini anlamlarını bulmak için en iyi yerdir.¹²⁵ *Tropaion*'a dini bir işlev atfeder, çoğunlukla bozguna yardım eden tanrıya bir savaş armağanı olarak. Ancak Pritchett'in belirttiği gibi, “Muhtemelen savaş anıtının dini çağrışımları konusunda tam bir anlaşmaya varılmayacaktır.” Kabul edilebilir olan şey, savaş alanı zafer anıtı aslında tanrıya, büyük ihtimalle galiplerin savaşı kazanmalarına yardım ettiğine inandıkları tanrıya bir adanma olduğudur.

Arınma Ritüelleri

Antik Yunan savaşlarında uygulanan onaylayıcı ve dönüştürücü ritüellerden bir diğeri de arınmadır. Arınma ritüelleri kan suçu, doğum veya bir cesetle temastan arındırılmak veya kutsal ayinler veya nesnelerle temas etmeyi tehlikeli hale getiren dünyevi veya sıradan sıkıntılardan bir şekilde temizlemek için uygulanan çeşitli uygulamalardır. Yöntemler arasında su serpiştirmekten veya suyla yıkamaktan, kan veya kil gibi çeşitli maddelerle ovmaktan, bazı günahların itiraflarını içeren karmaşık törenlere kadar

¹²⁴ W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War, Part 4* (Berkeley: University of California Press, 1974) 273,

¹²⁵ W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War, vol. 2* (Berkeley: University of California Press, 1974), 248.

değişmekteydi. Gerçek hayatta arınma, bir kabul ritüeli, toplum içinde normal statüye dönüştü. Öte yandan askeri arınma bir Yunan erkeğinin vatandaşlığı, kentinin savaş gücüne üyeliğine dayandığı için “erkeklik ya da yiğitlik” şerefi (time-τιμή) doğrudan doğruya görev başındaki sergileyeceği tutuma bağlıydı. Diğer yandan Platon, Atina’da haklı öldürme kategorisini, toplumsal veya aile dayanışmasına olumlu şekilde hizmet eden eylemlerle sınırlamıştır. Atletizmde, askeri eğitimde veya savaşta meydana gelen ve aynı haklı kategoriye giren kazara öldürmeler, onun 'istemsiz şiddet eylemleri!' sınıfının en alt seviyesine aktarılmıştır; bunlar ceza gerektirmez, ancak arındırılmayı gerektirir: atletizm yarışmalarında kazara ya da savaşta kendi taraflarından birini öldüren biri için arınma ayini yapılmasını istemiştir¹²⁶. Bu nedenle Platoncu kirlenme, kasıtlı, haklı, tamamen saf cinayet ile devleti faydalı bir yaşamdan mahrum bırakarak hafif bir kirliliğe neden olan suçsuz ve kazara cinayet arasında bir ayrım yapar. Ancak kişi savaşlarda olduğu gibi öldürme eylemini savaşın doğası gereği yaptıysa bu durumda kirli sayılmayacaktır. Savaşlarda kan dökülüyordu ancak savaşlar toplumun birlik ve beraberliğini destekleyen ve savunma amaçlı düşünüldüğünden burada akan kan kirlilik sebebi olarak görülmezdi¹²⁷. Platon, bu konuya Yasalar eserinde yer vermiştir: “Eğer bir adam yarışma ya da halka açık oyunlar sırasında arkadaşını öldürürse-hemen ya da daha sonra- ya da benzer şekilde savaş eğitimi sırasında, mızrak atma yoluyla zırhlı ya da zırhsız olsa da Delphik kurallara göre saflaştırıldığında arınmış sayılacaktır.”¹²⁸ Atinalılar biri onur/utanç diğeri de hukuki ceza olmak üzere iki sistemin tüm karmaşıklığıyla yetinmemiş, üçüncüsüne ihtiyaç duymuşlardır. Aslında büyük ölçüde yazılı olmayan bir yasayla bu kirlilikten kaçınma uygulamasıydı. Bunun yaygın olarak kabul edilmesinin dinsizlik, saygısızlık veya kutsala saygısızlık olduğunu ve ancak ritüel arınma yoluyla düzeltilebileceğini emrediyordu.

Antik Yunanlılar arasında, katı bir şekilde uygulanan, savaştan dönen bir ordunun arınmasını gerektiren bir kurala ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Antik Yunan savaşının temel unsurlarından olan ve arındırılması gereken şeyler ortak değerlere sahip olaylardı. Ancak ordunun savaş alanında arınma konusuna dair dört kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ilki Livius, Polybios’tan aldığı MÖ 182 yılının

¹²⁶ Platon, *Yasalar* 865a-b.

¹²⁷ Visser, 1984: 199.

¹²⁸ *Yasalar* 8.831

girişinde yapılan ritüelleri ayrıntılarıyla anlatır. Bu birleştirici işlev, bir ordunun sefer sezonundan önce Makedonya ordusunda yapılan bir arınma uygulamasında açıkça g r lmektedir: *“Orduyu arındırma zamanı gelmişti ve bunun için şöyle bir ritüel vardı: Bir köpeğin  n kısmı kesilir ve yolun sağ tarafına, arka kısmı ise i  organlarıyla birlikte sol tarafa konur; kurbanın bu şekilde bölünmüş parçaları arasında askerler yürütülür. [2] Sütunun başında Makedonya'nın başlangıcından bu yana tüm kralların silahları ve sancakları taşınır; sonra şimdiki kral [3] çocuklarıyla birlikte gelir, ardından kraliyet taburu ve muhafızlar gelir ve geri kalanlar, Makedonların safları en arkaya geçer. [4] Kralın iki genç oğlu yanlarında at sürüyordu, Perseus otuz yaşındaydı, Demetrios ise beş yaş daha gençti, ilki genç erkekliğin tüm gücünde ydi, ikincisi ise  i ek açmıştı, talihin kutsadığı bir babanın olgun evlatlarıydı, ancak onun aklı yerinde olsaydı. [5] Arınma töreni bittiğinde ordunun manevra yapması ve sahte bir savaşta çarpışmak üzere savaş hatlarına bölünmesi  detlendi. [6] Bu sahte çarpışma için prensler komutan olarak atanırdı: yine de bu bir savaş taklidi değildi, ama sanki bir taht m cadelesiymiş gibi bir araya geldiler ve anlamsız silahlarla birçok yara a ıldı¹²⁹.”*

 kinci kaynak Plutarkos tarafından aktarılır: *“Luperciler neden bir köpek kurban eder? Luperciler Lupercalia'da peştamallar giyerek şehirde koşan ve karşılaştıkları kişilere bir deri parçasıyla vuran adamlardır. Bu performans şehrin arınması için bir ayin teşkil ettiği için mi? Aslında bu aya şubat, hatta tam da bugüne februata derler; bir tür deri kayışla vurmaya da “arındırmak” anlamına gelen februaire adını verirler. Neredeyse tüm Yunanlılar arınma törenlerinde kurban olarak bir köpek kullanmışlardır ve en azından bazıları bugün bile bunu kullanmaktadır. Tanrıça Hekate için diğer arınma malzemeleriyle birlikte köpek yavruları da getirirler ve temizlenmeye ihtiya ı olan kişilerin etrafını köpek yavrularıyla ovarlar ve bu tür arınmaya periskylakismos (“köpek yavrusu arındırma”) adını verirler. Yavruların daha sonra kurban edildiğini başka yerlerde ve başka durumlarda yapılan uygulamalardan çıkarabiliriz. Yoksa lupus “kurt” anlamına geldiğinden ve Lupercalia Kurt Bayramı olduğundan, köpek kurda düşman olduğundan ve bu nedenle Kurt Bayramı'nda kurban edildiğinden mi sorusunu y neltir¹³⁰.”* Eskiler de kurda/köpeğe hiç temiz gözüyle bakmazlardı; çünkü göksel tanrılardan hiçbirine kurban olarak sunulmazken cehennem tanrıçası Hekate'ye üç yol

¹²⁹ Titus Livius, *Ab Urba Condita* 40.6.1-5.

¹³⁰ Plutarkhos, *Quaestiones Romanae* 111.

ağzında akşam yemeği için gönderilir, böylece felaketlerin önlenmesinde ve kefaretlerde pay sahibi olurdu. Lakedaimonia’da en zalim tanrı Mars için yavru köpekleri parçalara ayırırlar. Boiotia’da ikiye bölünmüş bir köpeğin parçaları arasından geçilerek kefaret ödenir. Ama Romalılar arınma ayında, Lupercalia adını verdikleri festivalde bir köpek kurban ederler. Bu nedenle, en yüce ve en kutsal tanrı Iuspater’e (Jüpiter) tapınmakla görevli olanların kendilerine tanıdık ve alışılmış bir köpek edinmelerini de yasaklanmıştır.

Bir diğer kaynak Yunan mitolojisindeki bir anlatıda geçen arınma ritüelidir. Apollodoros¹³¹ “*Bundan sonra Peleus, Jason ve Dioskurlar ile birlikte Iolkos’u yerle bir etti ve Akastos’un karısı Astydamia’yı katletti ve onu uzuvlarından ayırarak ordunun üzerinden şehre soktu.*” Ancak kötü kadının parçalara ayrılması ve parçalar arasında kente girilmesinin basit bir intikam eyleminden daha fazlası olması muhtemeldir; düşman bir halkın ortasında ordunun güvenliğini sağlamak için tasarlanmış ciddi bir kurban ya da arınma olabilir. Boeotia’da halkın arınmasının bir şekli de bir köpeği ikiye bölüp parçaların arasından geçirmektir. Son kaynak ise Herodotos’un anlatısıdır. Pers Kralı Kserkses’e atfedilen acımasız ve tuhaf eylemin arınma ritüelini yansıttığına inanılır. Kserkses’in ordusu MÖ 480’de Sardeis’ten Hellespontos’a doğru sefere çıkarken Lydialı Pithios, Pers Kralına beş oğlu olduğunu, bunların en büyüğünü sefere götürmemesini, yani oğlunun hizmetten serbest bırakılmasını ister. Ama Kserkses sefere bütün oğullarını, kardeşlerini, dostlarını götürürken böyle istekte bulunmasına öfkelenir ve Lidya kralına dört oğlunu kurtaracağını ama en büyük oğluyla bu onun cezalandıracağını söyler: “Pythios’un büyük oğlunu ikiye böldürdü ve her bir yarısını ordusunu arındırmak için kurban olarak yolun her iki tarafına koydurdu¹³². Seneca *De Ira* (Öfke) başlıklı çalışmasında Herodotos’un anlatımının biraz farklı biçimini verirken bundan kefaret kurbanı olarak bahseder: *hac victima lustravit exercitum*¹³³. Diğer yandan Kserkses’in eyleminin büyümlü veya dini bir anlamı olmayıp basit bir Doğu zulmü tezahürü olduğunu da akla getirir. Herodotos, bu anlatının aynısının 4.84’teki Dareios’un Oiobazes’in üç oğlunu da öldürtmesi gibi bir intikam eylemi olduğunu varsayıyor gibi görünmektedir.

¹³¹ Apollodoros, *Bibliotheca* 3.13.7.

¹³² Herodotos, *Tarih* 7.39.

¹³³ Seneca, *De Ira* 3.16.4.

Sonuç

Antik Yunan savaşlarında dini inançlar, ritüeller ve kurumlar arasında karmaşık ve çeşitli ilişkileri ortaya çıkar. Yunan savaş pratiği genellikle katılımcıların dini değerleri tarafından biçimlendirilmiştir. Kent devletleri birbirleriyle savaştıklarında bu değerler hakkında dikkate değer derecede ortak bir anlayış sergilemişlerdir. Kurbanlar ve kehanetlerin yalnızca tanrılarla iletişim kurmanın bir yolu olmadığını, aynı zamanda stratejik kararlar almak ve alınan kararları güçlendirmek ve ordunun moralini yükseltmek için de kullanıldığı açıktır. Fakat kurban sonuçları ve kehanetler olumsuz sonuçlar verdiğinde generaller ve kâhinler tarafından iyi niyetli amaçla zaman zaman çarpıtılmıştır. Bu durum zaman zaman savaşın yürütülmesinde ortak ritüel kalıplarının ve hatta ritüelleşmiş davranışların benimsenmesine yol açmıştır. Savaş öncesi ya da savaş sonrası kurbanlar ve kehanetler, zafer anıtları inşası ve bunun gibi ortak inançlar ve dini uygulamalar Yunanlıların savaş sırasındaki davranışların neler olduğunu anlamalarına yardımcı olmuştur. Tüm ritüeller komutanların veya yöneticilerin dindarlıklarını ve dolayısıyla tanrılar nezdindeki meşruiyetlerini ispatlamak için de bir fırsattı. Başarıyı tanrısal yardıma bağlamak, liderin otoritesini güçlendirebilir ve savaş çabalarını haklı çıkarabilirdi. Bu ritüeller, savaş ve öldürmeyle ilgili kirlilik ve kaygılarla başa çıkmada önemli rol oynamışlardır. Savaşın şiddetini sembolik olarak başka yöne kanalize etmeye, kolektif bir rahatlama ve sevinç ifadesi sunmaya ve talihin belirsizlikleriyle yüzleşmeye yardım etmiş olmalıdır. Özellikle savaş öncesi *sphagia* kurbanlarında görülen kurbanın kesilmesiyle dışmanın öldürülmesinin sembolik olarak eşleştirilmesi, zafer sonrası ritüellerde yankılanmış olabilir ya da zaferin getirdiği başarıya karşı tanrısal kıskançlığı yatıştırma amacı da olabilir. Savaşlarda kan dökülmesi, özellikle insan öldürmek, Antik Yunan'da dinsel kirlenme (miasma) nedeni sayılırdı. Bu kir hem bireyin hem de topluluğun üzerine sinmiş sayılırdı. Tanrıların gazabını çekmemek için arınmak şarttı. Savaş sonrası travmaların, intikam duygularının ya da suçluluk hissinin toplumda kaosa neden olmaması için ortak ritüellerle psikolojik ve sosyal denge sağlanırdı. Arınmanın sadece bireysel bir kurtuluş değil, aynı zamanda politik, toplumsal ve kozmik dengeyi yeniden sağlama aracı olduğunu da gösterir. Son söz savaşın başından sonuna kadar yapılan tüm ritüeller olasılıkla son derece güçlü bir dayanışma yaratma ve savaştan barışa geçişi kutlama etkisine sahipti. Savaş ritüelleri

aynı zamanda Yunanlıların dünyayı nasıl anlamlandırdıkları ve başarılarını nasıl kutladıklarının da somut ifadeleridir.

Antik Kaynaklar

AELIANUS, *Varia Historia: Historical Miscellany*. Edited and translated by N. G. Wilson. Cambridge, Mass.-London 1997.

ARRIANUS, *İskender'in Anabasis'i*. Çev.: H. Örs. İstanbul 1945.

DEMOSTHENES, *Orationes: De Falsa Legatione* Vol, II. With an English translation by C. A. Vince and J. H. Vince. Cambridge, Mass. London 1999.

DİODORUS Siculus, *Bibliothèque Historique*. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by C. H. Oldfather. Vol. 4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.

HESİODOS, *Theogonia*. Şurada: Hesiodos Eseri ve Kaynakları. Çev.: S. Eyüboğlu A. Erhat. Ankara 1991, (2.Bsk)

KSENOPHON, *Lakedaimonion Politeia*. Şurada: Şölen- Spartalıların Anayasası. Çev. B.Umar. Sergi Yay. İstanbul 1984.

KSENOPHON, *Hellenika*. Şurada: *Yunan Tarihi*, Çev. S. Sinanoğlu. TTK Yay. Ankara 1999.

LİVİUS, *Ab Urbe Condita*. Livy. Books XL-XLII With An English Translation. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1938.

PAUSANİAS, *Periegesis tes Hellados*. Şurada: *Description of Greece*. With an English translation by W. H. Jones, vol. I; III-IV; W. H. Jones and H. A. Ormerod, vol. II; R. E. Wycherley, vol. V (Illustrations and Index). New York 1918-200410 (The Loeb Classical Library).

PLUTARKHOS, *Moralia*. "Roman Questions" Şurada: Plutarch. *Moralia*. with an English Translation by. Frank Cole Babbitt. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd., 1936. 4.

LUCIAN., *The Works of Lucian of Samosata*. Translated by Fowler, H W and F G. Oxford: The Clarendon Press. 1905.

PLUTARKHOS, *Kimon*. Şurada: *Hayatlar Kimon- Lucullus*. Çev. A. Sina. Hel Yayıncılık, Ankara, 2013.

PLUTARKHOS, *Bioi Paralleloi, Nikias*. Şurada: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin, vol. I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).

SENECA, L. Annaeus, *Moral Essays*: volume 1. John W. Basore. London and New York. Heinemann. 1928.

THUKYDİDES, *Peloponnesos Savaşı*. Çev. T. Gökçöl. İstanbul 1976.

Kaynakça

- ABELES, Joseph, "God(s) in Control: Rituals of War in Ancient Greece and Israel" *UCLA Journal of Religion* Volume 4, 2020.
- CONNOR, W.R. "Early Greek land warfare as symbolic expression," *The Past and Present Society*, 119, 1, 1988, ss.3-29.
- EİTREM S. and Fontenrose, J.E. "Sacrifice." In *The Oxford Classical Dictionary*, Second ed., edited by N.G.L. Hammond and H.H. Sculland. Oxford: Oxford University Press, 1970, s. 943-945.
- HOLSHER, Tonio. "Images of War in Greece and Rome: Between Military Practice, Public Memory, and Cultural Symbolism," *The Journal of Roman Studies*, 93, 2003.
- JACKSON, A.H. 1991. 'Hoplites and the gods. The dedication of captured arms and armour,' Şurada: *Hoplites. The classical Greek battle experience*, (ed.), Hanson, Victor Davis (London and New York):228-249.
- JAMESON, M.H. 2014 *Cult and Rites in Ancient Greece: Essays on Religion and Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- LATTE K., *De saltationibus Graecorum*, Giessen. 1913: 30.
- LOUISE Bruit Zaidman and Pauline Schmitt Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*, trans. Paul Cartledge (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 36.
- MİKALSON, J.D. (2010), *Ancient Greek Religion* (2nd ed.), Oxford.
- PARKER, R. "Sacrifice and Battle". Ed. Hans van Wees, *War and Violence in Ancient Greece*. London, 2000, 299-314.
- PRİTCHETT, William Kendrick. *The Greek State at War: Part I*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1974.
- PRİTCHETT, William Kendrick. *The Greek State at War: Part III*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1979.
- RAWLINGS, L. (2007). *The ancient greeks at war*. Manchester University Press.
- MİCHAEL M. Sage, *Warfare in Ancient Greece: A Source Book*, London: Routledge, 1996.
- SİNA, A. "Antik Yunan'da Ordu Kâhinleri" *Cedrus* VII, 2019, 195-214.
- STROSZECK, Jutta. "Greek trophy monuments" in: S. des Bouvrie (Hrsg.), *Myth and Symbol II. Symbolic phenomena in ancient Greek culture*. Papers from the 2nd and 3rd international symposia on symbolism at The Norwegian Institute at Athens, September 19-22, 2002 (Bergen 2004) 303-332.

TAYLOR, J. W. “The Athenian Ephebic Oath.” *The Classical Journal*, Apr., 1918, Vol. 13, No. 7, pp. 495-501.

TEKİN, G. “Agon, arete, spor ve savaş: Antik Yunan Dönemi.” *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 2023, 4 (1), 359-380.

TOMPKINS, Daniel P. “Greek Rituals of War” in *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*. Ed. Brian Campbell and Lawrence A. Tritle. Jan 2013. Chapter 24.

VİSSER, M.: 1984 “Vengeance and Pollution in Classical Athens”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 45, No. 2, University of Pennsylvania Press, pp. 193-206.

DANSIN GÖÇEBE BELLEĞİ: ROMAN DANSINDA KİMLİK VE TEMSİL

Bahar AKSOY* & Turan SAĞER & Arda ERAVCI*****

Özet: Bu bildiri, Roman dansını yalnızca bir performatif pratik olarak değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve politik bir belleğin taşıyıcısı olarak ele almaktadır. "Göçebe bellek" kavramı üzerinden, Roman topluluklarının mekânsal ve kültürel hareketliliği ile dans pratikleri arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Roman dansı, sabit bir kimlikten ziyade, sürekli yeniden kurulan, melez ve direnişçi bir temsil alanı olarak incelenmektedir. Bu bağlamda çalışma, Jacques Rancière'in "duyumsanabilir olanın paylaşımı" kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Rancière'e göre, toplumsal olanın örgütlenmesi, yalnızca söylemsel ya da iktidar pratikleri üzerinden değil, duyuların, mekânların, hareketlerin ve görünebilirliğin nasıl paylaşıldığı ve dağıtıldığı üzerinden de şekillenir. Roman dansı, bu anlamda, egemen duyumsanabilirlik rejimlerinin dışında kalarak, görünmeyen ya da bastırılan bir bedensel anlatım biçimini görünür kılar. Tarihsel dışlanma, folklorikleştirme ve egzotizasyona maruz kalma süreçleri içinde, Roman dansı bir yandan "öteki"nin estetikleştirilerek kültürel sermayeye dönüştürülmesine direnirken, diğer yandan alternatif bir duyusal paylaşım rejimi önerir. Dans pratikleri, sadece bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda topluluğun travmalarıyla baş etme ve özneyi kurma stratejisi olarak işlev görmektedir. Bu açıdan Roman dansı, Rancière'in kavramsallaştırdığı şekilde bir demos pratiği olarak düşünülebilir: Yani görünmeyenlerin, sözü olmayanların duyulur ve görünür kılınması süreci. Roman dansı, yerinden edilme ve sınır aşma deneyimlerinin estetik ve politik bir ifadeye dönüşmesi yoluyla, kimliğin yalnızca temsille değil, temsil edilemeyenle de kurduğu ilişkiyi sorgulamaktadır. Sonuç olarak bu bildiri, Roman dansının sabit bir kültürel ikon olmaktan öte, duyumsanabilir olanın yeniden paylaşımına dayanan bir politik estetik alanı nasıl açtığını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman Dansı, Göçebe Bellek, Kimlik ve Temsil, Duyumsanabilir Olanın Paylaşımı, Demos.

* Lisansüstü Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, Müzik ve Sahne Sanatları Doktora Programı, ORCID: 0000-0001-6616-118X, bahar.aksoy@gmail.com.

** Prof. Dr., Alanya Üniversitesi, Antalya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1059-678X, turan.sager@alanyauniversity.edu.tr.

*** Doç., Giresun Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Türk Halk Oyunları Bölümü. Giresun, Türkiye, arda.eravci@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3359-770X

NOMADIC MEMORY OF DANCE: IDENTITY AND REPESANTATION IN ROMANI DANCE

Abstract: This paper approaches Roman dance not merely as a performative practice but also as a carrier of historical, cultural, and political memory. Through the concept of "nomadic memory," it analyzes the relationship between the spatial and cultural mobility of Roman communities and their dance practices. Rather than representing a fixed identity, Roman dance is examined as a site of continuous reconstruction, hybridity, and resistance. In this context, the study draws upon Jacques Rancière's concept of the "distribution of the sensible." According to Rancière, the organization of the social is shaped not only through discursive or power practices but also through the ways in which senses, spaces, movements, and visibilities are distributed and shared. Roman dance, in this regard, renders visible a corporeal narrative that operates outside dominant regimes of sensibility. Amidst processes of historical exclusion, folklorization, and exoticization, Roman dance resists the aestheticization of the "Other" into cultural capital while simultaneously proposing an alternative regime of sensibility. Dance practices are thus not merely forms of expression but also strategies through which the community copes with trauma and constitutes subjectivity. In this sense, Roman dance can be understood as a demos practice in Rancière's terms — a process through which the invisible and the voiceless become perceptible and audible. By transforming experiences of displacement and border-crossing into aesthetic and political expressions, Roman dance questions identity not only through representation but also through its relation to what cannot be represented. Ultimately, this paper discusses how Roman dance, beyond being a static cultural icon, opens a political aesthetic space based on the redistribution of the sensible.

Key Words: Romani Dance, Nomadic Memory, Identity and Repesantation, Distributions of the Sensible.

Giriş

Roman dansı, çoğunlukla halkbilimi ya da eğlence kültürü bağlamında değerlendirilen, ancak bu sınırlandırmaların ötesinde derin tarihsel ve politik katmanlar taşıyan bir bedensel anlatım biçimidir. Ne var ki, bu dans pratikleri çoğu zaman yerleşik kültürel kodlar ve milliyetçi temsiller aracılığıyla folklorik bir kategoriye indirgenmiş; yerel renk, etnik motif ya da "egzotik öteki"nin bir temsili olarak araçsallaştırılmıştır. Bu durum, Roman kimliğini sabit, görselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış bir imgeye dönüştürerek öznel deneyimle birlikte estetik potansiyeli göz ardı eder. Oysa Roman dansı, sabit bir kimliğin sahnesi olmak yerine, yerinden edilme, sınır aşma, dışlanma ve melezleşme gibi deneyimlerin bedensel belleği olarak okunmalıdır. Bu noktada

Çalışmanın hareket noktası, belleği yalnızca arşivsel değil, aynı zamanda performatif ve beden üzerinden aktarılan bir yapı olarak kavramsallaştıran performans kuramcılarından Diana Taylor'ın yaklaşımına dayanmaktadır. Taylor'a göre kültürel bellek, yalnızca yazılı olanla değil, bedenin tekrar eden hareketleri ve jestleriyle de iletilir; performanslar, toplumların travmalarını, kimliklerini ve direnme biçimlerini taşıyan dinamik araçlardır. Bu bağlamda Taylor "arşiv" kavramıyla "repertuar" kavramı arasında bir ereve oluşturur. Bu minvalde çalışmanın birincil omurgasını ve asal bakışını Taylor'ın erevesi oluşturmaktadır.

Bu bildiride, Taylor'ın bakışına paralel olarak Roman dansı özellikle "göçebe bellek" kavramı dolayımında ele alınmaktadır. Göçebe bellek, sabit aidiyetlere ve ulusal anlatılara karşıt olarak, hareket halinde olan, sınırlarla müzakere eden ve sabitlenemeyen bir hafıza biçimini işaret eder. Gilles Deleuze ve Flix Guattari'nin göçebe düşünceye dair kavramsallaştırmaları, bu bağlamda kimliğin bir oluş, bir akış, bir sürekli yeniden kurulum biçiminde anlaşılmasına olanak tanır. Roman dansı da bu açıdan, modern ulus-devletin sabitleyici ve kategorize edici temsil rejimlerine karşı, hareketle dşnen, bedenle konuşan bir estetik-politik alan açar.

Roman dansının, Diana Taylor'ın "repertuar" kavramıyla tanımladığı biçimiyle, yazılı kültürün dışında kalan ama bedende sreklielik kazanan jest ve hareketler aracılığıyla aktarılan bir hafıza biçimi olduğu düşünülürse bu repertuar aynı zamanda Ranciere'in duyumsal-politik bölünmesini zorlayan bir yeniden paylaşım biçimidir. Bu kavramsal haritalandırmalar doğrultusunda bildirinin başlığı da netlik kazanmıştır. Dans ile göçebe belleği yan yana düşündüğümde, Roman dansını merkeze almak kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bildirinin temel tezi, Roman dansının temsili sabitleyen ve folklorik kalıplara hapseden söylemlere karşı koyarak, göçebe belleğin ve bedensel öznenin hareket yoluyla kurulduğu politik bir estetik alan sunduğudur. Bu bağlamda Roman dansı, geçmişin folklorik bir uzantısı olmaktan öte egemen tarih yazımlarına karşı bedensel olarak üretilen estetik bir karşı-hafıza pratiği olarak yeniden anlam kazanmaktadır.

Estetikleşen Beden, Direnen Kimlik: Ccek Dansı ve Roman Kadın Temsili:

Roman dansının politik estetiği, onun bedensel icrasında gizlidir. Girgin-Tohumcu, Türkiye'deki Roman dansının, bir zamanlar aşağılayıcı bir damga olarak algılanan bir pratikten, Türk kültürünün "renklerinden biri" hâline dönüşmesindeki süreci betimlerken, bu estetik dönüşümün bedensel ifade alanlarını nasıl dönüştürdüğünü

ortaya koyar (Girgin-Tohumcu,2014:138–141). Bu dönüşüm yalnızca kamusal temsil düzeyinde bir makyaj değil, aynı zamanda bedenın politik anlamının yeniden yapılandırılmasıdır. Girgin-Tohumcu’ya göre, Roman dansının bedenle kurduğu ilişki ulusal kültürel anlatıların dışında kalan bir öteki bedenın temsili olarak dışlama ile başlarken zamanla bu bedenın estetikleşmesiyle birlikte bedenın hem kültürel hem de politik bir özneye dönüştüğü gözlemlenmiştir (Girgin-Tohumcu,2014:146–149). Buradaki beden, yalnızca gösterinin taşıyıcısı değil, aynı zamanda politik bir yüzeydir: dışlanmışlığın, göçebeliğin, melezliğin ve geçiciliğin yazıldığı bir alan. Dansının bedeni, tarihsel olarak damgalanmış bir kimliğin yeniden kurulduğu, yeri geldiğinde performans aracılığıyla direnç üreten bir mecraya dönüşür. Girgin-Tohumcu’nun alan gözlemlerinden aktardığı üzere bu bedenın icrasında jestlerin, ritmik kırılmaların ve doğaçlama vurgularının yerel aidiyet kadar bireysel fark üretme kapasitesine sahip olduğu vurgulanır (Girgin-Tohumcu,2014:152–154). Bu nedenle Roman dansı yalnızca geçmişin taşıyıcısı değil; onun estetik-politik yeniden üretiminin de aracıdır. Bedenin bu yeniden yazımı, ulusal kültürel belleğin kenarına itilen öznelliklerin, hareket yoluyla kamusal alana geri dönmesinin de bir yolu olarak işler. Bu bağlamda, Roman dansının bedensel icrası içinde “göbek dansı” (belly dance) estetiğinin taşıdığı anlam da dikkat çekicidir. Özellikle Türkiye’de ve Balkanlar’da, göbek dansı kimi zaman oryantalist bir erotizmle damgalanmış, kimi zamansa etnik bedenın “egzotik” temsili olarak araçsallaştırılmıştır. Roman bedeninde bu figürler tarihsel olarak bastırılmış ya da kontrol altına alınmak istenen kadın bedeni imgesinin yeniden sahiplenilmesidir. Dansın merkezinde yer alan pelvis hareketleri, sarkaçlı kalça oyunları ve yeri süpüren eller, hem dişil kuvvetin kamusal ifadesi hem de ataerkil ve milliyetçi beden rejimlerine karşı estetik bir meydan okuma olarak okunabilir.

Roman dansının bedensel estetiği içinde özel bir yer tutan *cocek*, tarihsel olarak Osmanlı’daki köçek ve çengi geleneklerinin Balkanlar’daki devamı olarak değerlendirilebilir. Kadınların kapalı ortamlarda icra ettikleri doğaçlama *cocek* dansları, Balkan Roman kadınları arasında yaygınlık kazanmış; özellikle Sırbistan, Kosova, Makedonya ve Bulgaristan’da, göbek ve mide bölgesinin kullanıldığı, küçük ayak hareketleriyle desteklenen, doğaçlama temelli bir solo dans formu olarak varlığını sürdürmüştür. Tarihsel kökleri Osmanlı saray eğlencelerinde erkek dansçılara verilen “köçek” ve kadın dansçılara verilen “çengi” adlandırmalarına dayanan bu figürlerin her

ne kadar cocekle kısmi farklılıklar içerse de günümüz göbek dansına giden estetik hattı kurduğu da öne sürülmektedir (Ersoy Çak, 2010:94). Ancak bu ilişkinin modern temsili Esma Redžepova tarafından eleştirilmiştir. Redžepova, *cocek* dansını Roman estetiğinin bir parçası olarak görürken, onun “göbek dansı”yla özdeşleştirilmesini oryantalist bir yanlış okuma olarak nitelendirir. Ona göre Roman kadınları asla göbeklerini teşhir ederek sahne almaz; *cocek* dansı karın ve mide merkezli bir içsel dinamizmi yansıtır, dairesel kalça hareketlerinden ziyade ritmik kırılmalar ve bedenin merkezden dışa doğru kontrollü akışını esas alır. Ayrıca bazı kaynaklar *cocek* dansının Hindistan’daki verimlilik ritüelleriyle olan tarihsel ilişkisine de dikkat çekmiş, bu sayede Roman kültürel belleğinin Asya’dan Balkanlar’a uzanan göçebe katmanlarını görünür kılmıştır. Öte yandan Bulgaristan’da *kjuček* adıyla bilinen varyantlar, Türkiye ile olan coğrafi ve kültürel yakınlık nedeniyle göbek dansına daha fazla benzemekte, chalga-pop müziğiyle beraber çiftetelli gibi figürlerle iç içe geçerek melez estetiklerin oluşmasına neden olmaktadır (Girgin-Tohumcu, 2014:89-93). Tüm bu veriler, *cocek* dansının yalnızca bir dans formu olmadığını, Roman kadın bedeninin tarihsel, kültürel ve politik belleğini taşıyan çok katmanlı bir ifade biçimi olduğunu göstermektedir.

“Buradayım, Ama Bana Bakma”: Roman Kadın Bedeninde Çelişkili Temsil

Taylor’ın ortaya koyduğu kuramsal çerçeve dahilinde göbek dansı ile açığa çıkan repertuar, Roman kadınlarının hem kültürel aidiyetlerini hem de ataerkil ve milliyetçi normlara karşı geliştirdikleri bedensel direnci canlı tutar. Böylece *cocek*, Taylor’ın kavramsallaştırdığı biçimiyle yalnızca geçmişi yeniden canlandırmaz; aynı zamanda topluluğun sürekliliğini sağlayan, yaşayan bir bedensel bilgi sistemine dönüşmüş olur (Taylor,2003:29). Özellikle karın, mide ve pelvis bölgesinden başlayan, ritmik şekilde dışarı doğru yayılan bu hareketler, bastırılmış içsel bir enerjinin bedende dolaşımı olarak okunabilir. Örneğin:

- Sarkaç gibi salınan kalça hareketleri, dişil bir güç dolayımı ile bastırılmış kimliğin ritmik bir hatırlatıcısıdır. Özellikle ataerkil beden rejimlerinin dışladığı kadın bedeni, bu hareketlerle sahnede görünürlük kazanır. Her salınım, susturulmuş bir hafızanın ritmik ifadesi olarak bedenin konuşma biçimidir.
- Ellerin yere doğru kayması, parmakların yerle temas kurması, yerle (yani geçmişle, toprakla, aidiyetle) kurulan bir ilişki biçimidir. Bu jest, sürgün

edilmişliğe karşı bedenın "yer isteme" jestidir ve tanıklığın beden-zemin ilişkisiyle kurulduğu bir bağlam yaratır.

- Göz temasından kaçınan ama bedeniyle dikkat çeken figürler, izleyiciyle kurulan ilişkinin çelişkili doğasını açığa çıkarır. Bu tür bir ifade biçimi dansçının sahnede hem var olmak istemesi hem de kendini koruma refleksiyle görünürlüğünü sınırlaması arasında gidip gelen bir gerilim taşır. Bedeniyle güçlü, dikkat çekici bir anlatım ortaya koyarken bakıştan kaçınmak, aynı anda hem “buradayım” hem de “bana bakma” demektir. Göz temasının yokluğu bir tür korunma alanı oluştururken, bedenın anlatımı bu korunaklı alanın içinden yükselen bir çağrıya dönüşür.

Bu dönüşümün uluslararası bir figürü olarak Esmā Redžepova'nın performansları bu politik estetik yazımının sahnedeki karşılığıdır. Redžepova'nın beden kullanımı, kostüm tercihleri, repertuar seçimleri ve sahnedeki jestleri, Roman kimliğini sadece folklorik bir indirgmeden sıyrarak bu kimliğin modernliğe, diasporik aidiyete ve kültürel direnç pratiğine nasıl evrildiğini de göstermiştir. “Romanların Kraliçesi” tıtrisinin Redžepova'ya atfedilmesi onun bedenini politik bir temsil aracı olarak kullanan bir sanatçı hüviyetinden ileri gelir. Redžepova'nın sahnede bedenle kurduğu ilişki ezberlenmiş Roman temsillerinin ötesine geçerek müzikal performansı politik bedensel bir anlatıya dönüştürür. Onun dans ederken kullandığı ritmik baş hareketleri, hızlı kalça oyunları ve açılıp kapanan kolları, Roman kadın bedeninin hem göçebe hem dirençli bir imgede yeniden kurulmasına imkân tanır (Girgin-Tohumcu, 2014:204).

Otantiklik Sınavı: Wannabe Figürü ve Estetik-Politik Gerilim

Bu noktada, Szényi'nin Budapeşte'deki Roman dans grubuyla ilgili etnografik çalışması, bireysel beden anlatıları üzerinden kimliğin nasıl müzakere edildiğini ortaya koyar. Szényi, Macaristan'da Romani halk dansları alanında aktif genç dansçıların deneyimi üzerinden kimlik, temsil, kültürel aktarım ve performans konularını inceler. Çalışmanın merkezinde, Romani kimliğine koşut dansın sahneleme pratikleri, eğitim süreçleri ve kültürel politika ile ilişkisi üzerinden nasıl biçimlendiği yer alır. Szényi'ye göre, Roman halk dansları sahnelendiği anda otantiklik beklentileri, folklorik kodlar ve kültürel temsile dair sabit normlar aracılığıyla sıkı bir biçimde denetlenmekte; bu durum genç dansçılar açısından hem bir kimlik taşıyıcılığı hem de bir sınırlama üretmektedir (Szényi, 2018:25-27). Çalışmanın çarpıcı noktası burada başlar. Szényi, Macaristan'da

Roman dans gruplarında yer alan bireylerin kimlik deneyimlerini “Romani” ve “wannabe” ikiliği üzerinden analiz eder. Romaniler etnik olarak aile soyuyla meşru olarak romani olan topluluklar iken “wannabe”ler etnik olarak Roman olmayan; kimlik yönelimi performansla kurulu olan öznelere ifade eder (Szenyi, 2018:3). Bu strateji, kimlik boşluğu ve görünmez beyazlık karşısında bireylerin bir “öteki” kimliğe yönelmesiyle ilgilidir. Bu kimlik stratejisi, bireylerin "başkası" olmaya çalışırken aidiyet alanlarından reddedilme deneyimleriyle sonuçlanır. Bu bağlamda wannabelerin süregelen olarak otantikliği sınanır ve sorgulanır. Szényi’nin kavramsallaştırması, *Romani* ile *wannabe* figürleri arasındaki ayrımın sabit olmadığını, bu ikiliğin arasında bir eşiksel (liminal) alan olduğunu da gösterir. Bazı wannabe'ler bir dönem Romani kimliğine yakınlığa da, çoğu zaman bir “aidiyet eşikinde” kalırlar. Bu bağlamda, “wannabe” yalnızca sahte bir kimliği taklit eden öznelere olmaktan çıkarak modern kentli öznenin kırılğan, aidiyet arayan, kültürel boşluğu doldurmaya çalışan bir figürdür. Dolayısıyla bu ayrım bir dışlama değil, geçişin (ve bazen başarısız geçişin) alanıdır (Szenyi, 2018:8-11). Wannabeler, Roman estetiğini bedenlerinde canlandırarak görünür olmaya çalışsalar da, Roman topluluğu tarafından çoğu zaman "otantik" görülmezler. Bu da onların görünürlüğünü sürekli olarak estetik-politik bir çatışma alanına çevirir. Bu çatışma, Rancière’in tabiriyle, bir duyumsal düzenin yeniden çizilmesi, bir estetik rejimin ihlalidir. Çünkü burada mesele sadece bir dansın icrasından öte kimin kültürü temsil etmeye yetkili olduğu, kimin ne şekilde görünürlük kazanabileceği, kimin bedeninin konuşabildiği meselesidir (Rancière, 2004:89). Rancière’in duyumsal rejim anlayışı çerçevesinde bu figürler mevcut duyusal bölümünün sınırında dalgalanan, aidiyetin eşiklerinde dolaşan bir tür “estetik kaçak”lardır. Bu bağlamda wannabelerin bedenlerinin sahneye çıkışı “doğal” kabul edilen hiyerarşileri ters-yüz eden ve bu hiyerarşilere yönelik bir ihlal olarak okunabilir.

Kim Temsil Edebilir? Roman Dansında Belleğin Hareketi

Bu noktada sorulması gereken soru Roman dansının “kim konuşabilir, kim temsil edilebilir?” sorusuna verdiği estetik-politik bir cevabının olup olmadığıdır. Jacques Rancière’in *demos* anlayışı saik olarak yoksul ya da marjinalize edilmiş gruplara atıfta bulunmaz; siyasal olanın yeniden tanımlandığı, duyumsal rejimlerin ihlal edildiği eşitlik anlarını işaret eder. Rancière’e göre siyaset, mevcut düzenin tanımadığı ya da temsil etmediği bir öznenin —yani *demosun*— sahneye çıkarak konuştuğu ve görünür hâle

geldiği anlarda ortaya çıkar. Bu anlar, var olan duyumsal paylaşımın (*partage du sensible*) atladığı, görünmeyenlerin görünür, duyulmayanların duyulur olduğu istisnai kesitlerdir (Rancière, 2004:12–14). Roman dansı tam da bu bağlamda yalnızca kültürel bir ifade olmaktan çıkararak mevcut duyumsal düzenin dışladığı bir beden estetik-politik olarak sahneye çıkmasını aımlar. Dansçının bedeni, yalnızca etnik temsiliyetin değil, konuşma ve görünürlük haklarının da bedensel olarak talep edildiği bir yüzeye dönüşür. Bu anlamda *demos*, sahneye çıkan bedenin kendisidir: Ne yalnızca seyircidir, ne de temsil edilen bir nesnedir; aksine, estetik olanı siyasal olanla kesiştiren aktif bir faildir. Roman dansı, bu açıdan, temsilin sınırlarını aşarak Rancière’in tarif ettiği türden bir siyasal özneleşme momentine imkân tanır. Çünkü burada mesele dansın icrasını aşar ve kimin konuşabileceği, kimin temsil edilebileceği ve hangi bedenlerin estetik mecalarda politik fail olarak var olabileceği meselesine evrilir. Bu açıdan Roman dansının bildirideki çeşitli örnekler de düşünüldüğünde siyasal olanın yeniden kuruluşuna katkı sunduğu aşıkardır.

Sonuç

Sonuç olarak, Roman dansı, folklorik imgelerin ötesine geçerek hareketle kurulan bir belleğin, bedenle yrtlen bir mücadelenin ve estetikle inřa edilen bir politik özneleşmenin alanına dönüşmektedir. Hem Taylor’ın repertuar belleği hem Girgin-Tohumcu’nun estetik beden okuması hem de Sznyi’nin kimlik müzakeresi analizi bu dönüşümü farklı katmanlardan görünür kılmakta ve Roman dansını kültürel bir ifade olmaktan çıkarıp, direnişin, aidiyetin ve belleğin hareketli topografyasına yerleştirmektedir. O halde Roman dansındaki beden sabit bir kimliğin sunumu olmaktan çok, belirsizlik, melezlik ve akışla karakterize edilen bir "göçebe temsil rejimi"nin taşıyıcısıdır. Bu beden, hem tarihsel olarak bastırılmış bir kimliğin anlatısını sunar, hem de dans aracılığıyla onu yeniden kurarak yeni öznellik biçimlerine alan açar. Göçebe bellek, yalnızca coğrafı değil, aynı zamanda ontolojik bir dolaşımı işaret eder. Bu bağlamda Roman dansı, ulus-devletlerin sabit temsil rejimlerine, kültürel metalaştırmaya ve oryantalist bakışa karşı hareketin, jestin ve ritmin gücüyle direnen bir estetik-politik müdahale olarak belirir. Esma Redžepova gibi figürler, bu belleğin hem taşıyıcısı hem de dönüştürücüsü olmuş; hem sahnede hem dijital platformlarda Roman bedeninin tarihsel sürekliliğini ve yeniden yazımını mümkün kılmıştır. Günümüzde dijital medyanın sunduğu olanaklarla birlikte Roman dansı, yeni kuşaklarca yeniden

yorumlanmakta ve bu yorumlar bir yandan belleği canlı tutarken diğer yandan kültürel aidiyetin yeniden kurulmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla Roman dansı, geçmişin belirli bir hakikat içinde aktarımını oluştururken onu hareketle dönüştüren, çok katmanlı, melez ve dirençli bir göçebe estetik hafıza rejimi oluşturur.

Kaynakça

- Deleuze, G., & Guattari, F. (1990). *Kapitalizm ve şizofreni I: Anti-Oedipus* (A. Akay, Çev.). Bağlam Yayınları. (Orijinal eser 1972’de yayımlanmıştır)
- Ersoy Çak, Ş. (2010). Osmanlı eğlence hayatında dans unsurları olarak köçekler, çengiler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 3(5), 82–95.
- Girgin Tohumcu, Z. G. (2012). *Kültürel üretim, bedensel değişim, kimliksel dönüşüm: Türkiye’nin “9/8’lik” Roman dansı*[Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Rancière, J. (2004). *The politics of aesthetics: The distribution of the sensible* (G. Rockhill, Trans.). Continuum.
- Széni, Z. G. (2011). *When blood ties call you: Identity building strategies, life story narratives in a Romani dance group* [Yüksek lisans tezi, Central European University, Department of Sociology and Social Anthropology].
- Taylor, D. (2003). *The archive and the repertoire: Performing cultural memory in the Americas*. Duke University Press

KARAMANLI NİZÂMÎ DİVANI'NDA HARF VE KELİME OYUNLARI

Hasan KAYA* & Damla BULUT**

Özet: Türkler yüzyıllar boyu Arap kökenli bir alfabe kullanmıştır. Uzun yüzyıllar edebiyat sahasında varlık gösteren divan edebiyatı şairleri bu alfabedeki harfleri teşbih unsuru olarak kullanmışlardır. İnsanın düzgün boyunu elif harfine benzetirken eğilmiş bir boyu dal harfine benzetmişlerdir. Sevgili tasvirlerinde kaşları râ harfine, dudakları mîm harfine benzetirken harflerle çeşitli oyunlar yapmış ve hüner göstermeye çalışmışlardır. Bu benzetmeler zamanla harf söylendiğinde bir varlığın akla gelmesini sağlamış ve istiare sanatına da kapı aralamıştır. Harflere ve kelimelere dair bu oyunlar sözle ilgili edebî sanatlar ile muamma ve lugaz gibi türlerin dışında kalan oyunlardır. Son yıllarda bu konu üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. 15. yüzyıl şairi Karamanlı Nizâmî'nin bilinen tek eseri *Divan*'ıdır. *Divan*'nda 11 kaside, 124 gazel, 2 murabba, 1 muhammes, 3 nazm, 1 kıta, 4 müfred ve 1 matla yer almaktadır. Karamanlı Nizâmî Divanı'nda harfler önemli bir yer tutar. Cinas sanatına da ilgisi olduğunu gördüğümüz Nizâmî'nin harfleri benzetme unsuru olarak kullanmanın yanında onlarla çeşitli harf ve kelime oyunları yaptığı görülür. Karamanlı Nizâmî'nin sözü kullanırken harf ve kelime oyunlarını bir üslubuna ustalıkla katar. Bu çalışmada Karamanlı Nizâmî Divanı'nda Arap alfabesi kökenli harflerin nasıl kullanıldığı, özellikle bu harfler ekseninde ne çeşit oyunlar yapıldığı örneklerle açıklanmıştır. Böylece hem harf ve kelime oyunlarına dair çalışmalara katkı sağlanmış hem de Karamanlı Nizâmî'nin edebî kişiliğinin bir yönüne vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karamanlı Nizâmî, harfler, harf oyunları, kelime oyunları.

LETTER AND WORD GAMES IN THE KARAMANLI NIZAMI DIVAN

Abstract: The Turks have used an alphabet of Arabic origin for centuries. Divan literature poets, who have been present in the field of literature for many centuries, have used the letters in this alphabet as elements of simile. They likened a straight human height to the letter elif, while a bent height to the letter dal. In their depictions of lovers, they made various games with letters and tried to show skill by making the eyebrows look like the letter râ and the lips like the letter mîm. In time, these comparisons made it possible for a being to come to mind when the letter was said and also opened the door to the art of metaphor. These games about letters and words are games that are outside of literary arts related to words and genres such as enigma and

* Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Klasik Türk Edebiyatı, ORCID: 0000-0001-9244-3113, hasankaya@nku.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0009-0001-7748-0773, damlaabuluttt@gmail.com.

lugaz. In recent years, many studies have been done on this subject. The only known work of the 15th century poet Nizami of Karaman is his Divan. There are 11 odes, 124 ghazals, 2 murabbas, 1 muhammes, 3 nazms, 1 stanza, 4 mufreds and 1 matla in his Divan. Letters have an important place in the Divan of Nizami of Karaman. We see that Nizami, who is also interested in the art of pun, uses letters as an element of simile, as well as making various letter and word games with them. When using words, Nizami of Karaman skillfully incorporates letter and word games into his style. In this study, how the letters of Arabic alphabet origin were used in the Divan of Karamanli Nizami, and especially what kinds of games were made around these letters, were explained with examples. Thus, both a contribution was made to the studies on letter and word games and an aspect of Karamanli Nizami's literary personality was emphasized.

Key Words: Nizami from Karaman, letters, letter games, word games.

Karamanlı Nizâmî'nin Hayatı

Karamanlı Nizâmî olarak anılan şairin hayatı hakkında tezkirelerdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. XV. yüzyıl şairi olduğu bilinen Nizâmî'nin, doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1435-1440 yılları arasında, o dönem Karaman Beyliği sınırları içerisinde yer alan Konya'da doğduğu kabul edilmektedir. Eğitim seviyesi yüksek bir ailede yetişen şairin, babası Konya'nın tanınmış müderrislerinden Molla Veliyüddin'dir (İpekten 2020: 3). İlk eğitimini babasından alan şair, bir süre İran'da bulunmuş; edebî bilgileri ve Farsçayı öğrendikten sonra Konya'ya dönmüştür (Bilgin 2001: 24/453). Fatih Sultan Mehmet devrinde Karaman'da yaşayan Nizamî, Karaman Beyliği yöneticilerinden İbrahim Bey ve Pîr Ahmet Bey'e kasideler sunmuş; Karaman Beyliği yıkıldıktan sonra da Sadrazam Mahmut Paşa'ya intisap etmiştir (Savran 2013). Sadrazam Mahmut Paşa'nın kendisinden Fatih Sultan Mehmet'e övgüyle bahsetmesi üzerine Fatih tarafından İstanbul'a davet edilmiş, İstanbul'a gitmek üzere çıktığı yolculukta hastalanıp vefat etmiştir. Sehi Bey, tezkiresinde Nizâmî'nin Konya'da vefat ettiğini aktarmışsa da diğer kaynaklarda böyle bir bilgi yer almamaktadır. Şairin ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da *Divan*'daki şiirleri ve tahsil hayatı göz önünde bulundurulduğunda 1469-1473 yılları arasında, otuz-otuz beş yaş aralığında vefat ettiği tahmin edilmektedir (İpekten 2020: 8).

Karamanlı Nizâmî'nin Edebi Kişiliği

Nizâmî'nin edebî kişiliğinin şekillenmesinde Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 1390?) başta olmak üzere İran şairlerinin etkisi büyüktür. Türk şiirinde Şeyhî (ö. 1429'dan sonra) ve özellikle Ahmed Paşa'yı (ö. 1496/97) örnek almıştır. *Divan*'ında yer alan şiirlerin üçte biri nazire şiirlerden oluşur. Kendisi başkalarının şiirine nazire yazarken onun şiirleri de tanzir edilmiştir. XV ve XVI. yüzyıl şiir mecmualarında şiirlerinin bulunması sevilen ve okunan bir şair olduğunu gösterir (Bilgin 2001: 24/453). Şair tezkireleri Karamanlı Nizâmî için övgü dolu sözler kaydetmiştir (İpekten 2020: 36). Nizâmî'nin şiirlerinde konuşma dilinin kullanılması, örf ve âdetlere yer verilmesi gibi devrin diğer şairlerinin şiirlerinde de yer alan özellikler görülmektedir. Çok beğenilmesine ve okunmasına sebep olan ahenkli ve canlı bir üslubu vardır. Özellikle redif kullanmaya ve ahengi bu kelime tekrarlarından faydalanarak sağlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan cinas ve tevriye gibi söz sanatlarıyla, hece tekrarlarına da fazlaca yer vermiştir (Savran 2013). Şiirlerinde görülen vezin ve ahenk unsurlarını mükemmel biçimde kullanmış olması, onu devrin şairlerinden üstün kılmıştır. Nizâmî'nin; yalın bir üslupla kaleme almış olduğu şiirleri, fikir ve anlam açısından pek zengin değildir. Bu sebeple şairin; söz sanatları, harf ve kelime oyunları bu noksanlığın önüne geçmek istediği anlaşılmaktadır. Özellikle Arap harflerinin şekil ve imla özellikleri ile yapmış olduğu kelime ve harf oyunlarına *Divan*'ındaki şiirlerde sıklıkla rastlanmaktadır (Erdem 2018: 107).

Karamanlı Nizâmî Divanı

Mecmualarda da şiirlerine rastlanan şairin, elimizde yalnızca mürettep bir *Divan*'ı vardır. *Divan*'ında toplam 11 kaside, 124 gazel, 2 murabba, 1 muhammes, 3 nazm, 1 kıta, 4 müfred ve 1 matla yer almaktadır (Bilgin 2001: 24/453). Genellikle Türkçe şiirler kaleme almış olan şairin *Divan*'ının sonunda Farsça yazılmış 16 gazel, 1 tahmis, 2 kıta, 3 nazm, 18 rubai ve 2 müfrede rastlanmaktadır (Kesik 2021). Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere toplam üç dilde şiirler yazdığı bilinen Nizami'nin, Arapça şiirleri günümüze ulaşmamıştır. Divan hakkında ilk tenkitli neşir Haluk İpekten tarafından yapılmıştır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda Karamanlı Nizâmî'nin yeni divan nüshalarına ulaşılmış ve Haluk İpekten neşrinde yer almayan bazı şiirleri tespit edilmiştir. Bu yeni şiirler 2 mesnevi, 6 gazel, 2 kıta-i kebire, 4 nazm, 4 müfred, 1 Farsça

kaside, 2'si tarih kıtası olmak üzere 4 Farsça kıta ve 8 Farsça müfreddir (İlhan 2023: 338).

Giriş

Klasik Türk şiirinde, şairler Arap harflerine muhtelif anlamlar yüklemiş ve şiirlerindeki söyleyişi kuvvetlendirmek amacıyla bu harflerin simgesel özelliklerinden yararlanmışlardır. Kimi zaman bu harflerle gizlenmiş bir ismin veya varlığın bulunması esasına dayanan **muamma** ve **lugazlar**, kimi zaman Arap harflerinin mısra başlarında alfabetik tertibe uygun biçimde sıralanmasıyla oluşturulan **elifnâmeler**, kimi zaman da mısra başlarındaki harflerin yan yana getirilmesiyle bir kelimenin ortaya çıkması manasına gelen **muvaşşahlar** kaleme almışlar yahut Arap harflerinin ebced değerlerini esas alarak bir hadisenin meydana geldiği tarihe işaret etmek amacıyla **tarih düşürmede** bu harflerden yararlanmışlardır. Halk edebiyatında da kullanılmakla birlikte özellikle divan edebiyatında bazı harfler bilhassa sevgilinin veya âşığın bir uzvu yahut bir vasfı olarak mazmun halinde kullanılmıştır (Çelebioğlu 1998: 599; Çelebioğlu 2012: 63-64).

Divan edebiyatında harfler ekseninde oluşturulan benzetme ve tasavvurlardan bazıları şunlardır: *Elif* (ا): Allah'ın birliği, bir, âh, boy, burun, parmak, göğüste boylamasına yara, minare, sancak, tel, mum, çevgân, ok, kılıç, hançer, mızrak, yol, köprü, kalem; *cîm* (ج): saç (zülf); *dâl* (د): bükülmüş boy, saç, kaş, hilâl, hançer, ayak; *râ* (ر): kaş, hançer, kılıç, hilâl, eğilmiş boy; *sîn* (س): diş, testere, tarak; *sad* (ص): göz; *'ayın* (ع): göz, nal; *kâf* (ك): bükülmüş boy; *lâm* (ل): saç, bükülmüş boy; *mîm* (م): ağız; *nûn* (ن): kaş, hilâl, nal, devat, bükülmüş boy, kâse; *vâv* (و): yaşlı insan vücudu; *hâ* (ه): göz, ağız, ay, yara; *lâmelif* (ل): eğri boy, Zülfikar; *yâ* (ي): kaş, yay (Burada benzetmeden çok yay kelimesinin yâ olarak da yazılması dolayısıyla bir ilgi söz konusudur) (Kaya 2014: 73). Arap harflerinin şekil özellikleriyle birtakım varlıklara benzetilmesi, zamanla o harfin zikredilmesiyle varlığın anlaşılabilmesini de sağlamıştır ve divan şairleri için mühim simgelerden biri haline gelmiştir. (Tökel 2003: 13) Şairlerin bu harfleri çeşitli benzetmelerle kullanarak harf ve kelime oyunları meydana getirmesinin yanı sıra Arap harflerinin imlasından da yararlanarak kelimeleri bölerek yahut kelimelerdeki harflerin yerlerini değiştirerek hünerlerini sergilemişlerdir.

Karamanlı Nizâmî Divanı'nda Harfler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Karamanlı Nizâmî Divanı*'nda, Arap kökenli Osmanlı alfabesinin yedi harfi çeşitli teşbih ve oyunlarda yer almaktadır. Bunlar arasında en çok anılmış olan harfler elif (ل) ve mîm (م) harfleridir.

Elif (ل) harfi eserde yedi yerde geçmektedir.¹ Bu örneklerde genellikle elif harfi ile boy (kadd, kâmet, bâlâ) arasında ilgi kurulmuştur. Bir yerde alfabenin ilk harfi oluşu bağlamında kullanılmıştır. Bâ (ب) harfi Divan'da bir yerde alfabeyi oluşturan ikinci harf olarak anılmıştır (G95/2). Cîm (ج) harfi Divan'da iki yerde geçerken ikisinde de şekil bakımından sevgilinin zülfü ile ilişkilendirilmiştir (G88/3, G109/2). Karamanlı Nizâmî'nin beş yerde andığı dâl (د) harfi sevgilinin zülfü ve şairin eğilmiş boyu için benzetmelik olarak kullanılmıştır.² Ayın (ع) harfi şekil bakımından benzetmelik olmaktan çok Arapçada “ayn” kelimesinin “göz, kaynak” anlamına gelmesi dolayısıyla söz konusu edilir (G23/4, G61/5). Dört yerde anılan lâm (ل) harfi genellikle şekil bakımından saç kıvrımı ile ilişkilendirilmiştir.³ Yukarıda da belirtildiği gibi elifle birlikte en çok anılan harf mîm harfidir. Yedi yerde geçen mîm (م) harfi genellikle sevgilinin küçük ağzı (dehân, dehen, fem) için benzetmelik olarak kullanılmıştır.⁴ Nûn (ن) harfi eserde üç yerde anılırken üçünde de şekil bakımından sevgilinin kaşları ile ilişkilendirilmiştir.⁵ Divanlarda kaş için benzetmelik olarak daha çok râ (ر) harfi tercih edilirken Karamanlı Nizâmî'nin nûn harfini tercih edişi dikkat çekicidir. Yâ (ي) harfi bir yerde “yay” anlamıyla sevgilinin kaşları için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Şair gönlünü sevgilinin saçının sevdasıyla perişan olmasını dilerken canını da yâ (yay) kaşlarına kurban olmasını istemiştir:

Gönlümü sevdâ-yı zülfünle perîşân isterem

Cânumı ebrûların yâsına kurbân isterem

G82/1

Karamanlı Nizâmî Divanı'nda harfler bu şekilde yer alırken harflerde kullanılan işaret ve rakamlar da yer yer zikredilmiştir. Şair memduhun benlerini noktaya teşbih ederken

¹ Elif harfinin geçtiği yerler için bk. K1/25, K5/36, G58/6, G75/3, G88/3, G95/2, G109/2, G114/6.

² Dâl harfinin geçtiği yerler için bk. G12/3, G20/4, G23/4, G58/6, G61/5.

³ Lâm harfinin geçtiği yerler için bk. K1/25, G61/5, G73/3, G88/3.

⁴ Mîm harfinin geçtiği yerler için bk. K1/25, G12/3, G20/4, G58/6, G73/7, G75/3, G88/3, G114/6.

⁵ Nûn harfinin geçtiği yerler için bk. G57/2, G73/7, G109/2.

onları güneşin gözünde karalık olduğunu ifade etmiştir. Böylece bir yandan memduhun yüzü de güneşe teşbih edilmiştir:

Benlerünün noktasıdır ‘ayn-ı hûrşîde sevâd

Leblerünün çeşmesidür âb-ı hayvâna zihâb

K3/3

Nizâmî, harfleri çoğu zaman harf ve kelime oyunları bağlamında kullanmıştır. *Karamanlı Nizâmî Divanı*’ndaki harf ve kelime oyunları şu başlıklar altında incelenebilir:⁶

1. Kelimeyi oluşturan harfleri ya da harflerin müşebbehlerini vererek kelimeyi ortaya çıkarma

Bu başlık altındaki harf ve kelime oyunlarında şairler kelimeyi oluşturan harfleri doğrudan verebilecekleri gibi onların müşebbehlerini de verebilmektedirler. Ayrıca okuyucuyu ulaştırmak istedikleri kelime şiirde verilebildiği gibi, harfleri ya da harflerin müşebbehleri yoluyla okuyucuya işaret edilebilmektedir (Kaya 2014: 75-76).

1.1.2. Kelimenin Beyitte Verilmediği Örnekler

Bu örneklerde kelimeyi oluşturan harfler şiirde verilmekte, ancak işaret edilen kelimeyi bulma okuyucuya bırakılmaktadır (Kaya 2014: 77).

Aşağıdaki beyitte boy elif (ل), saç lâm (ل), ağız mîm (م) harfine benzetilmiş ve Kuran-ı Kerim’de toplam yirmi dokuz surede geçen huruf-ı mukattaalara telmihte bulunulmuştur. Elif-lâm-mîm huruf-ı mukattaa olarak Bakara, Âl-i İmrân, Ankebût, Rûm, Lokmân ve Secde surelerinin başında yer almaktadır (Önder 2019: 99). Gizli bir ilim ve sır olduğu bilinen ve klasik edebiyatta da sıkça rastlanılan huruf-ı mukattaa’nın tefsiriyle ilgili pek çok görüş mevcuttur. Bir görüşe göre elif-lâm mîm’deki elif harfinin Allah’a, mîm harfinin Muhammed’e, lâm harfinin ise Cebrail’e delalet ettiği düşünülmekte ve bu kitap Allah katından Cebrail vasıtası ile Muhammed’e indirilmiştir manasına da ulaşılmaktadır (Demirel 2016: 291-292).

Kaddûnle zûlf ü agzuña eyler işâreti

Kur’ânda her ne yirde **elif lâm** u **mîm** ola

K1/25

⁶ Bu bölüm Hasan Kaya’nın (2014) tasnifine göre düzenlenmiştir.

1.2. Harfleri ve müşebbehlerini birlikte zikrederek kelimeyi ortaya çıkarma

Şairler, kimi zaman kelimeyi oluşturan harfleri verirken o harflerle çeşitli unsurlar arasında ilgi kurar. Bu ilgiler genellikle harflerin şekil özellikleriyle kurulur (Çelebioğlu 1998: 608). Mesela cân kelimesini vermek isteyen şair; sevgilinin saçını cîm (ج), boyunu elif (ل), kaşını nûn (ن) harfine benzetererek onun cân (جان) olduğunu anlatır. Cân kelimesi şiirde anılabileceği gibi şiirde verilmeyip okuyucuya işaret edilebilir (Kaya 2014: 79).

1.2.1. Kelimenin şiirde verildiği örnekler

Bu örneklerde şairler harfler ve onlarla ilgili unsurları verirken kelimeyi de şiirde anarlar. Bu harfler bazen kelimedeki sıraya uygunken bazen karışık olarak verilebilmektedir (Kaya 2014: 80).

Nizâmî'nin “*Senin ağzın ve boyun elif ve mîm harfî olduğu için ben o ikisinin niçin derdime ilaç olduğunu söylemeyeyim?*” dediği aşağıdaki beyitteki kelime oyunu “em” kelimesiyle ilgilidir. Şair sevgilinin boyunu elif (ل), ağzını mîm (م) harfine teşbih etmiştir. Elif ve mîm harfleri yan yana geldiğinde ortaya em (ام) kelimesi çıkmaktadır. Şair kelimeyi oluşturan harfleri kelimedeki sıraya uygun olarak kullanmıştır. “Em” ilaç demektir. Sevgilinin elif boyu ve mîm ağzı, aşığın derdinin ilacıdır (Çelebioğlu 1998: 611; Çelebioğlu 2012: 49):

Elif ü mîmdür agzun ile kaddûñ çü senün
Derdüme ol ikisin ben ne içün **em** dimeyem G75/3

Bir diğer örnekte sevgilinin boyu elif (ل), ağzı mîm (م) harfine teşbih edilerek yine ilaç anlamına gelen “em” (ام) sözcüğüne ulaşılmıştır. Şair “*Ey dost! Senin boyun elif, ağzın mîm harfî olduğundan ben derdime ilacı o boy ve ağızdan umarım.*” demektedir. Hasta olan şairin derdinin ilacı elif boylu, mîm ağızlı sevgilidir. Şair bu örnekte de kelimeyi oluşturan harfleri kelimedeki sıraya uygun olarak kullanmıştır:

Çün kadding **elif**dir dehening **mîm**dir ey dost
Ol kadd ü dehendin umaram derdime **emni** G114/6

Şairin “*Senin dal saçın, elif boyun ve mîm ağzın can ve gönül kuşunu avlamak için tuzak olarak yeter.*” dediği aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı dâl (د), boyu elif (ل), ağzı

mîm (م) harfine; âşığın gönlü de kuşa teşbih edilmiştir. Bu harfler birleştirildiğinde ortaya çıkan “dâm” (دام) sözcüğü, tuzak anlamına gelmektedir. Sevgilinin saçı, boyu ve ağzı; âşığın gönül kuşunu avlayan bir tuzaktır:

Cân u dil murgını sayd itmege **dâm** ise yeter

Dâl zülfüñ vü **elif** kâmetün ü **mîm** dehenüñ G58/6

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı cîm (ج), ağzı mîm (م), boyu elif (ل) ve saçlarının lülesi lâm (ل) olduğunda ortaya cemâl (جمال) sözcüğü çıkmaktadır ki cemâl yüz, yüz güzelliği anlamına gelmektedir. Şair “*Senin cim saçın, mim ağzın, elif boyun, lam saç lülenle kendisine soru sorulamayan Allah’ın cemali sende tezahür etmiştir.*” demektedir:

Cîm zülf ü **mîm** fem bâlâ **elifsin** turre **lâm**

Sende olmuşdur **cemâl-i** Hâlik-i Bîçûn ‘ıyân G88/3

Nizâmî’nin “*O gül endamlı serviye (sevgiliye) ben can desem şaşmamak gerekir çünkü onun saçı cim, boyu elif, kaşı da nun harfidir.*” dediği örnekte saç cîm (ج), boy elif (ل), kaş nûn (ن) harfine teşbih edilmiş ve böylece cân (جان) sözcüğü verilmiştir. Şair sevgilinin can oluşunu bu teşbihlerle ayrıca izah etmiştir:

Çün zülfi **cîm** ü kaddi **elif** kaşı **nûn** imiş

Dirsem nola serv-i gül-endâma **cân** dahi G109/2

Aşağıdaki beyitte ‘ayın (ع), dâl (د) ve lâm (ل) harfleri verilerek adalet anlamına gelen ‘adl (عدل) sözcüğü vurgulanmıştır:

Gerçi **dâl** u **lâme** ‘ayn olmuşsa olur ‘ayn-ı **‘adl**

‘Ayn-ı zulm oldı dile ‘aynı vü dâli Pîrî’nüñ G61/5

Şairin “*Gönül senin saç ve ağzının dal ve mimini ne zaman görse dem bu demdir, der.*” dediği aşağıdaki örnekte saç dâl (د), ağız mîm (م) harfine teşbih edilmiş ve dem (دم) sözcüğü verilmiştir:

Gönül zülf ü dehânun **dâl** ü **mîmüñ**

Kaçan kim görse eydür **dem** bu **demdür** G12/3

“Dem” kelimesinin verildiği bir başka örnekte şair “*Senin saçının dalı ve ağzının mimini gördüğünden beri perişan ve çılgın sufiyi her an kan tutar.*” demiştir. Bu örnekte de zülf dâl (ذ) ve ağız mîm (م) harfine teşbih edilmiştir. Bu harflerle yazılan dem (دم) kelimesi de beyitte “an, zaman” ve “kan” anlamlarıyla iki defa kullanılmıştır:

Göreliden **dâl**-i zülfüñle dehânuñ **mîmini**

Sofi-i âşüfte vü şeydâyı her **dem dem** tutar G20/4

Şair “*O kaşları nun, ağzı mim olan (sevgili) gözde yer tuttuğundan beri Nizâmî’nin gözü dert ve sıkıntıyla yaşlarla doludur.*” diyerek gözlerinden akan yaşları kaşlarını nun, ağzını mim harfine teşbih ettiği sevgiliye bağlamıştır. Kaşlar nûn (ن), ağız mîm (م) harfi olduğunda ortaya yaş anlamına gelen “nem” (نم) kelimesi çıkmaktadır. Şair örnekte harfleri sıralı bir şekilde vermiştir.:

Mihnet ü derd ile pür-**nem**dür Nizâmî’nün gözi

Tutalı gözde makâm ol kaşları **nûn** agzı **mîm** G73/7

1.3. Yalnızca harflerin müşebbehlerini vererek kelimeyi işaret etme

Şairler kimi zaman harfleri anmadan harflerle şekil bakımından ilgi kurdukları müşebbehleri vererek kelimeyi işaret ederler (Kaya 2014: 83).

Nizâmî “*Göz, boy, saç ve ağzını görmez olduğundan beri âlem dedikleri benim gözüme görünmez oldu.*” diyerek bütün âlemin sevgiliden ibaret olduğuna vurgu yapmıştır. Beyitte boy elif (ل), saç lâm (ل) ve ağız mîm (م) harfine teşbih edilirken göz anlamına da gelen ayın (ع) ifadesi ile ‘âlem (عالم) sözcüğü verilmektedir. Dikkat edilirse beyitte harfler anılmamıştır:

Görmez olalı **çeşm** ü **kad** ü **zülf** ü **agzuñı**

Görünmez oldı gözüme ‘**âlem** didükleri G111/4

Klasik şiirde umumiyetle boy elif (ل), saç lâm (ل), ağız mîm (م) harfine benzetilmektedir. Şairin “*Senin boy, saç ve ağzının harflerini gördüğümünden beri kendi hâlimde yürürken eleme uğradım.*” dediği aşağıdaki beyitte harflerin müşebbehleri olan kâmet (boy), zülf (saç) ve dehen (ağız) verilerek elem (الم) sözcüğüne ulaşılmaktadır:

Görelî **kâmet** ü **zülf** ü **dehen**ün harflerün

Ugradum fârig ü âzâde yürürken **eleme**

G104/4

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kadd (boy), zülf (saç) ve ağzı (dehân) anılarak onların benzetilene olan elif (ل), dâl (د) ve mîm (م) harfleri kastedilmiştir. Bu harfler yan yana geldiğinde âdem (أدم) sözcüğüne ulaşılmaktadır:

Bu nakş-ı **kadd** ü **zülf** ü **dehân** ile ey perî

Sensin cihânda var ise **âdem** didükleri

G113/3

3. Harflerin kelimelerdeki yerlerine göre yapılan oyunlar

Bu şekildeki harf ve kelime oyunları harfin kelimenin başında, ortasında ve sonunda oluşuna dayalıdır. Şairler harfin bulunduğu yeri çeşitli ifadelerle işaret ederek kelime oyunu yaparlar.

Şairin “*Boyum dert kelimesinin altındaki dal harfine dönmüştür; gözlerim azap kelimesinin üstündeki ayna benzer.*” dediği aşağıdaki beyitte dâl (د) harfi, şekli itibarıyla aşığın dertten iki büklüm olmuş boyu için kullanılmıştır. Dâl harfine dönen boy dert kelimesinin altında yani sonundadır. Gözler de ‘azâb kelimesinin üstündeki ayın harfine benzetilmiştir. Şair dert (درد) sözcüğünün son harfinin dâl (د); ‘azâb (عذاب) sözcüğünün ilk harfinin ‘ayın (ع) olmasıyla bir kelime oyunu çektiği dert ve azaba işaret etmiştir:

Kâmetüm ol **dâle** dönmişdür ki **derd** altındadır

Gözlerüm şol ‘**ayna** beñzer kim ‘**azâb** üstindedür

G23/4

Aşağıdaki beyitte nûr (نور) sözcüğünün ilk harfinin nûn (ن) olmasıyla kelime oyunu yapılmıştır. Sevgilinin yüzünün üstündeki kaşı ayın üstünde gözüken bir gökkuşağı veya nûr kelimesinin üstündeki (başındaki) nûn harfi olarak hayal edilmiştir. Bilindiği gibi sevgilinin kaşının benzetildiği harflerden biri de nûndur. Beyitte nurun üstündeki nun ile kaşın yanında sevgilinin yüzünün nur oluşuna da vurgu yapılmıştır:

Kavs-ı kuzah mı k’eyledi mâh üstini makâm

Yâ **nûn** ki **nûr** üzredür ey dil-sitân kaşuñ

G57/2

4. Sayılar ve ebced hesabıyla yapılan oyunlar

Şairler kimi zaman harflerle sayılar arasında şekil bakımından ilgi kurarak kimi zaman da harflerin sayı değerleri dediğimiz ebcedi kullanarak kelime oyunları yapar (Kaya 2014: 93-94).

Aşağıdaki beyitte şair nergisi teşhis etmiştir. Memduhun gözüne kul olan nergis bu kulluğu şekil bakımından göstermektedir. Nergisin sapı ve iç içe yuvarlak yapısı elif (bir) ve sıfırlar olarak değerlendirilmiştir. Böylece birden başlayarak yanına eklenen sıfırlarla 10, 100 ve 1000 gibi sayılar elde edilir. Nergis de kulluğunu 1, 10, 100 ve hatta 1000 kez göstermiş olur:

Gösterür olduğıçün çeşmüne bir vech ile kul

Nakş-ı **sıfr** u **elif** ü asfar u ahzer nergis

K5/36

5. Yazıdaki İşaretlerle Yapılan Oyunlar

Şairler nokta, med, şedde ve tenvin gibi yazıda kullanılan işaretlerle de çeşitli harf ve kelime oyunları yapmıştır (Kaya 2014: 95).

Klasik Türk şiirinde nokta genellikle şeklinden dolayı ağız ve dudak ile ilişkilendirilmiştir. Ağız dardır (teng), küçüklüğünden dolayı zerre gibi düşünülmektedir. Gizlidir, apaçık görülmez. Hatta yoktur, ancak onun işareti olarak nokta vardır. Bu yüzden nokta-i pinhân, nokta-i mevhûm, nokta-i şek gibi tamlamalarla ifade edilmektedir (Aslan 2022: 342).

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzı ile nokta arasında ilgi kurulmuştur. Nizâmî, belirsiz bir nokta olan sevgilinin ağzının kendisine kismet olmasını ummaktadır. Klasik Türk edebiyatında sevgilinin ağzı genellikle küçüklüğüyle söz konusu edilirken şair de “nokta-i mevhûm” ifadesini kullanmıştır:

Bu turfadur ki **nokta**-i mevhûm dir iken

Kismet ola diyü ben umaram **dehânuñı**

G112/1

6. Kalb Sanatı ile Yapılanlar

Arapça bir kelime olan kalb (قلب) “tersine çevirme, döndürme, dönüştürme, değişim, devirme” anlamlarına gelir (Mutçalı 2012: 758). Edebiyatta kelimenin harflerini değiştirerek harf ilave etmeden o harflerle anlamlı yeni bir kelime ortaya çıkarma

sanatıdır. Bir cinas çeşidi olarak da görülen kalb sanatı için maktûb, cinas-ı kalb ve tecnis-i kalb tabirleri de kullanılmıştır. Harflerin sondan başa doğru sıralı bir şekilde kullanılmasıyla anlamlı bir kelime oluşturulmasına kalb-i kül (felek-kelef gibi), harflerin sondan başa doğru değil de karışık olarak kullanılarak anlamlı bir kelime oluşturulmasına kalb-i baz (ihmâl-imhâl gibi) denilmiştir (Dilçin 2000: 481-482; Saraç 2019: 253).

6.1. Kalb-i Kül

Şairler bu örneklerde “*aks, kalb, ser-nigûn*” gibi ifadelerle kalb sanatına işaret edebilirler. Ali Fuat Bilkan (2000) muamma çözme yöntemleri arasında bunu da sayar ki buradaki örneklerle benzerlik gösterir (Bilkan: 87). Bu, aynı zamanda lugazların bazılarının çözümünde de kullanılır (Kaya 2014: 98).

Beyitte geçen “lâ takrebû mâle’l-yetîm” (İsra 17/34) ayetinde “yetimin malına yaklaşmayın” anlamı vardır (Altuntaş ve Şahin 2011: 305). Zikredilen ayetteki **mâl** (مال) sözcüğü ile **lâm** (لام) harfinin okunuşu arasında kalb-i kül sanatı yapılmıştır. Sevgilinin saçının lülesi, şekli itibarıyla lâm (ل) harfine benzetilir. Şair, yetimin malına yaklaşılmaması gerektiği gibi rakibin de sevgilinin saçından uzak durması gerektiğini ifade etmiştir (Turan 2021: 129). Şair yaptığı kalbe ser-nigûn (baş aşağı) ifadesiyle işaret etmiştir.

Lâm zülf-i ser-nigûn nakşına ol dürr-dânenüñ

Ey rakîb el sunma kim lâ takrebû **mâle**’l-yetîm

G73/3

6.2. Kalb-i Baz

Şairler bazen “*boz-, kalb, perişân, perişân-kalb, hall eyle-*” ifadeleriyle şiirde kalb-i ba’z olduğuna işaret ederler ki bu hem muamma hem de lugazların bazılarında karşımıza çıkmaktadır (Bilkan 2000: 88). Karamanlı Nizâmî’nin kalb-i baz örneklerinde bu ipucu kelimeler kullanılmamıştır.

Nizâmî’nin “*Ben kulu ok gibi kendisinden uzaklaştırıp rakibi ise kendisine yay gibi yaklaştırır.*” dediği aşağıdaki beyitte “abîd” (عبد) ile “ba’îd” (بعيد), “rakîb” (راقب) ile “karîb” (قريب) kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır:

Ok gibi ben ‘**abîd**i özinden **ba’îd** idüp

Yâ gibi kendüzine **rakîbi karîb** ider

G34/2

Nizâmî, memduhu överken onu ne kadar anlatsa da layıkıyla övemeyeceğini bilmektedir. Kalem, feleğin dönüşü müddetince uğraşsa ve deniz mürekkep olsa da sultanın övgüsünün binde biri bile yazılamayacaktır. Beyitte “deniz” anlamına gelen “bahr” (بحر) kelimesini oluşturan harflerin düzensiz değiştirerek “mürekkep” anlamına gelen “hibr” (حبر) kelimesini kullanmış ve kalb-i baz yapmıştır:

Binde birin medhünün yazmağa irmez husrevâ

Bahr hibr olup olursa müddet-i devrân kalem

K7/39

7. Kelimeyi Bölerek Yapılanlar

Bu başlık altındaki örnekler muammadaki tahlil yöntemine benzer. Muammada bir kelimeyi birkaç parçaya ayırma işlemine tahlil denmektedir (Bilkan 2000: 90). Şairler harf ve kelime oyunlarında da bir kelimeyi iki anlamlı kelime çıkacak şekilde bölerek oyunlar yapar (Kaya 2014: 107).

Aşağıdaki beyitte “Kerbelâ” sözcüğünün; üzüntü, yas anlamına gelen “kerb” ve gam, keder anlamına gelmekte olan “belâ” sözcükleri olarak iki parçaya bölünmesiyle bir harf oyunu yapılmıştır:

Birisi zehr-i kahr ile itdi revân revân

Birisi **Kerbelâ**da çeküp **kerb** ile **belâ**

K1/53

Karamanlı Nizâmî, kelimeyi bölerek yaptığı oyunları daha çok mürekkep cinas şeklinde yapmıştır. Bilindiği gibi cinası oluşturan yapılardan en az birinin iki kelimeden oluşmasıyla yapılan cinaslara mürekkep cinas denilmektedir (Aktaş 2004: 275; Saraç 2019: 251). Bu örneklerden bazıları şunlardır:

Kemâl-i mâl için itmezler ehl-i **mâl âmâl**

Ki mâl-i ‘adlûn ile oldı mülk **mâlâmâl**

K4/11

Yüzün âteş durur hâlün **semender**

Döker yüzünden utanup **semen der**

(İlhan 2023: 348)

‘Aceb bilsem ki ne oldı **günâhum**

Ger artar hasretünden dün **gün âhum**

(İlhan 2023: 350)

Olursa merhamet bu yolda **yoldaş**

Yüzüm üzre varam olursa **yol daş**

(İlhan 2023: 351)

Sonuç

Karamanlı Nizâmî Divanı'nda klasik şiirin anlam dünyasının zenginliğinin bir tezahürü olan harf ve kelime oyunlarına dair örneklere sıklıkla rastlanmıştır. Şairin harfleri daha çok harf ve kelime oyunları bağlamında kullandığı görülmüştür. Arap harflerinin şekilsel özelliklerinin yanı sıra imla özellikleriyle de kurulmuş pek çok oyuna tesadüf edilmiştir. Kelime oyunlarına dair Hasan Kaya'nın tasnifindeki dokuz ana başlığın altısına *Nizâmî Divanı*'nda örnekler olduğu tespit edilmiştir. Şair, kimi şiirlerde Arap harflerine şiirlerinde doğrudan yer vererek bir kelimeyi buldurmaya yönelik oyunlar inşa etmiş kimi zaman harflerin müşebbehlerini kullanarak o harflere işaret etmiştir. Kalb sanatını kullanarak çeşitli sanatlı söyleyişlerde bulunduğu yahut Arap harflerinin imlasına, kelime içerisindeki yerine yönelik oyunlar yaptığı, bazı kelimeleri bölerek çeşitli oyunlar yapmış olduğu da görülmüştür. Nizâmî'nin en çok tercih ettiği kelime oyunu harfleri ve müşebbehleriyle birlikte kelimeyi de şiirde verdiği örneklerdir. *Divan*'daki şiirlerde yer alan harf ve kelime oyunlarının şiirin anlam dünyasını zenginleştiren ve şiirlerdeki ipuçlarını yakalamaya çalışan okuyucuyu da bu dünyaya dahil eden derin bir hayalin mahsulü olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle bir sanat olarak değerlendirilen bu oyunların anlaşılması klasik şiirin ve şairin hayal dünyasının anlaşılabilmesine de katkıda bulunacaktır. Nizâmî'nin harf ve kelime oyunlarının yanında cinas, kalb, akis gibi söze dayalı edebî sanatlara sıklıkla başvurduğu görülmüştür.

Kaynakça

- AKTAŞ, Hasan (2004), *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- ALTUNTAŞ, Halil ve Muzaffer Şahin (2011), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ASLAN, Üzeyir (2022), "Osmanlı Şiirinde Nokta", *Kültür Tarihinde Gizli Diller ve Şifreler*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin), İstanbul: Paradigma Akademi.
- BİLGİN, Abdullah Azmi (2001), "Karamanlı Nizâmî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, s. 453-454.
- BİLKAN, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), “Harflere Dair”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 599-606.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (2012), “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebi Hususiyetler”, *Journal of Turkish Language and Literature*, S. 24, s. 45-64.
- DEMİREL, Mustafa (2016), (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin) “Eski Türk Edebiyatında Harflerin Dili”, *Kültür Tarihinde Gizli Diller ve Şifreler*, İstanbul: Ka Kitap.
- DİLÇİN, Cem (2000), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDEM, Nebahat (2018), “Karamanlı Nizami’nin Divanı’nda Harflerin Ele Alınışı”, *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı 11-13 Ekim 2018*, C. 1, Kazakistan, Almatı.
- İLHAN, Enes (2023), “Karamanlı Nizâmî Dîvânı’nın Mükerrer Neşrine Doğru: Yeni Nüshalar ve Yeni Manzumeler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31: 323-369.
- İPEKTEN, Haluk (1974), *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- İPEKTEN, Haluk (2020), *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>, (ET: 23.03.2025).
- KAYA, Hasan (2024), “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 48, s. 71-114.
- KESİK, Beyhan (2021), “Dîvân (Nizâmî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/maddedetay/divan-nizam>.
- MUTÇALI, Serdar (2012), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- ÖNDER, Abdullah (2019), “Huraffa Mukattaa I”, *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 97-116.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2019), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAVRAN, Ömer (2013), “Karamanlı Nizâmî, Nizâmî-i Karamanî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karamanli-nizmi-nizamii-karamani>.
- TÖKEL, Dursun Ali (2003), *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Ankara: Hece Yayınları.
- TÖKEL, Dursun Ali (2010), *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece Yayınları.
- TURAN, Veysi (2021), “Karamanlı Nizâmî Divanında Ayet İktibasları”, *International Journal Of Filologia*, 4 (5), 123-140.

RUS VE FRANSIZ ARMONİ EĞİTİM SİSTEMLERİ: TEORİK VE PEDAGOJİK FARKLILIKLAR

İlke KARCILIOĞLU*

Özet: Bu çalışma, armoni eğitiminin teorik ve pedagojik yaklaşımlar açısından Rus ve Fransız sistemleri arasındaki farklılıklarını incelemektedir. Armoni, müzik teorisinin temel disiplinlerinden biri olup, farklı ekoller tarafından çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Rus (I. V. Sposobin, B. Alekseev) ve Fransız (T. Dubois, H. Challan) armoni kitapları, bu iki ekolün eğitim anlayışlarını yansıtan önemli kaynaklardır. Türkiye’de konservatuvar ve müzik eğitimi veren kurumlarda her iki sistem ve kitapları kullanılmakta olup, bu durum farklı teorik yaklaşımların ve pedagojik yöntemlerin karşılaştırılmasını gerekli kılmaktadır. Fransız armoni eğitimi, kökenleri 18. ve 19. yüzyıla dayanan basamaksal armoni yaklaşımını temel alır ve belirli kurallar çerçevesinde sistematik bir öğretim modeli sunar. Akorların diziler içindeki konumuna göre adlandırıldığı bu sistemde, modülasyon genellikle geçici tonal renk değişimleri yaratmak için kullanılır. Fransız sisteminde şifreli bas yöntemi yaygın olup, eğitim sürecinde analitik düşünme ve belirli kurallara bağlılık esastır. Egzersizler, öğrencinin kendi çözümünü değerlendirmesine yardımcı olan kitaplarla desteklenir. Öte yandan, Rus armoni sistemi, işlevsel armoni anlayışına dayanır ve akorların tonal sistem içindeki fonksiyonel rollerine odaklanır. Rus armoni eğitimi, öğrencinin yalnızca kuralları öğrenmesini değil, aynı zamanda doğaçlama, ardıcılık, sekvens ve piyanoda çalma gibi uygulamalarla müzikal bağlam içinde düşünmesini teşvik eder. Bu sistemde modülasyon, yeni bir tonaliteye kesin geçiş olarak ele alınır ve dramatik yapıyı güçlendiren bir araç olarak kullanılır. Rus armoni eğitimi, öğrencinin armoniyi teorik çerçeveden bağımsız olarak pratik müzikal bağlamda deneyimlemesini amaçlar. Bu çalışmada, Fransız ve Rus armoni sistemlerinin temel kavramları, akor analiz yöntemleri, modülasyon anlayışları, kadans kullanımları ve pratik uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak, Rus ve Fransız armoni sistemleri farklı teorik yaklaşımlara dayanmakla birlikte, her iki sistemin de müzik eğitimine sağladığı katkılar önemlidir. Bu farklı yaklaşımların bilinmesi ve sentezlenmesi,

* Doç., İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Kompozisyon ve Orkestra Şefliği Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0003-3674-3175, ilke.karcilioglu@istanbul.edu.tr

müzikal eğitimi daha kapsamlı ve çok yönlü bir hale getirebilir. Armoni eğitimi, yalnızca kurallara dayalı bir sistemden ibaret olmayıp, öğrencinin yaratıcı düşünmesini ve müzikal ifade gücünü geliştirmesini sağlamalıdır. Bu bağlamda, farklı ekollerin karşılaştırılması, armoni öğretiminin gelişimine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Armoni Eğitimi, Rus Armoni Eğitimi, Armoni Pedagojisi, Teorik Yaklaşım.

THEORETICAL AND PEDAGOGICAL DIFFERENCES BETWEEN RUSSIAN AND FRENCH HARMONY EDUCATION SYSTEMS

Abstract: This study examines the differences between the Russian and French systems in terms of theoretical and pedagogical approaches to harmony education. Harmony is one of the basic disciplines of music theory and has been treated with various approaches by different schools. Russian (I. V. Sposobin, B. Alekseev) and French (T. Dubois, H. Challan) harmony books are important sources reflecting the educational approaches of these two schools. Both systems and books are used in conservatories and music education institutions in Turkey, which makes it necessary to compare different theoretical approaches and pedagogical methods. French harmony education is based on the stepwise harmony approach, which has its origins in the 18th and 19th centuries, and offers a systematic teaching model within the framework of certain rules. In this system, where chords are named according to their position within scales, modulation is often used to create temporary tonal color changes. In the French system, the figured bass method is common, and analytical thinking and adherence to certain rules are essential in the training process. Exercises are supported by books that help the student evaluate his or her own solution. The Russian harmony system, on the other hand, is based on the understanding of functional harmony and focuses on the functional role of chords within the tonal system. Russian harmony education encourages the student to not only learn the rules, but also to think in musical context through practices such as improvisation, succession, sequencing and playing on the piano. In this system, modulation is treated as a definitive transition to a new tonality and is used as a tool to strengthen the dramatic structure. Russian harmony education aims for the student to experience harmony in a practical musical context independent of the theoretical framework. In this study, the basic concepts of French and Russian harmony systems, chord analysis methods, modulation approaches, cadence usage and practical applications are

discussed comparatively. In conclusion, although Russian and French harmony systems are based on different theoretical approaches, the contributions of both systems to music education are important. Knowing and synthesizing these different approaches can make musical education more comprehensive and versatile. Harmony education should not only consist of a system based on rules, but also enable students to think creatively and develop their musical expression. In this context, comparing different schools will contribute to the development of harmony teaching.

Key Words: French Harmony Education, Russian Harmony Education, Harmony Pedagogy, Theoretical Approach.

Giriş

Z. Bakihanova armoniyi: “müzikte akorlar ile sağlanan dikey çok seslilik olarak tanımlayabileceğimiz armoni, akorların bağlantılarından oluşan bir bilim dalıdır” olarak açıklamıştır. (Bakihanova, 2003, s.5) Müziğin evrenselliği gibi armoni bilimi de evrenselidir. Bu yüzden Alman, Rus, Fransız armonisi gibi yaklaşımlar doğru değildir. Fakat armoniyi ulusal müzik düşünce tarzı olarak ele alırsak, Rus ve Fransız müziği armonisinin yapısı ve gelişimi dikkat çekicidir. Birbirlerinden farklı estetik, düşünsel yapı ve teorik kuralları olan bu iki eğitim sistemi ülkemizdeki müzik okullarında armoni dersi altında öğretilmektedir. Uğur Gülbaharlı’nın 2022 yılında “Türkiye’deki müzik eğitiminde kullanılan armoni sistemlerinin incelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde (Gülbaharlı, 2022, s.44) İstanbul’daki müzik okullarının çoğunluğunun Fransız kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız hayranlığı, özellikle 18.yüzyılın sonlarından itibaren belirginleşmiş ve çeşitli alanlarda kendini göstermiştir. Türk Beşlerinden Saygun, Erkin ve Rey’in Fransa’da eğitim alması, konservatuvar müfredatlarının Fransız eğitim sistemine göre oluşturulması, basamaksal armoni anlayışının işlevsel armoni anlayışına göre daha eski olması Fransız armoni sisteminin daha yaygın olarak eğitim ve öğretimde kullanılmasını sağlamıştır. Evrensel armoni öğretisi, 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar Alman Ekolü ve Fransız Ekolü olmak üzere iki temel yaklaşım etrafında şekillenmiştir. Yurtdışında eğitim gören ve farklı müzik gelenekleriyle tanışan müzisyenlerimiz, Türkiye’ye döndüklerinde aldıkları armoni eğitiminin etkisiyle bu ekollere özgü terminolojiyi kullanarak bilgilerini aktarmışlardır. Bu süreç, ülkemizde armoni anlayışının farklı yaklaşımlar doğrultusunda gelişmesine katkıda bulunmuştur. (Acim ve

Sağer, 2014, s.24) 25 Aralık 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Rus-Azeri-Gürcü milletlerinden ölkemize gelen değerli müzisyenler Türkiye’de çeşitli müzik okullarında çalışmaya başlamış, Rus armoni sistemi de ölkemiz konservatuvarlarının eğitim müfredatlarına girmiştir.

Fransız stili özellikle armoni bağlamında, orta ağ müziğinden günümüze kadar yayılmış zengin ve karmaşık bir konudur. Fransa ve Paris tarihsel süreçte klasik batı müziğinin merkezlerinden biridir. Fransız stili, resim, müzik, dans, mimarlık sahne sanatlarında Rönesanstan başlayarak Avrupa sanatında etkili olan Alman ve İtalyan stilleri gibi başlıca üç stilden biridir. (Say, 2005, s.617) Rus müziği ise ölkenin kültürel, politik ve sosyal gelişmeleriyle derinden iç içe geçmiş, yerel geleneklerle Batı etkilerini harmanlayarak 18.yy.dan itibaren gelişen benzersiz bir armonik dil ortaya koymuştur.

“Rus müzik kültürü, Batının asırlarla geliştirdiği bestecilik geleneklerini bir kaç on yıla sığdırmayı başarabildi. Fakat dışarıdan gelen ve halk müzik tefekkürüne zıt olan bazı yabancı armoni etkisi, eski Rus kilise sanatıyla çelişkiler de yaşadı. Bunun sonucunda, Rus müziğinde armoninin gelişimi bazı tarihi dönemlerde verimsiz, bazılarında da ön plana çıkarak Rus ekölü armonisinde kendine özgün sistemleri oluşturabildi.” (Elhankızı, 2012, s.185)

Geleneksel armoni, klasik ve romantik dönemlerde (1750-1900) baskın olan çok seslendirme yöntemidir. Bu anlayışın kökenleri 1600’lere, barok dönemin başlangıcına kadar uzanır. Rönesans ve barok dönemlerinde çok sesliliğin temel yöntemi olan kontrpuana karşıt olarak, dikey ilişkilere dayalı armonik çok seslendirme giderek yaygınlaşmıştır. İlk teknik açıklamalar 1722’de Rameau tarafından yapılmış ve bu teorik çerçeve, sonraki yüzyıllarda geliştirilen armoni kuramlarının temelini oluşturmuştur. (Cangal, 1999, s.13) 19. yüzyılda armoni, yalnızca dikey çok seslendirme ile sınırlı kalmayarak, müzikal gelişmelere bağlı olarak genişlemiş ve modern armoni anlayışına evrilmiştir. Armoni tekniğindeki gelişmelere paralel olarak J.P. Kirnberger, H. Chr. Koch, G.Weber, Fr. J. Fetis, G. J. Vogler, E. Fr. Richter, H. Riemann, H. Grabner, W.Maler, T. Dubois, H. Challan, I.V.Sposobin, B. Asafyev, Y. Tulin, S.Taneyev, Y.Kholopov gibi çok sayıda kuramcı bu gelişime katkıda bulunmuşlardır. Armoni kuramları arasında önemli farklılıklar ve hatta çelişkiler bulunmaktadır. Örneğin, bazı kuramcılar paralel beşlileri kesin olarak yasaklarken, bazıları bu yasağı esnetmiş ya da farklı açıklamalar getirmiştir. Armoni kuramlarının en

büyük sorunu, yalnızca teorik çerçevede değil, pratik uygulamalarda da çelişkiler barındırmasıdır. Barok, klasik, romantik dönemlerin armoni anlayışı, zaman içinde gelişmiş ve değişmiştir. (Cangal, 1999, s.14)

Armoni bilgisiyle ilgili kuramların kendi aralarındaki farklılıklar ve çelişkiler dışında bir önemli sorun da, bütün bu kuramların yer yer kompozisyonlardaki armoni uygulamalarıyla çelişebiliyor olmasıdır; 1600-1900 yılları arasındaki 300 yıllık döneme egemen armoni tekniği barok, klasik ve romantik olmak üzere üç farklı çağı kapsayan bu uzun süre içinde sürekli gelişip değiştiğinden, bir çağ için geçerli olan herhangi bir kural bir başka çağda geçerliliğini yitirebilmekte veya önemli ölçüde değişebilmektedir.(Cangal, 1999, s.14)

Günümüzdeki armoni öğretileri akorların adlandırılması ve nitelenmesi bakımından “basamaksal ve işlevsel (fonksiyonel)” olarak iki gruba ayrılır.

Basamaksal adlandırma, akorların ilgili diziler içindeki konumlarını belirlediği ve majör ya da minör dizilerin hangi basamağında ne tür bir akor bulunduğu bilindiği için, adlandırmada geçmediği halde akorun kimliği ve niteliksel özelliği de (dolaylı olarak) belirtilmiş olur. Özellikle "basamaksal armoni" kuramının temeli olan bu adlandırma yönteminde akorlar, tonaliteden bağımsız birer ses kümesi olarak değil, tonalite içindeki konumlarına göre adlandırıldığı için, aynı akor, farklı dizi ya da tonalitelere farklı basamak sırasıyla adlandırılır. Örneğin, Do majör dizi (ya da tonalitesinde) "1. basamak akoru" olarak adlandırılan Do-Mi-Sol akoru, Sol majörde "IV. basamak", Fa majörde "V. basamak", Mi minörde ise "VI. basamak akoru olarak adlandırılır. (Sağır & Sevgi, 2011 s.3)

Riemann'la başlayan "İşlevsel armoni bilgisi"nde basamaksal adlandırma yerine işlevsel adlandırma yöntemi kullanılır. Dayandığı akor vekilliği anlayışının doğal bir sonucu olan bu adlandırmaya göre, üç ana basamak kabul edilen I. , IV. ve V. basamak akorları tonik, subdominant, dominant terimleriyle, her biri bu üç ana akordan bir tanesinin vekili sayılan öteki basamak akorları ise vekili sayıldığı akor adına "paralel" i ya da "karşılığı" sözcükleri eklenerek (tonik paraleli, tonik karşılığı, subdominant paraleli, subdominant karşılığı biçiminde) adlandırılır. Türkçe terminolojide Tonik karşılığı olarak; Temel, Durak ve Eksen, Subdominant için; Alt çeken, Dominant için; Çeken, Güçlü, Sansibl için; Yeden kavramları da kullanılmaktadır. (Sağır & Sevgi, 2011 s.3)

Bu bağlamda Fransız armoni sistemi basamaksal, Alman, Rus armoni sistemi ise fonksiyonel olarak nitelendirilebilir. Terminolojik farklılıklar dışında kural, konu anlatım sıralanışları, eğitim yöntem farklılıkları vardır.

Basamaksal armoni diziyi (gamı) temel alır. Akorlar, dizinin derecelerinden (I, II, III, IV, V, VI, VII) türetilir. Her akor, bulunduğu dereceye göre analiz edilir ve tonalite, bu dereceler arasındaki ilişkiler üzerine kurulur. Akorlar, dizinin derecelerine bağlı olarak analiz edilir. Örneğin, C majör dizisinde F–A–C akoru, IV. derece (subdominant) olarak görülür. Dizi, tonalitenin temelidir. Akorlar, dizinin derecelerinden türetilir ve tonalite, bu dereceler arasındaki ilişkilerle tanımlanır. Kadans, dereceler arasındaki ilişkilerle açıklanır. Örneğin,

V–I kadansı, dominant dereceden tonik dereceye bir hareket olarak görülür. Kromatizm, genellikle derecelerın geçici olarak değiştirilmesi veya modülasyonla açıklanır. Örneğin, bir akorun altere edilmesi, derecenin geçici olarak değişmesi olarak görülür. Analiz, akorların dizinin hangi derecesine ait olduğuna odaklanır. Örneğin, C majörde E–G–B akoru, III. derece olarak analiz edilir. Tonalite, dizinin dereceleriyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Kromatik değişiklikler, genellikle modülasyon veya geçici değişimler olarak görülür. (grove music online, (t.y))

Riemann'ın teorisi (İşlevsel armoni), tonu (tonaliteyi) belirlemek için tonik–subdominant–dominant–tonik Tam kadansı (I–IV–V–I) temel alır. Bu kadans, tonal merkezi tanımlayan birincil yapısal çerçeve olarak görülür. Dizi (gam) başlangıç noktası değildir; bunun yerine, üç ana akor arasındaki ilişkilerden türetilir: Tonik (C–E–G), Subdominant (F–A–C), Dominant (G–B–D). Bu akorlar birlikte analiz edildiğinde, diatonik diziyi (C–D–E–F–G–A–B–C) oluşturur. Böylece, dizi, armonik ilişkilerin ikincil bir ürünüdür ve tonalitenin temelini oluşturmaz. Riemann'ın görüşüne göre, akorlar ve onların fonksiyonel ilişkileri (tonik, subdominant, dominant) tonalitenin temel unsurlarıdır. Dizi, bu armonik ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu, diziyi birincil çerçeve olarak alan ve akorları dizi derecelerinden türeten basamak teorisi ile tezat oluşturur. Riemann'ın teorisinde dizi ikincil bir ürün olduğu için, oldukça esnektir ve değişime açıktır. Kromatik değişimler, eklemeler ve diğer modifikasyonlar, diziyi genişletebilir ancak tonu belirsiz hale getirmez. Örneğin, akorlarda kromatik değişiklikler (örneğin, dominant akora G# eklemek) dizide yeni notalar ortaya çıkarabilir, ancak kadans (I–IV–V–I) tonal merkezi tanımlama rolünü korur. Bu

değişiklikler, aslında kadansın tonaliteyi destekleme işlevini güçlendirir. Kadans, dizi değişse bile tonu tanımlayan merkezi unsur olarak kalır. Kromatizm ve armonik modifikasyonlar, tonu belirsizleştirmez; bunun yerine, kadansın işlevini destekler. Bu, Riemann'ın armoniyi dinamik ve fonksiyonel olarak gören yaklaşımını yansıtır; kadans, tonal tutarlılığın temel dayanağıdır. Riemann'ın teorisi, armonik fonksiyonları (tonik, subdominant, dominant) ve kadansı tonaliteyi belirlemenin temeli olarak önceliklendirir. Dizi ise türetilmiş ve esnek bir yapı olarak görülür. Riemann'ın yaklaşımı, kromatizm ve dizi değişikliklerine daha fazla esneklik tanırken, akorların fonksiyonel ilişkileri aracılığıyla tonal netliği korur.(grove music online, t.y)

Armoni kitapları genellikle basamaksal veya işlevsel olarak ikiye ayrılrsa da, derslerde akor ilişkileri işlevsel anlayışla açıklanıp basamaksal simgelerle gösterilmektedir. Ancak bu karma yöntem, iki yaklaşım arasında çelişkilere ve kavram karmaşasına yol açtığından, bir yöntem olarak benimsenmesi güçtür. (Cangal, 1999 s.15)

Sposobin armoni kitabının 167. Sayfasından alınan örnekte işlevsel armoninin analizde nasıl uygulandığı görülmektedir. (Sposobin 1965, s.164)

Örnek 1 (Dubovskiy, Yevseyev, Sposobin & Sokolov, 1965 s,164)

G.F.Handel
Judas Maccabeus

Maestoso

T T₂ TS_{VI} TS_{VI}₂ S S₂ S_{II} S_{II}₂ D₅

Aynı eseri Basamaksal analiz yöntemiyle gösterdiğimizde sonuç şöyledir.

G.F.Handel
Judas Maccabeus

Maestoso

I VI IV II V₇

İşlevsel armoni ile analiz yöntemi basamaksaldan çok daha gelişmiş ve ayrıntılıdır. Basamaksal armoni akorların işlevine vurgu yapmaz. İşlevsel armoni akorların tonal sistem içindeki rolünü daha iyi anlamayı sağlar. Akorların gerilim ve çözölüm gibi ilişkileri ve müziğin armonik yönü daha ayrıntılı açıklanabilir.

Armoni Kitapları ve Yazarları

Armoni eğitiminde kullanılan bir çok farklı kitap vardır. Bu inceleme çalışmasında, Türkiye'de armoni eğitiminde yaygın olarak kullanılan. Her iki eğitim sisteminden ikişer kitap incelenmiştir. Bu kitaplardan Dubois ve Sposobin, armoninin teorik kural kısımlarını anlatıp buna ek olarak ödevlerle desteklerken Challan ve Alekseev ödevlerden oluşan kitaplardır.

Théodore Dubois (1837-1924)

Fransız besteci ve org icracısı olan Théodore Dubois 1837-1924 yılları arasında yaşamıştır. Rheims'daki katedral orgcusunun yanında ve Paris Konservatuvarı'nda eğitim görmüştür. 1871'de César Franck'ın yerine Sainte-Clotilde kilisesinin orgcusu olup. 1868'de Madeleine Kilisesi'nde koro şefi ve daha sonra Camille Saint-Saëns'ın yerine orgculuğa geçmiştir. Paris Konservatuvarı'nda armoni dersleri vermiş (1871-90) ve bu kurumda müdürlük yapmıştır. (1896-1905). Operalar, koro ve orkestra eserleri de dahil olmak üzere her türde müzik yazan bestecinin en önemli eseri Les sept parole du Christ (1867; “İsa'nın Yedi Sözü”) adlı oratoryosudur. (Britannica, t.y)Bestecinin armoni kitabı ülkemiz müzik kurumlarında en fazla yararlanılan kaynaklar arasındadır. Dönemin Konservatuvar eğitimcileri olan M. Hulüsi Öktem ve Cemal Reşit Rey, tarafından 1930 yılında çevrilen kitap Konservatuvar Neşriyatı olarak 1938 yılında basılmıştır. (Dubois, T. (1938). *Armoni* (Öktem, Rey), 1938, s,1)

Henri Challan (1910-1977)

Müzik eğitimini 11 yaşında girdiği Conservatoire National Supérieur de Musique de Paris'te tamamlamıştır. 1931 yılında besteci olan kardeşi René ile birlikte Roma Yarışması'na katılmış başarısız olmuşlardır. (aynı yıl katılan Olivier Messiaen da ödöl alamamıştır.) 1933'te yeniden aday olmuş ve Paul Arosa'nın bir şiirinden uyarlanan Idylle funambulesque kantatı ile 2. İkinci Büyük Ödöl'ü, 1936'da ise Marie Maindron'un sözlerinden uyarlanan Gisèle lirik sahnesi ile 1. Büyük Ödöl'ü kazanmıştır. Henri Challan 1942 yılında Paris Konservatuvarı'na armoni profesörü olarak atandı ve bu

görevini uzun yıllar sürdürmüştür. Daha sonra CAEM Ulusal Hazırlık Merkezi'nde (Paris) armoni dersleri verdi . Ünlü bir öğretmen olan sanatçı, birçok kuşak müzisyen yetiştirmiş ve uzun süre referans olarak kullanılan öğretisiyle, yazı derslerine stil incelemesini ekleyen kişi olmuştur. Konservatuvarlarda, diğer müzik okullarında ve Türkiye’de Armoni öğrenimi için “380 bas ve şarkı” adlı armoni kitabı gibi uzun süredir okutulan çok sayıda eğitim çalışması hâlâ kullanılmaktadır. Çok sayıda öğretmenlik faaliyeti yapması, ona bestecilik yapmaya pek zaman bırakmasa da büyük değer taşıyan birçok eser üretmiştir. orkestra eserleri: bir piyano konçertosu , bir saksafon konçertosu, bir keman konçertosu (1957 Fagot ve piyano için Fantaisie , Fagot ve piyano için Süit : Prélude, Large, Menuet, Scherzo C majör trompet ve piyano için Varyasyonlar Fagot ve yaylı çalgılar dördlüsü için beşli, Senfoni (1942), Keman ve orkestra için konçerto (1942) Orkestra için Scherzo Trompet ve piyano için varyasyonlar (1959) Viyolonsel ve piyano için varyasyon romantik (1975) (Müzik ve Hafıza t.y)

Igor Vladimirovic Sposobin (1900-1954)

Moskova'da doğan Igor Vladimirovich Sposobin Krassnodar (1920-22) ve Moskova Devlet Konservatuvarı'nda (1923-24) kompozisyon eğitimi almıştır. Öğretmenleri arasında Reinhold Glier (1875-1956), Sergei Vassilenko, (1872-1956) vardı, Georgy Katuar, (1861-1926) ve Georgi Conus (1862-1933) - Sposobin'in akıl hocası olmuştur. Sposobin 1924'teki mezuniyetinin hemen ardından aynı Konservatuvarda öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve 1954'teki ölümüne kadar burada kalmıştır.. Sposobin'in öğretmenlik kariyeri, Sovyetler Birliği'nde Stalin'in iktidarı dönemine (1920'lerin ortası-1953) denk gelmektedir. (Komatović, 2014, s1)

Sposobin bir teori profesörü olarak Moskova Konservatuvarı'nda birçok kuşak müzik öğrencisi üzerinde etkili olmuştur. Yaşamı boyunca tüm Sovyetler Birliği'nde kullanılan çok sayıda ders kitabı yayımlamıştır. Kronolojik olarak, Sposobin'in ilk çalışması 1935 yılında meslektaşları Dubovsky (1892-1969), Evseev (1894-1956) ve Sokolov (1897-1950) ile birlikte yayınladığı Pratik Armoni Kursu olmuştur, Bir sonraki yayın, 1937'de çıkan Armoni ders kitabı aynı yazarlar tarafından), onlarca yıl boyunca çoğu Sovyet konservatuvarlarında resmi ders kitabı olarak kaldı. Her iki yayın da son derece önemli olup, Sposobin'in armoni teorilerinin temelini temsil eder. Sposobin dört ortak yazardan oluşan ekibin bir parçası olmasına rağmen, Moskova Konservatuvarı'nda yeni müzik

teorisi programının oluşturulmasında komite başkanlığı yaptığına dair tanıklıklar vardır. Ayrıca, diğer çağdaşları da, daha sonra dört yazar tarafından da genişletilen teorileriyle gelenin Sposobin olduğunu ifade etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947'de tek yazar olarak Müzikal Formlar adlı ders kitabını yayınlanmış Bunu 1952'de Müzik Teorisi izledimiştir. Öümünden yaklaşık on beř yıl sonra, 1969'da, meslektaşları tarafından Armoni Dersleri adlı kitap yayımlanmış ve adından da anlaşılacağı üzere, ders notlarına dayanan bir yayın olmuştur. Notlarından açıkça anlaşılan, derslerinde, yazarlığını veya ortak yazarlığını yaptığı yayınlarda anlattığı yöntemin aynısını kullanmış olmasıdır. (Komatović, 2014, s. 2)

1930'larda, "teorisyenler tugayı" olarak adlandırılan Iosif Dubovsky, Sergei V. Yevseev, Igor V. Sposobin ve Vladimir V. Sokolov, Uchebnik garmonii'yi [Armoni Ders Kitabı] birlikte yazdılar. İlk olarak 1937-38 yıllarında Sovyetler Birliği'nde (SSCB) yayımlandı ve kısa sürede komünist dünyada en yaygın kullanılan armoni ders kitaplarından biri haline geldi. Başlangıçta Sovyet makamlarından resmi onay aldı ve bugün de Rusya'da kullanılmaya devam ediyor. 1950'lerin sonunda Uchebnik garmonii Çinceye çevrildi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) yayımlandı. ÇHC'deki alımlanma tarihi SSCB'dekine çok benzemektedir; daha sonraki baskılar ve yeniden basımlar her iki ülkede de çoğalmıştır. (Cheong, Hong 2018 s,1)

Bu kitap SSCB'de resmi olarak onaylanan ilk armoni ders kitabıdır ve “Sovyetler Birliği'ndeki müzik okullarında armoni dersleri için temel ders kitabı” olarak kabul edilmiştir. (The Survival of Sposobin, Komatovic, s1) Sposobin ve diğer 3 ortak yazar Rus müzik teorisinin Moskova kanadını oluşturuyordu. Bu görüşlerin antitezi Leningrad kanadıdır. Armoni kitabının temelini Korsakov ve Riemann'ın işlevsel armoni teorileri oluşturur. Kitap Rusya'da 2016 yılında beşinci baskısını yapmıştır. (Ewell, 2020 s,74)

Kitapların içeriği ve farklılıklar

Fransız armoni kitaplarında ana kitaptan ayrı mutlak bir cevap-çözüm kitabı mevcuttur. Cevap çözüm kitapları öğrencinin kendi çözümünü doğru yanıtla karşılaştırmasına olanak tanır. Kitap içindeki egzersizler, kitabın yazarı-bestecisi tarafından çözülmüştür. Paris Konservatuvarı gibi kurumlardaki armoni eğitimi, özellikle yaratıcı doğaçlamadan çok belirli armonik kuralların öğretilmesi esasına dayalı analitik ve sistematik bir eğitim modelinin sonucudur. Rus armoni kitaplarında ise böyle bir uygulama yoktur. Cevap

kitabı olan bir sistem yerine öğrencinin bireysel çözüm üretmesini teşvik eden bir sistemi benimsemişlerdir. Rus konservatuvarlarında, armoni alıştırmaları geleneksel olarak yazıyla bunun yanında piyano eşliğiyle doğaçlama yaparak ve kulak eğitimiyle desteklenerek öğretilir. Böylece öğrenci, sadece kurallara dayalı değil, aynı zamanda müzikal bağlam içinde düşünebilen ve doğaçlayabilen bir armoni anlayışı geliştirir. Paris Konservatuvarında armoni kursundaki en önemli disiplin değişikliğini 1823'te Cherubini yapmıştır. Dersleri yazılı armoni “harmonie” ve piyanoda eşlik (“accompagnement au piano”) olarak ayırmıştır. (Masci, 2022)

Dubois ve Challan konu anlatımları Paris Konservatuvarı'nda kullanılan diğer armoni kitaplarıyla paralellik gösterir.

Dubois'ın Konu sıralanışı

Birinci bölüm uyumlu armoni üzerinedir. Temel kavramlar, sınırlandırmalar, yasaklar, kök üç sesli akorlar, şifraj, birinci çevrim ve ikinci çevrim akorları, kadanslar, akraba ve uzak tonlara modülasyonlar marş armoni üzerinedir.

İkinci bölüm uyumsuz armoni başlığı altında yer alıp minör 7 majör 7, Dominant 7 ve 9'lu akorlar ve çevrimleri yer alır.

Üçüncü bölüm: Tonaliteye yabancı notalar, Altere edilmiş akorlar ve alterasyonlar üzerinedir.

Dördüncü bölüm: Gecikmeler ve pedal notası, tonik üzerinde 11 ve 13'lü akorlar

Beşinci bölüm: Armoniye yabancı notalar, işleme, geçit, apojatür , kaçak, öncelem konuları

Önceki bölümlere ek genel düşünceler ve önerileri içerir. (Dubois (1921)

Challan 380 Bas ve şan için alıştırmalar da bu konu dizinini takip eder. (Challan 1960)

İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndan örnek vermek gerekirse bu program 3 sene dağıtılarak uygulanmaktadır. Birinci yıl: birinci bölüm konuları. İkinci yıl ikinci bölüm konuları 3. Yıl 3. 4. ve 5. Bölümler uygulanmaktadır. Bu kitap Fransız armoni eğitiminin kuramsal yanını desteklerken Challan , 380 bas ve şan için egzersiz uygulama kitabıdır.

Sposobin ve 3 ortak yazarlı Uchebnik garmonii (Armoni eğitimi) kitabı:

Bu kitabın temelini Korsakov ve Riemann'ın teorileri oluşturmuştur. Korsakov'un armoni kitabı Riemann'ın kitabından yaklaşık olarak 8 sene önce basılmıştır. Sposobin

ve “Teorisyenler Tugayı” olarak adlandırılan grup tarafından yazılan kitap iki ana bölüm ve toplam 60 konudan oluşmaktadır. İçerik Dubois ile benzerlik gösterse de farklı bakış açıları ve teorileri içinde barındırır. Kitap birinci bölümde Konu 1-18: dizinin bütün akorları yerine üç ana fonksiyonla (T-S-D) ve bunların ilişkileriyle başlar. Üçlü atlamalar, çevrimler, Dört altı akorları ve çeşitleri, D7 akoru çevrimleri ve atlamaları, Konu 18: Konuda II. Derece akoru ve çevrimleri Konu 19: ise Rus halk müziğinde Ortodoks kilisesinin etkisiyle de oluşan armonik majör dizisi ve akorlarını açıklar. 20. Konu VI. derece üç sesli akoru (TSVI). Kırık kadans ve Dönem genişletme tekniklerini açıklar.

Konu 21: Subdominant yedili akoru SII7-IV7) Konu 22: Geçici yedili akorlar (DVI7) Konu 23: Dominant Dokuzlu akor (D9) Konu 24: Dominant grubu akorların en yaygın kullanımları Konu 25: Doğal minör ve Frigyen kadanslar Konu 26: Diyatonic (modülasyon) bağlantılar. İkincil yedili akorlar (dizi akorları) Konu 27: Rus müziğinde diyatonic makamlar olarak yer alır. 1-28 konu başlıkları arasında yer alan diyatonic armoniyi açıklar. İkinci bölümde kromatik armoni konusu ele alınır ve Dubois'den farklı olan konular ise şöyledir. Konu 32: Yönelmeler, Konu 34: Modülasyon ve çeşitleri. Konu 53 : VIb ve IIb le yapılan modülasyonlar. Konu: 56 Elipsis (Dubovskiy, Yevseyev, Sposobin & Sokolov, 1965)

Boris Konstantinoviç Alekseev Zadachi po garmonii

Müzikolog-teorisyen. Solfej ve Armoni eğitimcisidir. Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın katılımcısı "Askeri Liyakat İçin", "Königsberg'in Ele Geçirilmesi İçin", "Almanya'ya Karşı Zafer İçin" vb. madalyalarla ödüllendirilmiştir. 24 Temmuz 1921'de Moskova'da müzisyen bir ailede doğdu (baba Konstantin Sylvestrovich Alekseev (1889-1951) - koro şefi, halk enstrümanları orkestrası şefi, dombra icracısı, öğretmen, besteci). 1939'da Moskova Konservatuvarı Müzik Okulu'nun teorik bölümünden, 1949'da Moskova Konservatuvarı'nın teorik ve kompozisyon fakültesinden mezun olmuştur. 1946'dan itibaren çeşitli eğitim kurumlarında müzik ve teori dersler vermiştir: Gnossin Müzik Okulu, Askeri Şefler Enstitüsü (1952'den beri), Ekim Devrimi Okulu (1954'ten beri, şimdiki ismi - A. G. Snittke).

1960-1991 yılları arasında Moskova Konservatuvarı'nda Teorisyen olarak çalışan Alekseev 1974'ten itibaren de doçent olarak ders vermiştir. Müzikologlar, besteciler, şef ve koro şefleriyle armoni ve solfej çalışmıştır. Öğrencileri arasında birçok ünlü

müzikolog, besteci, şef, orkestra üyesi, piyanist, şancılar bulunmaktadır. Mesleki faaliyetin ana alanı, müzikal işitmenin gelişimi sorunudur. Solfej alanında dönemin en önemli uzmanı olarak kabul edilmiştir. Genel analitik yeteneklerin dahil edilmesiyle müzikal dikte yazabilmenin orijinal ilkelerini geliştirmiştir. 17 Temmuz 1991'de Moskova'da ölmüştür.

Bilimsel yayınlar

Müzik okulları ve üniversiteler için bir dizi müfredatın, ders kitaplarının ve öğretim yardımcılarının yazarıdır.

- • Akor dışı sesler (ortak yazarlar: E. Vilkovir, A. Kobzoev, E. Pirtskhalava, V. Tutunov). 1952;
- • Armonik analizde krestomati (ortak yazarlar: E. Vilkovir, A. Kobzoev, E. Pirtskhalava, V. Tutunov, V. Tepelev). M., 1952;
- • Armonik solfej, Müzik, 1962;
- • Armoni görevleri, Müzik, 1968;
- • Müziğin temel teorisi , Müzik, 1986;
- • Müzikal diktenin sistematik seyri 1991.

Armoni görevleri, "Uchebnik Garmonii" 'deki konuların anlatım sırasına göre düzenlenmiştir. Sposobin armoni kitabına yardımcı kitaptır. Sovyet kültür bakanlığı tarafından konservatuvarlarda kullanımı onaylıdır. (Alekseev 1976) 783 adet ödevden oluşan kitapta soprano çözüm ödevleri daha ağırlıklıdır. Bas ödevler şifresizdir. Bunlara ek olarak Rus armoni eğitiminde önemli bir yer tutan piyanoda ardıcılık, sekvens ve kromatik ve anarmonik hareketlerle akor çözümleri kitabın pratik kısmında yer alır. (Moskova Konservatuvarı, Biyografi n.d.)

Fransız ve Rus armoni eğitim sistemindeki farklılıklar

- 1) Akorların şifrelemeleri farklılık gösterir. Aşağıdaki örnekte Dominant Yedi akorunun şifrağı gösterilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi Turan Sağır, Ali Sevgi tarafından yazılan “Klasik armoni çözümlerinde kullanılan bas şifreleme yöntemleri ve derece isimlendirmeleri” adlı makalede yer almaktadır.

	Fransız	Rus
7	+	
6	5	
+6		
+4		
	D ₇	D ₅ ⁶
		D ₃ ⁴
		D ₂

2) Fransız armoni eğitiminde Barok dönemden kalma şifreli bas geleneği yaygın bir kullanıma sahiptir. Şifreli bas bir nevi koşullu ezgiyi yaratır. Korsakov'un da kitabının 1886 Rusya basımının ön sözünde belirttiği gibi "armoninin yalnız bas sesini yazıp üzerine gereken rakamları koyarak diğer sesleri bulmak" olarak nitelendirdiği şifreli bas Rus armoni eğitiminde kullanılmaz. (N. R. Korsakov Practical Manual Of Harmony) yazar ayrıca bas, tenor, alto, soprano 4 anahtarda ödev çözümünün de günümüz için az çok önemini yitirmiş olduğu düşüncesindedir. Sposobin, Korsakov, Alexeev de ödevler şifresiz bas ve soprano çözümleri üzerinedir. Korsakov, Çaykovski'ye kitabının amacı ile ilgili yazdığı cevap mektubunda;

"Ders Kitabımın amacı, öğrenciyi ilk andan itibaren ilk olarak melodinin armonizasyonuna, ikinci olarak şifresiz basların armonizasyonuna ve üçüncü olarak, en yüksek derecede yararlı olduğunu kanıtlayan uygun problemlerin kompozisyonuna eğitmektir." (Carpenter, s.312)

Örnek 1 (Challan 1960 s,6 no 45)

45

Örnek 2 (Alekseev 1976 s13)

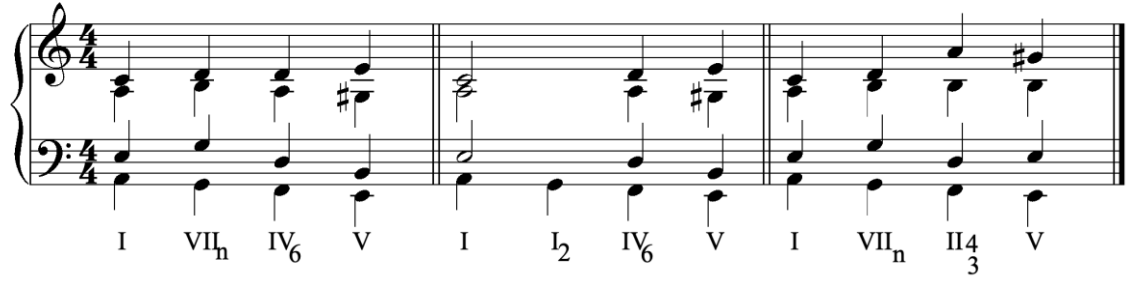

Örnek 4 (Dubois s23,s24)

- 5) Frigyen Kadansların yaygın kullanımı Rus besteciler tarafından olmuştur. Frigyen kadanslar tonalitenin doğal minör halinde ve gamın ikinci tetrakordunun armonizesinde inici olarak kullanılır. Rus müziğindeki Doğu Ortodoks müzik geleneği ve Slav halk müziği, modalite ile birlikte halk müziği kökenli bir çok unsur Frigyen dörtlüleri ve modları Borodin, Musorgski ve Korsakov gibi besteciler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Dubois ve Challan'da karşımıza çıkmamasının sebebi Fransız Eğitim sisteminde majör ve armonik minör dizisinin daha çok kullanılması olabilir. Fransız müziği Debussy, Ravel, Faure gibi bestecilerin özelinde modaliteyi kendi estetik anlayışına göre şekillendirmiştir. Frigyen kadans yerine tam ton, pentatonik gibi dizilerin kullanımı daha fazla önem taşır. Frigyen kadans Fransız müziğinde çok baskın olmamakla birlikte Satie, Poulenc, Faure gibi isimlerde rastlanır. Fransız müziğindeki genel estetik eğilim Frigyen kadanslardaki sert geçişler yerine yumuşak ve renkli armonilerin tercih edilmesidir.

Örnek 5 Frigyen Kadanslar Sopranoda(Bakihanova 2003 s,64)

Örnek 6 Frigyen Kadanslar bas

- 6) Korsakov'un ve Sposobin'in armoni kitabında kullandığı 4 diziyi örnekte görmekteyiz. Fransız armoni eğitiminde sıklıkla kullanılan diziler majör ve armonik minör dizisidir. Nadiren de olsa doğal minör dizisi kullanımı vardır. Rus armoni eğitiminde ise majör ve armonik minör dizilerine ilaveten armonik majör ve doğal minör dizileri ve bu diziler üzerine kurulan 3 ve 4 sesli akorlar kullanılmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni akorları Fransız teorisyenler aynı adlı majör ya da minör tonaliteden ödünç alınmış akor olarak adlandırır örnekle Do majörde re-fa-lab akoru aynı adlı minör dizinin II. Derecesinden ödünç alınmıştır olarak ya da altere olmuş akor olarak açıklanırken, Rus teorisi II. Derece subdominant paraleli armonik akor (IIa) olarak açıklar.

Örnek 7 (Korsakov s,5)

7) Dominant 9 akoru ve evrimleri Fransız eğitim sisteminde basamaksal armoninin renk anlayışı bakımından kullanılır. Rus eğitim sisteminde ve kitaplarında D9 akoru sadece kök pozisyonunda kullanır. Bunun sebebi fonksiyonel armoni anlayışındaki yaklaşımdır. Akorun her çevrimi dominant fonksiyonun gücünü zayıflatır. Dominant akorunun işlevsel görevi gerilimi arttırmak ve zlmeye zorlamaktır. evrim kullanıldığında kök sesin alt fonksiyonel yönelimi değişir ve dominant dokuzlu akor, tonal çekimi gerektiği kadar güçlü sağlamayabilir. Korsakov gibi besteciler kök pozisyonun fonksiyonel gücünü korumayı ve çevrimlerin yaratacağı potansiyel belirsizlikten kaçınmayı tercih etmişlerdir. Sposobin'den alınan örnekte pozisyon değişimiyle çevrimleri görmekteyiz bas ses ise asla değiştirilmemiştir. Çaykovski armoni kitabında Dokuzlu akorlar sadece kk olarak kullanılmış ve dominant dokuz akorunun çevrimleri kullanılmaz diye de bir not dşmştr. (Tchaikovsky, s,40)

şekil 8 Dubois, s, 89 Majr ve minr Dominant 9 lu akoru çevrimleri ve zm

The image displays two systems of musical notation, each consisting of a treble and bass staff. The top system represents the major dominant 9th chord (D9) and its resolutions. The bottom system represents the minor dominant 9th chord (D9m) and its resolutions. Below each staff, a series of numbers indicates the resolution of each voice part.

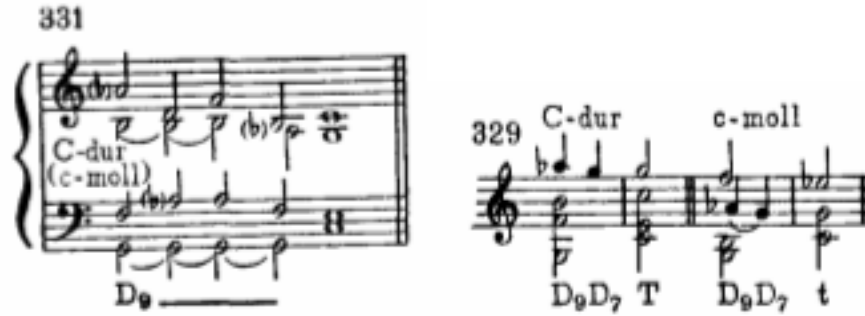
Top System (Major Dominant 9th Chord):

- Staff 1 (Treble): 9, 5, 7, 5, 5, 6, 3, 6
- Staff 2 (Bass): 7, 6, 5, +6, 6, +4, 2

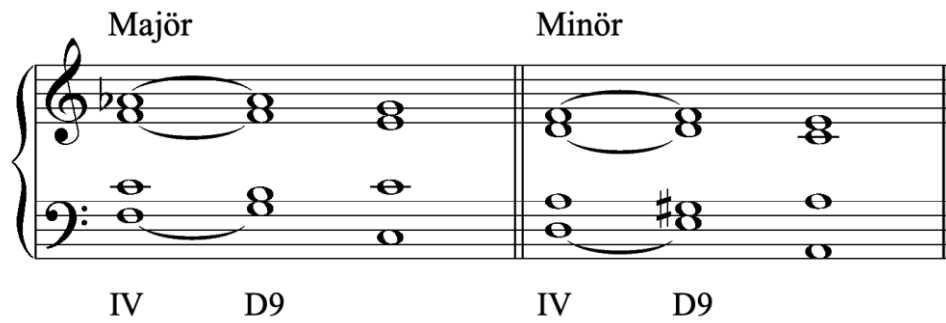
Bottom System (Minor Dominant 9th Chord):

- Staff 1 (Treble): 9, 5, 7, 5, +6, 6, +4, 6
- Staff 2 (Bass): 7, 6, 5, 5, 4, 3, 2

Şekil 9 Sposobin D9 s,144

Şekil 10 Korsakov D9 s,42

“ancak kural olarak dokuzlu akor nadiren kullanılır” (Korsakov s,42)

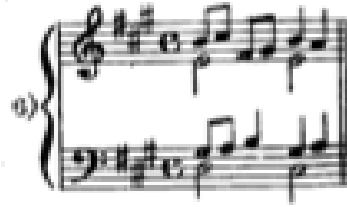
- 8) Fransız armoni eğitiminin piyanoda uygulamalı bölümünde şifreli bas çalım, soprano ödev armonizasyonu gibi çalışmalar vardır. Rus armoni eğitiminde bunlara ek olarak ardıcılık, sekvens çalma ve kromatik ve anarmonik hareketlerle akor çözümleri yer alır. Ardıcılıklar ard arda gelen akor şifreleridir. Solfej eğitiminde de kullanılan bu çalışmaların armoni eğitiminde kullanımları şöyledir: Eğitimci tonaliteyi belirler öğrenci yazan analiz şifrelerine göre piyanoda çalar. Birinci çalım standart akor bağlantısı şeklindeyken ikinci çalımda süsleme notaları ve doğaçlama kullanılabilir. İcra şekli: koro düzeni (her elde sadece iki ses) ya da piyano düzeni (sağ elde 3 sol elde 1 ses) şeklinde olmalı ve öğrenci bestecilik bölümü öğrencisiyse bütün tonlarda, çalgı bölümünde okuyorsa 4 diyez 4 bemole kadar olan bütün tonlarda çalınmalıdır.

Şekil 11 Ardıcılık Aleksev S,219

$$10) \begin{array}{l} \text{I}^{\text{I}} - \text{II}^{\text{II}} - \text{D}_2 \mid \text{I}^{\text{I}} - \text{D}_3 - \text{t} \mid \text{S}_6 - \text{t}_1^{\text{I}} - \text{S} \mid \text{K}_1^{\text{I}} - \text{K}_1^{\text{I}} - \text{D}_7 \mid \text{VI} - \text{S} - \text{D}_3^{\text{I}} \mid \\ \text{K}_1^{\text{I}} - \text{K}_1^{\text{I}} - \text{D}_7 \mid \text{t} - \text{t} - \text{VII}^{\text{I}} \mid \text{t} \parallel \end{array}$$

Sekvens: Bir motifin farklı tonalitelerde aynen tekrar edilmesidir. Bir ton aşağı ya da bir ton yukarı şeklinde, başlangıç noktasına tekrar gelinceye kadar şalınmasıdır.

şekil 12 Aleeksev s,238

Akor tanımlama, tek satırda kök sesi belli olmayarak verilen 4 sesli akoru en kısa sürede tanımlamak ve akor çözümleri gerektiriyorsa çözmek. Örnekteki akor E-G#-C-D dominant ek altı akordur.

şekil 13 Aleeksev s,233

şekil 14 Aleeksev s,233

Örnek akorları anarmonik değişimler yaparak ya da oldukları fonksiyonda tonik akoruna bağlama-çözme çalışmasıdır.

- 9) Geçişli Dominant üç dört (D_3^4) Akoru ile yapılan geçitler Challan ve Dubois'te yedili sesin aşağı inerek çözümlene kuralı ve içinde geçici de olsa paralel 5li oluşmasından dolayı kullanılmaz. Rus armoni kitaplarında sıklıkla yer alır.

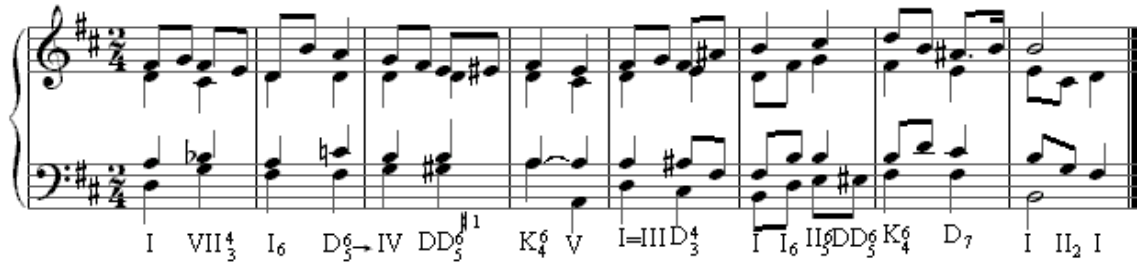
şekil 15

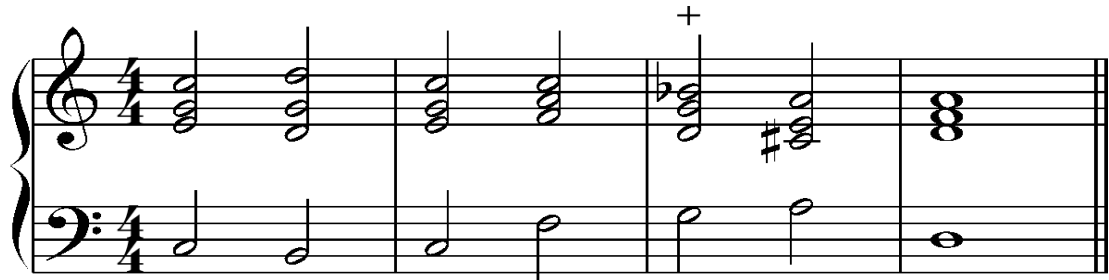
Klasik armoni kurallarına aykırı olarak bu geçici paralel beşliler kabul edilir.

- 10) Dubois armoni kitabında modülasyonlar konusu birinci ve ikinci derecede yakın olan tonlara olan modülasyonlar, birbirine uzak ton değiştirmeleri olarak anlatılır. (diatonik-kromatik-anarmonik) Kitap, disonans armoniye geçmeden önce beşli akorlarla konuyu açıklamıştır. Dubois ve Challan'da ödevler ana tonda başlar ve modülasyon gerçekleşir ve ana tona geri döner. Modülasyonlar Fransız armoni eğitiminde ana tona geri dönmek üzere yapılan geçici bir hareket olarak görülür. Kesin bir ton değişimi yerine renk katmak ve geçici olarak tonal alanı genişletmek için kullanılır. Sposobin armoni kitabında ise modülasyonlar çok daha ayrıntılı olarak ele alınır. Akraba tonlara modülasyon, frigyen modülasyonu, I_{IIb} ve VI_b modülasyonları, anarmonik, eksilmiş yedili, dominant yedili akorun anarmonik değişimi, aynı adlı tonik modülasyonu, olarak öğretilir. Rus armoni eğitiminde ise modülasyon bir tondan çıkıp başka bir tonda bitirme olarak öğretilir. Modülasyon bir geçiş aracı değil yeni bir yapı olarak kabul edilir ve müzik burada tamamlanır. Rus müziğinde modülasyonlar, kesin geçişler ve dramatik yapılar oluştururken Fransız bir süsleme ve genişletme aracı olarak görür. Rus eğitiminde piyanoda modülasyon çalma ise; öğrenciden 4 ölçülük öncül bir cümlede ana tonu göstermesi, soncul cümlede ise modülasyonu oluşturarak iki cümleden oluşan 8 ölçülük kare period yapması beklenir. Fransız eğitim sisteminde 3 sesli akorlarla daha basit modülasyon şemaları piyanoda çalınır.

Örnek 16 Bakihanova

Örnek 17 Dubois s,46 Do majörden re minöre modülasyon.

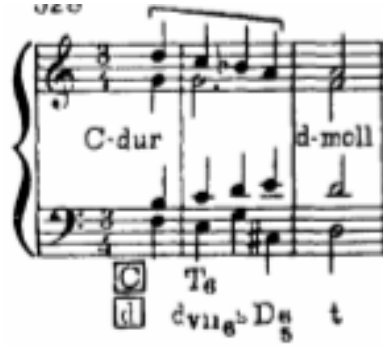
Örnek 18 sposobin s,241)

Örnek 19 Sposobin s,393 D7 akorunun anarmonik değişimiyle yapılan modülasyonlar

Örnek 20 Sposobin s 244 Frigyen modülasyonu Do majörden re minöre

Sonuç

Armoni kuralları ve öğretimi, tarihsel süreç içinde gelişen ve değişen bir alan olup, farklı ekollerin yaklaşımları arasında belirgin teorik ve pedagojik ayrımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada incelenen Rus ve Fransız armoni sistemleri, müzik eğitiminde iki farklı gelenek ve anlayışı temsil etmektedir. Fransız armoni sistemi, basamaksal armoniye dayalıdır ve tonalitenin temeli olarak dizileri esas alır. Bu sistemde öğretim süreci, belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmiş ve sistematik olarak yapılandırılmıştır. Fransız armoni kitaplarında şifreli bas yöntemi yaygın olarak kullanılırken, egzersizlerin çözüm anahtarları ile desteklenmesi, öğrencinin öğrenme sürecini belirli bir çerçevede yönlendirmektedir. Modülasyon anlayışı da benzer şekilde belirli kurallara dayalıdır; armonik renk katmak için kullanılan modülasyon, ana tonaliteye geri dönmeyi esas alır. Paris Konservatuvarı gibi kurumlardaki armoni eğitimi, daha çok analitik ve sistematik bir yaklaşımla, doğaçlamaya ve bireysel yorumlara daha az yer vererek öğrencilerin belirli kurallar çerçevesinde ilerlemesini amaçlar. Buna karşılık, Rus armoni sistemi işlevsel armoniyi temel alarak akorların tonal sistem içindeki rolüne ve ilişkilerine odaklanır. Bu sistemde armoni eğitimi yalnızca kuralları ezberletmek yerine, doğrudan müzikal bağlam içinde öğretmeyi amaçlar. Pedagojik olarak öğrencinin bireysel çözüm üretmesi teşvik edilir ve doğaçlama, ardıcılık ve sekvens gibi uygulamalı çalışmalar büyük önem taşır. Bu bağlamda, Rus konservatuvarlarında armoni eğitimi, teorik bilgiyi piyanoda uygulamalı olarak daha fazla deneyimleme fırsatı sunarak öğrencinin müzikal algısını ve armonik duyumunu güçlendirmeye yöneliktir. Ayrıca, modülasyon anlayışı Fransız sisteminden farklı olarak, yeni bir tonaliteye kesin geçiş yapmayı esas alır ve armonik yapının dramatik gelişimi için önemli bir araç olarak değerlendirilir. Rus ve Fransız armoni

yaklaşımlarının temel farklarından biri de akor şifreleme yöntemleri ve analiz teknikleridir. Fransız sisteminde şifreli bas yöntemi kullanılırken, Rus sisteminde doğrudan melodik ve armonik analiz ön plandadır. Ayrıca, Frigyen kadanslar gibi belirli armonik özelliklerin kullanımı, Fransız sisteminde oldukça sınırlıyken, Rus müziğinde ve eğitiminde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’deki konservatuvarlarda her iki sistemin de belirli ölçüde etkili olduğu görölmektedir. Osmanlı döneminden itibaren Fransız müzik eğitimi sistemine duyulan ilgi, Türkiye’de uzun yıllar boyunca armoni eğitiminde Fransız kaynaklarının kullanılmasına yol açmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rus müzik eğitimi sistemine mensup müzisyenlerin Türkiye’ye gelmesiyle birlikte, Rus armoni anlayışı da eğitim sistemine dahil edilmiştir. Bu durum, Türkiye’de armoni eğitiminin Alman sistemiyle birlikte üç farklı sistemle sürdürüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Konservatuvarlar arası öğrencilerin yatay geçişlerinde ya da tez-makale analizlerinde farklı sonuçlar doğuran bu yaklaşım, Ulusal bir müfredat oluşturulmasıyla çözülebilir.

Sonuç olarak, armoni öğretimi tek bir mutlak doğruya sabitlenmiş kurallar bütününden ziyade, farklı dönemlerin ve ekollerin yaklaşımlarını bir araya getiren esnek bir anlayışla ele alınmalıdır. Rus ve Fransız armoni sistemleri arasındaki farklılıklar, müzik eğitiminin yalnızca kurallara dayalı bir yapı olmadığını, aksine teorik ve pedagojik çeşitlilik içerdiğini göstermektedir. Armoni eğitiminin etkili olması için, öğrencinin sadece kuralları öğrenmesi değil, aynı zamanda farklı armonik yaklaşımlar arasında ilişki kurarak müzikal ifadeyi geliştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle, hem analitik bir sistem sunan Fransız modeli hem de yaratıcı ve uygulamalı bir eğitim anlayışını benimseyen Rus modeli, müzik eğitiminde birbirini tamamlayan önemli unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Türkiye’deki müzik eğitiminde bu iki sistemin sentezlenerek kullanılması, öğrencilere daha geniş bir perspektif kazandırarak armoni bilgisinin çok boyutlu anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça / References

Acim, S., & Sağer, T. (2014). *Temel armoni bilgileri*. Gece Kitaplığı.

Alekseev, B. (1976). *Zadachi po garmonii*. Moskova: Muzika Yayınları.

Bakihanova, Z. (2003). *Armoni*. Bilkent Üniversitesi.

Britannica Sözlük. (t.y.). *Britannica sözlük*. Erişim Aralık 14, 2024,

<https://www.britannica.com/biography/Theodore-Dubois>

- Cangal, N. (1999). *Armoni*. Arkadaş Yayınevi.
- Carpenter, E. D. (1988). The theory of music in Russia and the Soviet Union, ca. 1650–1950 [Doktora tezi, University of Pennsylvania].
- Challan, H. (1960). *Théorie de l'harmonie*. Paris: Leduc.
- Cheong, W. L., & Hong, D. (2018). Sposobin Remains: A Soviet harmony textbook's twisted fate in China. *Zeitschrift der Gesellschaft für Musiktheorie*, 15(2), 45–77.
- Dubois, T. (1921). *Traité d'harmonie théorique et pratique (Théorie, exercices et corrigés)*. Paris: Heugel.
- Dubovskiy, I., Yevseyev, S., Sposobin, I., & Sokolov, V. (1965). *Учебник гармонии [Armoni ders kitabı]*. Moskova: Музыка.
- Elhankızı, A. (2012). *Armoni: Klasik Batı sistemine Rus ekolü yaklaşımları*. Eğitim Yayınevi.
- Ewell, P. (2020). Harmonic functionalism in Russian music theory: A primer. <http://philipewell.com/wp-content/uploads/2020/12/Ewell-HarFunction-Russia-Primer.pdf>
- Grove Music Online. (t.y.). *Grove Music sözlük*. Erişim Aralık 9, 2024, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>
- Gülbaharlı, U. (2022). Türkiye'deki müzik eğitiminde kullanılan armoni sistemlerinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Komatović, N. (2014). The survival of Igor Sposobin: When a theory outlives its time and purpose. https://www.academia.edu/35980109/The_survival_of_Igor_Sposobin_When_a_theory_outlives_its_time_and_purpose
- Korsakov Rimsky, N. (1930). *Practical manual of harmony* (N. Hopkins, Ed.). Carl Fisher. (The Masters Collection)
- Masci, M. (2022, Ocak). Reconstructing the Paris Conservatory's *Cours d'Harmonie* 1812–1844: Discipline, sources, theory and method. <https://mtosmt.org/issues/mto.22.28.4/mto.22.28.4.masci.html>
- Moscow State Conservatory. (t.y.). Biografi. *Портрет преподавателя [Instructor profile]*. <http://www.mosconsrv.ru/ru/person/31949>
- Müzik ve Hafıza. (t.y.). Online biyografi. http://www.musimem.com/Challan_Henri.htm
- Sağır, T., & Sevgi, A. (2013). Klasik armoni çözümlerinde kullanılan bas şifreleme yöntemleri ve derece isimlendirmeleri. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1).
- Say, A. (2005). *Müzik ansiklopedisi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Tchaikovsky, P. I. (1900). *Harmony*. Dover Publications.

1950-1960 DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE SAĞLIK REFORMLARI VE AŞILAMA POLİTİKALARI: BASIN KAMPANYALARI VE SLOGANLARIN TOPLUMSAL ETKİSİ ÜZERİNE AKADEMİK ANALİZ

İlknur Kübra YALÇINDAĞ* & Gamze BOZTÜRK**

Özet: Bu çalışma, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı döneminde Türkiye'de gerçekleştirilen sağlık reformları, aşılama politikaları ve basın kampanyalarının toplumsal etkisini çok boyutlu bir perspektifle incelemektedir. Araştırma, söz konusu dönemin Türkiye'nin sağlık altyapısının modernleşmesi ve halk sağlığı anlayışının dönüşümü açısından kritik önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada, yapısal-işlevselci yaklaşım, iletişim teorisi ve sosyal öğrenme teorisi çerçevesinde, dönemin sağlık reformlarının kurumsal boyutları, aşılama stratejilerinin etkinliği ve "Çiçeğe Aşılınız" kampanyası gibi basın kampanyalarının toplumsal etki mekanizmaları analiz edilmektedir. Araştırmanın temel bulguları, Demokrat Parti'nin sistematik sağlık reformlarının sadece tıbbi hizmetlerin geliştirilmesi değil, aynı zamanda modern sağlık bilincinin toplumsal inşası sürecinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Özellikle basın kampanyaları ve sloganlar, toplumsal güven inşası, kültürel dönüşüm ve modern vatandaşlık bilincinin geliştirilmesinde etkili araçlar olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Reformları, Aşılama Politikaları, Basın Kampanyaları, Demokrat Parti, Halk Sağlığı, Sağlık İletişimi, Toplumsal Dönüşüm.

HEALTH REFORMS AND VACCINATION POLICIES IN TURKEY IN THE 1950-1960 PERIOD: A STUDY ON THE SOCIAL IMPACT OF PRESS CAMPAIGNS AND SLOGANS

Abstract: This study examines the health reforms, vaccination policies, and the social impact of press campaigns implemented in Turkey during the Democratic Party era (1950-1960) from a multidimensional perspective. The research reveals the critical importance of this period in the modernization of Turkey's health infrastructure and the transformation of public health understanding. Using structural-functionalist approach, communication theory, and social learning theory, the study analyzes the institutional dimensions of health reforms, the effectiveness of vaccination strategies, and the social impact mechanisms of press campaigns such as "Get Vaccinated Against Smallpox." The main findings demonstrate that the Democratic Party's systematic health reforms played a decisive role not only in developing medical services but also in the social construction of modern health consciousness. Press campaigns and slogans

* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, Sağlık Turizmi İşletmeciliği, 0000-0002-0536-8168, ilknurkubra@cumhuriyet.edu.tr.

** Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema

were particularly effective tools in building social trust, cultural transformation, and developing modern citizenship awareness.

Key Words: Health Reforms, Vaccination Policies, Press Campaigns, Democratic Party, Public Health, Health Communication, Social Transformation.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık politikaları tarihinde 1950-1960 dönemi hem kurumsal dönüşüm hem de toplumsal sağlık bilincinin şekillenmesi açısından kritik bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar süresince gerçekleştirdiğ sağlık reformları, sadece tıbbi hizmetlerin modernleşmesi değil, aynı zamanda halk sağlığı anlayışının köklü bir paradigma değişimi geçirmesi anlamına gelmiřtir¹. Bu dönemin en karakteristik özelliği, sağlık politikalarının teknik boyutunun yanı sıra, toplumsal iletişim ve bilinçlendirme stratejilerinin sistematik olarak geliştirilmiş olmasıdır. Özellikle "Çiçeğe Aşılanınız" kampanyası gibi basın aracılığıyla yürütölen halk sağlığı kampanyaları, modern Türkiye'nin sağlık iletişimi tarihinde dönüm noktası teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, 1950-1960 döneminde Türkiye'de gerçekleştirilen sağlık reformlarını ve aşılama politikalarını çok boyutlu bir perspektifle analiz ederek, basın kampanyalarının toplumsal etki mekanizmalarını akademik bir çerçevede incelemektir. Araştırmanın temel sorunsalı, bu dönemde uygulanan sağlık politikalarının Türkiye'nin modernleşme sürecindeki rolünü ve çağdaş sağlık iletişimi teorilerine olan katkısını ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamı şu ana başlıkları içermektedir: Demokrat Parti döneminin sağlık reformlarının yapısal analizi. Aşılama politikalarının stratejik boyutları ve etkinlik değerlendirmesi. Basın kampanyalarının iletişim stratejileri ve toplumsal etki mekanizmaları. Toplumsal hafıza ve sağlık iletişiminin uzun vadeli etkileri. Tarihsel perspektiften değerlendirme ve çağdaş sağlık iletişimine katkıları anlatılmaktadır. Türkiye'nin sağlık politikaları tarihine yönelik sistematik bir analiz sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma sağlık iletişimi teorilerine tarihsel perspektiften katkı sağlamaktadır. Modernleşme sürecinde sağlık politikalarının rolünü ortaya koymaktadır. Günümüz sağlık krizleri için tarihsel deneyimlerden çıkarılacak dersler sunmaktadır. Etkili sağlık iletişimi stratejilerinin geliştirilmesi için referans çerçevesi oluşturmaktadır. Kamu politikası uygulamalarında iletişim stratejilerinin önemini vurgulamaktadır

Çalışmada sağlık reformlarının analizi için yapısal-işlevselci yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, sağlık sistemindeki değişimleri toplumsal modernleşme sürecinin bir parçası olarak ele almakta ve kurumsal dönüşümlerin toplumsal işlevlerini analiz etmektedir. Talcott Parsons'ın geliştirdiği yapısal-işlevselci teori çerçevesinde, sağlık sistemi toplumsal sistemin önemli bir alt sistemi olarak değerlendirilmekte ve bu sistemin işlevsel gereksinimleri şu başlıklar altında incelenmektedir: Uyum (Adaptation): Sağlık sisteminin çevresel koşullara uyum sağlama kapasitesi, değişen toplumsal ve ekonomik dinamiklere karşı esneklik gösterme yeteneği ile ilgilidir. Bu, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulabilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Hedef Gerçekleştirme (Goal Attainment): Sağlık politikalarının belirlenen hedeflere ulaşma düzeyi, sağlık sisteminin amaçlarına yönelik etkinliğini ölçmektedir. Bu bağlamda, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği, kalitesi ve sonuçları değerlendirilmektedir. Bütünleşme (Integration): Farklı sağlık kurumları arasındaki koordinasyon, sağlık hizmetlerinin bütüncül bir şekilde sunulabilmesi için gereklidir. Bu, sağlık sisteminin çeşitli bileşenleri arasında işbirliğini ve bilgi akışını sağlamaktadır. Latent Pattern Maintenance: Sağlık değerlerinin ve normlarının sürdürülmesi, toplumda sağlık ile ilgili kültürel ve etik normların korunmasını ifade etmektedir. Bu, bireylerin sağlık davranışlarını etkileyen sosyal yapıların sürekliliğini sağlamaktadır.

Bu işlevsel gereksinim, sağlık sisteminin işleyişini ve toplumsal bütünlük içindeki rolünü anlamak için kritik öneme sahiptir. Yapısal-işlevselci yaklaşım, sağlık reformlarının sadece teknik bir uygulama değil, aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinin bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sağlık reformları, toplumsal değerlerin, normların ve beklentilerin yeniden şekillenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, sağlık sisteminin işlevselliği, yalnızca sağlık hizmetlerinin sunumu ile değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerle de şekillenmektedir. Ayrıca, basın kampanyalarının toplumsal etkisinin analizinde, iletişim teorisi ve sosyal öğrenme teorisinden yararlanılmıştır. Albert Bandura'nın sosyal öğrenme teorisi, medya aracılığıyla gerçekleştirilen sağlık iletişiminin davranış değişikliği üzerindeki etkilerini anlamak ve bir yol haritası çizmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada Araştırma verileri, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı arşiv belgeleri (1950-1960), dönemin önde gelen gazeteleri ve dergileri (Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Vatan), Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları ve komisyon raporları,

Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü faaliyet raporları ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Türkiye ülke raporlarından elde edilmiştir. İkincil kaynaklar olarak, dönem üzerine yazılmış akademik çalışmalar, sağlık politikaları tarihi üzerine monografiler ve sağlık iletişimi teorisi literatürü incelenmiştir. Araştırmanın metodolojik çerçevesi, tarihsel analiz ile dönemin sağlık politikalarının kronolojik gelişiminin incelenmesini, içerik analizi ile basın metnlerinin sistematik analizini, söylem analizi ile kampanya sloganlarının dilbilimsel ve sosyolojik analizini, istatistiksel analiz ile sağlık göstergelerindeki değişimlerin nicel analizini kapsamaktadır. Bununla birlikte, bu araştırmanın başlıca sınırlılıkları arasında arşiv belgelerinin bir kısmına erişim kısıtlılığı, dönem tanıklarıyla mülakat yapma imkânsızlığı, kırsal alan verilerinin sınırlı olması ve sosyal sınıf ile cinsiyet bazlı ayrıştırılmış verilerin yetersizliği bulunmaktadır.

1. Demokrat Parti Dönemi Sağlık Reformlarının Yapısal Analizi

1.1 Reform Sürecinin Tarihsel Bağlamı

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, sağlık alanında radikal değişiklikler öngören bir program ile karşımıza çıkmaktadır. Partinin sağlık politikaları, "halkçı modernleşme" anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve sağlık hizmetlerinin demokratikleşmesi hedeflenmiştir. Demokrat Parti'nin sağlık politikalarını şekillendiren temel faktörlerden oluşmaktadır. Siyasi Faktörler 1950'li yıllarda Türkiye'de çiçek aşısı kampanyalarının başlatılmasında çok partili demokratik sistemin gereklilikleri önemli bir rol oynamaktadır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, siyasi partiler arasındaki rekabet ortamı halk sağlığı politikalarının da öncelik kazanmasına neden olmuştur (Ahmad, 1993). Seçmen tabanını genişletme ihtiyacı, özellikle kırsal kesimde yaşayan geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmak için somut hizmetler sunma zorunluluğunu doğurmuştur (Zürcher, 2004). Bu bağlamda, çiçek aşısı kampanyaları hem halk sağlığını koruma hem de siyasi meşruiyet kazanma aracı olarak işlev görmektedir. Ayrıca, Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nden farklılaşma arayışı, halk odaklı sağlık politikaları geliştirme konusunda daha proaktif bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır (Keyder, 1987). Bu farklılaşma stratejisi, önceki dönemde ihmal edildiği düşünülen halk sağlığı alanında yenilikçi politikalar üretme motivasyonu yaratmıştır. Türkiye'nin 1950'li yıllardaki sosyo-ekonomik yapısı, çiçek aşısı kampanyalarının gerekliliğini belirleyen temel faktörlerden birini oluşturmaktadır. Kırsal nüfusun sağlık hizmetlerine erişim sorunu, özellikle bulaşıcı hastalıkların

yayılması konusunda ciddi riskler barındırmaktaydı (Tekeli, 1998). Köylerde yaşayan nüfusun büyük bir kısmının temel sağlık hizmetlerinden yoksun olması, çiçek gibi önlenabilir hastalıkların endemik hale gelmesine neden olmaktadır (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1955). Diğer yandan, hızlanan kentleşme süreci yeni sağlık ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Kırdan kente göç eden nüfusun yoğun yaşam koşulları, bulaşıcı hastalıkların hızla yayılması için uygun ortamlar yaratmıştır (Karpas, 1976). Ekonomik kalkınmanın sağlık altyapısı gereksinimleri de bu dönemde öne çıkan bir faktör olmaktadır. Sanayileşme ve modernleşme hedefleri, sağlıklı bir işgücünün varlığını zorunlu kılmış, bu da preventif sağlık hizmetlerine yatırımı kaçınılmaz hale getirmiştir (Boratav, 2003). Uluslararası Faktörler 1948 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulması ve bu örgütün belirlediği uluslararası sağlık standartları, Türkiye'nin çiçek aşısı kampanyalarını başlatmasında önemli bir dış etken olmuştur (WHO, 1958). WHO'nun çiçek hastalığının küresel çapta eradikasyonu için belirlediği hedefler ve standartlar, Türkiye'yi de bu konuda harekete geçmeye yönlendirmiştir. Marshall Planı çerçevesinde sağlık alanında sunulan işbirliği imkânları, kampanyaların finansmanı ve teknik desteği açısından kritik bir rol oynamıştır (Hale, 2000). Amerika Birleşik Devletleri'nin sağladığı mali yardımlar ve teknik uzmanlık, aşı üretimi ve dağıtım sistemlerinin kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır (Seyitdanlıoğlu, 2010). Soğuk Savaş döneminin getirdiği Batı ile uyum politikaları, Türkiye'nin uluslararası sağlık standartlarına uyum sağlama konusundaki kararlılığını pekiştirmiştir. NATO üyeliği sürecinde ve Batı ittifakına dâhil olma çabalarında, modern sağlık sistemlerine sahip olma Türkiye'nin uygarlık seviyesini gösterme açısından sembolik bir değer taşımaktadır (Oran, 2001).

1.2. Kurumsal Altyapının Güçlendirilmesi

Sağlık Reformlarının Temel Eksenleri üç temel ana başlıkta gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki olan Sağlık Merkezlerinin Yaygınlaştırılması: 1950-1960 arasında sağlık merkezi sayısı dramatik bir artış göstermiştir. İstatistiksel veriler, bu dönemde sağlık merkezi sayısının %340 oranında arttığını göstermektedir. Bu artışın coğrafi dağılımı şu şekildedir:

Tablo-1. 1950-1960 Yılları Sağlık Merkezi Sayısı

Bölge Dağılımı
Bölge 1950 1960 Artış Oranı
Marmara 45 128 %184
Ege 32 98 %206
Akdeniz 28 89 %218
İç Anadolu 41 156 %280
Karadeniz 35 142 %306
Doğu Anadolu 18 78 %333
Güneydoğu Anadolu 12 67 %458

Kaynak: 1961 Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistik Yıllığı

1.3.Tıp Fakülteleri ve Hemşire Okullarının Yaygınlaştırılması:

Sağlık personelinin nitelik ve nicelik açısından geliştirilmesi amacıyla, sağlık sektöründeki ihtiyaçları karşılamak ve hizmet kalitesini artırmak üzere, Ankara ve İstanbul dışında yeni tıp fakülteleri açılmıştır: Kurulma yıllarına göre ilk olarak 1955 Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi (İzmir),1957 Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi (Erzurum)1958 Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi (Trabzon)kurulmuştur, hemen ardından hemşire okullarının sayısının artırılması, sağlık memuru yetiştirme programlarının sistematik bir şekilde uygulanması ve uzman hekim eğitimi için yurtdışı burs programlarının hayata geçirilmesi gibi kapsamlı eğitim stratejileri geliştirilmiş ve bu programlar, sağlık çalışanlarının mesleki bilgi ve becerilerini güçlendirerek, toplum sağlığının iyileştirilmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu kapsamlı eğitim stratejileri, sağlık çalışanlarının mesleki bilgi ve becerilerini güçlendirerek, toplum sağlığının iyileştirilmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Sağlık sektöründeki bu gelişmeler, sadece bireylerin sağlığını değil, aynı zamanda genel toplum sağlığını da olumlu yönde etkilemektedir. Eğitimdeki bu yenilikçi yaklaşımlar, Türkiye'nin sağlık sisteminin geleceği için o yıllarda umut verici bir tablo çizmektedir.

1.4.Coğrafi Erişilebilirliğin Artırılması

Türkiye'nin %80'ini oluşturan kırsal nüfusun sağlık hizmetlerine erişimini artırmak amacıyla geliştirilen sistematik programlar, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, çeşitli yenilikçi yaklaşımlar hayata geçirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023).

Örneğin Köy sağlık memuru sistemi, yerel halkın sağlık ihtiyaçlarını belirleyerek temel sağlık hizmetlerini sunmakta, seyyar sağlık ekipleri ise ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu bölgelerde çeşitli sağlık hizmetlerini yerinde sunarak hastaların sağlık sorunlarına hızlı müdahale etmektedir. Ayrıca, mobil sağlık hizmetleri aşılamadan temel sağlık muayenelerine kadar geniş bir hizmet yelpazesi sunarak kırsal alanlarda sağlık sorunlarının hızla çözülmesine katkı sağlamaktadır. Sağlık ulaşım ağının geliştirilmesi de kritik bir adımdır; ambulans filosunun genişletilmesi, hasta nakil sisteminin organize edilmesi ve hava ambulansı hizmetlerinin başlatılması, acil durumlarda hızlı müdahale imkânı sunarak hastaların zamanında tedavi edilmesine yardımcı olmaktadır. Aşılama programlarının sistematikleştirilmesi, ulusal aşı takviminin oluşturulması, aşı soğuk zinciri sisteminin kurulması ve aşı takip kayıt sisteminin geliştirilmesi, halk sağlığının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, toplumsal sağlık bilincinin artırılması için okullarda sağlık dersleri, halk eğitimi merkezlerinde sağlık kursları ve kadın dernekleri aracılığıyla düzenlenen sağlık eğitim programları, bireylerin sağlık bilgilerini artırarak toplum sağlığının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Tüm bu stratejiler, kırsal alanlarda sağlık hizmetlerine erişimi artırarak, sağlık hizmetlerinin daha adil bir şekilde sunulmasına olanak tanımaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). Dönemin önemli sağlık sorunları olan bulaşıcı hastalıklarla mücadele için özel programlar geliştirilmiştir: Özellikle sıtma eradikasyon programı, tüberküloz kontrol programı, çiçek hastalığı eliminasyon programı halkı bilinçlendirme anlamında kullanılan çalışmaların en başında gelmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023).

1.5 Demokrat Parti Dönemi Sağlık Reformlarının Aşı Araştırma ve Geliştirme Fonksiyonu

Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü, bu dönemin sağlık reformlarında merkezi koordinasyon işlevi görmüştür. Enstitü yerli aşı üretim kapasitesinin geliştirilmesinde

öncü rol oynamaktadır. 1950-1960 döneminde aşı üretim kapasitesi %450 oranında artmış ve Türkiye'nin aşı konusundaki dışa bağımlılığı önemli ölçüde azalmıştır.

Tablo-2. 1950-1960 Aşı Üretim Kapasitesi Gelişimi

Yıl	Çiçek Aşısı (doz)	BCG Aşısı (doz)	Difteri Aşısı (doz)
1950	2.5 milyon	500.000	300.000
1955	8.2 milyon	1.8 milyon	1.2 milyon
1960	12.8 milyon	3.2 milyon	2.1 milyon

Kaynak: Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü. (2022). Aşı Üretim Kapasitesi ve Sağlık Reformları.

1.6 Aşı Araştırma Faaliyetleri

Türkiye'de aşı üretimi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında gerçekleştirilen araştırma faaliyetleri, sağlık sisteminin güçlenmesine ve yerli aşı üretiminin artırılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu faaliyetler, yerli aşı formülasyonlarının geliştirilmesi, yerli aşılarda etkinliğini artırmak için yeni formülasyonlar üzerinde çalışmalar yapılmış ve bu süreç, ulusal aşı üretim kapasitesinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur (Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü, 2022).

Epidemiyolojik araştırmalar: Bulaşıcı hastalıkların yayılımını ve etkilerini anlamak amacıyla kapsamlı epidemiyolojik araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar, sağlık politikalarının belirlenmesine ve kaynakların etkin kullanılmasına yardımcı olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023).

Saha çalışmaları ve Etkinlik Analizleri: Aşıların sahada etkinliğinin değerlendirilmesi için çeşitli saha çalışmaları yapılmış, bu çalışmaların sonuçları, aşı programlarının iyileştirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022).

Uluslararası araştırma işbirlikleri: Türkiye, uluslararası sağlık kuruluşları ve diğer ülkelerle işbirlikleri kurarak aşı araştırmalarında bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik etmiştir. Bu işbirlikleri, yerli aşılarda geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi, 2022).

1.7.Eğitim İnsan ve Politika Gücü Geliştirme

Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü, ulusal sağlık politikalarının bilimsel temellere dayandırılması sürecinde danışmanlık işlevi görmektedir. Bu bağlamda, ulusal sağlık

stratejilerinin hazırlanması, aşılama politikalarının bilimsel değerlendirmesi, sağlık mevzuatının geliştirilmesi ve uluslararası standartlara uyum çalışmaları gibi önemli politika geliştirme faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar, Türkiye'nin sağlık sisteminin güçlendirilmesi ve toplum sağlığının korunması amacıyla, bilimsel verilerle desteklenen etkili politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Böylece, sağlık hizmetlerinin kalitesi artırılmış ve aşılamanın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu tür politikalar, sadece yerel düzeyde değil, uluslararası sağlık standartları ile uyumlu bir şekilde yürütülmesi gereken kritik adımlardır. Sağlık personelinin niteliksel gelişimi, sağlık sisteminin etkinliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, aşı teknisyeni yetiştirme kursları, laboratuvar personeli eğitimi, epidemiyoloji uzmanı yetiştirme programları ve halk sağlığı uzmanı eğitimi gibi sistematik eğitim programları düzenlenmiştir. Bu programlar, sağlık çalışanlarının bilgi ve becerilerini artırarak, aşı üretimi ve dağıtımında daha yüksek standartların sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, uluslararası eğitim işbirlikleri çerçevesinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile gerçekleştirilen eğitim programları, Avrupa ülkeleriyle yapılan personel değişimi ve yurtdışı eğitim burs programları, sağlık personelinin uluslararası standartlarda eğitim almasını ve deneyim kazanmasını sağlamaktadır. Bu tür işbirlikleri, sağlık sisteminin global düzeyde entegrasyonunu destekleyerek, yerli aşıların geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. 1950 ve 1960 yılları, Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün Türkiye'nin sağlık sistemindeki rolünü güçlendirdiği ve halk sağlığını koruma çabalarını artırdığı bir dönem olmuştur. Aşı üretimi, halk sağlığı eğitimi ve uluslararası işbirlikleri, bu yıllardaki önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu süreç, Türkiye'nin sağlık alanındaki ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuştur.

2. Aşılama Politikalarının Stratejik Boyutları

2.1 Hedeflenen Hastalık Grupları ve Öncelik Belirleme

1950-1960 döneminde aşılama politikaları, epidemiyolojik öncelik ilkesi temelinde şekillenmiştir. Bu yaklaşım, dönemin sağlık politikalarının bilimsel temellere dayandığını göstermektedir. Öncelik belirleme sürecinde kullanılan kriterler arasında hastalığın mortalite ve morbidite oranları, bulaşıcılık düzeyi, aşının etkinlik ve güvenilirlik durumu, toplumsal ve ekonomik maliyetler ile uluslararası öneriler ve standartlar yer almaktadır. Örneğin, tüberküloz ve çocuk felci gibi hastalıkların yüksek mortalite oranları ve bulaşıcılık düzeyleri, bu hastalıklara karşı aşılamanın öncelikli hale

gelmesine yol açmıştır. Ayrıca, aşıların etkinliği ve güvenilirliği, halk sağlığını koruma amacıyla yapılan değerlendirmelerde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, sağlık politikalarının uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi, Türkiye'nin sağlık sisteminin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur(Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023)

2.2. Birinci Öncelik Grubu: Çocuk Felci (Poliomyelit)

Çocuk felci, dönemin en kritik halk sağlığı sorunlarından biri olarak belirlenmiştir. 1955 yılında Jonas Salk tarafından geliştirilen aşının ardından, Türkiye bu aşıyı kullanan ilk ölkeler arasında yer almıřtır¹⁰. Polio aşılama kampanyasının başarısı, bir dizi kritik faktöre dayanmaktadır. Öncelikle, güçlü siyasi destek ve yeterli kaynak tahsisi, programın sürdürülebilirliğini ve etkinliğini sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023). Bu destek, sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve aşıların zamanında temin edilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Ayrıca, etkili medya kampanyaları, toplumu bilgilendirerek aşılamanın önemini vurgulamış ve halkın katılımını artırmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). Sağlık personelinin yoğun eğitimi de, aşılama sürecinin doğru ve güvenli bir şekilde yürütölmesini sağlamış, aşıların etkinliğini artırmıştır (UNICEF, 2021). Uluslararası teknik destek, en iyi uygulamaların benimsenmesine ve yerel kapasitelerin geliştirilmesine katkıda bulunurken (Dünya Bankası, 2020), toplumsal mobilizasyon, aşılamaya yönelik farkındalığı artırmış ve toplumun tüm kesimlerinin sürece dâhil edilmesini sağlamıştır (Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2023).

Tablo-3. 1956-1960 Yılları Çocuk Felci Polio Aşılama Programı

Polio Aşılama Programının Aşamaları:
1956: Pilot uygulama (İstanbul ve Ankara) -Hedef grup: 6 ay-6 yaş arası çocuklar Aşılanan çocuk sayısı: 15.000 -Başarı oranı: %9
1957: Ulusal program başlatılması -Hedef grup genişletildi: 6 ay-15 yaş Aşılanan çocuk sayısı: 850.000 Coğrafi kapsam: 15 il
1958-1960: Kitlesele aşılama kampanyaları Hedef Grup Ulusal kapsam: Tüm iller Toplam aşılanan çocuk: 3.2 milyon Polio vaka sayısında %85 azalma

Kaynak: Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi. (2023). *Toplumsal Mobilizasyon ve Aşılama*.

2.3 İkinci Öncelik Grubu: Tüberküloz

Tüberküloz, özellikle 20. yüzyılın ortalarında mortalite istatistiklerinde önemli bir yer tutan bir hastalık olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, BCG aşısının yaygınlaştırılması amacıyla sistematik programlar geliştirilmiştir. Tüberküloz Kontrol Programı, birkaç temel bileşenden oluşmaktadır. İlk olarak, aktif vaka bulma için tarama programları uygulanmakta; bu sayede hastalığın erken teşhisi sağlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023). İkinci olarak, BCG aşılması, özellikle yenidoğanlar ve yüksek risk grupları için kritik bir önlem olarak devreye alınmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). Ayrıca, tedavi ve izlem süreçleri, standardize tedavi protokolleri ile yürütülmekte, bu da hastaların etkin bir şekilde tedavi edilmesine olanak tanımaktadır (UNICEF, 2021). Son olarak, sağlık eğitimi ve toplumsal bilinçlendirme çalışmaları, halkın tüberküloz hakkında bilgi sahibi olmasını ve hastalığın yayılmasını önlemek için gerekli önlemleri almasını teşvik etmektedir (Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2023). Bu bileşenlerin entegrasyonu, tüberkülozun kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo-4. 1950-1960 Yılları BCG Aşılama İstatistikleri

Tüberküloz			
Yıl	Aşılanan Kişi Sayısı	Kapsam Oranı (%)	
1950	125.000	15	
1955	450.000	42	
1960	780.000	68	

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü. (2022). Tüberküloz Kontrol Stratejileri.

2.4 Üçüncü Öncelik Grubu: Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığına karşı yürütülen aşılama kampanyası, döneminin en başarılı halk sağlığı müdahalelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çiçek Aşılama Kampanyası, ulusal düzeyde tüm nüfusu hedef alarak %90 aşılama oranına ulaşmayı amaçlamıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). Kampanya, kitlesel aşılama stratejisi ile birlikte salgın odaklarında halka yönelik aşılama faaliyetlerini de içermektedir. Yoğun dönemi 1958-1965 yılları arasında gerçekleşen bu kampanya, çiçek hastalığının kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynamıştır. 1958 yılında 2.847 vaka kaydedilirken, 1965

yılına gelindiğinde bu sayı yalnızca 23'e düşmüştür, bu da vaka sayısında %99.2'lik bir azalma anlamına gelmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023). Ayrıca, ölüm oranında %98.7'lik bir azalma sağlanmış ve bu başarı, uluslararası sertifikasyon ile taçlandırılmıştır (UNICEF, 2021). Bu veriler, çiçek hastalığının eliminasyonunda atılan adımların ne denli etkili olduğunu göstermektedir

3. Aşılama Politikalarının Basındaki Etkisi

Halk Sağlığına Yönelik Vurgular: Demokrat Parti hükümeti, sağlık hizmetlerini geliştirmek ve bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla aşı çalışmalarını desteklemiştir. Bu çabalar, basında sıkça yer almış ve halkın aşılamanın önemi konusunda bilinçlenmesine katkı sağlamıştır. Özellikle BCG ve çiçek aşısı gibi aşılardan yaygınlaştırılması, dönemin önemli konularından biri olmuştur (Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2023). **Medya Kampanyaları:** Dönemde, medya aracılığıyla yürütülen kampanyalar sayesinde aşılamanın önemi vurgulanmış ve halkın katılımı artırılmıştır. Gazetelerde, dergilerde ve radyo yayınlarında aşılardan faydaları hakkında bilgilendirici içerikler yayımlanmıştır. Bu durum, aşılamaa olan güveni artırmış ve toplumda pozitif bir algı oluşturmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2023). **Başarıların Paylaşılması:** Aşı çalışmalarının başarıları, basında geniş yankı bulmuştur. Örneğin, çiçek hastalığına karşı yapılan aşılamaa sonucunda vaka sayısındaki büyük azalma, gazetelerde haber olarak yer almış ve bu başarılar kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu tür haberler, hükümetin sağlık alanındaki çalışmalarını desteklemiş ve halkın aşılamaa olan ilgisini artırmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022).

Resim 1. Halk sağlığı aşılama kampanyası **Resim 2. Çiçek Hastalığı Kitap Baskı Kapağı**

Resim 3. Zorunlu Çiçek Aşısı Maddeleri Resim 4. Çiçek Aşısı Baskı Kapağı

Resim 5. 1963 Yılı Gazete G p r 

Sonuç

Dönemin en belirgin özelliklerinden biri, sağlık iletişimi ve halkın bilinçlendirilmesi için yürütölen etkili kampanyalardır. "Çiçeğe Aşılanınız" gibi sloganlar, yalnızca aşılamanın önemini vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda halkın bu konudaki katılımını teşvik etmiştir. Bu tür kampanya sloganları, Türkiye'nin sağlık iletişimi tarihinde önemli bir yer edinmiş ve toplumda aşılamaya yönelik pozitif bir algı oluşturmuştur. Medya aracılığıyla yürütölen kampanyalar, halkın aşılamaya olan güvenini artırmış ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmıştır.

Araştırma bulguları, bu dönemin Türkiye'nin sağlık alanındaki modernleşme sürecinde bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Demokrat Parti'nin sistematik yaklaşımı, kurumsal altyapının güçlendirilmesi ve etkili iletişim stratejileri, çağdaş Türkiye'nin sağlık sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bu dönemde, sağlık politikalarının sadece hükümet tarafından değil, aynı zamanda halkın katılımıyla şekillendiği görölmektedir. Bu durum, sağlık alanında sürdürülebilir bir değişim ve gelişim için gerekli olan toplumsal desteğin sağlanması için kritik bir rol oynamıştır.

Demokrat Parti döneminin sağlık reformları, günümüz sağlık iletişimi ve halk sağlığı politikaları için de değerli dersler sunmaktadır. Özellikle toplumsal sağlık krizleri dönemlerinde, etkili iletişim stratejilerinin ve güven inşası süreçlerinin kritik önemi, bu dönemin deneyimleriyle bir kez daha vurgulanmaktadır. Sağlık politikalarının başarısı, yalnızca teknik ve bilimsel yaklaşımlarla değil, aynı zamanda toplumsal katılım ve bilinçlendirme ile de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, geçmişteki deneyimlerin günümüzdeki sağlık politikalarının şekillendirilmesinde nasıl bir yol gösterici olabileceği düşünölmelidir.

Sonuç olarak, 1950-1960 yılları arasındaki sağlık reformları ve aşılama politikaları, Türkiye'nin sağlık sisteminin modernleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve bu süreçte elde edilen başarılar, günümüz sağlık politikalarının temelini oluşturmuştur. Bu tarihsel deneyim, gelecekteki sağlık iletişimi ve kamu sağlığı stratejilerinin geliştirilmesinde, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı ve etkili bir yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, Ankara: ODTÜ Mimarlık Faköltesi Yayınları, s. 156.

- ² Özbek, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Sağlık ve Sosyal Politikalar 1876-1914, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 234.
- ³ Parsons, T. (1951). The Social System, New York: Free Press, s. 428-479.
- ⁴ Bandura, A. (1977). "Social Learning Theory", Psychological Review, 84(2), s. 191-215.
- ⁵ Van Dijk, T. A. (1993). "Principles of Critical Discourse Analysis", Discourse & Society, 4(2), s. 249-283.
- ⁶ Ahmad, F. (1977). The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975, London: C. Hurst & Company, s. 89-112.
- ⁷ T.C. Sağlık Bakanlığı (1961). 1950-1960 Dönemi Sağlık İstatistikleri, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, s. 45.
- ⁸ Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü (1960). On Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: RSHE Yayınları, s. 78.
- ⁹ Last, J. M. (1988). A Dictionary of Epidemiology, New York: Oxford University Press, s. 156.
- ¹⁰ Oshinsky, D. M. (2005). Polio: An American Story, New York: Oxford University Press, s. 267.
- ¹¹ Daniel, T. M. (2006). "The history of tuberculosis", Respiratory Medicine, 100(11), s. 1862-1870.
- ¹² Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis, London: Longman, s. 132-154.
- ¹³ Anderson, B. (1991). Imagined Communities, London: Verso, s. 67-89.
- ¹⁴ McQuail, D. (1994). Mass Communication Theory, London: Sage Publications, s. 327-356.
- ¹⁵ Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital", Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York: Greenwood, s. 241-258.
- ¹⁶ Collins, H. (1988). "Public experiments and displays of virtuosity", Social Studies of Science, 18(4), s. 725-748.
- ¹⁷ Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures, New York: Basic Books, s. 87-125.
- ¹⁸ Rogers, E. M. (1995). Diffusion of Innovations, New York: Free Press, s. 162-209.

Birincil Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi

T.C. Sağlık Bakanlığı Arşivi

TBMM Kütüphanesi ve Arşivi

Resmi Yayınlar

T.C. Sağlık Bakanlığı (1950-1960). Yıllık Sağlık Raporları, Ankara.

Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü (1950-1960). Faaliyet Raporları, Ankara.

TBMM (1950-1960). Tutanak Dergisi, Ankara.

Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi. (2023). Demokrat Parti Döneminde Halk Sağlığı Politikaları.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2023). Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Raporu. Dünya Sağlık Örgütü. (2022). Aşılamanın Önemi ve Başarılar

Sürekli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi (1950-1960)

Milliyet Gazetesi (1950-1960)

Sağlık Dergisi (1950-1960)

İkincil Kaynaklar

Kitaplar

Ahmad, F. (1977). The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975, London: C. Hurst & Company.

Anderson, B. (1991). Imagined Communities, London: Verso.

Bandura, A. (1977). Social Learning Theory, Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power, Cambridge: Harvard University Press.

Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis, London: Longman.

Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures, New York: Basic Books.

McQuail, D. (1994). Mass Communication Theory, London: Sage Publications.

Özbek, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, İstanbul: İletişim Yayınları.

Parsons, T. (1951). The Social System, New York: Free Press.

Rogers, E. M. (1995). Diffusion of Innovations, New York: Free Press.

Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Makaleler

Bandura, A. (1977). "Social Learning Theory", Psychological Review, 84(2), s. 191-215.

Collins, H. (1988). "Public experiments and displays of virtuosity", Social Studies of Science, 18(4), s. 725-748.

Daniel, T. M. (2006). "The history of tuberculosis", *Respiratory Medicine*, 100(11), s. 1862-1870.

Van Dijk, T. A. (1993). "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse & Society*, 4(2), s. 249-283.

Tezler

Akdağ, R. (2001). Türkiye'de Sağlık Politikaları: 1920-1980, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Yıldırım, N. (1999). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Aşılama Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

GÜNÜMÜZ SANATINDA EKOLOJİK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: BİR DERS KAPSAMINDA MALZEME İLE ALTERNATİF ÇÖZÜMLER

İpek ŞENEL ÖZAYTEN*

Özet: Günümüzde nüfus artışı, işsizlik, sağlık, eğitim, hukuk, cinsiyet eşitsizliği, pandemi, iklim değişikliği, kuraklık gibi toplumsal ve çevresel riskler sadece insan toplumunu değil doğamızı, gezegenimizin de geleceğini tehdit etmektedir. İlişkisel sanat pratiklerinde görüldüğü gibi sanatçının çevresinin de katılımıyla birlikte kamusal alanda belirlenen mekânda halkla ortak üretilen sanat yapıtının toplumla etkileşime girmesi, başka disiplinlerin sanattan etkilenmesi ve bu etkileşimin doğaya yarayacak biçimde kullanılması toplumsal dönüşüme katkı sağlamaktadır. Toplumsal fayda toplumun ihtiyaçlarına ve sorunlarına çözüm üretmeyi hedefler. Sürdürülebilirliği hedefleyen sosyal, bilimsel ve sanatsal çalışmalar bu sorunlara karşı bir bilinç uyandırarak çözüm aramaktadır. Sanatın toplumsal dönüşüme ve doğaya olan katkısı, insanları bilinçlendirmekle kalmayıp doğanın bir parçası olduklarını hatırlatır. Bu çalışmada sanatın yalnızca bireysel ifadeyi değil aynı zamanda toplumsal dönüşümü de hedef alan sanatçı çalışmalarından örnekler verilecektir. Buradaki amaç, sanat yapıtının insana yönelik toplumsal yapısını ve ilişkisel bağlamını göstermektir. Bu tür projeler, toplumun hem estetik anlayışını hem de çevresel sorumluluğunu dönüştürebilir. Bu bağlamda Deneysel Sanat Dersi kapsamında üretilen “Malzeme ile Alternatif Ekolojik Çözümler / Çözümlemeler” başlıklı sergi içeriği ve öğrenci çalışmalarından örnekler bu çalışmada sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Ekosanat, Biyosanat, Land Art, Toplumsal dönüşüm, İlişkisel Estetik.

ECOLOGICAL AND SOCIAL TRANSFORMATION IN TODAY'S ART: ALTERNATIVE SOLUTIONS WITH MATERIALS IN THE SCOPE OF A COURSE

Abstract: Today, social and environmental risks such as population growth, unemployment, health, education, law, gender inequality, pandemic, climate change, drought threaten not only human society but also the future of our nature and planet. As seen in relational art practices, the interaction of the artwork produced jointly with the public in a designated space with the participation of the artist's environment, the interaction of other disciplines with the society, the influence of art and the use of this interaction in a way that will benefit nature contribute to social transformation. Social benefit aims to produce solutions to the needs and problems of

* Dr.Öğr.Üyesi Kafkas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü ORCID: 0000-0003-3091-4180, ipeksenell@gmail.com

society. Social, scientific and artistic studies aiming for sustainability seek solutions by raising awareness against these problems. The contribution of art to social transformation and nature not only raises people's awareness but also reminds them that they are a part of nature. In this study, examples of artists' works that target not only individual expression but also social transformation will be given. The aim here is to show the social structure and relational context of the artwork towards humans. In this context, the exhibition content titled “Alternative Ecological Solutions / Analysis with Materials” produced within the scope of the Experimental Art Course and examples of student works will be presented in this study.

Key Words: Sustainability, Ecological Art, Bioart, Land Art, Social transformation, Relational Aesthetics

Giriş

21. yy, insanlığın hem doğayla hem de kendi toplumsal yapılarıyla ilişkisini k kten sorguladığı bir dönem olarak  ne çıkmaktadır. Ekolojik krizler, iklim değişikliği, kitlesel g  ler, toplumsal eşitsizlikler ve teknolojik dönüşüm; sadece politik ve ekonomik alanları değil, sanatı da derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, günümüz sanatının yalnızca estetik bir uğraş olmanın ötesine geçerek, ekolojik farkındalık ve toplumsal dönüşümün güçlü bir aracı haline geldiği g r lmektedir. Sanatçılar, üretimlerinde hem çevresel duyarlılık gösteren malzeme ve yöntemlere yönelmekte hem de izleyiciyi sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve kolektif bilinç üzerine düşünmeye davet etmektedir. Çağdaş sanat, ekolojik ve toplumsal meseleleri yalnızca temsil etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu meseleler etrafında yeni ifade biçimleri, izleyici etkileşimleri ve toplumsal bilinç alanları inşa ederek d n ş t r c  bir rol üstlendiği önem taşımaktadır. Bu makalede, günümüz sanatının ekolojik ve toplumsal meseleleri nasıl ele aldığı, hangi anlatım biçimlerini kullandığı ve bu süreçte nasıl d n ş t ğ  tartışılacaktır.

Tartışma, Amaç ve Kapsam

Sanatın ekolojik - toplumsal dönüşüme katkısı ne düzeyde etkilidir?

Sanat pratikleri toplumsal değişimi gerçekten tetikleyebilir mi?

Kurumsal sanat eğitimi veren yapıların bu dönüşümle ilişkisi nedir?

Bu bağlamda sorulan sorular ve cevaplar aracılığıyla çalışmanın temel amacı; günümüz sanatında ekolojik kaygılar ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin nasıl temsil edildiğini, hangi kavramsal yaklaşımlar ve sanatsal stratejiler aracılığıyla ele alındığını

incelemektir. Çalışma kapsamında özellikle ekolojik sanat (eco-art), toplumsal katılım temelli sanat pratikleri ve sanat-aktivizm ilişkisi mercek altına alınacaktır. Bunun yanı sıra, seçilen örnek sanatçıların ve sanat projelerinin çözümlenmesi yoluyla, sanatın günümüz dünyasında eleştirel düşünce üretme ve toplumsal farkındalık yaratma potansiyeli değerlendirilecektir. Kuramsal çerçevede ise çevre estetiği ve ekolojik sanat gibi alanlardan yararlanılarak çoklu disiplinler bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda Kafkas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümünde 3. Sınıflara verilen Deneysel Sanat I dersinde Kars yerelinde kullanılan malzemelerin odağında bir çözüm önerisi olarak öğrenci çalışmaları incelenecektir.

Ekolojik Sanatın Kavramsal Temelleri

Çevre Estetiği

Ekolojik sanatın çevre estetiği modellerine dayandığını söylemek mümkündür.

Arnold Berleant'ın çevre estetiği (environmental aesthetics) yaklaşımı, estetiği yalnızca 'uzaklaşarak' değerlendirilen bir nesne ya da sanat eseri olarak görmez; aksine, insanı çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan katılımcı bir özne olarak ele alır. Berleant'ın "Katılım Estetiği" modeline göre; algılayan kişi, gözlemlediği doğadan soyutlanmış bir gözlemci konumunda değildir (Berleant, 1992). Özne ve nesne bir bütünü oluşturur, çevrenin içinde ve ilişkisel olarak yer alır. Geleneksel estetik modellerde görülen "özne – nesne" ayrımı burada ortadan kalkar; estetik deneyim bir "içeride olma" (immersion) ve katılım süreci olarak tanımlanır. Çevre estetiği modelleri kapsamında Katılım Estetiği Modeli; Berleant'ın bu modelde çevrenin bir bütün olarak algılanması, onun doğayla ilişkili ve katılımcı bir deneyim olarak yaşanmasını savunduğu vurgulanmaktadır (Abdollahi, Oktay, 2019). Bu modele göre bağlamsal bütünlük önemlidir. Doğa ile insan ayrılmaz olarak algılanır; özne, çevrenin bir parçasıdır. Soyutlama reddedilir: Sanat modellerinin "uzaklaştırma ve nesneleştirme" eğilimine karşı çıkar. Katılımcının deneyimi odak noktasını oluşturur. Çünkü Estetik değer, sadece dışarıdan seyrederek değil, içinde yer alarak, hissederek kazanılır. Bu deneyime göre öznel bütünleşme esastır. Nesneye karşı alınan duygusal ve algısal pozisyon, katılımcı bağlantının merkezidir.

Allen Carlson'a göre çevre estetiği, doğal çevrenin estetik değerlendirmesini felsefi bir temelde ele alan ve doğa ile insan arasındaki ilişkiyi estetik duyarlılık üzerinden yeniden düşünmeyi öneren bir disiplindir. Carlson, özellikle 20. yüzyılın sonlarında bu alana

önemli katkılar sağlamış, çevre estetiğini yalnızca “güzel manzaralara hayranlık” düzeyinden çıkarıp daha derin ve bilgi temelli bir değerlendirme biçimine dönüştürmeye çalışmıştır. Allen Carlson’a Göre Çevre Estetiğinin Temel Özellikleri üç maddeye ayrılabilir:

1.Bilgi Temelli Estetik Yaklaşım: Carlson’a göre doğayı estetik olarak değerlendirirken onu bilimsel bilgiyle birlikte düşünmek gerekir. Örneğin bir jeolog, bir dağın yapısını, tarihini bildiğinde o dağa estetik olarak daha derin bir şekilde yaklaşabilir. Yani estetik değerlendirme, doğa hakkındaki bilgiyle bütünleşmelidir.

2.Sanat Estetiğinden Ayrışma: Carlson, doğayı bir sanat eseri gibi görmekten kaçınır. Ona göre doğa kendiliğinden var olan bir şeydir, sanat gibi “tasarlanmış” değildir. Bu nedenle çevre estetiği, doğayı sanat estetiğiyle aynı ölçütlerle değerlendirmemelidir.

3.İşlevsel ve Ekolojik Bütünlük: Estetik değerlendirme yalnızca görsel ya da duyuşsal değil, aynı zamanda doğanın işleyişine ve ekolojik bütünlüğüne de duyarlı olmalıdır (Carlson, 2009).

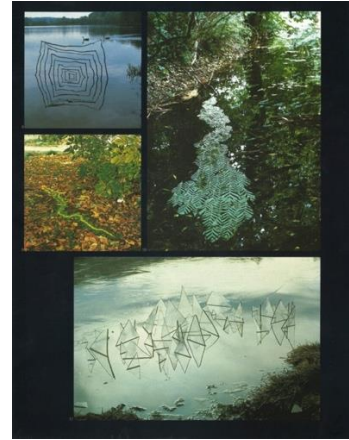
Çevre Estetiğinin Ekolojik Sanatla Bağlantısı

Carlson doğrudan ekolojik sanat üzerine yazmamış olsa da, çevre estetiği anlayışı ile ekolojik sanat arasında önemli örtüşmeler vardır. Ekolojik sanat (eco-art), doğa ile olan ilişkimizin yeniden düşünülmesini, sürdürülebilirlik ve ekolojik bilinçle üretim yapılmasını savunur. Carlson’un bilgi temelli çevre estetiği anlayışı da doğayı yüzeysel olarak değil, daha derin bir bilgi ve etikle değerlendirmeyi önerir. Carlson’un estetik yaklaşımı, doğanın işleyişini ve ekolojik bağlamını anlamayı vurgular. Ve bu anlayıştan yola çıkarak çözüm üretmeyi de kapsar. Ekolojik sanatçılar da çoğunlukla bu işleyişe müdahale etmeyen ya da katkı sunan işler üretirler. Ayrıca Carlson doğayı sanat gibi taklit etmeye çalışmaktan kaçınılması gerektiğini savunur. Sanatçının doğayı taklit etmesi yerine onunla diyalog kurmasını önerir. Benzer şekilde, ekolojik sanat da doğayı yeniden üretmektense, onunla ilişkilenmeyi, yerleştirme, onarma, birlikte üretme gibi yollarla doğaya katılmayı önerir. (A.g.e. 22-37) Özetle Allen Carlson’a göre çevre estetiği, doğayı estetik olarak değerlendirmenin bilgi, bağlam ve ekolojik bilinçle yapılması gereken bir etkinliktir. Bu yaklaşım, ekolojik sanatla şu noktalarda kesişir: Doğayla yüzeysel değil, derin ve etik bir ilişki kurar. Doğayı anlamak ve onunla uyumlu yollarla üretmek önemlidir. Estetik duyarlılığı çevresel sorumlulukla birleştirme hem çevre estetiğinin hem de ekolojik sanatın ortak noktasıdır. Ekolojik Sanat, tüm canlıların

yaşamsal faaliyet ve ilişkilere duyarlıdır. Ekosisteme odaklıdır. Sanat, çevre sorunlarına çözüm üretme amacı taşır. Kentleşme ve doğa arasındaki çatışmayı sorgulayan sanatçılar, genellikle doğal alanları iyileştirmek veya ekolojik bağlamda belirli bir soruna dikkat çekmek için üretim yapmaktadırlar. Bu duruma “Wheatfield - A Confrontation / Buğday Tarlası - Bir Yüzleşme”, adlı kamusal alan çalışması örnek verilebilir. Bu çalışma, Macar -Amerikalı kavramsal sanatçı Agnes Denes'in 2 dönümlük bir buğday tarlasından oluşan eseridir. New York Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin yanında çöp alanı olan bu boş arazide buğday yetiştirmiştir. Yerel ekosistemleri geri kazanma fikrine öncülük eden bu çalışma, ekolojik sanatın etkili örneklerinden biridir. 1982'de Denes tarafından "ülkenin dünyanın en zengin gayrimenkulüne, metropole müdahalesi" olarak tanımlanan bu eserde Denes, kentleşmenin doğaya olan tahribatını / etkisini sorgular. Buğday tarlası, iklim krizlerine ve ekonomik eşitsizliğe karşı protesto niteliği taşımış ve günümüz toplumunun yersiz önceliklerini, israfı eleştirmiştir. Buğday tarlası; ekonomiyi, enerji kaynaklarını, gıdayı ve dünya ticaretini temsil etmiştir. Aynı zamanda yanlış ekonomi politikalarına ve açlığa atıfta bulunmuştur. (Publicdelivery, 2025)

Görsel 1. Agnes Denes, Buğday Tarlası, 1982

Görsel 2. Andy Goldsworthy

Sanat tarihsel bağlamda doğaya dayalı sanat yaklaşımlarına bakıldığında sadece Ekolojik sanat örnekleri yoktur. Temeli Rönesans'a dayanan Botanik Sanat (hatta Antik Yunan'da da örnekleri mevcuttur), 20 yy. sonrası Yeryüzü Sanatı (Land Art), İtalya'da ortaya çıkan Yoksul Sanat (Arte Povera), Biyosanat (Bio-Art) yaklaşımlarında da sanatçıların gezegenimizin ekolojik ve toplumsal bağlamlarda yeniden düşünülmesi için çalıştıkları dikkati çeker. Örneğin Botanik Sanat'ın bir disiplin olarak ortaya çıkışı, fotoğrafın ve makro fotoğrafın keşfedilmesinden önceye dayanmaktadır. 19 .yy'da flora

ve faunanın formlarını botanik çizerler ve araştırmacılar kaydetmekteydi. Land art sanatçıları, doğanın bir parçası olan malzemeleri (toprak, taş, kum, bitkiler) kullanarak açık hava eserleri yaratırlar. Örnek: Andy Goldsworthy'nin doğadaki geçici heykelleri, malzemenin doğallığını ve doğanın döngüsellliğini vurgular. Goldsworthy kurulumunu yaptığı dış mekan alanından topladığı yapraklar, çubuklar, buz ve kayalar gibi doğal malzemelerle çalışmaktadır. Başka bir örnek Arte Povera'da ise sanat yapıtının yerine geçen su, ağaç, kumaş, saç gibi doğal malzemeler, buharlaşma, küflenme..gibi fiziksel etkenler seçilen sunum mekânında kavramsal bir bütünlüğe karşılık gelmiş, yeni bir enstalasyon pratiğini gündeme getirilmiştir. Biyosanat yaklaşımında ise canlı organizmalarla veya biyolojik süreçlerle çalışan sanatçılar, doğa ve bilim arasındaki ilişkiyi keşfeder. Örneğin bakteri kültürleriyle yapılan eserler, doğadaki görünmeyen yaşamı görünür kılar.

Günümüz Sanatında Toplumsal Dönüşüm ve Aktivizm

Yukarıda belirtilen sanat yaklaşımlarından başka, doğaya dayalı sanat, yalnızca doğa ekseninde bireysel ifadeyi değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü de hedef alabilmektedir. Günümüz sanatında toplumsal dönüşüm ve aktivizm, ilişkisel estetik bağlamında izleyiciyle kurulan etkileşimli ilişkiler üzerinden şekillenir. Sanat eleştirmeni Nicolas Bourriaud'nun ortaya koyduğu bu yaklaşımda sanat, nesne üretiminden çok, sosyal bağlamda anlam üreten bir eylem alanı haline gelir. Sanatçı, toplumsal sorunlara dikkat çeken kamusal etkinlikler, atölyeler ya da kolektif üretim süreçleriyle izleyiciyi pasif konumdan çıkarıp sürecin bir parçası yapar. Bu tür pratikler, estetik deneyimi sosyal bir deneyime dönüştürerek empati, diyalog ve ortak hareket alanları yaratır. Böylece sanat, sadece temsil değil, doğrudan eylem yoluyla da toplumsal değişim ve dönüşüme katkı sunar (Bourriaud, 2005). Claire Bishop ve Grant Kester ise günümüz sanatında toplumsal dönüşüm ve aktivizmi farklı perspektiflerden ele alır. Kester, diyalog odaklı, katılımcı ve topluluk temelli sanat pratiklerini savunarak sanatın iyileştirici ve dönüştürücü gücünü vurgular; sanatçının etik sorumluluğunu ön plana çıkarır. (Kester, 2004) Bishop ise bu yaklaşımları estetik açıdan sorgular ve çatışma, eleştiri ve temsilin sanatın politik etkisi açısından önemli olduğunu savunur. Bu çerçevede, güncel sanat pratiği bir yandan topluluklarla dayanışma ve katılım ekseninde şekillenirken, diğer yandan estetik gerilimler üzerinden dönüşüm potansiyelini sürdürür.

(Bishop, 2018) Aşağıda Eğitim ve Farkındalık, Toplumsal Katılım ve Empati ve Birliktelik başlıkları altında Toplumsal Dönüşüm bağlamında örnekler verilecektir.

Eğitim ve Farkındalık

Sanat eserleri, çevresel sorunlar, iklim krizi veya doğanın korunması gibi konularda farkındalık yaratabilir. Örneğin, geri dönüştürülebilir malzemelerden yapılan bir yerleştirme, atık sorunu konusunda toplumu bilinçlendirebilir.

Görsel 3. Tadashi Kawamata, "Over Flow", Portekiz, 2018

“...2018'de Tadashi Kawamata'nın Lizbon Sanat, Mimarlık ve Teknoloji Müzesindeki Oval Galeri'de yer alan "Over Flow, Taşma" adlı dalga formundaki yerleştirme küresel ekoloji bağlamında okyanuslardaki plastik artıkların çoğalmasına ve turizm sorunlarına dikkati çekmektedir. Tadashi Kawamata, bu projeyi Portekiz'de araştırmalar ve saha çalışması sırasında geliştirmiş, sanatçılar ve mimarlarla bir atölye çalışmasıyla sonuçlandırmıştır. "Taşma" enstalasyonu, 10 yıl boyunca Portekiz kıyılarında 900 çöp kamyonu her yıl çöplerin yoğun görüldüğü bahar ve yaz aylarında 400 gönüllü katılımcıyla toplanan sanayi, plastik artıklardan, terk edilmiş teknelerden oluşmaktadır. Çalışmaya verilen ışık sayesinde galerinin alt katına inildiğinde sanki suyun altından gökyüzüne bakar gibi bir üç boyutlu fiziksel atmosfer oluşturulmuştur. Üst kattan bakıldığında çöplerden sanki deniz dibinin görülememesi gibi bir algı oluşmaktadır. Orada verilmek istenen duygu; çeşitli şekillerde plastik artıkların koreografisini yaptığı büyüleyici ışık ve gölge oyununa dalmaktır. Yığınların altındaki izleyici, insanların plastiğe ve tüketime olan bağımlılığının son derece aşık ar ağırlığını hissetmektedir (Pabliacolo, 2018). Kawamata, "Taşma" enstalasyonu ile izleyiciye, tüketim yüzünden harap olmuş alanların "muhteşem"liğini keşfetmeye gelen turist rolünü atfetmiştir. Böylece izleyiciye,

salt sergilemenin de ötesinde sanat yapıtının tasvir ettiği kaotik duruma karşı alternatif bir yenilenme potansiyelinin nasıl harekete geçirilebileceğini gerçekleştirdiği aktivizmle göstermiştir (şenel Özeyten, 2020).

Toplumsal Katılım

Çevrenin katılımıyla oluşturulan sanat projeleri, toplulukların doğa ile ilişki kurmasını sağlayabilir. Örneğin, mahalle sakinlerinin katkısıyla yapılan bir duvar resmi (murallar), doğayı ve çevreyi vurgulayan bir tema taşıyabilir. Bulunduğu bölgede yaşayanlara yeni bir atmosfer yaratması: hayal ve düşünce gücünü tetiklemesi söz konusudur.

Görsel 4. East side Gallery, Berlin

Görsel 5. @rustamqbic, Kadıköy

Bir resim insan üzerinde bir ruh hali katabilir ve hayal gücü üzerinde büyük bir etki yaratabilir. Eastside Galerisi, Berlin duvarının 1,3 km uzunluğundaki parçasıdır. 1990 yılında Berlin Duvarı'nın doğu yakasında dünyanın çeşitli yerlerinden ressamların yaptığı 105 resim içermektedir. Dünyadaki en büyük ve en uzun süre ziyarete açık kalan açık hava galerilerinden biridir. Bu resimlerin çoğu değişimi, umudu, özgür geleceği, adil yaşamı temsil eden çalışmalardır. Bu çalışmalar graffiti çalışmalarının sanatsal değerinden çok tarihsel değeri daha ön plana çıkmaktadır. Bu resimli duvarlar anıt ve temsil özelliği taşımaktadır. Mekana özgü çalışmalardır.

Empati ve Birliktelik

Görsel 6. Joseph Beuys, “How to Explain Pictures to a Dead Hare / Ölü Bir Tavşana İmgeler Nasıl Açıklanır? performansı boyunca) Schelma Gallery, Dusseldorf, 1965.

Görsel 7. Joseph Beuys, “Honigpumpe am Arbeitsplatz / İşlikteki Bal Pompası”, Documenta VI, Kassel, 1977

“...1965 yılında ‘Ölü Bir Tavşana İmgeler Nasıl Açıklanır?’ adlı performansını Düsseldorfta düzenleyen Beuys, düşünme organı olan başını, canlılığı / evreni simgeleyen bal ve altın varakla kaplayarak ‘fikir üretme eylemi’ni yüceltmış, ölü bir tavşana sanatsal yaratının anlamını açıklamıştır. Bu performansını; sanatta açıklama yapmak; mantıksız olduğu kadar sanatın alanını da daraltmakta ve ölü bir organizmaya anlatmak kadar yersiz olmaktadır, şeklinde yorumlamak mümkündür.

1977 tarihinde Documenta VI, Kassel’deki Fridericianum Müzesi’nde ‘Honigpumpe am Arbeitsplatz’ (İşlikteki Bal Pompası) adlı yerleştirmesini gerçekleştirmiştir. Merdiven boşluğuna koyduğu motorun içini balla doldurmuş ve bal binanın katlarına döşediği şeffaf borulardan pompalanmıştır. İşlikteki Bal Pompası’yla, kurduğu Uluslararası Özgür Üniversite, toplumun kan dolaşımını temsil etmiştir. Borulardan geçen bal, damarlardan geçen kana işaret etmiştir. “Her şey, sadece, balın ana damardan aktığı yerin çevresinde insanlarla bir bütün olmaktan ibaretti” (Cook, 2016) diyen Beuys’a göre bu bina bir arı kovanı, tek bir ‘toplumsal beden’ olmuştur. Bu fikre göre, izleyici, yapıt ile arasındaki sınır ve mesafenin erimesi için beğeni ve estetik haz peşinde olmaktan kurtulup sanat üretimindeki yaratıcı sürece katılmalıdır. Bu ancak izleyicinin de kendisine düşen rolü yerine getirmesinden ibaretti. ‘Toplumsal

beden'e dönüşen okul ve kovan metaforu, bu yerleştirmesiyle, Beuys'un sanat anlayışında heykelin ne olduğunu sorgulatmaktadır. Herkes tarafından kullanılan bal, boru, pompa, keçe, motor... gibi malzemelerin kışkırtıcılığıyla izleyicinin, – ona göre diğerk bir adıyla yaratıcı sürece katılan insanların,- düşünceleri nasıl plastisize edip yayabileceğine dair bu fikir, dikkat çekicidir. Beuys, sanatı, sosyal düşünce içinde yaşadığımız dünyayı biçimlendiren anlamına gelen yeni bağlama oturtmuş, sanat kavramını, toplumsal ve fiziki mekânı kapsayacak şekilde genişletmiştir (Şenel, 2026).”

Sürdürülebilir Sanat Üretimi / Doğa ve İnsan İlişisini Güçlendiren Sanat Pratikleri

Sürdürülebilir sanat üretimi, çevreye duyarlı yaklaşımlar geliştirerek yerel ve doğal malzemelerin kullanımını teşvik eder. Bu yaklaşım, endüstriyel üretimin izlerini azaltmak için atıkların yeniden değerlendirilmesini ve yaratıcı biçimde dönüştürülmesini içerir. Sanatçılar, eserlerinde enerji tüketimini minimize eden üretim tekniklerine yönelerek ekolojik farkındalık yaratır. Böylece sanat, sadece estetik değil aynı zamanda çevresel sorumluluğu da ifade eden bir araca dönüşür.

Doğa ve insan ilişkisini güçlendiren sanat pratiklerinde yerel ekosistemlere odaklanmak, hem ekolojik farkındalık yaratmak hem de toplulukların yaşadıkları çevreyle olan bağlarını derinleştirmek açısından önemli bir yaklaşımdır. Bu tür sanat üretimleri, belirli bir bölgenin bitki örtüsü, su kaynakları, iklimi ve kültürel hafızası gibi unsurları sanatsal araştırmanın merkezine alarak yerle bağlantılı bir anlatı kurar. Yerel malzemelerin, geleneksel bilgi sistemlerinin ve topluluk katılımının sürece dahil edilmesi, hem sanatı sürdürülebilir kılar hem de ekosistemi bir ortak üretim alanı haline getirir. Böylece sanatçı, doğayla kurulan ilişkinin hem tanığı hem de dönüştürücüsü olur.

Aşağıda sunulan öğrenci çalışmalarında öğrenciler, kendi yaşam alanlarında, aile büyüklerinden duydukları sözlü kültürün parçası olan yerel deyişlerde, gördükleri ritüellerde dikkatlerini çeken malzemeye yönelerek Deneysel Sanat I dersinin final ödevlerini hazırlamışlardır. Bu çalışmalarda kullanılan malzeme, disiplin farklılıkları, kavramsal altyapıları dikkat çekmektedir. Aşağıda görsellerin altında görülen eser metinleri öğrenciler tarafından yazılmış, dersi veren kişi olarak tarafımdan tekrar düzenlenmiştir:

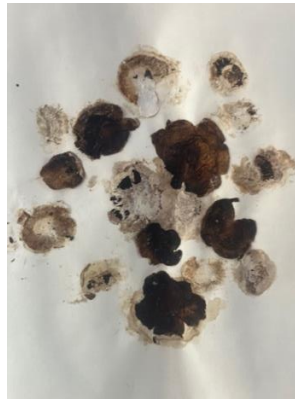
“T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ
RESİM BÖLÜMÜ
2023-2024 EĞİTİM ÖĞRETİM YILI GÜZ DÖNEMİ
DENEYSEL SANAT I DERSİ FİNAL SERGİSİ KATALOĞU
“MALZEME İLE ALTERNATİF EKOLOJİK ÇÖZÜMLER /
ÇÖZÜMLEMELER”

Dersi veren ve sergi düzenleyen: Kafkas Ü.G.S.F. Resim Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi İpek Şenel Özayten

Katılımcılar: Abdurrahman Ari, Berfin Aytemiz, Berkan İli, Berna Ordukaya, Derya Kurt Pak, Emre Aydın, Hazel Sipahioğlu, İpek Şenel Özayten, Kandil Enteroğlu, Roza Dağtekin, Şehriban Tebik, Şeval Şetlek, Şeyda Adalar, Tamer Mert Pamuk, Zennure Çelik

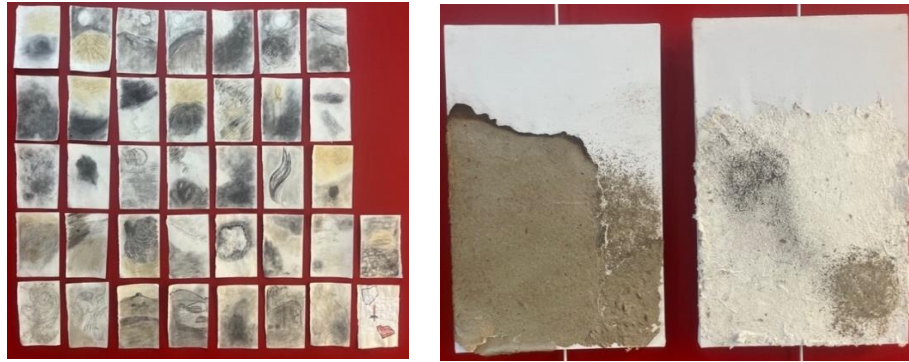
Abdurrahman Ari

Görsel 8. Abdurrahman Ari “Çeşitlilik” 50×70 cm (kağıt, MDF üzerine ayakkabı bağcığı, mantar, bitki)

Bu tablolarla eski yazı veya ikonografiye benzer semboller ve şekiller bulunmaktadır. Hayvanlar (kuşlar ve dört ayaklılar gibi), nesneler (kürek veya rs gibi) ve soyut şekiller arasında şeşitli öğeler mevcuttur. Ayrıca, bilinmeyen bir dil veya yazıdan esinlenen harf veya karakterlere benzeyen çizimler de bulunmaktadır. Kalem yerine ayakkabı bağıcığı kullanılarak oluşturulan çizgiler oldukça basittir. Yer, yön, yürümek, mekân ilişkileri bu bağla kurulmuştur. Semboller arasında anlam yüklü detaylar bulunur; kuş figürleri özgürlüğü temsil ederken, dört ayaklı hayvanlar ise doğayla olan bağı simgeler. Nesnelerin şeşitliliği, insanın şeşitli yaşam deneyimlerini ve zenginliğini yansıtır. Soyut şekiller ise duygusal ifadeleri çağrıştırır, belki de bilinçdışındaki hisleri temsil eder. Dilin sınırlarını aşarak evrensel bir iletişim aracı olarak sanatın gücünü vurgular. Bilinmeyen bir dilin veya yazının izleri, zihinsel bir keşif çağrısında bulunur, izleyiciyi farklı kültürleri ve anlamları keşfetmeye yönlendirir. Çizimlerdeki çizgisellik ve glgelendirmenin olmaması, eserin sade ve saf bir ifade arayışını temsil eder, izleyiciyi sembollerin ve imgelerin özüne odaklamaya davet eder.

Berfin Aytemiz

Görsel 9. Berfin Aytemiz, “Anka Kuşu” 12x19 cm kağıt ve tuval üzerine kl ve kil ile sıvama

Yeniden doğuşu ve varoluşu simgeleyen kl bu çalışmanın ana malzemesidir. Kendini yakıp küllerinden doğan Anka Kuşu sabrın, yenilmemenin, mücadele etmenin ve emek vererek tekrardan dirilmenin sembolüdür. Ulaşılması güç bir ideali temsil eder. Bu alışmada Kars ll köyünde rastlanan manzara, dolunay, kilise, evler, ağaç kabuğu, dikenler gibi imgelerin yer aldığı kağıt üzerine kil, toprak ve kl grlmektedir. Çocukluk döneminde geçen bu yerde toprak ile

oylanan oyunlar, Nevruz bayramında Ziyaret tepesindeki kilisenin önünde yakılan ateş, kutlamalar, dilekler küllerle yeni temiz sayfalarda sıvanarak tekrar vücut bulmuştur.

Berkan İli

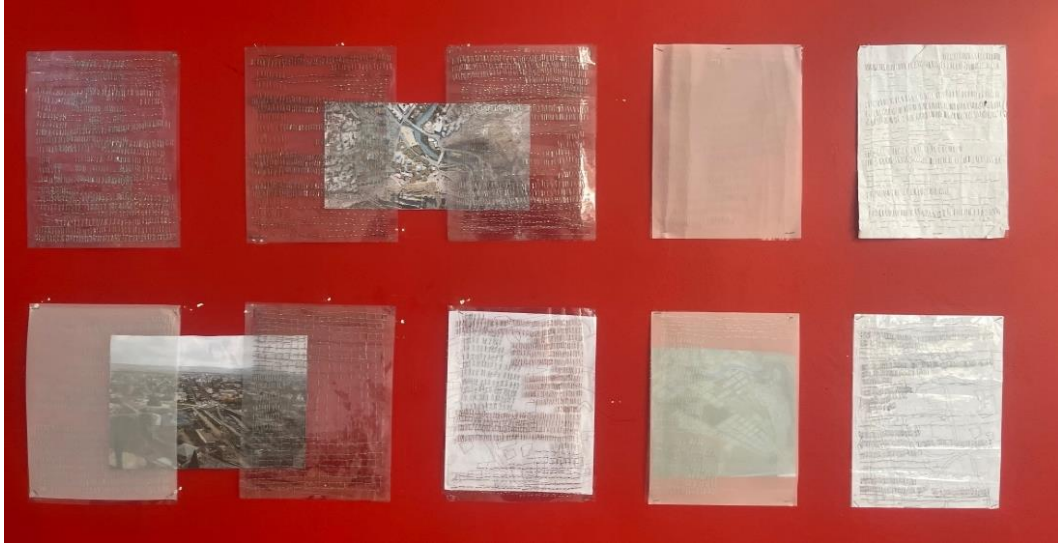

Görsel 10. Berkan İli, “İsimsiz” 42x29 dijital resim, “Bir Koyundan İki Post Çıkmaz” 29x42 dijital resim

Resim sanatı yüzyıllardır belge niteliği taşıyan, bilime ışık tutan yapıtları bünyesinde barındırıyor. Bunların arasında öğrenmeye yol açacak çok sayıda sanat yapıtı görmek mümkün. Öğrenmek yaşam boyu süren bir süreçtir. Günümüzde birçok farklı konuda gelişim sağlamak için çeşitli disiplin alanları

vardır. Dijital ortamda üretilen çalışmalarla asıl anlatılmak istenen sadece flütün nasıl çalındığını veya bir saatin restore edilirken hangi aşamalardan geçtiğini göstermek değil, görsel dil ve anlatım yoluyla resim tekniğinin öğrenmeyi nasıl kolaylaştırdığına dikkati çekmektir. Bu tür bir yaklaşım sanatı, sadece “estetik bir deneyim” olmaktan çıkarır.

Berna Ordukaya

Görsel 11. Berna İli Ordukaya, “Kendi Dilim” A4 aydınır, asetat ve ipek üzerine zımba teli, Googleearth uygulamasından alınmış çocuklukta yaşanan mahallenin o yıllardaki görselleri

Dili meydana getiren şey nedir? Neden her milletin kendine has bir dili vardır? Dil, seslerin harmanlanmış halidir. Yazılı kültür dilden beslenir. Bu çalışmada, “kendi dilim” üzerinden bir şeyleri birleştirme, iliştiirme görevi olan zımba telleriyle yazı topluluğu oluşturuldu. İlkokul sıralarında güzel yazı defterlerine yazılan ilk yazı alıştırmaları olan çizgiler şeklinde olması önem taşımaktadır. Bu çalışmada anadil edinimi sırasında babadan duyulan, öğrenilen bir dua üzerine yoğunlaşmıştır. Çocukluk yıllarının geçtiği Kars Kaleiçi mahalle görseli üzerinde söz dizimi, geçirgenliği olan aydınır, asetat kağıdı ve ipek kumaşa zımbalanan tellerle temsil edilmiştir.

Derya Kurt Pak

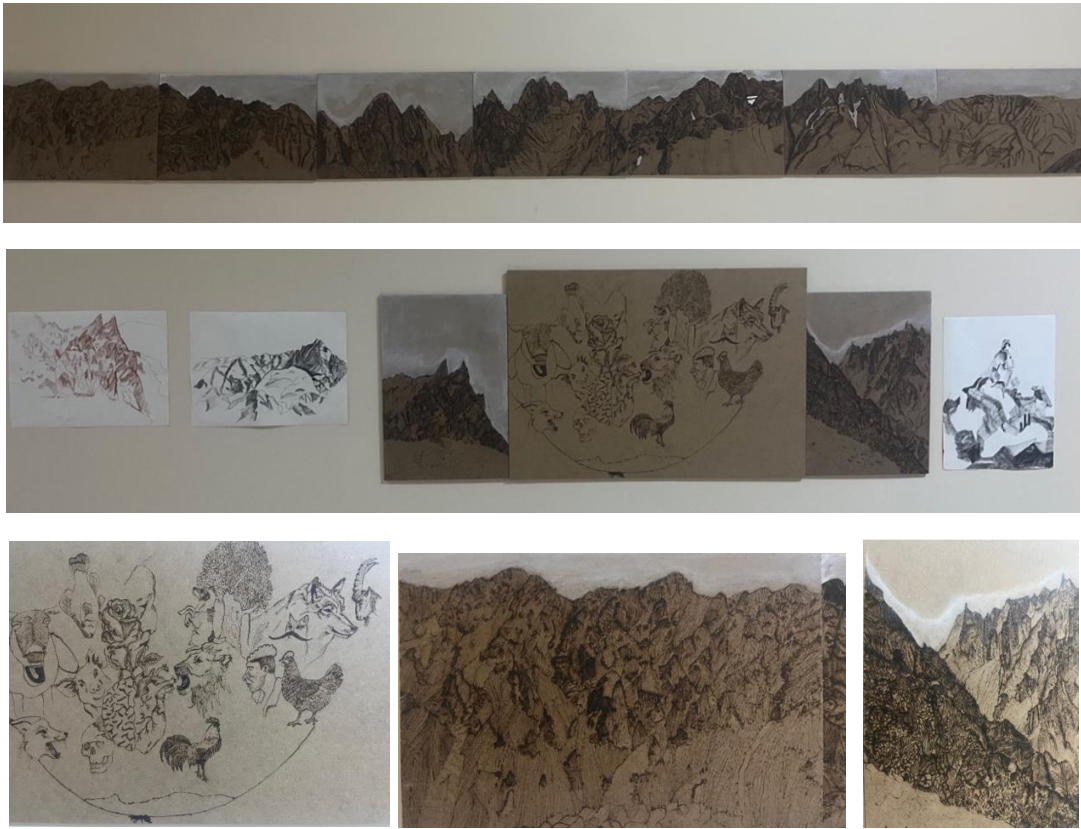

Görsel 12. Derya Kurt Pak, “Çürümek” 50x30 ve 50x100 cm Tuval üzerine karışık teknik, "Arı kovanını sızdırmaz" El yapımı kâğıt defter üzerine çizim kalemi ile desen

Çürüyen dişler, çürümüş topluma bir atıftır. Ağrıyan, acı veren her şeyi bu çürümüşlükte görebiliriz. Sosyal çürümüşlük ve diş çürükleri, dikkat edilmeyen, ihmal edilen ya da göz ardı edilen sorunların, zamanla derinleşen problemlere dönüşebileceğini hatırlatır. Sosyal çürümüşlüğün simgelerini taşıyan bu çalışma,

bir yanda toplumun çatısının çöküşünü, diğeryanda ise bireyin içsel dünyasındaki çatlamaları yansıtıyor. Arı kovanını sızdırmaz deyimi, dayanışma ve güvenin önemini de ifade eder. Deyimin kökeni, arı kovanının yapısına dayanır. Arılar, kovanlarını dış etkenlerden korumak için sıkı bir şekilde yapılandırır ve korurlar. Her bir arı, kendi görevini yerine getirirken, kovanın duvarlarını örerek birbirleriyle tam bir ahenk içinde çalışırlar. Bu, toplumsal bir düzenin ve bir arada yaşamının, birçok bireyin birlikte hareket etmesiyle mümkün olduğunu düşündürür.

Emre Aydın

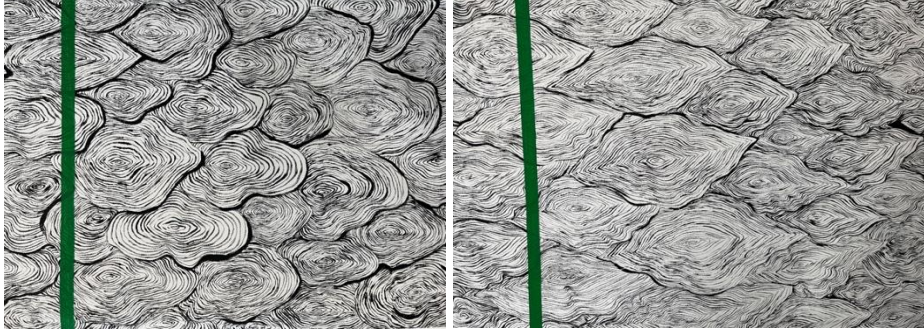

Görsel 13. Emre Aydın “Çemçe Dağları”, 21×31 cm 2.10cm MDF(sunta) üzerine akrilik ve havya ile yakma

Bu çalışmanın odak noktasını Kars’ın Kağızman İlçesi’ndeki ihtişamlı Çemçe Dağları oluşturur. Çalışmalar ahşap dağlama makinesi ile yakılarak, dağlanarak dışavurumcu etkiyle yapılmıştır. Dağların engebeli yapısı hem coğrafi hem kültürel bakımdan halk için büyük önem arz eder. Ulaşım ve sert iklim koşulları içinde zorlukları barındırır. Kant’ın da belirttiği gibi “Yüce, insanı kendine

çekendir”. Dağların yüceliği, bilinen zor şartları aşar, gezip, keşfedilecek yerler olduğunu öne sürer. İzleyicinin de köhneleşmiş fikirlerini yerle bir eder. Dağlarla ilişki kurulan fabl, atasözleri ile ilgili çalışma sıradağların arasında sergilenmektedir. Halk sözlerinin insan hayatına verdiği kolaylık ve tecrübe dağ imgesiyle bağlantı halindedir. Tecrübe olmadan yaşam sürdürülebilir mi?

Hazel Sipahioğlu

Görsel 14. Hazel Sipahioğlu, “Orman” 35x50 cm tuval üzerine akrilik

Her yıl büyüyen yaş halkaları, geçmiş zamanı ağacın kendi gövdesine işler. Bir mekân olarak orman, ağaçların izlerindeki yaşam döngüsüyle insanın kendi geçmişi arasında bir paralellik kurulmasına zemin tutmaktadır. Çizgilerle temsil edilen ağaç halkaları, insana kendi geçmiş zamanını hatırlatır mı, yoksa bu nicel bir veri olmayıp, insan kendi doğasının zamansızlığında kaybolur mu?

İpek Şenel Özayten

Görsel 15. İpek Şenel Özayten, “Kafkaslar’ın Kırılğan Doğası” 130x135cm kağıt rafya ile yapılan el yapımı kağıt üzerine karışık teknik (keçe, kuru otlar, yapraklar,

fermante hibisküs, seliloz, 1993 yılında sergi metni kağıdından yapılmış defter,
kuru çiçekler, çay poşeti, daksil kalemı, keten..vb)

Soyut olmayan ve gerçek olan doğayı konu alan bu çalışma, malzemelerin kendi akışı içinde giderek büyüyen ve çürümeye doğru giden bir organik süreci yer, hafıza, günlük yaşantı üzerinden anlatmaktadır.

Kandil Enteroğlu

Görsel 16. Kandil Enteroğlu, “Düğüm” 35 x 50 cm (giyim, yiyecek ..vb tüketim markalarının bez poşetleri, iplik)

Günümüzde tüketim zinciri olan markalar, “sürdürülebilirlik” adı altında yeni bir tüketim zinciri oluşturmaktadır. Bu çalışmada bez alışveriş torbaları üzerine kırkyama tekniğı kullanılarak asıl “sürdürülebilir” olana dikkat çekilmek istenmiştir. Halk deyişlerinde, atasözlerinde, masallarda olan ve bilinçdışına gönderme yapan imgeler nakşedilmiştir.

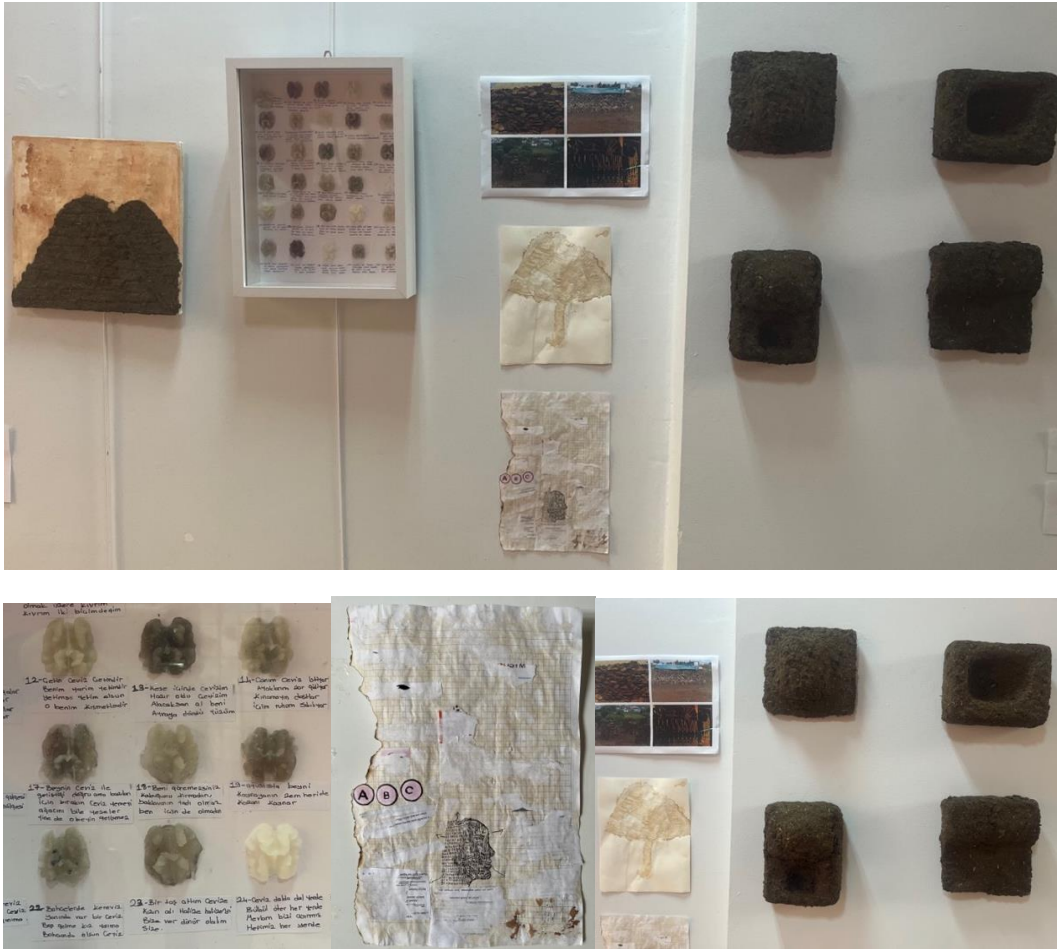
Roza Dağtekin

Görsel 17. Roza Dağtekin “Pire evlenmeyi bile hayal etmiyordu” 1dk. 05sn stop motion, model hamuru, kil, 50 x70 cm tuval üzeri akrilik, kına

Geleneksel kına ritüeline bağlı kalınarak tuval üzerine yüzeysel çalışmalar yapılır ve manzara mekân duygusu oluşturulur. Daha sonra bu manzara içinde kil ve oyun hamurundan hazırlanan figürler kadrāja girer. Van Kaymaklı köyünde yeni doğan bebeğe ninesi ninni söyler. “Par we çağa tıne be, li ber dara hırme be / geçen sene bu zamanlar yoktun, ağacın dibinde bir hurmaydın...” Zaman ilerler. Pire kadar küçük olan bebek büyümüştür. Hayal edemeyeceği şeyleri fırsatlar karşısında çıktığında, kendini bilmezce isteklerde bulunur. Bu stop motion çalışmasında kürtçede bir deyim olan “pire evlenmeyi bile hayal etmiyordu şimdi altın gümüş istiyor / kêç xêyala nedikir zewace zewici nahajî zera ziwa dixaze” sözü ile insanoğlunun bencilliğine vurgu yapılır, hırslarına yenik düşmesini gösterir.

şehriban Tebik

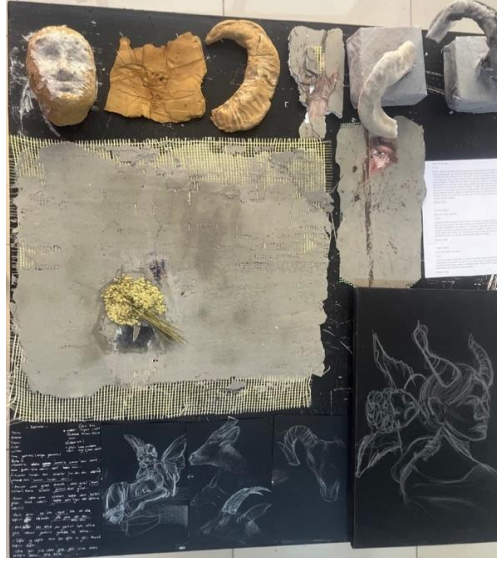

Görsel 18. şehriban Tebik, “Aklımdaki ceviz” 30x40 cm kutu içinde cevizden kalıbı alınan mum modelleri, A4 defter sayfası üzerine kolaj, “Biyoenerji” 15x15 cm strafor üstüne inek tezeği

Bu çalışmada zeka gelişimine en çok katkısı olan besinlerden ceviz ve akıl ile ilgili söylenen Iğdır’ın Alica köyünde halk deyimlerinden, manilerden yola çıkılmıştır. Örneğın “isiz cevizi hafifliğı, insanoğlunun dili rezil eder., ceviz kabuğundan ıkmaş, kabuğunu beğenmemiş, ceviz sandık bomboş, kapılar kırık senden arda kalan mor bir hıçkırık... gibi maniler kutu içine kalıbı alınan ceviz modellerinin altına arşivleme tekniğı ile sıralandırılmıştır. Kutu içinde her bir ceviz modeli akılla ilgili bir halk sözünü temsil ederken botanik ve zooloji müzelerinde görölen sınıflandırma tekniğı sayesinde unutulmaya yüz tutan atasözlerimizin korunması gerekliliğıne dair göndermeler yapmaktadır. Koruma, dil olduğı kadar yitip giden yerel kaynaklarımıza da yönelik olmalıdır. Biyoenerji

çeşitliliğine dikkati çekmek amacıyla tezeği merkeze alan çalışmada heykel sanatının temel ögesi olan iç bükey dış bükey teknikler ve yüzey araştırmaları geliştirilir

Şeydanur Adalar

Görsel 19. Şeyda Adalar “Ata – Duvar İlişkisi” 15x13 cm masa üstüne dizilen silikon, kil modeller, 50x70 cm beton kalıp üzerine yağlıboya

Bu çalışmada boynuz modelleri, beton kalıp üzerine merhum dedenin el, göz resmi, fotoğrafı üzerine konulan kuru çiçekler, boynuzlu hayvan ve insan başı desenleri bir masa üstünde sergilenmektedir. Duvar parçası ile üzerinde temsil edilen ata imajı arasında ilişki üzerinde durulan bu çalışmada duvar malzemesini masaya yatırarak araştırmaya davet etmektedir. Duvar, geçmişin hikayelerini anlatan sessiz tanıktır, geçmişin bize anlattığı birer kitaptır. Onu inceleyerek geçmişimize biraz daha yaklaşabiliriz. Yaşlanan cildin temsili kille oluşturulan tabakada verilmeye çalışılmıştır. Kalıptan alınan boynuzlar ve desenler toplumsal güce, değerlere işaret eder. Bu değer ailede, köklerde, atalarımızla başlar.

Şeval Şetlek

Görsel 20. Şeval Şetlek, “Zaman Olmayan Zaman” 35x 50, 50x70 cm kağıt, tuval üzerine akrilik, çizim

Hiç anılarınızda kayboldunuz mu? Eğer o anlardaki insanlar ve nesneler hayatınızda değilse artık, zaman sizi içine çeker ve kurtulmak için çabalarsınız. Peki kurtulabildiniz mi? Peşinizi bıraktı mı? Anıların içinde ama dışında olmak.. Kağıt ve tuval üzerine grafik desenlerin odak noktasında Van Erçek Gölündeki kuş gözlem kulesi yer almaktadır. Günümüzde bu kule gölün çekilmesiyle sular altında kalmıştır. Kule zamanı temsil etmektedir. Kulenin altında yer alan imgeler ise çocukluğa ait anılarda, oyunlarda ve etrafta olan nesnelerdir. Bataklığa saplanmış, artık üstüne çıkılamayan kule gibi anılarda boğulup, kurtulamamak insanoğlunun melankolik tarafına gönderme yapmaktadır. Nedir anıları dönülmez yapan? Boğulup giden zaman mı, mekân mı, insanlar mı, eşyaları mı?

Tamer Mert Pamuk

Görsel 21. Tamer Mert Pamuk “Kurt Kuşun Neyini Yemiş?” 20x20, 15x7 cm

Kağıt ve tuval üzerine çizim

İğdır’da kullanılan “Kurt kuşun neyini yemiş?” deyimini birbiriyle alakası olmayan iki olayın birbiriyle karşılaştırılması karşısında kayıtsızlığa gönderme yapılmasını vurgular. Bu çalışmada, bu deyim, sadakati temsil eden kuzgun ile nankörlüğü temsil eden tilki üzerinden mücadele sahnesi ile gösterilir.

Zennure Çelik

Görsel 22. Zennure Çelik “Kulak Ağrısı” 50x70 cm Tuval üzeri karışık teknik, el yapımı kağıt defter

Konusu bizzat yaşanan travmaya dayanan bu çalışmalarda gerçeküstücü ve sembolik etkiler görülmektedir. İşitme kaybı sonucu algılanamayan sesler, kontrol edilemeyen denge imgeleri olarak kulak, bu çalışmaların merkezinde yer alır. Kulakla ilgili ses kayıtlarının görselleri, müzik defterinden sayfa ve el yapımı kağıtlar içine dikilen kulak imajları, yeşeren kulak ağacı, arının kanadı olan kulaklar, yumurtadan çıkan kulak, ampulün içinde ışık çıkan kulak... gibi imgelerle bilinçdışına göndermeler yapılmaktadır.”

Sonuç

Günümüzde sanat, yalnızca toplumsal ya da ekolojik sorunları temsil eden bir alan değil, aynı zamanda bu sorunlara müdahale eden dönüştürücü bir güç olarak da konumlanmaktadır. Özellikle ekosanat, doğayla kurulan ilişkiyi yeniden düşünmeye çağırarak hem bireysel hem kolektif düzeyde farkındalık ve eylem alanı yaratır. Gelecekte ekosanatın, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim krizinin aşılması ve yerel bilgi sistemlerinin görünür kılınması gibi alanlara daha fazla odaklanacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda sanat eğitimi, öğrencileri sadece teknik becerilerle değil, etik, ekolojik ve kültürel sorumluluk bilinciyle de donatmalıdır. Kültür politikaları ise sürdürülebilirlik ilkesini sanat üretimi ve erişimini kendi süreçlerine dahil ederek, ekosanat için destekleyici zeminler oluşturmalıdır. Böylece sanat, hem eğitimsel hem politik bir araç olarak toplumsal dönüşümün etkin bir parçası haline gelir.

Kaynakça

- ABDOLLAHİ, Saeideh. OKTAY, Hilmi Ekin, “Çevre Estetiğinde Kullanılan Modellerin Değerlendirilmesi ve Biyofili Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi” YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Kış 2020, Sayı 23
- BERLEANT, Arnold “The Aesthetics of Environment” Philadelphia: Temple University Press, 1992
- BISHOP, Claire “Yapay Cehennemler Katılımcı Sanat ve İzleyici Politikası” Koç Yayınları, İstanbul 2018
- BOURRIAUD, Nicolas “İlişkisel Estetik” Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2005
- CARLSON, Allen “Nature And Landscape: An Introduction To Environmental Aesthetics” New York: Columbia University Press 2009
- COOK, K. “Honey Pump in the Workplace Joseph Beuys: Social Sculpture” 2016, <https://neveryday.wordpress.com/tag/honey-pump-in-the-workplace/> Erişim tarihi: 11.06.2016
- KESTER, Giant “Dialogical Aesthetics” 2004 Erişim tarihi: 13.03.2025
https://monoskop.org/images/9/9c/Kester_Grant_H_2004_Dialogical_Aesthetics.pdf
- PAGLIACOLO, E. "Tadasi Kawamata Over Flow" <https://www.azuremagazine.com/article/tadashi-kawamata-over-flow/> Erişim Tarihi: 2020
- PUBLICDELIVERY, <https://publicdelivery.org/agnes-denes-wheatfield-confrontation/> Erişim Tarihi: 2025
- ŞENEL, İpek “Günümüzde Değişen Mekansal Algılar, Yeni Malzeme Estetiği” Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2016
- ŞENEL ÖZAYTEN, İpek “Uçan Kanatlı Tohumların Estetik Mekaniği; Bir Stüdyo Olarak Doğa”, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik tezi, 2020

Görseller Listesi

Görsel 1. Agnes Denes, “Buğday Tarlası”, 1982

Görsel 2. Andy Goldsworthy

Görsel 3. Tadashi Kawamata, "Over Flow", Portekiz, 2018

Görsel 4. East side Gallery, Berlin

Görsel 5. @rustamqbic, Kadıköy

Görsel 6. Joseph Beuys, "How to Explain Pictures to a Dead Hare / Ölü Bir Tavşana İmgeler Nasıl Açıklanır? performansı boyunca) Schelma Gallery, Dusseldorf, 1965.

Görsel 7. Joseph Beuys, "Honigpumpe am Arbeitsplatz / İşlikteki Bal Pompası", Documenta VI, Kassel, 1977

Görsel 8. Abdurrahman Ari "Çeşitlilik" 50x70 cm (kağıt, MDF üzerine ayakkabı bağcığı, mantar, bitki)

Görsel 9. Berfin Aytemiz, "Anka Kuşu" 12x19 cm kağıt ve tuval üzerine kül ve kil ile sıvama

Görsel 10. Berkan İli, "İsimsiz" 42x29 dijital resim, "Bir Koyundan İki Post Çıkmaz" 29x42 dijital resim

Görsel 11. Berna İli Ordukaya, "Kendi Dilim" A4 aydınır, asetat ve ipek üzerine zımba teli, Googleearth uygulamasından alınmış çocuklukta yaşanan mahallenin o yıllardaki görselleri

Görsel 12. Derya Kurt Pak, "Çürümek" 50x30 ve 50x100 cm Tuval üzerine karışık teknik, "Arı kovanını sızdırmaz" El yapımı kâğıt defter üzerine çizim kalem ile desen

Görsel 13. Emre Aydın "Çemçe Dağları", 21x31 cm 2.10cm MDF(sunta) üzerine akrilik ve havya ile yakma

Görsel 14. Hazel Sipahioğlu, "Orman" 35x50 cm tuval üzerine akrilik

Görsel 15. İpek Şenel Özayten, "Kafkaslar'ın Kırılgan Doğası" 130x135cm kağıt rafya ile yapılan el yapımı kağıt üzerine karışık teknik (keçe, kuru otlar, yapraklar, fermante hibisküs, seliloz, 1993 yılında sergi metni kağıdından yapılmış defter, kuru çiçekler, çay poşeti, daksil kalem, keten..vb)

Görsel 16. Kandil Enteroğlu, "Düğüm" 35 x 50 cm (giyim, yiyecek ..vb tüketim markalarının bez poşetleri, iplik)

Görsel 17. Roza Dağtekin "Pire evlenmeyi bile hayal etmiyordu" 1dk. 05sn stop motion, model hamuru, kil, 50 x70 cm tuval üzeri akrilik, kına

Görsel 18. Şehriban Tebik, “Aklımdaki ceviz” 30x40 cm kutu içinde cevizden kalıbı alınan mum modelleri, A4 defter sayfası üzerine kolaj, “Biyoenenerji” 15x15 cm strafor üstüne inek tezeği

Görsel 19. Şeyda Adalar “Ata – Duvar İlişkisi” 15x13 cm masa üstüne dizilen silikon, kil modeller, 50x70 cm beton kalıp üzerine yağlıboya

Görsel 20. Şeval Şetlek, “Zaman Olmayan Zaman” 35x 50, 50x70 cm kağıt, tuval üzerine akrilik, çizim

Görsel 21. Tamer Mert Pamuk “Kurt Kuşun Neyini Yemiş?” 20x20, 15x7 cm Kağıt ve tuval üzerine çizim

Görsel 22. Zennure Çelik “Kulak Ağrısı” 50x70 cm Tuval üzeri karışık teknik, el yapımı kağıt defter

MOSKOF CASUSLARI İZMİR'DE! SULTAN III. SELİM DEVRİNDE RUSYA'NIN İZMİR'DEKİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Okan GÜVEN*

Özet: İstihbarat, sadece, bugün ve onun hazırlayıcısı olan 19. yüzyıl için değil, ortaya çıktığı tarihin en eski devirlerinden itibaren ziyadesiyle komplike bir terim olmuştur. Aynı modernleşme, devlet idaresi ya da diplomasi gibi temel kavramlarda olduğu üzere istihbarat da zamanla bünyesinde daha detay barındırır bir anlama bürünmüştür. Bu bakımdan pek çok temelde olduğu üzere devletlerin bu kavramlar açısından yaşadıkları benzerliklerin varlığı Osmanlı ya da Rus devletlerinin de (/ birbirlerine) tesis ettikleri istihbarat ağı için büyük farklılıklar sergilememiştir. Dahası, Petro devrinden itibaren süregelen klasik Rus emelleri onları istihbarat noktasında saldırgan bir pozisyona konumlandırmıştır. Söz konusu sıcak denizlere intikal etmeye dair gayeler doğal olarak onların çaşıtlarını İzmir'e salmalarına da sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan sadece Rusya için değil, Osmanlıların da siyasi tarihlerinde geçirdikleri kritik evrelerle eş zamanlı bir şekilde İzmir'de arz-ı endam eden Moskof mevcudiyeti aslında şaşırtıcı değildir. Söz konusu şaşkınlık vermeyen husus elbette dikkat çekildiği üzere Petro'dan itibaren süregelen tarihi emellere dairdir. Ruslar bu ve bu gibi faaliyetleri aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğu başta olmak suretiyle Akdeniz'e yahut daha genel bir tabir ile sıcak denizlere inme arzusu içindedirler. Onların hangi hüviyet ve kisveler altında casusluk yaptıkları, İzmir'e nasıl geldikleri, burada aradıkları bilgilerin neler olduğu ve en önemlisi Osmanlılarca nasıl fark edilerek açığa çıkarıldıkları ve bunlarla alakalı temas edilebilecek sürecin tamamına ait sorular araştırmanın kendi sorunsalı kapsamında odak noktasına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: istihbarat, İzmir, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu.

MUSCOVITE AGENTS IN SMYRNA! RUSSIA'S INTELLIGENCE ACTIVITIES IN SMYRNA AT THE PERIOD OF SULTAN SELIM III

Abstract: Intelligence has been a very complicated term not only for today and the 19th century, which prepared it, but also since the earliest periods of history when it emerged. Just like basic concepts such as modernization, state administration or diplomacy, intelligence has also taken on a more detailed meaning over time. In this respect, as in many other fundamentals,

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-8589-1433, okanmaster@gmail.com.

the existence of similarities between states in terms of these concepts did not present major differences for the intelligence networks established by the Ottoman or Russian states (and each other). Moreover, the classical Russian ambitions that continued since the Peter era located them in an aggressive position in terms of intelligence. The aims of reaching the warm seas in question naturally led them to send their spies to Izmir. In this respect, the presence of Muscovites in Izmir, which was simultaneously with the critical stages experienced not only by Russia but also by the Ottomans in their political history, is not surprising. The issue in question, which is not surprising, is of course related to the historical ambitions that have been going on since Peter, as has been noted. Through these and similar activities, the Russians have a desire to reach the Mediterranean, primarily the Ottoman Empire, or in a more general sense, the warm seas. Questions regarding the identities and guises under which they spied, how they came to Izmir, what information they sought there, and most importantly how they were noticed and revealed by the Ottomans, and the entire process that can be touched upon in relation to these, have been taken into focus within the scope of the research's own problematic.

Key Words: intelligence, Smyrna, Russia, Ottoman Empire.

Giriş

Rus arlığının ya da daha doğru bir tabir ile Rus İmparatorluğunun Osmanlı topraklarından olan İzmir'e gönderdikleri casuslarla ilgili olan bu konu başlığı kendi içerisinde dinamikler barındırmaktadır. Bu dinamiklerin anlaşılabilmesi aynı zamanda konunun ana nüvesinin de daha iyi idrak edilebilmesine sebebiyet verecektir. Bu dinamikler / kavramlar mekânı simgeleyen İzmir'in kendisi, Osmanlı istihbari tarihi, Rus istihbaratı ve bu bağlamda III. Selim dönemi ile o vakit dilimindeki Osmanlı-Rus ilişkileridir. Tabii olaraksa hepsi bir araya geldikleri vakit *III. Selim devrinde Osmanlı-Rus İlişkileri ve İzmir'deki Rus Casuslar* başlığını ortaya çıkaracaktır. Elbette bu kavramlardan ayrı ayrı bahsetmek de faydadan uzak değildir.

Osmanlı İstihbaratı

III. Selim'in taht yılları olan 1789-1807 yılları arasında Osmanlı istihbaratının gelişim gösterdiği en önemli noktalardan birisi diplomasi olmuştur. Her ne kadar klasik devirden itibaren süregelen istihbarat faaliyetleri hız ve nitelik kaybetmeksizin devam etse de Sultan, ülkesinin istihbari organizasyonunun bir düzen kazanması bağlamında fermanlar dahi yayınlamıştır. Böylelikle diplomatik alan başta olmak üzere karar mekanizmasında pay sahibi olanlar artık istihbaratı memuriyetlerinin bir parçası olarak

görmeye başlamışlardır. Elbette Selim¹ tarafından kurulan ve çoğunlukla da danışmanlık hizmeti veren voyvodolar ve kalıcı konsoloslar gibi diplomatik ağı aynı zamanda ciddi bir casusluk ağı içermesinden başka istihbaratın ana elemanlarını casuslar ve bilgi aktarımında bulunan tüccarlar gerçekleştiriyorlardı. Sadece modernleşen bir imparatorluğun değil onun odak noktalarının da siyasi olarak artık tamamı ile Avrupa'ya bakıyor olmasından dolayı bu ağı gelişimi çoğunlukla diplomasi ve bürokrasi bandında ilerlemeye başlamıştı. Ancak bu dış olaylara rağmen elbette bir de ülkenin içerisinde dönen gizli oyunlar ve istihbarat faaliyetleri de bulunuyordu. Burada kastedilen sadece 1806 senesinde Ruslara karşı başlatılan savaşta istihbarat vasıtasıyla elde edilen bilgiler üzerine kazanılan başarımlar değil, ülkenin herhangi bir köşesinde gerek Nizam-ı Cedid reformlarına karşı boş lakırdı edenlerden diğer bir çoklarına varana kadar aslında pek çok kimsenin hatta sıradan halkın dahi birer istihbari eleman niteliği kazanmış olmasıdır. En özet hali ile Osmanlı istihbaratı 19. yüzyıla gelindiğinde modern bir görünüm kazanmamıştı. Onlar halihazırda önceki yüzyıllarda da farklı uygulama ve yöntemler ile önemli işlere imza atmışlardı.² Peki bu durumda Osmanlı istihbaratına karşın Rusların istihbaratı nasıl bir görünüm arz etmekteydi?

Karşı İstihbarat veyahut Rus Casusları

Rus istihbarat örgütü Osmanlı İmparatorluğuna ait olan aynı teşkilat ile kimi bakımlardan benzer özellikler gösterirken başka bakış açılarındansa farklılıklara da sahiptir. Farklılıkların en büyüğü, Osmanlıların uzunca bir süre doğrudan kurumsallaşmış bir istihbarat aygıtına sahip olmamalarıdır. Bu elbette onun örgütlü ya da işlevsel olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak Ruslar onlara göre istihbari aygıtlarını devlet içerisindeki şubeler ve benzeri yapılarla destekleyerek kurmuşlardı. Tamamı ile istihbari bir örgüt olmamakla birlikte bu kavrama dair vazife tanımlamaları bulunan XVI. yüzyıldaki oprichniklerden kolluk kuvvetleri olmalarına rağmen ciddi bir istihbari faaliyet gösteren okhranalara kadar bu böyle olmuştu. Hatta çalışılan dönemde I. Nikolay'a doğrudan bağlı olan üçüncü şube (otdelenie) de doğrudan bir kamu kuruluşu niteliği gösteriyordu.³ Benzer tarafların en büyüğü ise amiyane tabir ile aslında

¹ Sultan III. Selim'in özellikle istihbaratı nasıl kullandığı ya da daha doğru bir deyim ile bu kavramdan "ne anladığı" sorusunun güzel bir cevabı için; Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı (I. Abdülhamid ve III. Selim Dönemleri)*, Dergâh Yay., 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 64.

² Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017, ss. 127-134.

³ Detaylı bilgi için bkz. Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime*, Penguin, 1997.

bir dikiş tutturulamamasıydı. Sürekli olarak değişimler ve farklı organizasyonlara şahit olunuyordu. Bundan başka konsolosların diplomasi aracılığı ile casus olarak kullanılmaları ve bunların ya da yine doğrudan askeri kimlikli kimselerin casusluk etmeleri de bu neviden örneklerdi.⁴ En kısa ve özet hali ile Rus istihbaratı hem Osmanlı hem de atmosferini soluduğu bu dünyanın başta da Avrupa'nın sergilediği gelişimlere ayak uydurmakta örnek almakta ve misal olmaktaydı. Özellikleri, kuralları ve kuramları çağdaş ve türdeşleri ile benzer ve uyumlu idi. Bu çalışmanın konusu olduğu kadar diğer nicesini de kapsayacak bir misal olmak üzere ve çalışmanın zamansal şartlarına uygun bir biçimde son olarak Sultan Mahmud'un sözleri aktarılmalıdır; *Rusların nice bilinmez kıyafette casusları olup dürlü zeminler ile sade dilleri inandırub ifsada sa'y itdikleri gün gibi aşikâredir*.⁵ Osmanlı ve Rus istihbaratları için çizilen bu taslak portrelerin ardından her ikisinin yan yana gelerek ortaya çıkardığı soru ise, istihbaratları bu şekilde cereyan eden bu devletlerin, o devirdeki ilişkileri hangi boyutta idi?

III. Selim ve Rusyalı

Fransızların evvela Avrupa, ardındansa dünyayı çalkalayarak ortaya çıkardıkları devrim hareketinin daha meydana gelmediği ancak en taze hazırlık günlerini yaşadığı bir sırada bu hadiseleri meraklı gözlerle izlerken amcasının ölüm haberini aldı ve ardından tahta çıktı. Tahta çıkmasının üzerinden bir ay bile geçmemişken Fransa'da Bastille hapishanesinde temeli atılan olaylar hızlı bir biçimde büyüdü. O, sadece Fransa'da ortaya çıkan bu gelişmelerin zararlı taraflarından ülkesini korumak için değil, aynı zamanda çağını yakalayan bir Osmanlı'nın oluşumunu gerçekleştirmek için hızlıca çalışmalarına başladı. Aslında Fransa'da yaşanan Etats-Generaux'nun toplanmasına benzer durumlar meşveret meclislerinin oluşturulması ya da Ebubekir Ratib'in Avrupa'da kalması gibi gelişmelerden Osmanlı cephesinde yer aldı. En bilindik hali ile Nizam-ı Cedid gelişmeleri ya da Bonaparte'ın İşkenderiye'ye ayak basması tarih sayfalarında kendini gösterirken bir de hükümranlığının son yıllarına doğru bir Rus savaşı meydana geldi. Her ne kadar işin sonunda savaşın bitimine şahitlik edemeyerek

⁴ Okan Güven, *Rusya'nın Osmanlı Bağdat Konsololuğu 1880-1914*, [Basılmamış] Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2024, ss. 272-274.

⁵ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 425.; unutulmaması gerekense bu sözü söylerken Sultan Mahmud'un gün gibi aşikâr olanı keşfetmiş olmasından ötürü Osmanlı istihbaratının da aslında ne denli güç sahibi oluşunun aşikârlığıdır.

amcazadesine miras bırakmış olsa da III. Selim'in de Ruslarla yıldızı barışmamıştı.⁶ Osmanlılar ile harp etmeye başlamadan sadece birkaç yıl evvel tahta çıkmış Alexander'ın gündemini ise aslında güneydeki rakibinden çok Avrupa meşgul ediyordu. Sadece bir devrim olmamış aynı zamanda onun fikirleri onun içinden gelmiş bir kimse tarafından kılıç ile tüm bir kıtayı tehdit etmekteydi. Tüm Rus'un Çarı ise doğal bir biçimde o tehlike ile bir ateşkes bir ittifak bir anlaşmazlık veyahut da bir savaşın eşliğine gelmek gibi senaryoları yönetmeye çalışıyordu.⁷ İşte böylesi istihbarat organizasyonlarına sahip olan hatta bunları kullanabilecekleri bir mecra keşfetmişçesine bir de savaşa tutuşan bu devletlerin politik atmosferlerinin arz ettiği görüntü böyle iken ortaya bir de Rusların İzmir'e gönderdikleri casuslar peyda olmuştu. Peki Osmanlıların deyimi ile Moskoflunun casuslarını gönderdiği İzmir, neresiydi?

İzmir

Adı bir amazon olan Smyrna'dan gelen ve varlığı üç bin yıl evveline tarihlendirilebilen İzmir'in diğer pek çok Anadolu yerleşiminde olduğu üzere tarih boyunca antik yunan ve Roma İmparatorluğu ile başlayıp Türklere kadar gelen ev sahipliği çizgisi aynıdır. Doğu Roma İmparatorluğu sınırları arasında kalan bu şehir Çaka bey zamanında ele geçirilmiştir. Bunun üzerinden geçen biraz zaman sonra 1390 yılında da Osmanlılar bölgeyi ve doğal olarak İzmir'i fethettiler.⁸ Şehir yine az evvel belirtildiği üzere yüzyıllar içerisinde bugüne uzanan gelişimini sürdürdü. Mesela IV. Mehmed zamanında (1648-1687) İzmir'e güvenlik amaçlı olarak bir kale daha inşa edilmişti. 1750-1800 arasında Avrupalılar ve büyük çoğunluğu da Fransızlarca (çünkü şehirdeki hakim yabancı unsur Fransızlar ve İtalyanlardı) olmak üzere İzmir, Levant'ın yani Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birisi olarak görülüyordu. Konsolosların etkisi burada da büyüktü. Aynı İstanbul'da Beyoğlu'nda olduğu gibi ya da Kahire'de Ezbekiyye semtindeki gibi burada da yabancıların kendilerince kurdukları bir küçük

⁶ Genel anlamı ile Nizam-ı Cedid atmosferini solumak için; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi – Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 2011.; Yunus Koç – Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012.; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu – Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016.

⁷ I. Alexander dönemi (1801-1825) Rusya tarihi için; Ian Barnes, *Rusya: Huzursuz Bir İmparatorluk – Bir Tarihsel Atlas*, Çev. Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2022, ss. 76-90.; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak – Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yay., 2. Baskı, İstanbul 2011, ss. 240-249.; Paul Bushkovitch, *Kısa Rusya Tarihi*, Çev. Mehmet Doğan, Kronik Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2025, ss. 173-193.

⁸ Mübahat Kütükoğlu, "İzmir", *DİA*, c. 23, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 515-517.

Avrupa'ları ve yaşantıları mevcuttu.⁹ Örneğın 1850'li yıllarda şehrin nüfusu içerisindeki Türk unsur elli bin kişiye dayanmıştır.¹⁰ Nitekim hem Türk hem de diğeryabancı unsurların toplam nüfustaki oranları ve şehrin gelişimi noktasındaki veriler de bu önerme ile uyum içerisinde. Ve en özet hali ile aslında İzmir, Anadolu'da büyük orandaki yabancı etkisi ve limanı sayesinde en müreffeh ve modernite rüzgarını tatmış birkaç şehirden birisi olarak görülebilir. İstihbarat sistemleri ışığında karmaşık Avrupa dengelerini gösteren tahterevallide düşmemeye çalışan ve birbirleri ile de mücadeleye girişen bu iki İmparatorluktan ikincisinin casuslarının, az evvel portresine küçük bir fırça darbesiyle katkı sağlanan Osmanlı İzmir'inde ne işleri vardı?

İzmir'deki Moskoflular

Mikro tarihçilik olarak savunulabilecek olan bu başlığın esas itibarı ile aslında çok küçük donelere sahip olduğunu varsaymak/müşahede etmek oldukça kolaydır. Varlığı yüzyıllarca sürmüş olan bir devletin yayıldığı koskoca üç "kıta" arasında tüm sultanlar arasından birkaç on yıl hüküm sürmüş padişahlardan birinin zamanında sadece tek bir şehirde ve muhasım siyasi teşekküller arasından sadece bir tanesinin casuslarına rastlamak adına yapılan arşiv taramasının kıt verilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca arşivlerin kazılması sırasında fark edilen diğeryabancı bir unsur ise birkaç örneğın haricinde kalan evrakın tamamının *Hatt-ı Hümayun* fonlarından çıkmış olmasıdır. Belirtilmesi gereken diğeryabancı bir önemli husus ise söz konusu örneklerin 1790 ve 1791 yıllarına ait olmalarıdır. Bu yıllar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu Rus İmparatorluğu ile savaş halindedir. Fakat söz konusu savaş aslında bitmeye yüz tutmuş olan bir misali simgelemektedir. Savaşın gidişatından ve Moskovlu casuslardan bağımsız olarak burada çalışmanın yöntemine dair belirtilmesi gereken önemli noktalardan birisi, misallerin aktarılması, analizlerinin yapılarak yorumlamalarının çıkarılması gibi tüm bu nakil sürecinde uyulan kriterin kronolojik olmadığıdır. Yani 1791'den sonra 1790 yılına ait bir örneğın görülmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Bu bağlamda uygulanan metot ve kriterin aslında tematik bir biçimde hadiselerin odağında

⁹ Neşe Esirkiş Öztürk, *Osmanlı İzmirinde Levanten Yaşantısı*, [Basılmamış] Yüksek Lisans Tezi, Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir 2023, s. 103-104.; İzmir'in kentsel gelişiminin gayet detaylı ve öz bir şekilde ortaya konduğu çalışmalardan birisi için bkz. Halim Kılıç, *Osmanlı-İngiltere İktisadi-Kurumsal İlişkileri: İzmir Örneğı (1838-1876)*, [Basılmamış] Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020, ss. 89-140.

¹⁰ Nergiz Duman, *İngiliz Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılda İzmir ve Çevresinde Salgın Hastalıklar*, [Basılmamış] Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2022, s. 13.

gözetilmiş olunduğu da anlaşılmalıdır. Hatta o esnada İzmir ve memalik-i Osmaniyye'nin dört köşesindeki Rus hafiyelerinin sayısı bu kadar olmasa bile sonuç itibarı ile üç örneğin etrafında dönen olaylar silsilesine yer verilmiştir.

29 Haziran 1791 tarihinde üretilmiş olan ve o günden seslenen, mercek altına alınan bu ilk belge, çok net ve kati bir ifade ile başlamaktadır. *İzmir'de bir nefer Moskovlu casus ahz olunub...* Söz konusu belgenin devamı elbette giriş cümlesinden daha ilginç bir biçimde devam etmektedir. Buna göre ilk olarak söz konusu yakalanan casusun sorgusu gerçekleştirilmiştir. Bu sorgu sırasında açığa çıkanlardan ilk ve en önemlisi elbette İzmir'de aslında yedi Moskof casusu daha olduğudur. Hatta bu casuslardan biri dışında diğer altısı çok ilginç bir biçimde kendilerini donanma-yı hümayuna bahriye neferi olarak “yazdırmışlardır”(!). Ancak sonradan adının Dimitri olduğunu öğrendiğimiz bu kimsenin diğer kişiler gittiği zaman geride kaldığı anlaşılmıştır. Dahası bir bağlantı kişisi olduğu anlaşılan – ve hatta onların yakalanması noktasında çabaları olduğu anlaşılan – ve adı Lütfullah olan bu kimse arkada kalan bu adamı İstanbul'a göndermek istemiştir. Nitekim burada belge suskun kalmakla birlikte aslında İstanbul'a gidemediği ve Dimitri'nin bir şekilde yakalandığı görülüyor. Kendisinin ayrıca istintakı yani sorgusu da bitmiş olmalıdır ki İzmir kadısı tarafından onun yine kaderin bir cilvesi olarak İstanbul'a gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu defa olayların dürbünü diğer Moskovlu casuslara dönmüş ve kendilerinin donanma ile birlikte Midilli adasına vardıkları bilgisi verilmiştir. Midilli'de iken yine neden ve niçin yapıldığı pek de ayan beyan olmayan ikinci bir sorunun ardından garip bir şekilde buradan Dimitri hakkında haber gelmiştir. Dimitri aslında Midillili olan sade bir vatandaş, zımmidir. Söz konusu haberin kaynağı ise doğrudan Midilli adasının sakinleridir. Midilli ahalisinin ekmekçi bir aileye mensup olduğu hakkında verdiği bu haberin üzerinden bir elli altmış gün daha geçtiği belge tarafından bu kez açıkça belirtilmiştir (Bu sürede mahpus olan müttehim iflas ettiği için donanmaya bağlı olan bir sefinde birkaç akçe kazanıp evlatlarını doyurmak için çalışmaya başlamıştır¹¹). Nitekim sonradan açığa çıkan bilgiler üzerine sürecin bu kısmında Osmanlı karar alıcılarının boş durmadıkları ve araştırma ile soruşturmalarına devam ettikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Midilli'den sonra İzmir reayası da Dimitri için neredeyse kefil arz edecek bir görünüme bürünmüşlerdir. O, Hisar mahallesinde yaşayan meşhur Yanko oğlu Dimitri'dir. Netice itibarı ile o,

¹¹ BOA, HAT.207/10970. 9 Eylül 1790.

Lütfullah'ın verdiği bilgilerin aksine casuslukla bir alakası olmadığı görölmektedir. Evrakın ışık tutmadığı bir şekilde Lütfullah'ın bir noktada bağlantı kişisi olduğu da anlaşılmakla beraber netice itibarı ile Dimitri doğrudan İzmir'de yakalanan kişilerden olmuştu. Yine de, sadece İzmir'de yakalandığının anlaşıldığını kaleme alan ve muhtemelen geri planda tüm bu süreci yönlendiren ve yöneten İzmir kadısı ve voyvodasıncı kaleme alınan bu belgenin neticesi Dimitri'nin salıverilmiş olmasına dair verilen karar / emirdi.¹²

Yukarıda detayları verilen konuya dair olarak 7 Haziran 1791 tarihinde İstanbul'a bir takrir gelmiştir. Söz konusu yazıyı kaleme alan kişi yine yukarıda adından bahsedilen Lütfullah'tır. Bu bakımdan söz konusu yazı – belge aslında yine doğrudan önceki konuyu ilgilendirir niteliktedir. Nitekim bu iki vesika arasında da zaten yirmi gün gibi kısa bir zaman dilimi bulunmaktadır. Lütfullah'ın, daha doğrusu onun gönderdiği yazının aktarılması noktasında tekrar iş başında olan kişi [Voyvoda Osman] tarafından padişahı için atufetlünden ve hatta zerafetlü oluşuna değin sayılanlardan sonra konuya girişi öncekiyle benzerdir. Bir arzuhal yazılmıştır ki bu İzmir'de yakalanan bir nefer bir Moskoflu casusa daırdır. Ki peşi sıra da istintakı gerçekteşirilmişdir. Buradan başlayarak muhtemeldir ki işin sonuna kadar gidişatın büyük oranda benzer olması dolayısıyla bu belgenin türdeş ve konudaş olanına göre farklarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Örneğin işin başında Dimitri ile beraber oldukları düşünölen diğer altı Moskoflu casusun donanmadan evvel kendilerini ordu-yı hümayuna yazdırmak istemiş olmaları bu farklardan ilkinin oluşturur.¹³ Hatta öyle ki iki yazı arasındaki ciddi ihtilaflardan birisi de budur. Önceki kati suretle bu kişilerin donanma-yı hümayunda olduklarını bildirirken söz konusu bu tahrirat onların kendilerinin ordunun bayrakları altında kaydettiklerini savunur. İşte bu bakımdan istihbaratın sahihliği konusunun tartışılır boyutları da ön plana çıkmaktadır.¹⁴ Doğru olan hangisidir? Yine de donanmanın ve bu kimselerin Midilli'ye gitmiş olmaları ve vazifelerinden bahsedilmesi buradaki yazının da konusudur. Ayrıca buradaki en büyük detay önceki belgede değinilmediği üzere Dimitri'nin Lütfullah tarafından mahbus edilmiş olmasıdır. Ki bu

¹² BOA, AE.SSLM.III.277/16022.

¹³ Bunun en doğru versiyonuna başka bir belgede işaret edilmiştir. Buna göre o casuslar *Osmanlı ordusunun bayrakları altına kayd olarak donanmaya katılmışlardır*. Bu durumda ordunun daha genel ve kapsamlı bir ibare olarak yer verilip casusların aslında tam manası ile donanmaya katıldıkları anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, HAT.207/10970.

¹⁴ Ahmet Yüksel, "Osmanlı İstihbarat Ağının Besleyen Bilgi Kanalları (Kuruluştan II. Abdülhamid Devrine Kadar)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2022, s.21

sırada gerekenin yapılması noktasında da Tatar bir ulak ile İstanbul'a yazı göndermiştir.¹⁵ Onun yakalanması da tabii yine evvelkinin işaret etmediği bir biçimde Midilli ahalisi tarafından gerçekleştirilen haberle meydana gelmiştir. Bu arada tabii onun evli ve üç çocuk babası olmakla beraber iflas etmiş bir kimse olduğu da mevzubahis edilmiştir. Tabii olayların bitiminden itibaren ortaya çıkanlar yani Dimitri'nin hala bir devlet vazifelisi olan Ebubekir Ağa'nın gemisinde halen tayfalık ettiği de aşıkâr olanlardandır.¹⁶

Bu defa 1790 yılının Kasım ayının onuncu gününden seslenen başka bir vesikada daha kavramın doğrudan kendisinden ziyade sorgu altındaki bir kimsenin / casusun konuşturulması görülmektedir. Adı bilinmeyen ve yine Osmanlılarca *yakalanmış* olan başka bir casus soruşturmasında İzmir ve hatta İmparatorluğun diğer köşe ve bucaklarındaki casusların kimler olduğunu bir bir saymıştır. Tabi onun aslında sadece bir kurye olduğu ve casusluk etmediği de düşünülebilir ancak yoldaşlarının olması ve bu yoldaşların da doğrudan casus olmaları onun da casusluğu ihtimalini fazlası ile ihtimal dahilinde kılmaktadır. İşleri ilginç kılan noktalardan birisi bu casusun Osmanlılarca nasıl yakalandığıdır. Bu, donanma-yı hümayun tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma alanını İzmir'in oluşturmaları belgelerde Osmanlı donanmasının doğal bir ağırlığını kendiliğinden oluşturmaktadır. Donanma bir casus yakalamış ve sorgulanması için ilgili makamlara teslim edilmiştir. İsmi bilinmeyen bu kişinin yakalandıktan sonra gönderildiği veyahut doğrudan teslim edildiği yer ise yine doğal olarak İstanbul olacaktır. İsmi bilinmemekle beraber Dersaadet'e gönderilen bu kişinin hakkında bilinen diğer bir çarpıcı bilgi onun muhtemelen Rum olmasıdır. Çünkü o kişi bugün Mora'da yer alan Patraslı ya da Osmanlıların tabiri ile Balyabadralı biridir. Onun kurye olmasını düşündüren etmenlerden biri olarak ve olayların başlangıcı korsanlarca verilen bir mektubu / (belgenin deyimi ile) kağıdı Moskoflu tarafına götürmesiyle zuhura gelir. Moskoflu tarafından kastınsa Çarlık donanması olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim garip bir şekilde bu adam, hemen bunun ardından yıllarca *Moskof Donanması*nda çalışmış olduğunu da hemen eklemiştir. Bunun ardından yine Ruslardan bir mektup aldığı anlaşılan o kişi lambro tabir olunur bir yük gemisi ile yola koyulmuştur. Rus donanmasından başka onun casus olduğunu kuvvetlendirir bir şekilde iki kez de

¹⁵ BOA, HAT.207/10970. 7 Eylül 1790.

¹⁶ BOA, AE.SSLM.III.337/19504.

Osmanlı donanmasında görevlendirildiği anlaşılan bu kimsenin yanında ve kayığında altı kişi daha vardır. Aslında kendisi ile beraber sayının altı ettiği ise ilkin iki kişiyi yolda bıraktıktan sonra üç kişinin kaldığını söylemesiyle anlaşılmıştır. İlkin bırakılanların hedefi Zante (Zanta – Zakintos) adası olmuştur. Bunlardan bir tanesi özellikle İstanbul’da Galata’da ve Anadolu’da bazı kişilere ve yerlere daha uğramışlardır. Galata’da İngiliz sarayının (kastedilen İngiltere sefareti olsa gerektir) karşısındaki bir yerde Fransız sarayında (Fransa büyükelçiliği) her gün pazarda görüşülen bir kimse, ki kendisi uzun boylu ve şişmancadır fakat sorgudaki kişi tarafından da ismi hatırlanamamaktadır, ile görüşülerek donanmaca kendilerine verilen mektubun bu kişiye iletildiği belirtilmiştir. Sorgulanan kişi bu adamı bir daha görmediğini ne kendisinin yanına gitmediğini ne de onun gemisine gelmediğinden başka bir de Fransız bir zımmının de kendilerine katıldığı yani Moskov tarafına firar ettiğinin de bilgisini verir. Muhtemeldir ki Asitane’den çıktıktan sonra donanmaca yakalanan ve Ruslar için çalışan bu adamın İzmir ile olan bağlantısı nedir? Zante’deki yoldaşlarını oraya bıraktıktan sonra İstanbul’a geçerken muhtemelen İzmir’de durmuş olmalıdırlar. Ki İzmir’e doğru yola koyulduklarında burada kalan üç kişiden ikisi de İzmir’de inmişlerdir. Bunun geldiği anlam: İzmir’de yakalanamamış olan iki Rus casusu bulunduğudur. Ayrıca sorgu altındaki kimsenin bu iki arkadaşının kim olduğu, neye benzedikleri ya da başkaca herhangi bir bilgiye temas etmemiş olması da manidardır. Dahası bu üç şahıs İzmir’e varıp gemiden indiklerine ayrılmadan evvel birkaç defa Anagonosti ve Yankoli adında Rum olmaları kuvvetle muhtemel kişilerle görüşmelerde bulunmuşlardır. Onlar ile ne görüştükleri, onlara da donanmaca kendilerine verilmiş herhangi bir kağıt iletip iletmedikleri gibi detaylarsa belgenin aydınlatmadığı noktalar olarak kalmıştır.¹⁷

Üstteki belgede adı geçer Anagonosti ya da diğer belgelerde Osmanlı katibinin kaleminin ucuna takıldığı hali ile Ananosti’nin isminin geçmesi Osmanlı mercilerini daha ileri bir tahkikat yürütmeye yönlendirmiş olmalıdır. Bu durumda ise söz konusu

¹⁷ BOA, HAT.212/11507.; Osmanlı arşivinin ve belgelerinin bazı noktaları aydınlatmaması ve havada bırakması ile casusların eylemlerinin detaydan çok ayrıntısızlıklarını içeren örnekler için bkz. Okan Güven, “Osmanlı’ya Yakalanmak! 19. Yüzyılda İmparatorluğun Ağına Takılan Casuslar: Serseri Nazım ve Hristo”, *Casuslar ve şüphenin Peşinde - Osmanlı’da İhanet-İsyân-İstihbarat ve Soruşturma*, Ed. Ahmet Yüksel, Zafer Karademir, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, ss. 177-198.

İzmir'deki Rus casusu Anagonosti¹⁸ hakkında bir seri belge daha peyda olmuştur. Bu hususlar ilgili olarak farklı tarihlerde dört hatt-ı hümayun kaleme alınmakla kalmamış aynı zamanda birinin köşesine doğrudan Sultan Selim tarafından idaresi de düşülmüştür. Eylül ve Aralık 1790'ın ardından son olarak Temmuz 1791'deki örneği ile Anagonosti hakkındaki gerçekler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

30 Temmuz 1791 tarihli olup olayı en kapsamlı hali ile anlatan vesika burada nakil bakımından merkeze alınmıştır. Söz konusu evraka göre yine evvelki hikayatin kahramanlarından olan İzmir kadısı Tahir efendice adı belli olmayan bir kimseye söz konusu [dosya] kıraat olunarak görev verilmiştir. Görev elbette artık Osmanlı karar alıcıları tarafından ayan beyan açığa çıkmış olan Anagonosti hakkında daha derin ve detaylı bir şekilde kimliğinin ve diğer hususiyetlerinin ortaya konması olacaktır. Anagonosti düşünmeye yer bırakmayacak bir biçimde [belgede belirtilmemesine rağmen] tarassut altına alınmış olmalıdır ki onun İzmir'de bir ticarethanesi olduğu keşfedilmiştir. İzmir tacirlerinden ya da tüccarından olarak kendisinden söz edilen bu şahsın doğrudan uğraşısı ise siyah üzüm satışlarıdır. Söz konusu mekânın izlem altına alınması buraya sürekli bir biçimde iki Moskof ajanının gidip geldiğini ortaya çıkarmıştır. Öyle ki bu casusların belirli bir “vazife” dahilinde hareket ettikleri gibi pek kıymetli bir dil alınmıştır. Hatta onlara belirli olan bu vazifeleri verense Anagonosti'nin elidir. İşte bu bakımdan onun ele geçirilmesi büyük bir önem arz edecektir. Diğer bir önemli nokta da Anagonosti'nin bu kimselere [sonradan yapıldığı tahmin edilen bir sorgu esnasında ortaya çıktığı üzere] aylık verecek (!) denli kuvvette ve önem arz eden birisi olmasıdır. Hatta tüm bunların tahminlerden uzak olmayacak bir biçimde merkeze bildirilmesi bir tarafa bu özel bilgi Der Aliye'ye ayrıca gönderilenlerden olmuştur. Durumların artık kesinlik arz etmesi ise olayların tamamının doğrudan Dersaadet'e açıklanması halini doğurmuştur. İstanbul'un istemi ise tahmini berrak zihinlerce gayet basit olarak görülmektedir: o hafiyelerin derhal yakalanmaları! Ancak onun yakalanabilmesi için aslında İzmir'de bir hanesi bulunmadığı da Osmanlılarca keşfedilmiştir. Nitekim onun muhtemelen ticari hayatını gerçekleştirebilmek noktasında dükkan niyeti ile kullandığı ve depo işlevi gören bir mahzeni bulunduğu anlaşılmıştır. Kaldı ki Anagonosti'nin ele geçirilmesi için elbette İzmir'de olması gerekmektedir.

¹⁸ Anagonosti isminden sonra Ananosti ismi ile karşılaşmış olunması, ikincisinin bu adamın adını telaffuz edememiş Osmanlı katibi tarafından yazılmış bozulmuş bir formu olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple de metin içerisinde Anagonosti şeklindeki kullanıma yer verilmiştir.

Fakat o, bu sırada İzmir’de dahi değildir. Zaten Anagonosti, ismi ile Rum tayfasından bir kefare-kafir olarak anıldığı gibi Rum olduğu için İzmir’in sakinlerinden bile değildir. Yine de Osmanlı istihbaratı iş başındadır. Onun şehre geleceğinin haberi duyulmuş – alınmıştır. Merkezden gelen emir de bu durumda bellidir: geldiği saat alınsın. İzmir’de onun yanında başka birisi yoktur lakin etrafında onunla ilgili olan bazı kimseler de mevcuttur. Bunlardan birisi yine onun gibi casus olması gayet muhtemel hizmetlisidir. Ayrıca o hizmetliden ve yanına sürekli olarak gelip giden iki Moskoflu casustan başka aslında belirli bir tayfası da bulunmaktadır. Örneğin etrafındakilerden olarak tanımlanan ve adı Elya olan bir Fransız atlısı, sonrada damadı olduğu ortaya çıkan ve bakkal tayfasından olarak nitelendirilen [ki onun da Anagonosti gibi olduğunu düşünmemek için hiçbir neden bulunmamaktadır] birisidir. Anagonosti’nin yanında bir de onunla aynı ismi paylaşan ancak tam manası ile hüviyeti açıklanmamış olan bir kimse daha bulunmaktadır. Her ne kadar o kişilerin İzmir’e döneceği haber alınan Anagonosti’nin tam da o esnada yanında olmadıkları bilgisi de edinilmiştir. Bunlardan başka belki de alınan en önemli istihbaratlardan diğeri biri de Anagonosti’nin Ağustos ayının ilk günlerinde İzmir’e gelecek olduğudur. Tüm bunlar Anagonosti’yi gözlem altında tutan kimse tarafından ona bu görevi veren kadı Tahir efendiye aynen raporlanmıştır. Söz konusu istihbarat aktarımının hemen ardından onun yakalanmasının gerekliliğine atıfta bulunularak son bir söz niteliğinde, bu adamın her an, her saat ya da her dakika boyunca kendisinden haber alınmasının mümkün olan biri olmadığı bu nedenle İzmir’e gelmez yakalanmasının düşünüldüğü kadar kolay olmayacağı, ancak İzmir’de olmayan bu kimsenin şehre gelir gelmez yakalanarak ele geçirilmesine de muhtaç olduğu belirtilmiştir. Bu muhtaçlık halinin yani Anagonosti’nin *ahz u girifti* gerçekleştirilememesi durumunda tahkikata aynen devam edilmesinin gerekliliği tüm bunların bir irade ile buyurulması istemi ile birlikte açığa çıkmıştır. Casusların ele geçirilememeleri durumunda ya da o sürecin doğrudan kendisinde tüm her şeyin İstanbul’a bildirilmesi ve haber edilmesi, İzmir’e ayak bastığı saatte hemen yakalanması da önceki istemlerin arasına serpiştirilmiştir.¹⁹

Anagonosti’nin 9 Eylül 1790 tarihli olarak anlaşıldığı üzere Kaptan Paşa tarafından ele geçirildiğini düşündüren ibareler bulunmaktadır. Şöyle ki sonrasında doğrudan sorgusu

¹⁹ BOA, HAT.196/9768b; 30 Temmuz 1791; BOA, HAT.196/9768a; 8 Aralık 1790; BOA, HAT.195/9700; 16 Aralık 1790.

başlatılan bir kimse [kuvvetle muhtemel Osmanlılarca elde edilmiş Anagonosti] olarak artık Dersaadet'tedir. Arkadaşları ya da yanında olan kimselerle beraber bunlara casusluktan ötürü [ne olduğu belirtilmemiş] bir ceza verilecektir. Ancak yapılan tahkikat ve sorgu neticesinde casuslukla ilgisi bulunmayan kimselerin salıverilmeleri gerektiğinin de altı çizilmiştir. Nitekim, *İzmir'den dahi casus hangisi ise bu tarafa gönderilmelerini yazdım. Kabahatleri olmayanlarsa tahliye oluna*. İfadeleri ise Sultan'ın bizatihi kendisine aitti.²⁰

Sonuç

İzmir, lokasyon ve aşamalarını kaydettiği haliyle bir Batılının yaşayabileceği kent görünümüne sahip olarak Rusyalı için oldukça cazip bir noktadadır. Nitekim Büyük Petro'ya atfedilmesine karşın çok daha eski bir nosyon olan ve Rusların tarihi emeli şeklinde değerlendirilen sıcak denizlere inilmesi hususiyeti için İzmir adeta İstanbul'dan sonra Boğazların ardından Akdeniz'e açılan en önemli levanten kapıdır. İşte bu hususuyla Rusyalının ister 1787-1792 savaşı sırasında ister 1806-1812'de isterse de III. Selim'den başka hükmetmiş tüm Osmanlı sultanlarının hangisi zamanında olursa olsun gerçekleştirilmiş bir savaş ve olağanüstü hal durumunda bazen diplomatları bazen de savaş gibi imkan veren hallerde açıktan casusları ile ancak kapalı bir gözlemle kontrol altında tutmak, bilip öğrenmek istedikleri bir yer görünümündedir İzmir. O sebeple de adı Anagonosti veya Dimitri olup olmadığı fark etmeksizin Ruslar casuslarını sürekli bir biçimde bu bölgede bulundurmuş olmalıdırlar. Sunulan kesit sadece film hakkında fikir veren birkaç on saniyelik fragman mesabesinde. Osmanlıların yakaladıkları casuslara neler yaptığı, nasıl ele geçirdiği veya nasıl sorguladığı, sorgu sırasında ne gibi bilgilere dikkat kesildiğini içeren kısımlar ise elbette bu filme heyecan katan bir çeşni niteliği arz etmiştir.

Kaynaklar

I. Arşiv Evrakı (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri – Osmanlı Arşivi / BOA)

Ali Emiri Sultan Selim III (AE.SSLM.III.): 277/16022; 337/19504.

Hatt-ı Hümayun (HAT.): 191/9208; 195/9700; 196/9768a; 196/9768b; 207/10970; 212/11507.

²⁰ BOA, HAT.191/9208.

II. Literatür

- BARNES, Ian. *Rusya: Huzursuz Bir İmparatorluk – Bir Tarihsel Atlas*, Çev. Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kùltür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2022.
- BUSHKOVITCH, Paul. *Kısa Rusya Tarihi*, Çev. Mehmet Doğan, Kronik Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2025.
- DUMAN, Nergiz. *İngiliz Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılda İzmir ve Çevresinde Salgın Hastalıklar*, [Basılmamış] Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2022.
- ESİRKİŞ ÖZTÜRK, Neşe. *Osmanlı İzmirinde Levanten Yaşantısı*, [Basılmamış] Yüksek Lisans Tezi, Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir 2023.
- GÜVEN, Okan. “Osmanlı’ya Yakalanmak! 19. Yüzyılda İmparatorluğun Ağına Takılan Casuslar: Serseri Nazım ve Hristo”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde - Osmanlı’da İhanet-İsyân-İstihbarat ve Soruştırma*, Ed. Ahmet Yüksel, Zafer Karademir, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, ss. 177-198.
- _____. *Rusya’nın Osmanlı Bağdat Konsolosluğu 1880-1914*, [Basılmamış] Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2024.
- KILIÇ, Halim. *Osmanlı-İngiltere İktisadi-Kurumsal İlişkileri: İzmir Örneği (1838-1876)*, [Basılmamış] Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020.
- KOÇ, Yunus. YEŞİL, Fatih. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “İzmir”, *DİA*, c. 23, TDV Yay., İstanbul 2001, ss. 515-524.
- PIPES, Richard. *Russia Under the Old Regime*, Penguin, 1997.
- VERNADSKY, George. *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak – Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yay., 2. Baskı, İstanbul 2011.
- YEŞİL, Fatih. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi – Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 2011.

- _____. *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu – Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016.
- YÜKSEL, Ahmet. *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- _____. “Osmanlı İstihbarat Ağını Besleyen Bilgi Kanalları (Kuruluştan II. Abdülhamid Devrine Kadar)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2022, ss. 1-31.
- _____. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergâh Yay., 1. Baskı, İstanbul 2014.

1887–1914 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN HÜKÜMETLERİ

Ökkeş NARİNÇ*

Özet: 7 Temmuz 1887 tarihinde Bulgaristan Meclisi Ferdinand'ı Bulgaristan Prensi seçmiştir. Ferdinand Bulgar Meclisinde yemin ederek Stambolov'un başkanlığında yeni bir hükümet tayin etmiştir Stambolov Hükümeti'nin dış politikası Ferdinand'ı büyük ülkelere tanıtmak olmuştur. Hükümet bu uğurda birçok girişimde bulunmuştur. Konstantin Stoilov'un başkanlığında 1894 yılından başlayıp 1899 yılına kadar sürecek olan bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetle birlikte Rusya ile tekrar iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 1899 yılında demiryolu yolsuzluğu yüzünden Stoilov istifa etmek zorunda kalmıştır. Stoilov Hükümeti istifa edince kurulan Grekov ve İvançov Hükümetleri 1901 yılına kadar Bulgaristan'ın kırsalındaki toprak ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu hükümet köylülerden vergi almak isteyince köylüler tarafından başlayan protesto ve direnişler sonucu 1901 yılında Ferdinand hükümeti fesh ederek yerine Karavelov Hükümeti'ni kurdurmuştur. 1901 yılında kurulan hükümet köylüden alınacak vergiyi kaldırmıştır. 1902 yılında kurulan Stoyan Danev hükümeti Makedonya sorunu ile uğraşmıştır. Stoyan Danev'in görevinden alınmasının ardından Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini savunan Raço Petrov Bulgar Hükümeti'nin başına geçmiştir. Aleksandar Malinov, 1908 yılında Bulgar Hükümeti'nin başına geçince Bulgaristan'ın siyasi kriz sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir Bulgaristan olmasını sağlayan kişi olarak anılmaktadır. İvan Evestratiev Geşov 29 Mart 1911'de Bulgaristan hükümetinin başına geçmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'ın Balkan Savaşı'nda yer alma sürecini yönetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stambolov Hükümeti, Stoilov Hükümeti, Grekov ve İvançov Hükümetleri, Karavelov Hükümeti, Danev Hükümeti, Petrov Hükümeti, Malinov Hükümeti, Geşov Hükümeti.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr, 0000- 00029486-8956. Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Science&Literature Faculty, Department of History.

BULGARIAN GOVERNMENTS BETWEEN 1887–1914

Abstract: On 7 July 1887, the Bulgarian Parliament elected Ferdinand as Prince of Bulgaria. The foreign policy of the Stambolov Government was to introduce Ferdinand to the big countries. The government took many initiatives to this end. A government was formed under the presidency of Konstantin Stoilov, which started in 1894 and lasted until 1899. With this government, good relations with Russia were re-established. In 1899, Stoilov had to resign due to railway corruption. After the resignation of the Stoilov government, the Grekov and Ivanchov governments had to deal with the land and economic problems in rural Bulgaria until 1901. When this government wanted to tax the peasants, as a result of the protests and resistance by the peasants, Ferdinand dissolved the government in 1901 and replaced it with the Karavelov Government. The government established in 1901 abolished the tax to be levied on the peasants. The government of Stoyan Danev established in 1902 dealt with the Macedonian problem. After the dismissal of Stoyan Danev, Raço Petrov, who advocated the unification of Macedonia with Bulgaria, became the head of the Bulgarian Government. Aleksandar Malinov, who became the head of the Bulgarian Government in 1908, is remembered as the person who, as a result of the political crisis, led Bulgaria to secede from the Ottoman Empire and become an independent Bulgaria. Ivan Evestratiev Geshov became the head of the Bulgarian government on 29 March 1911. He led the process of Bulgaria's participation in the Balkan War against the Ottoman Empire.

Key Words: Stambolov Government, Stoilov Government, Grekov and Ivanchov Governments, Karavelov Government, Danev Government, Petrov Government, Malinov Government, Geshov Government.

Giriş

Bu makalede 1887 yılında Bulgar Prensi Ferdinand'ın Stambolov'u Bulgaristan Hükümeti'ne başbakan ataması ile başlayan ve 1913 yılında görevi son bulan Bulgaristan Hükümeti'nin başbakanı Gešov ile biten süreçteki Bulgar hükümetlerinin Bulgaristan için yaptığı işler ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri ile ilgili bilgiler okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca bu hükümetlerin zamanına denk gelmiş tarihi değiştiren önemli olaylar üzerinde durulmuştur. Bu bilgilere genel olarak telif ve tetkik eserlerden, ansiklopedilerden, akademik makalelerden ve yüksek lisans tezlerinden ulaşılmıştır.

Söz konusu olan bu kaynaklar; Fahir Armaoğlu 19. Yüzyıl Siyasi Tarih, Meliha Çetin Bulgaristan'da Siyasal - Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878 – 1944), Şahin Doğan Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı, Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ergün Hasanoğlu Bir Siyasî Krizin Sonu: Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti (1896) ve Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prenslığı-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894), Barbara Jelavich Balkan Tarihi 2 20. Yüzyıl, Enver Ziya Karal Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Osman Köse Bulgaristan Emareti ve Tükler (1878-1908), Oğuzhan Kösebey Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri, Gülay Özgür Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908), Kader Özlem Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu, Fatih Mehmet Sancaktar Aleksander Malinof Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918), Oral Sander Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e, Taha Kemal Şile Balkan Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'da Sosyal ve Siyasi Gelişmeler (1906-1908), Arzu Taşcan Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü, Nikolay Todorov Bulgaristan Tarihi, Rifat Uçarol Siyasi Tarih, Erhan Vatansever Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)'dir.

1. 1887–1914 YILLARI ARASINDA GÖREV ALAN BULGAR HÜKÜMETLERİ

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması'nın üçüncü maddesine göre Bulgar prensini halk seçecek ve seçilen prens Osmanlı Devleti ve diğer büyük devletler tarafından onaylanacaktır. Bulgarlar Halk meclisindeki uzun tartışmalardan sonra 29 Nisan'da Alman Prensi Alexander Battenberg'i Bulgar Prensi olarak seçmiştir.¹

Prensin Doğu Rumeli Vilayeti'nin alınması ve Sırbistan'a karşı kazanılmış bir askeri zafer gibi önemli başarıları olsa da Rus Çarı kendisinden bağımsız hareket ettiğini gerekçe göstererek prense karşı olumsuz tutum içinde bulunmuştur. Bunun üzerine Rus Çarı'nın da desteği ile Bulgar generallerden bir kaçı 21 Ağustos'a hükümet darbesi yaparak prensi ülke dışına çıkartmak istemişlerdir. Prens kesin olarak 7 Eylül 1886 tarihinde Bulgaristan Prenslığı'ndan ayrılmıştır. Prens'in ayrılmasından sonra oluşan

¹ Osman Köse, “*Bulgaristan Emareti ve Tükler (1878-1908)*”, Turkish Studies, c.1,s.2, 2006, ss. 270. (<https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=26>)(Erişim Tarihi: 02.11.2023)

boşlukta Bulgaristan'da Niyabet Meclisi adı verilen üç kişilik oluşum içerisinde Stefan Stambolov n plana çıkmıştır. Stambolov hem Bulgaristan'ı idare etmiş hem de Rusya'ya muhalif bir politika izlemiştir.²

Rus arı Bulgaristan'daki gelişmelerden haberdar olmak için Kulbars isimli generali komiser olarak Sofya'ya göndermiştir. Kulbars Ruslar lehine çalışmalar yürütmüş ve Bulgaristan üzerinde baskı kurmaya çalışmışsa da Bulgar Meclisi 10 Kasım 1886 tarihinde toplanarak Bulgaristan Prensi olarak Valdemar'ı prens olarak seçmiştir. Valdemar'ın Rus ariesi Mariya'nın kardeşi olması Ruslara verilen bir taviz olarak görülse de Ruslar bu karardan memnun olmamışlarıdır. Bu sebeple Kulbars Bulgaristan'ı terk etmiştir. Bulgaristan Prensi zerinde Avrupa Devletleri ve Rusya'nın da mutabık kaldığı bir isim için Stambolov liderliğindeki heyet farklı yollar aramıştır.³

Stambolov liderliğindeki heyetin İngiltere, Fransa, Rusya, Osmanlı Devleti ile yaptığı bir dizi görüşmeler sonucunda 7 Temmuz 1887 tarihinde Bulgaristan Meclisi Ferdinand'ı Bulgaristan Prensi seçmiştir. Ferdinand'ı Avusturya ve İngiltere desteklese de Rusya ve Osmanlı Devleti desteklememiştir.⁴

14 Ağustos'ta Ferdinand Bulgar Meclisinde yemin ederek Stambolov'un başkanlığında yeni bir hükümet tayin etmiştir.⁵

1.1 Stefan Stambolov Hükümeti (1887-1894)

Bulgar Prensi olarak seçilen Ferdinand'ın büyük devletler tarafından tanınması için gerekli olan, Berlin Antlaşması'ndaki şartları yerine getirmemiş olmasından dolayı Bulgar prens krizi tam anlamıyla çözülememiştir. Bu sebeple yeni kurulan Stambolov Hükümeti'nin dış politikası Ferdinand'ı büyük ülkelere tanıtmak olmuştur. Hükümet bu uğurda birçok girişimde bulunmuştur.

² Enver Ziya Karal, “Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907”, Osmanlı Tarihi, c.VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 110.

³ Ergün Hasanoğlu, “Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensiği-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2023, s.29.
(<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8416/0191211.PDF?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 12.03.2024)

⁴ Karal, a.g.e., s.111.

⁵ Hasanoğlu, a.g.e., s.43.

Rusyada eğitim alan Stambolov, hükümetin başına geçtikten sonra Bulgaristan'ı Rusya'nın güdümünden belli oranlarda uzaklaştırmıştır. Stambolov 7 yıllık hükümet başkanlığı görevinde sert bir yönetim sergilemiştir.⁶

1887 yılında Üç İmparatorlar Ligi ismiyle anılan Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkiler, Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri doğrudan ilgilendirmektedir. Bu üç büyük devlet Balkanlarda özgürce siyaset yapma imkânı bulmuşlardır. Almanya Rusya ile siyasi olarak yakınlaşmak istediğinden bir teminat anlaşması yapmıştır. Ayrıca Rusya ile Fransa arasında müttefiklik bulunmaktadır. Diğer tarafta ise İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan Bulgaristan Prensliği'ni herhangi bir devletin işgaline karşı çıkacakları konusunda anlaşma yapmışlardır. Osmanlı Devleti ise Bulgaristan konusunda Rusya'ya yakınlık göstermiştir.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne Prens Ferdinand'ın seçiminin gayrimeşru olduğunu bildiren bir nota vermesi için baskı yapmıştır. Almanya da Rusya'nın bu tutumunu desteklemiştir. Rusya bu notanın Stambolov Hükümeti'ne verilmesi için ısrarcı davranmıştır.⁷

Bulgaristan'da ekonomi Stambolov Hükümeti sırasında iyi bir ilerleme kaydetmiştir. Ekonomiyi korumak ve geliştirmek için Stambolov sanayileşmeye önem vermiştir. Köylü üzerinde tarımda da ekomiye katkı sağlanmaya çalışılmış dış ticarete de önemli ilerlemeler görülmüştür.⁸

Ferdinand'ın seçildiği 1887 yılından 1888 yılına kadar ki süreçte Bulgar Prensliği'nde bir sükûnet hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti Rusya'nın ısrar ettiği notayı verseler bile Ferdinand'ın zarar görmeyeceğini düşünürken Stambolov Hükümeti Osmanlı Devleti'ne güvense de bu notaya iyi bakmamıştır. Hükümete göre bu nota Rusya

⁶ Meliha Çetin, “*Bulgaristan'da Siyasal - Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878 – 1944)*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2023, s.7. (<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8040/0187971.pdf?sequence=1&isAllowed=y>) (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

⁷ Hasanoğlu, a.g.e., s.56.

⁸ Nikolay Todorov, “*Bulgaristan Tarihi*”, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1979, s.83. (<https://www.scribd.com/document/668497799/N%C4%B0KOLAY-TODOROV-BULGARİSTAN-TARİHİ-öncü-kitabevi>) (Erişim Tarihi: 03.04.2024)

tarafından Bulgaristan'daki huzur bozmak ve Ferdinand'ı Osmanlı Devleti karşısında lekelemek için verilmek istenmiştir.⁹

II.Abdülhamid, Ferdinand'ın Berlin Antlaşması'na uygun olmayan şekilde prens olmasının meşru olmadığını içeren notayı vermeye karar vermiş ve yazı telgraf ile Stambolov Hükümeti'ne gönderilmiştir. Hükümet notaya karşı bir cevap hazırlamış ancak cevabı Osmanlı Devleti'ne göndermemiştir. Ruslar Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk etmesi gerektiği üzerine baskılarını sürdürmüşlerdir. Bu arada Bulgar Kapıkethüdası Vilkoviç'in kulağına Ferdinand'a suikast yapılabileceği gelmiştir. Stambolov Hükümeti bu iddiayı kesin bir dille yalanlamıştır.¹⁰

Stambolov Hükümeti Osmanlı Devleti tarafından verilen notayı kendi lehlerine kullanmak istemişlerdir. Bu nota bağımsız Bulgaristan için bir neden olarak görülmüştür. Bazı gazetelerde Ferdinand'ın tahta geçişinin yıldönümünde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceği ile ilgili haberler çıksa da Stambolov bu haberleri kesin bir dille yalanlamış ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren açıklamalar yapmıştır. Stambolov Hükümeti II. Abdülhamid'in büyük devletlere bir yazı göndererek Prens Ferdinand'ı tanıdığını bildirmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Ferdinand'ı tanımaya İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan olumlu bakarken Rusya bu tanımayı kesin bir şekilde istememiştir. Osmanlı Devleti Ferdinand'ı tanırsa Rusya tarafından topraklarının tehdit altında olmasıyla, tanımasa da İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan tarafından topraklarının tehdit altında olmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumu bilen II. Abdülhamid meselenin çözümü için Almanya'dan destek almayı kararlaştırmıştır. Bir yandan da Stambolov Hükümeti Osmanlı Devleti'nin bir karara varması ve Ferdinand'ı tanınması için diretmektedir. Hükümet karar verilmezse tekrardan Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etme tehdidinde bulunmuştur. Stambolov Hükümeti bağımsızlığını ilan etme sürecinde İngiltere ve Avusturya-Macaristan ülkelerinin desteğini alırsa sürecin ilerleyeceğini düşünmüşler İngiltere ve Avusturya-Macaristan ülkeleri ise Bulgaristan'ın yönetim kademesinde gücünü yavaş yavaş kaybeden Rusya'nın yerini almak istedikleri için bu sürece olumlu bakmışlardır.¹¹

⁹ Hasanoğlu, a.g.e., s.58.

¹⁰ Hasanoğlu, a.g.e., s.60.

¹¹ Hasanoğlu, a.g.e., s.71.

Osmanlı Devleti yetkilileri 15-27 Şubat 1890 tarihinde toplanmış Ferdinand'ın tanınması için büyük devletlerin uzlaşamayacağı kanaatine vararak denge politikası uygulanması kararı almıştır. Stambolov Hükümeti Rusya'nın tüm tanıma baskılarına rağmen Osmanlı Devleti'nin Ferdinand'ı tanımayacağını anlamıştır. Bunun üzerine Stambolov Hükümeti 4-16 Haziran 1890 tarihinde Osmanlı Devleti'ne Ferdinand'ın tanınması için onunla iletişim kuracak bir komiser tayin edilmesini istediği bir nota verdi.¹²

Osmanlı Devleti denge politikası içinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmemesi için Ferdinand ile çeşitli temaslar kurmuştur. Bu temaslar gizlilik içinde yapılmaya çalışılsa da büyük güçler tarafından duyulmuştur. Osmanlı Sultanı Stambolov Hükümeti'nin iki müdürünü huzuruna kabul etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Stambolov Hükümeti 31 Mart-12 Nisan 1892 tarihinde Ferdinand'ın tanınması için ikinci bir notayı Osmanlı Devleti'ne vermiştir. Osmanlı Devleti yine bu notayı da kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ferdinand Viyana ve Londra gezisine çıkmış ve Avusturya-Maceristan ile İngiltere tarafından iyi bir şekilde ağırlanmıştır. Bu durum Ferdinand'ın bu ülkeler tarafından tanındığının bir göstergesidir.¹³

Prens Ferdinand'ın evlenip çocuk sahibi olması için Tırnova Nizamnamesi'nde 38. Madde değiştirilmiştir. Prensın tecrübe kazanmasıyla Stambolov'a duyduğu ihtiyaç da azalmıştır. Prens Nisan 1893'de evlenmiş 1894 yılında da çocuk sahibi olmuştur. Ayrıca Ferdinand Rusya'nın kendisini tanımasının önünde Stambolov'u engel olarak görmüştür. Çeşitli sebeplerle Stambolov Hükümeti 14-26 Mayıs 1894 tarihinde istifa etmiştir. Stambolov, Ferdinand'ın tanınmasını ardından kurulan Konstantin Stoilov Hükümeti'ne miras olarak bırakmıştır.¹⁴

1.2 Konstantin Stoilov Hükümeti (1894-1899)

Muhafazakârların oluşturduğu Ulusal Parti üyesi olan Konstantin Stoilov'un başkanlığında 1894 yılından başlayıp 1899 yılına kadar sürecektir olan bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetle birlikte Rusya ile tekrar iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Hükümetin başmüdürü Bulgar Meclisi'nde yaptığı konuşmada; Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin dış politikada öncelikleri olduğunu, ayrıca komşu devletler ve büyük güçler

¹² Hasanoğlu, a.g.e., s.73.

¹³ Hasanoğlu, a.g.e., s.78.

¹⁴ Hasanoğlu, a.g.e., s.81.

ile de barışçıl bir politika izleyeceklerini belirtmiştir. Bu sebeple başmüdüre göre Rusya ile iyi ilişkiler kurmak hükümetin başlıca görevlerinden biri olmuştur.¹⁵

Rus İmparator Aleksandr'ın vefatının ardından Stoilov Hükümeti'nin Rus yönetime taziye mesajı göndermesi normalleşme adına atılan ilk adım olmuşsa da esas normalleşme süreci 1895 yılından itibaren olmuştur. Rusya ise Bulgar tahtındaki Ferdinand'ın ve doğan çocuğunun Katolik olmasından dolayı Katolik Hanedanlık kurulacağından dolayı Ferdinand'a sıcak bakmamıştır.

Fransa, oluşturulan Bulgar heyetinin Rus İmparator II.Nikolay ile görüşmesi için aracılık görevi üstlenmiştir.

Ferdinand tarafından oluşturulan Bulgar heyeti Rusya'ya giderek Rus imparator ve dış işleri bakanı ile görüşmüştür. Rusya Ferdinand'ın oğlu Boris'in Ortodoksluğu kabulü ile prensin Rusya tarafından kendiliğinden tanınacağını belirtmiştir. Ayrıca heyet döndükten sonra Rus İmparator Nikolay'ın Bulgaristan ile Rusya arasındaki ilişkilerin yakın zamanda düzeleceğini umuyorum şeklindeki olumlu açıklamaları Ferdinand'ı çok mutlu etmiştir.

Boris'in Ortodoks olarak vaftiz edilmesi Rusya'nın Ferdinand'ı resmi olarak tanınması için tek yoldu. Bulgar Hükümeti önce bir heyet göndererek sonra da bizzat Ferdinand'ın gitmesi suretiyle Katoliklerin lideri Papa'dan onay almaya çalışmışlarsa da Papa Ortodoks vaftizi için onay vermemiştir. Bu sebeple Papa'nın onayı olmadan Ferdinand oğlu Boris'in Ortodoks vaftizinin yapılacağını halkına duyurmuştur. Bu durumdan Stoilov çok memnun kalmıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti vaftiz törenine belirlediği diplomatları göndermesinin yanında ivedilikle büyük güçlere de Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın tanınması onayını almak için tebligatta bulunmuştur. Rusya başta olmak üzere İtalya, Almanya, Fransa, İngiltere prensi tanıdıklarını belirtmişlerdir. Vaftiz töreni 2/14 Şubat 1896 tarihinde Osmanlı Devleti yetkililerinin de katılımıyla gerçekleşmiştir.¹⁷

¹⁵ Ergün Hasanoğlu, “Bir Siyasî Krizin Sonu: Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti (1896)”, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.12, s.2, 2023, ss.442. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3628082>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

¹⁶ Hasanoğlu, a.g.e., ss.450.

¹⁷ Hasanoğlu, a.g.e., ss.453.

Prens Ferdinand 14/26 Mart 1896 yılında İstanbul'a gelerek Sultan Abdülhamit ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında padişaktan nişan verme yetkisi alması Ferdinand'ın sağladığı en büyük kazanım olmuştur. Ayrıca Abdülhamit tarafınsan prensen askeri bir ünvanı verilmiştir.¹⁸

Hükümet gümrük tarifelerini yükselterek sanayiye canlandırmaya çalışmıştır. 1894 yılında bir kanun çıkarılarak yerli sanayiye destek olmak amaçlanmıştır. Bu kanun kapsamında 25 bin levanın üzerinde sermayesi olan, en az yirmi işçi çalıştıran şirketlere kredi verilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'dan batıya uzanan ana hat üzerinden demir yolu çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Demiryolu için büyük masraflar yapılsa da henüz Bulgaristan ekonomisine önemli bir katkı sağlamamıştır.

1899 yılında demiryolu yolsuzluğu yüzünden Stoilov istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁹

1.3 Dimitar Grekov ve Todor İvançov Hükümetleri: (1899-1901)

Stoilov Hükümeti istifa edince kurulan Grekov ve İvançov Hükümetleri 1901 yılına kadar Bulgaristan'ın kırsalındaki toprak ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bulgar köylülerin kendilerine ait arazisi olsa da hükümet bu arazilerden elde edilen mallardan devletin ordu, dış borçlar, demiryolu giderleri gibi ihtiyaçlardan dolayı vergi almak istemiştir. Ancak o yıllarda kötü giden hava koşulları sebebiyle zaten mahsulü az alan köylü bu vergi uygulamasını kabul etmeyerek protestolara başlamıştır. Protestolar büyüyünce hükümet köylüye karşı kuvvet kullanmış ve bazı köylüler tutuklanmıştır.

Direnişin güçlü olması sonucu 1901 yılında Ferdinand hükümeti fesh ederek yerine Karavelov Hükümeti'ni kurdurmuştur.²⁰

1.4 Raço Petrov ve Petko Karavelov Hükümetleri (1901-1902)

1901 yılında kurulan hükümet köylüden alınacak vergiyi kaldırmıştır. Bu hükümet zamanında çoğunu Bulgar öğretmenlerin oluşturduğu Zirai Birlik, Bulgar Ulusal Zirai Birliği (BANU) ismini almıştır. Bu birlik köylünün eğitim seviyesini ve zirai verimi arttırmak, köylünün borçlarına çözüm bulmak gibi alanlarda çalışmalar yapmak için

¹⁸ Hasanoğlu, a.g.e., ss.457.

¹⁹ Barbara Jelavich, "*Balkan Tarihi 2 20. Yüzyıl*", Çev. Zehra Savan Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.38. (https://www.academia.edu/39748210/Barbara_Jelavich_Balkan_Tarihi_2_20_Y%C3%BCzy%C4%B1l) (Erişim Tarihi: 11.11.2023)

²⁰ Jelavich, a.g.e., s.39.

oluşturulmuştur. Bu birlik 1906 dan sonra Aleksandr Stamboliyski öncülüğünde başarı göstermiştir.²¹

1.5 Stoyan Danev Hükümeti (1902-1903)

Stoyan Danev hükümeti sırasında Makedonya sorunu çetelerin oluşmasıyla karmaşık bir hal almıştır. Bulgarlar Makedonya'yı ele geçirmek için, Sırlar ve Rumlar da Makedonya'yı Bulgarlara bırakmamak için çeteler kurdurmuşlardır. Makedonya'da çeteler soygun, adam öldürme, adam kaçırıp fidye isteme gibi her türlü kötülüğü gerçekleştirmişlerdir. Bulgarsitan hükümeti bir yandan çetelerle bağlantısını inkar ediyor bir yandan da Bulgaristan'da çete üyelerini eğiterek tekrar Makedonya'ya gönderiyordu. Böyle bir ortamda Sofya'da kurulmuş olan Yüksek Makedon-Edirne Komitesi isimli çetenin çıkardığı ayaklanmanın Rusya'nın teşviki ile Danev tarafından yasadışı ilan edilmesi sonunu hazırlamıştır. Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını savunan kişilerin baskısı ile görevinden alınsa da tekrar Birinci Balkan Savaşları esnasında başbakan olacaktır.²²

1.6 Raço Petrov Hükümeti (1903-1906)

Stoyan Danev'in görevinden alınmasının ardından Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini savunan Raço Petrov Bulgar Hükümeti'nin başına geçmiştir

1903 yılında Avusturya ile Rusya arasında Münzsteg Anlaşması ile Rusya Balkanlardan uzak durup Uzak Doğu'da yayılma politikası izleyecektir. Ancak 1904-1905 yılında yaşanan Rusya –Japonya savaşında Rusya ağır bir yenilgi alarak tekrar yüzünü Balkanlara çevirmiştir.²³

1906 yılında Dimitar Petkov hükümetin başına geçmiştir. Ancak düzenlenen suikast sonucunda ölünce önce yerine vekâleten Dimitar Staņov geçmiştir. 16 Mart 1907 de hükümetin başına geçen Petar Gudev de bu makamda kısa süreli görev yapmıştır. Kısa süreli bu görevinde ismi yolsuzluklarla anılmıştır.²⁴

²¹ Jelavich, a.g.e., s.40.

²² Karal, a.g.e., s.153.

²³ Fahir Armaoğlu, “19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1879-1960)”, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s.332. (https://www.academia.edu/43135405/Fahir_Armao%C4%9Flu_19_Y%C3%BCzy%C4%B1l_Siyasi_Tarihi_1789_1914_)(Erişim Tarihi:05.04.2024)

²⁴ Taha Kemal şile, “Balkan Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'da Sosyal ve Siyasi Gelişmeler (1906-1908)”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s.103. (<https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/6031/10236141.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 28.03.2024)

1.7 Aleksandar Malinov Hükümeti (1908-1911)

Aleksandar Malinov, 1908 yılında Bulgar Hükümeti'nin başına geçince Bulgaristan'ın siyasi kriz sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir Bulgaristan olmasını sağlayan kişi olarak anılmaktadır.²⁵

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki iyi ilişkiler olmasına rağmen Prens Ferdinand Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmek için fırsat kollamıştır. Ferdinand bu fikri için 1907 tarihinden itibaren çalışmalar yapmıştır. Bulgar dış işleri bakanı Bulgaristan'ın bağımsızlığına destek almak için Avusturya ve Almanya ile görüşmeler yapmıştır. Almanya prensin bu fikrine sıcak bakmamış hatta Osmanlı Devleti'nden taraf olmuştur. Avusturya ise Bosna-Hersek'i işgal etme karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığına destek vereceğini belirtmiştir.²⁶

12 Eylül 1908 tarihinde Padişah II. Abdülhamit için İstanbul'da verilen doğum günü davetine, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olduğu için Bulgaristan'dan bir yetkilinin davet edilmemesi Bulgaristan yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ve siyasi bir krize çevrilmiştir. Bulgaristan Hükümeti, İstanbul'da bulunan temsilcisini geri çağırınca Osmanlı Devleti'de Sofya Komiserini geri çağırmıştır.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler kesilince Malinov Hükümeti 22 Eylül'de Doğu Rumeli'de bulunan, Osmanlı Devleti'nin de hak sahibi olduğu demiryollarının kendilerine ait olduğunun açıklamasını yapmıştır. Osmanlı Devleti'nden gelecek olası bir askeri müdahaleye karşı da gerekli askeri önlemlerini almıştır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde ise II. Abdülhamit'in gittikçe artan baskı yönetimi ve devletin parçalanması süreçlerine karşı Osmanlı aydınlarından oluşan gizli dernekler kurulmaya başlanmıştır. Bu derneklerden en önemlisi İttihat Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet 1905 yılından itibaren özellikle Osmanlı ordusunda yayılmaya başlamıştır.

²⁵ Fatih Mehmet Sancaktar, “Aleksander Malinov Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918)”, *Türkiyat Mecmuası*, s.29 (Milli Mücadele Özel Sayısı), 2019, ss.137. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/874166>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

²⁶ Arzu Taşcan, “Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011, s.332. (https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/553384/yokAcikBilim_416213.pdf?sequence=-1&isAllowed=y)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

²⁷ Kader Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, s.16. (<https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/7c65855e-8372-4154-a3b4-376b19f4f984/content>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

1908 Haziran ayında İngiliz ve Rusların Reval’de buluşarak Boğazlar, Makedonya ve İstanbul üzerinde gelecek durumu görüştükleri duyulunca İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçerek yönetim üzerinde etkili olmuştur.²⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılının Temmuz ayında amaçlarının Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini sağlamak olduğunu ve Anayasa’nın tekrar yürürlüğe konması gerektiğini ilan etmişlerdir. Baskıların daha da artması sonucu II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyeti ilan ederek Anayasa’yı tekrar yürürlüğe koymuştur.²⁹

Osmanlı devletinde yaşanan siyasi kriz Bulgaristan için büyük bir fırsat haline gelmiştir. Osmanlı devletinde yaşanan ihtilal sonucu Osmanlı Devleti ile büyük devletlerin arasının soğumasını fırsata çevirmek için Malinov Hükümeti ve Ferdinand bağımsızlıklarını ilan etmek için harekete geçmiştir.³⁰

Bulgaristan 5 Ekim 1908 tarihinde Tırnova’da bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti bu kararı kabul etmeyerek Berlin Anlaşması’nda imzası bulunan devletlere nota göndererek bu kararın görüşülmesini istemiştir. Ancak bu devletler notayı kabul etmeyerek Osmanlı Devleti’nin bağımsızlık karşılığında Bulgaristan’dan tazminat alması için görüşmelerde bulunmasını önermişlerdir.³¹

Osmanlı Devleti Bulgaristan ile bağımsızlığı karşılığında alacağı tazminat için görüşmelere başlamıştır. Ancak Bulgaristan tazminatı vermek istemeyince görüşmeler kesilmiş ve iki devlet arasında savaş ortamı doğmaya başlamıştır. Bu durum üzerine büyük devletler Balkanlar’da yeni bir savaşın çıkmasını istememişlerdir. Rusya Avusturya’nın da arabulucu olup Balkanlarda söz sahibi olmasını engellemek için devreye girerek Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığı tanınması karşılığında 77-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan kalma 125 milyon frank tazminatından vazgeçeceğini açıklamıştır.

²⁸ Oral Sander, “*Siyasi Tarih İlk ağlardan 1918’e*”, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.325. (<https://turuz.com/book/title/Siyasi+Tarix-Ilkchaghlardan+1918e-Oral+Sander-2001-431s>)(Erişim Tarihi:20.12.2023)

²⁹ Rifat Uçarol, “*Siyasi Tarih*”, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.402. (<https://turuz.com/book/title/Siyasi+Tarix+%281789-2014%29+Rifat+Ucharol-2005-915s>)(Erişim Tarihi:15.12.2023)

³⁰ şahin Doğan, “*Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı*”, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.9, s.2, 2020, ss.310.

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1449563>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

³¹ Erhan Vatansever, “*Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Bulgaristan’ın Bağımsızlığı (1841-1908)*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2019, s.196. (<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/4454>)(Erişim Tarihi: 20.12.2023)

Osmanlı Devleti bu baskılar karşısında, Bulgaristan ile yeni bir savaşı da göze alamayacağından anlaşma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 16 Mart 1909 tarihinde Rusya'nın Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınması karşılığında Osmanlı Devleti'nden alacağı tazminattan vazgeçtiğine dair anlaşma imzalanmıştır. Daha sonra da 19 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı ile Bulgaristan arasında Müslüman halkın haklarının korunmasını da içeren iki adet anlaşma imzalanarak Bulgaristan resmen bağımsız bir devlet olmuştur.³²

1.8 İvan Evestratiev Geşov Hükümeti (1911-1913)

İvan Evestratiev Geşov 29 Mart 1911 de Bulgaristan hükümetinin başına geçmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'ın Balkan Savaşı'nda yer alma sürecini yönetmiştir. Çar Ferdinand Geşov ile birlikte Rus dostluğu çerçevesinde Sırlarla yakınlaşma çalışmaları yapmışlardır. Bulgarların Sırlarla yakınlaşmaları Osmanlı'ya karşı Balkan İttifakı'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu Balkan İttifakı uğruna Ferdinand, Malinov Hükümeti yerine alel acele Rusya'nın desteklediği Geşov'u hükümetin başına getirdiği vurgulanmıştır.

Ferdinand, Geşov ile anlaşarak Anayasa'nın 17.maddesini değiştirmiş ve Ferdinand ile Geşov'un aralarında gizli anlaşma yapabilme imkanı doğmuştur. Buna göre aralarındaki anlaşmaları meclise onaylatmak zorunda kalmayacaklarından keyfi kararlar almalarının yolu açılmıştır. Geşov bütün Balkan ve Hristiyan devletlerini birleştirip Osmanlı Devleti'ne karşı hareket etmeyi amaç edinmiştir.³³

Avusturya 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak edince Rusya devreye girip Balka İttifakı'nın kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde Trablusgarp Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bu karışıklığı fırsat bilen Balkan Devletleri aralarındaki ittifakları gerçekleştirmişlerdir. Balkan Devletleri arasında anlaşmazlıklar ola da ilk olarak 13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan ile Sırbistan arasında bağlaşma anlaşması imzalanmıştır. 29 Mayıs 1912 tarihinde ise benzer bin anlaşma Bulgaristan ile

³² Uçarol, a.g.e., s.412.

³³ Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, “*Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*”, Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), İstanbul, 2020, ss.366. (https://www.academia.edu/43620548/Balkan_ve_Karadeniz_%C3%9Clkelerinde_G%C3%BCncel_Tarih_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1_T%C3%BCrk_%C4%B0maj%C4%B1)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

Yunanistan arasında gerçekleşmiştir. 22 Eylöl 1912 tarihinde ise Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan arasında öölü ittifak kurulmuştur.³⁴

Balkanlarda yapılan öölü ittifaka bir zaman sonra Karadağ'da katılmıştır. Osmanlı Devleti Balkan devletleri arasındaki bu ittifak anlaşmalarından zamanında haberdar olamamasının yanında gerekli önlemleri de yeteri kadar alamamıştır.³⁵

Oluşturulan Balkan İttifakı Devletleri 13 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin yapacağı ıslahatları kontrol altına almak istediklerini belirttiler. Osmanlı bu nota üzerine Balkan Devletleri ile ilişkisini kesmiştir. Bu gelişmeden sonra Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş aan ilk ölke olmuştur. Ardından 17 Ekim'de Bulgaristan ile Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti elindeki imkânsızlıklara ve Balkanlarda çok daha az asker bulundurmasına rağmen Balkan Devletleri ile savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti kurduğı Doğu Ordusu ile Bulgarlara karşı Batı Ordusu ile de Sırlara karşı savaşmışlardır. Bulgarlar Lüleburgazı ele geçirseler de Çatalca'da Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilerek durdurulmuştur. Batı Ordusu da Sırlara yenilince Sırlar Üsköp'e girmiştir. Yunanlılar Selanik'i ele geçirdikten sonra Bozcaada, Limni gibi adaları da işgal etmişlerdir. Karadağ'da İşkodra'yı işgal edince Osmanlı Devleti'nin Makedonya ile bağlantısı kesilmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti yenilgilere dayanamayarak Londra Konferansı ile barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmalarla Bulgaristan ile sınır Midye-Enez Hattı olmuş ve Edirne Bulgarlara bırakılmıştır. Her ne kadar barış için anlaşmalar yapılmışsa da Balkan savaşları sona ermemiştir. Osmanlı Devleti'nin miras topraklarının paylaşılma sürecini beğenmeyen Bulgaristan Sırbistan ve Yunanistan'a saldırmış böylece II. Balkan savaşları patlak vermiştir. Savaşa sonradan Romanya'da katılmıştır.

³⁴ Gülay Özgür, “*Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*”, Dokuz Eylöl Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.7.

(<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/6675/219421.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

³⁵ Oğuzhan Kösebey, “*Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000, s.33. (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/34828.pdf>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

³⁶ Jelavich, a.g.e., s.104.

Osmanlı Devleti ise Balkan devletleri arasındaki bu karışıklığı fırsat bilerek savaşa katılıp Edirne'yi Bulgaristan'dan geri almıştır.

II. Balkan Savaşı Bulgaristan'ın yenilgisi ile sonuçlanmış Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile Bulgaristan Dobruca'yı Romanya'ya, Kavala'yı da Yunanistan'a bırakmıştır. Ardından Bulgaristan Osmanlı Devleti ile de İstanbul Antlaşması'nı imzalayarak Kırklareli ve Edirne'yi Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. Bu antlaşma sonunda Osmanlı Bulgaristan arasındaki sınır Meriç Nehri olmuştur. Balkan Savaşları ile birlikte Türkler büyük ölçüde Balkanlar'dan çekilerek azınlık konumuna düşmüşlerdir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile iki ülke arasında ilişkiler tekrar kurulmuştur.³⁷

Sonuç

1887–1914 yılları arasında Bulgaristan Hükümetleri başlıklı bu makalede Bulgaristan'ın ilk meclisli yapısında Ferdinand Bulgar meclisinde yemin ederek Stambolov'un başkanlığında yeni bir hükümet tayin etmiştir. Bulgar Prensi olarak seçilen Ferdinand'ın büyük devletler tarafından tanınması için gerekli olan, Berlin Antlaşması'ndaki şartları yerine getirmemiş olmasından dolayı Bulgar prens krizi tam anlamıyla çözülememiştir. Bu sebeple yeni kurulan Stambolov Hükümeti'nin dış politikası Ferdinand'ı büyük ülkelere tanıtmak olmuştur. Ferdinand Rusya'nın kendisini tanımamasının önünde Stambolov'u engel olarak görmüştür. Çeşitli sebeplerle Stambolov Hükümeti 14-26 Mayıs 1894 tarihinde istifa etmiştir. Stambolov'dan sonra muhafazakârların oluşturduğu Ulusal Parti üyesi olan Konstantin Stoilov'un başkanlığında 1894 yılından başlayıp 1899 yılına kadar sürecek olan bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetle birlikte Rusya ile tekrar iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Stoilov Hükümeti istifa edince kurulan Grekov ve İvançov Hükümetleri 1901 yılına kadar Bulgaristan'ın kırsalındaki toprak ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu hükümet köylülerden vergi almak isteyince köylüler tarafından protesto edilmiş ve direnişler sonucu 1901 yılında Ferdinand hükümeti fesh ederek yerine Karavelov Hükümeti'ni göreve getirmiştir. 1901 yılında kurulan hükümet köylüden alınacak vergiyi kaldırmıştır.

Stoyan Danev hükümeti sırasında Makedonya sorunu çetelerin oluşmasıyla karmaşık bir hal almıştır. Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını savunan kişilerin baskısı ile

³⁷ Kösebey, a.g.e., s.34.

görevinden alınmıştır. Stoyan Danev'in görevinden alınmasının ardından Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini savunan Raço Petrov Bulgar Hükümeti'nin başına geçmiştir.

Aleksandar Malinov, 1908 yılında Bulgar Hükümeti'nin başına geçmiştir. Bu dönemde Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir devlet haline gelmiştir. İvan Evestratiev Geşov 29 Mart 1911 de Bulgaristan hükümetinin başına geçmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'ın Balkan Savaşı'nda yer alma sürecini yönetmiştir.

Balkan Savaşları ile birlikte Türkler büyük ölçüde Balkanlar'dan çekilerek azınlık konumuna düşmüşlerdir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile iki ülke arasında ilişkiler tekrar kurulmuştur.

Kaynakça

ARMAOĞLU Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1879-1960), TTK Yayınları, Ankara, 1997, s.332.

(https://www.academia.edu/43135405/Fahir_Armao%C4%9Flu_19_Y%C3%B1l_Siyasi_Tarihi_1879_1914_)(Erişim Tarihi:05.04.2024).

ÇETİN Meliha, Bulgaristan'da Siyasal - Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878 – 1944), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2023, s.7. (<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8040/0187971.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 12.03.2024).

DOĞAN şahin, Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.9, s.2, 2020, ss.310.

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1449563>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024)

ERSOY-HACISALİHOĞLU Neriman, Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoglu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), İstanbul, 2020, ss.366.

(https://www.academia.edu/43620548/Balkan_ve_Karadeniz_%C3%9Clkelerinde_G%C3%BCncel_Tarih_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Osmanlı%C4%B1_T%C3%BCrk_%C4%B0maj%C4%B1)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).

- HASANOĞLU Ergün, Bir Siyasî Krizin Sonu: Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti (1896), Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.12, s.2, 2023, ss.442. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3628082>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- HASANOĞLU Ergün, Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensligi-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2023, s.29. (<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/8416/0191211.PDF?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- JELAVICH Barbara, Balkan Tarihi 2 20. Yüzyıl, Çev. Zehra Savan Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.38. (https://www.academia.edu/39748210/Barbara_Jelavich_Balkan_Tarihi_2_20_Y%C3%BCzy%C4%B1l)(Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- KARAL Enver Ziya, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Osmanlı Tarihi, c.VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 110. (<https://cdn.teyit.org/wp-content/uploads/2018/01/Enver-Ziya-Karal-Osmanl%C4%B1-Tarihi-Birinci-Me%C5%9Frutiyet-ve-%C4%B0stibdat-Devirleri-1876-1907-MGB-00038-1.pdf>)(Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- KÖSE Osman, Bulgaristan Eمارeti ve Tükler (1878-1908), Turkish Studies, c.1,s.2, 2006, ss. 270. (<https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=26>)(Erişim Tarihi: 02.11.2023).
- KÖSEBEY Oğuzhan, Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000, s.33. (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/34828.pdf>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- ÖZGÜR Gülay, Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.7. (<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/6675/219421.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).

- ÖZLEM Kader, Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, s.16. (<https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/7c65855e-8372-4154-a3b4-376b19f4f984/content>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- SANCAKTAR Fatih Mehmet, Aleksander Malinof Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918), Türkiyat Mecmuası, s.29 (Milli Mücadele Özel Sayısı), 2019, ss.137. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/874166>)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- SANDER Oral, Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.325. (<https://turuz.com/book/title/Siyasi+Tarix-Ilkchaghlardan+1918e-Oral+Sander-2001-431s>)(Erişim Tarihi:20.12.2023).
- ŞİLE Taha Kemal, Balkan Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'da Sosyal ve Siyasi Gelişmeler (1906-1908), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s.103. (<https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/6031/10236141.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)(Erişim Tarihi: 28.03.2024).
- TAŞCAN Arzu, Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011, s.332. (https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/553384/yokAcikBilim_416213.pdf?sequence=-1&isAllowed=y)(Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- TODOROV Nikolay, Bulgaristan Tarihi, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1979, s.83. (<https://www.scribd.com/document/668497799/N%C4%B0KOLAY-TODOROV-BULGARİSTAN-TARİHİ-öncü-kitabevi>)(Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- UÇAROL Rifat, Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.402. (<https://turuz.com/book/title/Siyasi+Tarix+%281789-2014%29+Rifat+Ucharol-2005-915s>)(Erişim Tarihi:15.12.2023).

VATANSEVER Erhan, Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2019, s.196. (<https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/4454>)(Erişim Tarihi: 20.12.2023).

TAVSİYENAMELER: OSMANLI BÜROKRASİSİNDE BİR REFERANS MEKANİZMASI

Özden AYDIN*

Özet: Osmanlı arşiv belgeleri arasında yer alan tavsiyename, bireylerin meslekî, ahlaki ve sosyal yeterliliklerini belgeleyen, onları devlet veya eğitim kurumları nezdinde temsile yarayan yazılı metinlerdir. Genellikle bir kişinin bir göreve atanması, bir okula kabul edilmesi veya yurt dışına tahsil amacıyla gönderilmesi gibi durumlarda kaleme alınan bu belgeler, Osmanlı'da güven ilişkilerine dayalı referans sisteminin somut bir tezahürüdür. Tavsiyename; bireylerin sosyal çevresinden gelen desteklerle nasıl bir ilerleme kaydettiklerini ve toplumsal konumlarını nasıl inşa ettiklerini göstermesi bakımından önem taşır. Bu çalışmada tavsiyename, hem bir arşiv vesikası türü olarak biçimsel ve dilsel özellikleriyle ele alınmakta, hem de toplumsal işlevleri bağlamında değerlendirilmektedir. Belgelerde sıkça rastlanan kalıplar, hitap biçimleri, tavsiye eden ve edilen kişiler arasındaki ilişki biçimleri üzerinden Osmanlı toplumunda işleyen hamilik, himaye ve iltimas ağları çözümlenmektedir. Özellikle Maarif Nezareti arşivlerinde yurt dışına gönderilen öğrencilerle ilgili belgelerde yoğun olarak karşımıza çıkan tavsiyename, Osmanlı modernleşme sürecinde bireyin bürokratik sistemle olan ilişkisini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Tavsiyename, yalnızca bireylerin kariyer geçmişine dair bilgiler sunmakla kalmaz; aynı zamanda Osmanlı toplumsal yapısının işleyişine, değer sistemine ve yazılı kültürüne dair çok yönlü veriler içeren önemli arşiv kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Bürokrasi, Arşiv Vesikaları, Tavsiyename.

RECOMMENDATIONS: A REFERENCE MECHANISM IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY

Abstract: Letters of recommendation, found among Ottoman archival documents, are written texts that document individuals' professional, moral, and social competence and serve as representations before the state or educational institutions. These documents, typically drafted in response to an individual's appointment to a position, admission to a school, or sending abroad for education, are a concrete manifestation of the Ottoman system of reference based on trust. Letters of recommendation are significant because they demonstrate how individuals progressed and constructed their social positions through the support they received from their social environment. This study examines letters of recommendation both in terms of their formal and linguistic characteristics as a type of archival document and in the context of their social

* Öğr. Gör. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Sivas-Türkiye; ORCID: 0000-0003-0729-9183, e-mail: ozdenaydin@cumhuriyet.edu.tr;

functions. The networks of patronage, protection, and favoritism operating within Ottoman society are analyzed through the frequently encountered phrases, forms of address, and the relationships between recommenders and recipients. Letters of recommendation, which are particularly prevalent in documents related to students sent abroad in the Ministry of Education archives, are also noteworthy for demonstrating the individual's relationship with the bureaucratic system during the Ottoman modernization process. Recommendations not only provide information about the career history of individuals, but are also important archival sources containing versatile data on the functioning of the Ottoman social structure, value system, and written culture.

Key Words: Ottoman Empire, Bureaucracy, Archive Documents, Recommendation.

Giriş

Osmanlı bürokratik geleneği içerisinde farklı işlev ve bağlamlara sahip birçok belge türü üretilmiştir. Bu belgeler yalnızca devletin işleyişini değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, eğitim ve istihdam süreçlerini de belgeleyen bir niteliğe sahiptir.¹ Bu vesika türlerinden biri de tavsiyenamelelerdir. Genellikle bir kimsenin ahlaki durumu, mesleki yetkinliği ya da sadakati hakkında referans oluşturmak amacıyla kaleme alınan bu yazılar; bir memuriyete tayin, bir eğitim kurumuna kabul veya yurt dışı tahsiline gönderilme gibi durumlarda kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Tavsiyenameleler, bireyin sosyal sermayesini belgeleyen ve onu resmi kurumlar nezdinde temsile yarayan bir işlev üstlenmişlerdir.

Bu belgeler, Osmanlı toplumunun sosyal yapısı, ekonomik faaliyetleri ve bürokratik işleyişi hakkında önemli ipuçları sunar. Tavsiyenamelelerin içerdiği bilgiler; bireylerin kimler tarafından desteklendiği, hangi sosyal çevrelere ait oldukları ve hangi yollarla toplumsal hareketlilik sağladıkları gibi konularda derinlemesine analizlere imkân tanır. Bu yönüyle tavsiyenameleler, yalnızca bireyler arası ilişkileri değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerini, sınıfsal geçişleri ve modernleşme sürecindeki bürokratik dönüşümleri anlamak açısından da önemli bir veri kaynağıdır.

Osmanlı arşivlerinde yer alan tavsiyenameleler, hem tarihsel hem de sosyolojik açıdan dikkatle incelenmesi gereken özgün belge türlerinden biridir. Bu belgeler, yalnızca bireylerin mesleki veya kişisel niteliklerini belgelemekle kalmaz; aynı zamanda dönemin sosyal yapısı, ekonomik ilişkileri ve bürokratik işleyişi hakkında da değerli

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013.

veriler sunmaktadır. Tavsiyenameleler aracılığıyla, Osmanlı toplumundaki güven ilişkileri, hamilik mekanizmaları ve sosyal ağlar somut biçimde gözlemlenebilmektedir.

Tavsiyenameleler, genellikle bireylerin belirli bir sosyal, bürokratik ya da ticari ilişki kurabilmeleri amacıyla düzenlenen ve otorite konumundaki kişiler tarafından verilen yazılı belgelerdir. Bu belgelerde tavsiye edilen kişinin ahlaki durumu, meslekî ehliyeti, sadakati ve saygınlığına dair ifadeler yer alır. Belgeyi kaleme alan kişinin toplumsal itibarı ise, tavsiyenamelelerin etkisini artıran önemli bir unsurdur. Aynı zamanda bu belgeler, Osmanlı toplumunda yazılı güven beyanı olarak işlev görmekte; özellikle bir yolculuk sırasında ihtiyaç duyulan yardım, himaye veya kolaylıkların sağlanmasına aracı olmaktadır.

İncelenen arşiv belgeleri arasında yer alan tavsiyenameleler; çoğunlukla devlet memurları, din adamları, tanınmış tüccarlar, yüksek tahsil gören öğrenciler ve ordu mensupları gibi çeşitli sosyal kesimlerden kişiler tarafından düzenlenmiştir. Bu durum, tavsiyenamelelerin hem farklı sınıflar arasında nasıl işlediğini hem de dönemin toplumsal yapısının çok katmanlı dinamiklerini anlamamıza imkân tanımaktadır. Dolayısıyla tavsiyenameleler, bireyler arası ilişkilerin niteliğini ortaya koymanın ötesinde, Osmanlı toplumunun genel sosyal işleyişine ışık tutan arşivsel tanıklık belgeleri olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı arşivlerinde yer alan tavsiyenamelelere yönelik doğrudan ve sistematik bir literatür çalışması henüz bulunmamaktadır. Bununla birlikte, klasik Osmanlı edebiyatı kapsamında değerlendirilen münşeât mecmualarında tavsiyenameleler belirli ölçüde ele alınmış, özellikle mektup türleri bağlamında bu belgelerin içerik ve üslup özelliklerine yer verilmiştir. Bu eserlerde tavsiyenameleler, genellikle bir hitap ve ifade sanatı olarak incelenmiş; dönemin yazılı kültürü içindeki yeri edebî bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Ahmed Râmî'nin *İnşâ-yı Edebî ve Fennî'si*², Fâik Reşâd'ın *Fenn-i İnşâ'sı*³ ve Ahmed Râsim'in *Hazîne-i Mekâtib'i*⁴, tavsiye mektuplarının kaleme alınış biçimi, muhataba yönelik dili ve içeriksel yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu eserlerde özellikle tavsiye edilen kişinin yakından tanınması gerektiği, kişinin bu tavsiyeye layık olması ve mektubun ahlaki sınırlar içerisinde, kısa, öz ve etkili bir

² Ahmed Râmî, *İnşâ-yı Edebî ve Fennî*, İsteban Matbaası 1308.

³ Fâik Reşâd, *Fenn-i İnşâ*, Karabet Matbaası 1312.

⁴ Ahmed Râsim, *İlâveli Hazîne-i Mekâtib Yâhud Mükemmel Münşeât*, Feridiyye Matbaası 1901.

dille yazılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yönüyle tavsiyenameleler, yalnızca bir güven mektubu değil; aynı zamanda yazılı bir temsil biçimi ve ahlaki bir beyan olarak da değerlendirilmiştir.⁵

Arşiv alışmaları kapsamında tasnifi yapılan tavsiyenameleler, muhtelif Osmanlı arşiv kataloglarında dağınık halde yer almakta olup, belgelerin en erken tarihli örnekleri 1687 ve 1688 yıllarına aittir. Belgelerin çoğunluğu ise 1801 ile 1913 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu durum, elimizdeki tavsiyenamelelerin özellikle 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan bir döneme ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu belgeler, modern Osmanlı bürokrasisinin teşekköl dönemine ışık tutmakla kalmayıp, klasik döneme ait izleri de taşıyan geçiş dönemi belgeleri olarak dikkate alınmalıdır.

Tavsiyenamelelerin Dil ve Üslup Özellikleri

Tavsiyenameleler genellikle ağır ve sanatlı bir Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Özellikle 19. yüzyıl belgelerinde Arapça ve Farsça tamlamalar, terkipler ve kalıplaşmış ifadeler oldukça yaygındır. Bu kullanım, mektubun ciddiyetini ve resmiyetini artırmakla birlikte, yazan kişinin edebî birikimini de gösterme amacını taşımaktadır.

Her ne kadar süslü ifadelerle bezenmiş olsa da tavsiyenameleler kısa ve doğrudan amaca yönelik metinlerdir. Girişte kimin adına yazıldığı ve kime hitap edildiği belirtilir; ana gövdede kişinin vasıfları sıralanır; sonuçta ise bir temenni ya da açık bir tavsiye yer alır. Belgelerde laf kalabalığından ve aşırı uzatmalardan kaçınılmıştır.

Tavsiyenameleler genellikle üst makamlara hitaben yazıldığı için, yüksek derecede hürmet ve tevazu içeren bir üslup taşımaktadır. Yazının başlangıcında muhataba saygı belirten ifadeler kullanılır. Örneğin; Bir kişinin “Haki-payi hüsrevanelerine yüz sürerek ve ayaklarını öperek taraf-ı alilerinden ve iradelerine tevaffuk eder”⁶ ifadesinde olduğu gibi yüz sürölmesi ve ayaklarının öpölmesi, ona olan saygı ve hürmeti dile getiren bir eylemi işaret etmektedir. Belgelerde sıklıkla rastlanan kalıp ifadeler, tavsiye edilenin övölmesini sağlayan klişelerdir.

Arşiv vesikaları, birçok resmi prosedür ve ritüelin uygulanmasını içermektedir. Bu bağlamda “...su’i acizanem yeni baştan erağı dahiyeen buyurulmak” ifadesi, yazarın

⁵ Emine Özlek, *Yazma Eğitimi Açısından Türkçe Münşeatların İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Malatya 2021, s. 244.

⁶ HR.MKT.21/58, 27 Ramazan 1264 29 Temmuz 1848.

devlet otoritesine duyduğu saygıyı ve bağlılığı göstermektedir. Resmî yazışmaların titiz bir şekilde kaleme alınması, Osmanlı bürokrasisinde önem taşımaktadır. “Emr u ferman ve keremü’l-lütf” ile biten cümle, emir ve ikramların toptan bir şefkat anlayışı içinde verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu da Osmanlı yönetim anlayışının temel bir özelliğidir.

Yoksulluğun Dili: Maddi Yardım ve İş Talebinde Toplumsal Sesler

Geçim sıkıntısıyla başa çıkma sürecinde bireylerin öncelikli talebinin maddi yardıma yönelmesi, mevcut veriler ışığında makul ve mantıklı bir çıkarım olarak değerlendirilebilir. Elde bulunan belgeler, maddi destek mekanizmalarının hızlandırılmasının geçim sıkıntısını hafifletme konusunda etkili sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, bireylere yeterli ve zamanında destek sağlanması, hem ekonomik koşulların iyileştirilmesine katkıda bulunabilir hem de geçim kaynaklı zorlukların azaltılmasına önemli ölçüde yardımcı olabilmektedir.

Bazı arşiv belgelerinde kişilerin özel olarak maddi yardım taleplerinde bulunduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, 8 Şubat 1849 tarihli belgede, Alanya’daki Gülistani Tekkesi Şeyhi İleyhi Ahmed Efendi’nin geçim sıkıntısı nedeniyle Mısır, Konya, Kıbrıs, Rodos ve Alanya idarecilerine yardım edilmesini talep eden bir tavsiye mektubunun yazılması konu edilmiştir. İstanbul’dan sonuç alamayan Ahmed Efendi, valiliklere hitaben maddi destek talebinde bulunmuş, bu taleplerin kabulü için de gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁷

1860 tarihli bu belge, Mekke’de Nakşibendi tarikatı şeyhi Abdullah İhrar Efendi’nin tayin ve geçim sıkıntısıyla ilgili yardım talebini konu edinmektedir. Şeyhinin vefatından sonra posta oturan İhrar Efendi, tarikatın usul ve adabıyla ilgilenirken maddi zorluk yaşadığını belirtmiş, Cidde valisi ve defterdara yaptığı başvurulardan sonuç alamamıştır. Umutsuzluğunu “bir cevap zuhur etmeyip” ifadesiyle dile getirirken, mürşidinin manevi desteğine sığınması, tasavvufi inanışla bürokratik işleyişin kesiştiği noktayı yansıtmaktadır. Belge, dönemin sosyal yardımlaşma, dini otorite ve bürokratik yapı ilişkilerine ışık tutmaktadır.⁸

⁷ A. MKT. 173/64, 15 Rebiülevvel 1265/8 Şubat 1849.

⁸ MVL. 755-52, 12 Şevval 1276/3 Mayıs 1860.

2 Kasım 1687 tarihli belgede, Muhlis Hüseyin Efendi'nin Kadızade Vanî Mehmed Efendi⁹'ye yazdığı tavsiyename yer almaktadır. Muhlis Hüseyin Efendi, Vanî Efendi'nin dini ve toplumsal saygınlığını öne çıkararak ona duyduğu saygıyı ifade etmiş ve kendisine bir iş bulunması için yardım talebinde bulunmuştur. Mektubunda Peygamberin şefaatine ve Allah rızasına atıf yaparak isteğini meşrulaştırmış, Vanî Efendi'den merhamet ve himaye beklediğini belirtmiştir. Bu belge, dönemin dini söylemle harmanlanmış iş talebi üslubunu ve himaye beklentisini yansıtmaktadır.¹⁰

Bir İş, Bir Umut: Fakir Halkın Devlete Yönelik Talepleri

İhtiyaç sahipleri, içinde bulundukları maddi sıkıntıları anlatan mektuplar aracılığıyla ikamet ettikleri şehirlerdeki idari makamlara başvuruda bulunmuşlardır. Bu tür belgelerde geçim sıkıntısının açıkça dile getirilmesi ve doğrudan devlet yetkililerinden yardım talep edilmesi, yalnızca bireysel talepleri değil, aynı zamanda dönemin sosyal yapısını ve birey-devlet ilişkilerini anlamak açısından da önemli veriler sunmaktadır.

İş taleplerinde fakirlik, bireylerin acil ve özel ilgi talebini güçlendiren önemli bir unsurdur. Maddi zorluk içinde olan kişiler, içinde bulundukları çaresizliği vurgulayarak iş bulma konusunda daha fazla destek aramaktadır. 7 Mart 1850 tarihli Yanya'daki Ali'nin mektubu, fakirliğin bu tür taleplerde nasıl bir öncelik ve aciliyet yarattığını açıkça göstermektedir. Ali, uzun süredir “per-perişan” bir durumda olduğunu belirterek Yanya Valisi İsmet Paşa'dan himayesinde istihdam edilmesini talep etmiş ve böylece fakirlik koşullarının iş talebini güçlendiren temel bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.¹¹

⁹ Kadızade Vanî Mehmed Efendi (ö. 1685), Osmanlı tarihinde IV. Mehmed dönemi (1648–1687) uleması arasında önemli bir yere sahip olan, Kadızadeli hareketinin etkili temsilcilerinden biridir. Kadızadeliler, Osmanlı'da tasavvufi uygulamalara, türbe ziyaretlerine ve bid'at olarak gördükleri bazı dini pratiklere karşı çıkan, katı sünni anlayışı savunan bir topluluktur. Vanî Efendi, bu harekete mensup olarak tasavvuf karşıtı görüşleriyle tanınmış, özellikle Sivâsiler gibi tasavvuf ehline karşı yürütülen tartışmalarda aktif rol oynamıştır. Aynı zamanda IV. Mehmed'in şeyhülislamlık makamına yakın danışmanlarından biri olmuş, hatta padişahın kararlarını etkileyecek derecede nüfuz kazanmıştır. Vanî Mehmed Efendi'nin en bilinen yönlerinden biri, 1683 II. Viyana Kuşatması'na manevi destek vermesi ve bu seferin dinî bir misyon taşıdığı yönündeki söylemleridir. Ancak kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında itibarı zedelenmiştir. Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışması için bkz: Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyarri'l-Ehakk*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2008; A. Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17 Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler*, İletişim Yay., İstanbul 2016; İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivâsiler Tartışması*, Otto Yay., İstanbul 2019.

¹⁰ TS.MA.e 496/38, 2 Muharrem 1099/2 Kasım 1687.

¹¹ A.DVN. 58/40 22 Rebiülahir 1266/7 Mart 1850.

8 Haziran 1893 tarihli belgede, Eğinli Mustafa Hariciye Mutasarrıflığına yazdığı dilekçede, bir yıldır sürdürdüğü görevde maaşının yetersizliğini, zor çalışma koşullarını ve kişisel çaresizliğini dile getirmiştir. Ayrıca işsiz kalma ihtimaline karşı duyduğu kaygıyı belirtmiş ve Duhan Reji Fabrikası'nda amele olarak istihdam edilmesi için tavsiye mektubu talep etmiştir.¹²

Terfi İçin Bir Torpil: Adam Kayırma ve İltimasın Gölgesinde Kariyer

Osmanlı Devleti'nde devlet yönetiminde güvenilirlik büyük bir önem taşımaktaydı. Tavsiye mektupları, adaylar hakkında doğrudan ve güvenilir bilgi sağlaması açısından işe alım süreçlerinde güvenin tesis edilmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle yüksek rütbeli görevlilerce yazılan tavsiyeler, ilgili kişinin ön plana çıkmasını sağlayarak işe alımda belirleyici rol oynamıştır.

İncelenecek belgeler genel olarak, devletin üst makamlarından destek ve himaye talebinde bulunan kişilere ait mektupları içermektedir. Bu kişiler, daha önceki devlet hizmetlerindeki sadakat ve başarılarını vurgulayarak, destek talebinin haklılığını ortaya koymuşlardır. Böylece, işe alım süreçlerinde kişisel bağlantılar ve referansların ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Trablusşam ahalisinden Abdülcevad tarafından kaleme alınan tavsiyename, akraba ve ailesinin sosyal ile duygusal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ilgili makamlara yapılan bir başvurudur. Abdülcevad, Vahidi kasabasında ailesiyle ikamet etmekte olup, mektubunda saygı ve itaat ifadeleriyle padişaha olan bağlılığını vurgulamaktadır. “Bu kulları duacı zümresinden” ifadesi ve “Hakk teala ömrü devletleriniz ziyade eder Amin” dileği, padişahın meşruiyetine olan inancını ve bağlılık kültürünü yansıtmaktadır.¹³ Yerel yöneticilere hitaben yazılan bu belge, merkezi otoritenin desteğiyle ailevi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik resmi bir talebi göstermektedir.

1819 tarihli belge, Ahmed Paşa'nın kethüdası İsmail Ağazade Emin Efendi hakkında Hüdavendigaroğlu Nezareti tarafından Sadaret makamına sunulan bir tavsiyenameyi içermektedir. Belgede, Emin Efendi'nin devlet hizmetlerindeki bağlılığı, yetkinliği ve hizmet aşkı vurgulanmakta; kendisinin devlet ve halk için önemli katkılarda bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Emin Efendi'nin himaye ve iltifat görmeye layık olduğu, bu

¹² HR. UHM. 287/78, 23 Zilkade 1310/8 Haziran 1893.

¹³ TSM.MA.e 303/60, 9 Ramazan 1099/8 Temmuz 1688.

nedenle devlet hizmetinde kayırılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴ Talepte, yetkililerin bu destek ve himaye talebini değerlendirmesi ve gerekli emirleri vermesi istenmektedir. Osmanlı Devleti'nde iş ve görev atamalarında liyakat kadar, kişinin sahip olduğu kişisel bağlantılar, sosyal ilişkiler ve referans mektupları da önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlantılar, adayların devlet dairelerindeki pozisyonlara erişimini kolaylaştırırken, aynı zamanda adayların güvenilirliği ve toplum içindeki itibarı hakkında da önemli bilgi sağlamıştır. Özellikle bürokratik yapı ve karmaşık hiyerarşi içerisinde, üst düzey yetkililerden gelen tavsiyeler adayların şansını önemli lde artırmıştır. 1848 tarihli belge, Halep Valisi Kamil Paşa'nın divan kâtipliği için Hacı Hasan Efendi'yi istihdam etmek istediğini ve bu amaçla Arabistan ordusu Miralayı Bekir Bey'den tavsiye mektubu talep ettiğini göstermektedir. Belgede, atama sürecinin seçici ve dikkatli yürütülmesi gerektiği vurgulanmakta, tavsiye mektubunun gecikmesi halinde Kamil Paşa'nın başka bir kâtip arayacağı belirtilmektedir.¹⁵ Aciliyet, mektubun hızlıca gönderilmesi gerektiği ifadesiyle ön plana çıkarılmış olup, bu durum dönemin bürokratik süreçlerinde hızın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

İdari Atamalarda Görev Yeri Değişikliği Taleplerinin Rolü

Görev yeri değişikliği talebinde bulunan bireylerin başvuruları incelendiğinde, yetkililer arasında bu taleplerin ardındaki niyetlere dair belirli kuşkuların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle, başvuru sahiplerinin taleplerinin gerçekten haklı gerekçelere mi dayandığı, yoksa yalnızca kişisel çıkarlarını gözetip gzetmedikleri konusunda şüpheler oluşmaktadır. Bu durum, talep edilen gerekçelerin geçerliliği ve başvuranların motivasyonları hakkında önemli bir belirsizlik ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda 29 Aralık 1845 tarihli belge, Sadaret makamından tavsiye mektubu talep eden katip mer şahap Efendi'nin kendisine teklif edilen memuriyeti reddedişini konu almaktadır. Sivas Valisi'ne sunulan tavsiyenameye göre, mer şahap Efendi'ye Bozok kaymakamlıklarından herhangi biri teklif edilmiş, ancak kendisi ısrarla Kayseri veya Tokat kaymakamlıklarından birini istemiştir. Bu ısrarı, yetkililerce edepsizlik olarak değerlendirilmiş ve mer şahap Efendi'nin istihdam edilmeye uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.¹⁶ Belge, bürokratik atamalarda adayın tutumu ve makamların bu

¹⁴ C.DH. 13/618, 19 şevval 1234/11 Ağustos 1819.

¹⁵ HR.MKT.21/58, 27 Ramazan 1264 29 Temmuz 1848.

¹⁶ A. MKT. 32/36- 29 Zilhicce 1261/29 Aralık 1845.

tutumaya yönelik tepkilerini göstermektedir. Bu durum, başvuruların değerlendirilmesinde bireysel talepler ile kurumsal beklentilerin uyumunun ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ömer Efendi'nin önerilen alternatifler dışındaki talepleri, yetkililer tarafından olumsuz karşılanmış ve kariyerine zarar vermesine yol açmıştır. Bu örnek, resmi prosedürler çerçevesinde kurumsal hiyerarşiye ve belirlenen normlara riayet etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Şeffaf atama süreçleri, devlet kurumlarına yönelik kamu güveninin güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamakta; aynı zamanda işe alımlarda kayırmacılık ve iltimas uygulamalarının önlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Nitekim 30 Mart 1851 tarihli belge, Trabzon eyaleti müşiri Bekir Rüstem Paşa'nın, Sami Paşa'nın Trabzon valiliğine atanması kararının verildiğini ve bu kararın kamuoyuna duyurulduğunu göstermektedir.¹⁷ Belge, atama sürecinin etkin ve sağlıklı yürütülmesine duyulan ihtiyacı ve devlet yönetimindeki çıkar ilişkilerinin önemini ortaya koymaktadır. Bekir Rüstem Paşa'nın süreci kamuoyuyla paylaşması, vatandaşların kamu hizmetlerine yönelik güveninin artırılması açısından kayda değer bir adım olarak değerlendirilebilir.

Boş bir pozisyonun doldurulmasında adayın nitelik ve yetkinliklerinin değerlendirilmesine vurgu yapan tavsiyelerin önemi büyüktür. Tavsiyename, pozisyonun gerektirdiği mesleki bilgi, deneyim ile iletişim ve iş birliği becerilerine sahip bir adayın seçilmesini hedeflemelidir. Söz konusu belge ise Bursa'ya bağlı Ertuğrul mutasarrıflığı Sukud kazası Karaçayır köyünde bir dini görevin doldurulması talebi ve gerekçelerini içermektedir.¹⁸

31 Aralık 1912 tarihli belge, Urfa'da Bank-ı Osmanî şube müdürlüğüne tayin edilen Mösyö Jan Bovano'ya gerekli kolaylıkların sağlanması amacıyla Urfa Mutasarrıflığı'na tavsiye mektubu yazılmasını konu almaktadır.¹⁹ Belgede, Bovano'nun atama sürecinde yapılacak düzenlemelerde kendisine her türlü desteğin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ticaret ve Seyahatte Kolaylık Sağlanması: İdari Destekler

Tavsiyenameler, bireylerin belirli sosyal veya ticari ilişkiler kurabilmelerini sağlamak amacıyla, genellikle yetkili bir makam veya tanınmış bir kişi tarafından verilen yazılı

¹⁷ A. MKT.UM 53/70 27 Cemaziyelevvel 1267/30 Mart 1851.

¹⁸ Y.EE 38/155 6 Rebiülahir 1327/27 Nisan 1909.

¹⁹ DH.MTV. 38-45 H. 21 Muharrem 1331/31 Aralık 1912.

belgelerdir. Bu belgeler, yolculuk sırasında gereken yardım ve korumanın talep edilmesinin yanı sıra, gönderenin saygınlığını ve itibarını da yansıtan önemli bir göstergedir. İncelenen arşiv vesikaları kapsamında, tavsiyenamelelerin çoğunlukla devlet memurları, din adamları, tanınmış tüccarlar, öğrenim gören öğrenciler ve ordu mensupları tarafından düzenlendiği görülmektedir.

Söz konusu tavsiyename, Osmanlı'nın ekonomik faaliyetlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. 17 Kasım 1862 tarihli belge, tüccar Sarı Ohan oğlu Hoca Petrak'ın Kütahya ve Eskişehir arasındaki ticari faaliyetlerini düzenlemek üzere Kütahya valisine hitaben hazırlanmıştır.²⁰ Resmi dil kullanılarak yazılan tavsiyename, yerel yönetimden ticaretin kolaylaştırılması ve gerekli desteğin sağlanması yönünde talepleri içermektedir. Sarı Ohan oğlu Petrak, ticaretin etkin bir organizasyon ve iş birliği ile yürütülmesi için hem maddi hem de insan kaynakları desteğinin önemine vurgu yapmaktadır.

8 Mayıs 1838 tarihli belge, Londra'da yaşayan ve ismi belirtilmeyen ancak menşei ve ticaretle uğraştığı belirtilen bir kişiyle ilgilidir. Belge, bu kişinin Halepli oğlu olarak anılan tacirin Londra şehbenderliği görevine atanması için Ahmet Fethi Paşa tarafından Hariciye Nazırı'na gönderilen tavsiyenameyi içermektedir.²¹ Halepli oğlu, ticaret amacıyla Halep'ten yola çıkarak Londra'ya ulaşmaya çalışmıştır. Yolculuğu sırasında Malta'da karantina uygulaması nedeniyle geçici olarak alıkonulmuş, bu durum ticaret yapanların salgın hastalıklar nedeniyle karşılaştığı zorlukları göstermektedir. Süreç boyunca devlet makamlarıyla iletişim kurarak gerekli izin ve destek taleplerinde bulunmuş, ardından bu talebin resmi onay süreci başlatılmıştır.

Yolculuk amaçlı tavsiye mektupları, bir kişinin seyahat edeceği bölgede tanınan bir otorite veya kişiden aldığı yazılı destek belgeleridir. Bu mektuplar, yolcunun saygınlığını ve güvenilirliğini gösterirken, ihtiyaç duyduğu yardım ve korumanın sağlanmasını amaçlar. Osmanlı döneminde özellikle farklı eyaletlerdeki resmi mercilerle ilişkilerde büyük önem taşımıştır. Nitekim bu amaçlar yazılan 26 Temmuz 1849 tarihli belge, Derviş Mehmed'in maddi imkansızlıklar nedeniyle gerçekleştiremediği hac ziyaretine dair taleplerini içermektedir. Buhara'da ikamet eden Derviş Mehmed, kendisini "fakirü'l-hal" olarak tanımlayarak yolculuk sırasında

²⁰ HR. MKT. 417/85, 24 Cemaziyelevvel 1279/17 Kasım 1862.

²¹ HAT 1175/46438, 13 Safer 1254/8 Mayıs 1838.

karşılaşılabileceği zorluklardan kaçınmak amacıyla maddi destek talep etmektedir. Medine'ye gidiş yolundaki Mısır, Cidde ve Medine'deki merhametli kişilere mektup yazılması halinde destek göreceğini düşünmektedir. Belgede hac ziyaretinin ancak bu destekle mümkün olacağı vurgulanmaktadır.²²

Umudun Peşinde: Osmanlı'da Yurt Dışı İş Arayışı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler, genç nüfus üzerinde derin etkiler yaratmıştır. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında, özellikle Balkanlar, Anadolu ve Arap vilayetlerinde yaşayan gençler, daralan istihdam olanakları, artan vergi yükleri, savaşlar ve kırsal yoksulluk gibi etkenler nedeniyle yeni geçim kaynakları arayışına yönelmiştir. Bu bağlamda, Avrupa ve Amerika gibi bölgeler, daha iyi çalışma koşulları ve ekonomik refah beklentisiyle Osmanlı gençlerinin ilgisini çekmiştir. Ayrıca, modernleşme ve eğitim politikalarının etkisiyle yükselen bilinç düzeyi, gençlerin yurtdışına açılmasını kolaylaştırmış; bu durum hem beyin göçüne hem de Osmanlı toplumunun küresel iş gücü piyasasına entegrasyonuna zemin hazırlamıştır.

1913 tarihli bir belge, Osmanlı İmparatorluğu'nda gençlerin yurtdışında iş arayışlarını, karşılaştıkları sosyal ve ekonomik zorlukları ve eğitim durumlarını yansıtmaktadır. Belge, dönemin genç nüfusunun yurt dışında çalışma umuduyla giriştiği mücadeleleri ve bu sürecin arka planındaki yapısal sorunları anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. 1913 tarihli belge, Osmanlı gençlerinin Macaristan'a çalışmak ya da eğitim görmek amacıyla gerçekleştirdikleri göç girişimlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerden Macaristan'a giden gençlerin çeşitli fabrika ve okullarda çalışmak istedikleri, ancak yeterli eğitim düzeyine sahip olmayanlara tavsiye mektubu verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu durum, devletin genç nüfusu daha bilinçli yönlendirme çabasını ortaya koymaktadır.²³

Belgede, Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticaret alanında Avrupa'nın gerisinde kalması nedeniyle, gençlerin yurt dışında iş ve eğitim imkânları aradığı vurgulanmaktadır. Özellikle Macaristan, hem coğrafi yakınlığı hem de tarihî bağları nedeniyle tercih edilen bir ülke olmuştur.²⁴ Ancak gençlerin büyük kısmı yalnızca temel eğitim düzeyine

²² A.DVN 49/21, 6 Ramazan 1265/26 Temmuz 1849.

²³ C. MF. H. 18 Cemaziyel-evvel 1216/26 Eylül 1801.

²⁴ Aynur Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 281-282.

(ibtidâî tahsil) sahip olduklarından dolayı, yeterli bilgi ve beceri eksikliği sebebiyle iş bulmakta güçlük yaşamaktadır. Dil bilmemeleri de bu zorlukları artıran önemli bir etkindir. Ayrıca, yurtdışında yaşayan gençlerin karşılaştıkları sağlık risklerine ve yaşam koşullarının zorluğuna dikkat çekilmiş, “envâ-i emrâz” ifadesiyle bulaşıcı hastalıklar ve tehlikeli çevre koşullarına işaret edilmiştir. Maddi yetersizlik nedeniyle gençlerin çok düşük ücretlerle – iki ya da üç kuruş gibi sembolik rakamlarla – çalıştıkları, bu durumun da onları başkonsolosluklara yardım başvurusuna yönelttiği ifade edilmiştir. Macaristan’daki işsizlik oranlarının artmasında Balkan Savaşları’nın etkisi büyüktür. Savaş sonrası oluşan ekonomik istikrarsızlık, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndaki iş gücü piyasasını daraltmış, bu da Osmanlı göçmen gençlerin iş bulma şansını azaltmıştır. Belge genelinde, Osmanlı Devleti’nin yurtdışına çıkan vatandaşlarını korumaya ve yönlendirmeye yönelik bir tutum içinde olduğu dikkat çekmektedir.

Sınırları Aşan Talep: Osmanlı'da Yurtdışı Eğitim Hayali

Osmanlı Devleti, tarihsel süreçte eğitim alanında çeşitli kurumlar ve yapılar geliştirmiştir. Bu bağlamda eğitim amaçlı tavsiye mektupları, bireylerin daha iyi eğitim olanaklarına erişmesinde ve mesleki yönelimlerinde önemli bir araç olmuştur. Bu başlık altında, söz konusu tavsiyelerin Osmanlı eğitim sistemi içindeki yeri ve işlevi ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim alanında yürütülen modernleşme çabaları çerçevesinde, gençlerin yurt dışında eğitim almaları devlet politikası hâline gelmiştir. Bu süreçte, Maarif Nezareti yurt dışına gönderilecek öğrencilerin resmî himayesini üstlenmiş ve eğitim süreçlerini çeşitli şekillerde desteklemiştir. Öğrenciler, yabancı eğitim kurumlarına kabul edilmek ve maddi-manevi destekten faydalanmak amacıyla, Maarif Nezareti tarafından düzenlenen tavsiyenamelemlerle donatılmıştır. Bu mektuplar, hem öğrencinin durumunu açıklamakta hem de Osmanlı Devleti’nin himayesini belgelemektedir.²⁵

26 Eylül 1801 tarihli belge, Selanik Müşiri ile Bosna’daki Fevzi ve Mustafa Paşalara hitaben yazılmış bir tavsiyenameyi içermektedir.²⁶ Belgede, cerre²⁷ çıkacak olan Ömer

²⁵ Aynur Erdoğan, a.g.t, s. 293.

²⁶ C. MF. H. 18 Cemaziyel-evvel 1216/26 Eylül 1801.

Efendi ve Hasan Efendi adlı talebelere yolculukları süresince gerekli erzak ve lojistik desteğin sağlanması talep edilmektedir. Bu doğrultuda, Selanik ve Bosna'daki yetkililerden yardım istenmiş; özellikle söz konusu talebelerin ihtiyaçlarının, “yüce himmet” ve cömertlikle karşılanması temennisi dile getirilmiştir.

8 Ağustos 1859 tarihli belge, Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıf öğrencisi Saib Efendi'nin Paris'teki tıp eğitimine devam edebilmesi amacıyla, Paris maslahatgüzarı Agop Efendi'ye hitaben yazılmış bir tavsiyenameyi içermektedir. Belgede, Saib Efendi'nin eğitim durumu ve akademik başarıları vurgulanmakta; özellikle “tercüme-i halete izbar kılındı” ifadesiyle bu bilgilerin tavsiyenin temel dayanağını oluşturduğu belirtilmektedir. Saib Efendi'nin azmi, tıbbi bilgiye olan ilgisi ve mesleki yetkinliği gerekçe gösterilerek, Paris'teki öğreniminin desteklenmesi istenmiştir.²⁸ Sağlık Bakanlığı, bu süreçte kendisine gerekli kolaylıkların sağlanmasını ve maslahatgüzarın desteğini talep etmektedir. Eğitimini tamamlaması hâlinde, Saib Efendi'nin kazandığı bilgi ve tecrübeleri Osmanlı toplumunun hizmetine sunacağı vurgulanmaktadır.

Doğum ve Devlet Hizmeti Arasında Kalanlar: Ailevi Yükümlülükler ve Kurumsal Talepler

Osmanlı İmparatorluğu, toplumun temel yapı taşlarından biri olan aile kurumunu koruma ve güçlendirme yönünde çeşitli sosyal politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar yalnızca ekonomik veya idari tedbirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal yardımlaşma, kamu görevlilerine yönelik düzenlemeler ve ailevi gerekçelerle yapılan bireysel başvuruların değerlendirilmesini de içermiştir.

Doğum yapan kadınlara ve ailelerine yönelik uygulamalar, Osmanlı sosyal düzeninde aile birliğinin önemine verilen değeri yansıtmaktadır. Devlet, doğum gibi hayatî bir dönemi sadece bireysel bir hadise olarak görmemiş; bunun kamu görevlilerinin görevlerine devam edebilme yeterliliklerini etkileyen bir unsur olabileceğini de dikkate almıştır. Bu nedenle, bazı belgelerde doğum yapan eşin mağduriyetine atıfla,

²⁷ Cer: Müderrisler ve yetişmiş öğrenciler, dokuz ay boyunca derslere devam ettikten sonra, özellikle Ramazan ayında, üç aylık bir dönemde şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaazlar verir, Kur'an okur ve çeşitli din hizmetleriyle halkı irşad ederler. Ayrıca, soruları yanıtlayarak çocukların yetişmesine yardımcı olurlardı. Bu uygulama “cerre çıkmak” şeklinde kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Cer”, *DİA*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 388.

²⁸ HR. MK. 299/62, 9 Muharrem 1276/8 Ağustos 1859.

görevlilerin görev yerlerinin değiştirilmesi veya geçici olarak görevden muaf tutulmaları yönünde taleplerin yer aldığı görülmektedir.

1876 tarihli belge, Osmanlı toplum yapısında aile birliği, devlet görevlilerinin sosyal ihtiyaçları ve idari tayin süreçleri arasındaki ilişkiye dair önemli bilgiler sunmaktadır. 30 Kasım 1876 tarihli bu belgede, doğum yapmak üzere olan bir kadının durumu, eşi Fettah Bey'in görev yerinin değiştirilmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Fettah Bey'in görev yaptığı Berat mutasarrıflığının, Rüstem Paşa'nın oğluna verildiği anlaşılmaktadır. Bu gelişme, eşi doğum yapmak üzere olan Fettah Bey açısından ailevi sorumluluklarını yerine getirme bakımından mağduriyet oluşturmuştur. Bu nedenle, görevin elinden alınmasının aile birliğini zedeleyeceği vurgulanmıştır.²⁹

Belgede ayrıca Hazine Dördüncü Katibi Bekir Bey, durumu Rüstem Paşa'ya iletmiş ve Fettah Bey için bir tavsiye mektubu talebinde bulunmuştur. Bu yazışma, Osmanlı idaresinde bireylerin sosyal durumlarının yüksek düzeyli yetkililer aracılığıyla nasıl değerlendirildiğini ve kişisel ilişkiler ile sosyal dayanışmanın, idari kararları etkileme gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Sonuç olarak bu belge, doğum gibi hassas ailevi durumların, dönemin bürokratik ve sosyal yapısı içinde ne şekilde ele alındığını ve üst düzey yöneticilerin bu konularda nasıl bir aracı rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Osmanlı'da tavsiyenameleler, çok disiplinli bir yapının ürünü olarak, bireylerin sosyal, ahlaki ve etik değerlerini şekillendiren önemli metinlerdir. Bu metinler, toplumun dinamiklerini anlamak ve bireylerin toplumsal rollerini belirlemek açısından kritik bir öneme sahiptir. Tavsiyenamelelerin içeriği, dönemin sosyal ve kültürel yapısını yansıtırken, aynı zamanda bireylerin kendilerini geliştirmelerine yönelik öneriler sunmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı'da tavsiyenamelelerin incelenmesi, hem tarihsel hem de kültürel açıdan önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı arşivlerinde yer alan tavsiyenameleleri tarihsel ve sosyolojik bağlamda derinlemesine inceleyerek, birey-devlet ilişkilerinin dinamiklerini özgün bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tavsiyenameleler, yalnızca kişisel taleplerin ifadesi olmanın ötesinde, Osmanlı toplumunun yapısal özelliklerine ve bürokratik

²⁹ TS.MA.e 41/14 Hicri 13 Zikade 1293/30 Kasım 1876.

işleyişine dair zengin veriler sunan önemli kaynaklardır. Tarif, sitayiş ve iltimas unsurları çerçevesinde şekillenen bu belgeler, hem talepte bulunan bireyin hem de muhatap makamın toplumsal konum ve algılarını yansıtmaktadır.

Çalışmanın odaklandığı 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına ait belgeler, Osmanlı modernleşme sürecindeki sosyal dönüşümü ve birey-devlet ilişkilerindeki değişimleri gözler önüne sermektedir. Bu süreçte tavsiyenamelede görülen kurumsallaşma, dildeki resmiyet artışı ve taleplerin sistematikleşmesi, bürokratik mekanizmaların gelişimini yansıtmaktadır.

Belgelere göre, ekonomik sıkıntılar bireyleri doğrudan iş talebinde bulunmaya ve nüfuzlu kişilerden destek aramaya itmiştir. Şeyh, vaiz veya memur gibi sosyal statüye sahip kişilerin dahi maddi yardım talep etmeleri, devletin sosyal sorumluluğu, himaye kültürü ve toplumsal merhamet anlayışını tartışmaya açmaktadır. Tavsiyenameledeki dil ve üslup; dini referanslar, manevi otorite vurguları ve devlet erkânına yönelik saygı ifadeleriyle örülmüş, yardım talebinin sadece maddi değil, değerler sistemine dayanan bir başvuru olduğunu göstermiştir.

İşsizliğin bireylerde yarattığı psikolojik etkiler ve iş arayışının bir varoluş mücadelesine dönüşmesi belgelere açıkça hissedilmektedir. “Fakirlik”, “perişanlık” gibi ifadeler, ekonomik durumun ötesinde ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmaktadır.³⁰ Devlete yapılan başvurularda sadakat, bağlılık ve dua temaları ön plandadır; bu da devletin hem otorite hem de merhamet dağıtıcısı olarak algılandığını göstermektedir. Aileye yönelik talepler ise sosyal sorumluluk söylemiyle birleşerek güçlenmekte, devletin birey ve aile üzerindeki koruyucu rolünü vurgulamaktadır.

Tavsiyenamelede “aciliyet” vurgusu, bürokratik süreçlerin hızının önemini ortaya koymakta, referans mektuplarının atama ve istihdam süreçlerinde belirleyici bir araç olduğunu göstermektedir. Görev yeri değişikliği ve atama taleplerinde adayların nitelikleri ve toplumsal faydaları ön planda tutulmakta, bireysel talepler çoğu zaman toplumsal ihtiyaçlarla ilişkilendirilmektedir.

Çalışmada, tavsiyenamelelerin çok yönlü işlevleri belirginleşmiştir: ticaretin düzenlenmesi, yolculuklarda korunma ve yardım sağlanması, dini amaçlı seyahatlerin

³⁰ Rüya, “Osmanlı’da Hasta Rolü, Hasta Talepleri ve Bürokrasi (19. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Tıbbi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 2018, s. 59.

desteklenmesi, memuriyet taleplerinin yönlendirilmesi, diplomatik bilgi aktarımı ve sınır güvenliği gibi konularda etkin birer araç olarak kullanılmıştır.

Eğitim amaçlı tavsiye mektupları, Osmanlı modernleşmesinde gençlerin yurt dışı eğitim politikalarındaki yerini ve bu mektupların akademik kariyerlerdeki işlevini göstermektedir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle gençlerin Avrupa'ya yönelmesi ve özellikle Macaristan'daki işsizlik sorunları, dönemin sosyo-ekonomik koşullarını yansıtmaktadır.

Aile yapısının korunması devlet politikalarının merkezinde yer almakta, doğum yapan kadına ve ailesine yönelik destek mekanizmaları sosyal istikrarın temel unsuru olarak görölmektedir. Bu çerçevede, ilgili belgeler devletin toplumsal meselelere karşı duyarlılığını ve sosyal yardım uygulamalarını göstermektedir.

Son olarak, Osmanlı bürokrasisinde mühürler yalnızca resmi onay sembolü değil, aynı zamanda hukuki ve idari güvenliğin temel taşı olmuştur. Sahte mühür kullanımı konusundaki belgeler, devlet otoritesine yönelik tehdidin ciddiyetini ve hukuki yaptırımların kapsamını ortaya koymaktadır. Genel anlamda, çalışma Osmanlı toplumundaki birey-devlet ilişkilerinin çok katmanlı doğasını; ekonomik, sosyal, bürokratik ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, tavsiyenamelelerin bu yapıyı anlamada vazgeçilmez bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

TS.MA.e 496/38, 2 Muharrem 1099/2 Kasım 1687.

TSM.MA.e 303/60, 9 Ramazan 1099/8 Temmuz 1688.

C. MF. H. 18 Cemaziyel-evvel 1216/26 Eylül 1801.

C.DH. 13/618, 19 Şevval 1234/11 Ağustos 1819.

HAT 1175/46438, 13 Safer 1254/8 Mayıs 1838.

A. MKT. 32/36- 29 Zilhicce 1261/29 Aralık 1845.

HR.MKT.21/58, 27 Ramazan 1264 29 Temmuz 1848.

A. MKT. 173/64, 15 Rebiülevvel 1265/8 Şubat 1849.

A.DVN 49/21, 6 Ramazan 1265/26 Temmuz 1849.

A.DVN. 58/40 22 Rebiülahir 1266/7 Mart 1850.

A. MKT.UM 53/70 27 Cemaziyelevvel 1267/30 Mart 1851.

HR. MK. 299/62, 9 Muharrem 1276/8 Ağustos 1859.

MVL. 755-52, 12 Şevval 1276/3 Mayıs 1860.

HR. MKT. 417/85, 24 Cemaziyelevvel 1279/17 Kasım 1862.

TS.MA.e 41/14 Hicri 13 Zikade 1293/30 Kasım 1876.

HR. UHM. 287/78, 23 Zilkade 1310/8 Haziran 1893.

Y.EE 38/155 6 Rebiülahir 1327/27 Nisan 1909.

DH.MTV. 38-45 H. 21 Muharrem 1331/31 Aralık 1912.

2. Yazma Eserler

Ahmed Râmî, *İnşâ-yı Edebî ve Fennî*, İstapan Matbaası 1308.

Ahmed Râsim, *İlâveli Hazîne-i Mekâtib Yâhud Mükemmel Münşeât*, Feridiyye Matbaası 1901.

Fâik Reşâd, *Fenn-i İnşâ*, Karabet Matbaası 1312.

Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyarri'l-Ehakk*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2008.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

BAZ, İbrahim, *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*, Otto Yay., İstanbul 2019.

BİLKAN, A. Fuat, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17 Yüzyılda Kadızedeliler ve Sivasiler*, İletişim Yay., İstanbul 2016.

ERDOĞAN, Aynur, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2013.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Cer”, *DİA*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 388-389.

Kılıç, Rüya, “Osmanlı’da Hasta Rolü, Hasta Talepleri ve Bürokrasi (19. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 2018, ss. 55-74.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013.

ÖZLEK, Emine, *Yazma Eğitimi Açısından Türkçe Münşeâtların İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Malatya 2021.

SHAKESPEARE’İN “KISASA KISAS”INA EPİK DİYALEKTİK MÜDAHALE: BRECHT’İN “YUVARLAK KAFALILAR SİVRİ KAFALILAR”I

Özge ÖZTÜRK*

Özet: Bu araştırma; klasik metnin epik-diyalektik perspektifle ile uyarlanmasına odaklanmakta ve bu bağlamda Shakespeare’in Kısasa Kısas oyununu “Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar Ya Da Devlet ile Servet Birleşmeyi Sever” oyununa uyarlayan Bertolt Brecht’in klasik metne uyguladığı müdahalelerin epik-diyalektik gerekçelerini araştırmaktadır. Araştırmada, Bertolt Brecht’in 1931, 1933, 1934 ve 1938 yılında gerçekleştirdiği farklı yazımlarından oyunun son uyarlaması olan 1938 uyarlaması incelemeye alınmıştır. Brecht’in, Shakespeare’in Kısasa Kısas oyununa biçim ve öz açısından nasıl müdahale ettiği ve bu müdahalelerin gerekçelerinin epik-diyalektik dramaturjiyle olan bağlamı Epik-Diyalektik tiyatronun yapıtaşları olan gestus, tarihselleştirme ve yabancılaştırma kavramları merkeze alınarak incelenmektedir. Shakespeare’in Kısasa Kısas oyununun teması araştırılarak, temanın epik-diyalektik müdahalenin bir sonucu olarak mesele dönüşümünün gerekçeleri saptanmakta, olay örgüsünü merkeze alan öykünün fabele (parabele) dönüşümündeki gerekçeler ve rollerin yeniden uyarlanmasındaki epik-diyalektik gerekçeler incelenmektedir. Araştırmanın yöntemi; nitel araştırma yöntemidir ve veri toplama aracı doküman analizidir. Veri analiz yöntemi; nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel analizdir. Araştırma sonucunda; Shakespeare’in Kısasa Kısas oyununun temasının ahlak ve adalet kavramları çevresinde cinsel ahlaka yöneldiği, temaya yapılan epik diyalektik müdahalede, meselin odağının sınıf çatışmasına dönüştürüldüğü sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucunda dramatik öykünün parabele (fabele) dönüştürülmesindeki temel kıstasın, parabel yapının seyircinin oyun metnini parçalar ve bütün halinde düşünülmesine olanak vermesi ve seyircinin soyutlama yapmasına olanak vermesi sonucuna varılmıştır. Karakterlerin dönüşümüne yapılan epik-diyalektik müdahalenin temel gerekçesini ise klasik metinde gösterilen sınıfsal tavrın sorgulanması ve figürlerin çelişkili tutumlarının ve gestusunun araştırılması amacıyla yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Shakespeare, Brecht, Epik-Diyalektik, Klasik Tiyatro, Marksist, Gestus.

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Konservatuvar, Sahne Sahne Sanatları (Oyunculuk), ozge.ozturk@nisantasi.edu.tr, ozgeozturk580@gmail.com (Asst. Prof İstanbul Nişantaşı University, Conservatory, Department of Performing Arts)

AN EPIC-DIALECTICAL INTERVENTION INTO SHAKESPEARE'S MEASURE FOR MEASURE: BRECHT'S THE ROUNDHEADS AND THE POINTHEADS

Abstract: This study focuses on the adaptation of a classical dramatic text from an epic-dialectical perspective, examining the epic-dialectical rationale behind Bertolt Brecht's interventions in William Shakespeare's *Measure for Measure*, which he transformed into *The Roundheads and the Pointheads*, or *Capital and State Love One Another*. Within this framework, the research analyzes Brecht's final version of the play, dated 1938, among his multiple drafts from 1931, 1933, 1934, and 1938. The study investigates how Brecht intervened in *Measure for Measure* both in terms of form and content, and how these interventions align with the dramaturgical principles of Epic Theatre. Central to this analysis are the core components of epic-dialectical theatre: *gestus*, historicisation, and the distancing effect (*Verfremdungseffekt*). By exploring the thematic structure of Shakespeare's original, the study identifies the rationale behind the transformation of the central issue as a result of Brecht's intervention. The shift from a plot-centered fabula to a parabolic fable (*Parabel*) is examined, along with the epic-dialectical motivations behind the reconfiguration of character functions. This research employs a qualitative methodology, using documentary analysis as the primary data collection method. The data analysis is conducted through descriptive analysis, a standard approach within qualitative research. Findings indicate that Shakespeare's *Measure for Measure* revolves around concepts of morality and justice, particularly focusing on sexual ethics. Brecht's epic-dialectical intervention reorients the moral focus toward class conflict. The transformation of the dramatic narrative into a fable is justified by the fable's capacity to enable the audience to perceive the play in fragmented and holistic terms, thereby encouraging critical abstraction. The epic-dialectical transformation of the characters is found to be driven by the objective of questioning class positions embedded in the classical text, and of examining the contradictory attitudes and *gestus* of the figures portrayed.

Key Words: Shakespeare, Brecht, Epic-Dialectical Theatre, Classical Drama, Marxist Aesthetics, *Gestus*, Distancing Effect.

Giriş

Yirminci yūzyılın ve halen dūnya tiyatrosunun en önemli isimlerinden biri olan Bertolt Brecht, Epik-Diyalektik tiyatro anlayıřı ile yalnızca sahneleme biçimlerini deėil oyun

metinlerine yaklaşım yöntemini değiştirmiş ve günümüz tiyatrosunda hala devam eden sarsıcı etkiler bırakmıştır. Brecht, klasik dramatik yapıya ve onun taşıdığı ideolojik temellere yönelttiği eleştiriyle kalmamış aynı zamanda modern tiyatrodaki yeni bir estetik-politik alan açmıştır. Bugünün tiyatrosunda hala yerini koruyan klasik dramatik yapının zaten var olan ama gizlenmiş politik işlevini de oluşturduğu Epik-Diyalektik kuram ile açığa çıkarmıştır. Günümüzde tiyatro dışındaki alanlarda da etkisini sürdüren dramatik biçimin illüzyon etkisinin kapitalizm açısından işlevselliğini eleştirmekle yetinmeyen Brecht, tiyatronun toplumsal işlevini yerine getirdiği yanılgısına kapılan sanatçıların da peşine düşmüştür. Illüzyon üreten bir tiyatronun sanatçıda yarattığı illüzyonu da sorgulamıştır.

Brecht, tıpkı Marx'ın tarihsel materyalizminde olduğu gibi, klasik metinleri diyalektik bir bakışla ele alır. Toplum tarafından kanıksanmış bu metinleri, içerdiği ideolojiyi sorgulamak ve göstermek amacıyla estetik bir kasıtlı yeniden uyarlar. Her ne kadar uyarlama eylemi bir tür yineleme olarak görülse de Brecht'in yorumları, klasik metinlerin Epik-Diyalektik kuram çerçevesinde çözümleme ve eleştiri sürecinden geçirilmesiyle şekillenir. Yinelemenin ve dolayısıyla uyarlamanın amacı, orijinal metnin yabancılaştırılmasıdır. "Yineleme, eskinin yeniden fakat farklı bir öz-biçimde gelmesi ile bir tekrar karakteri çizer"¹ Bu nedenle, Brecht'in üretimlerinin salt yaratıcı bir sanat faaliyeti olarak değil, insanlığın içinde bulunduğu çağa, geçmişe ve geleceğe felsefi, ideolojik ve tarihsel bir okumayı barındıran müdahaleler olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Brecht'in Shakespeare'in 'Kısassa Kıssas' adlı oyununu, 'Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar ya da Devlet Sermaye ile Birleşmeyi Sever' adlı oyuna uyarlaması yalnızca biçimsel bir adaptasyon olarak değerlendirilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Onun uyarlamaları aynı zamanda, tarihsel, politik ve estetik yönden eleştirisini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Epik-Diyalektik tiyatrodaki klasik metnin uyarlanması aynı zamanda klasik metne olan Epik-Diyalektik eleştiri ve müdahale olarak değerlendirmek mümkündür.

Klasik dramatik bir metnin Epik-Diyalektik tiyatroya uyarlanması çalışmasında uyarlamanın Epik-Diyalektik kuram açısından çerçevesini belirlemek oldukça kolay olmasına rağmen epik diyalektik müdahalenin gerekçelerini belirlemek daha zordur. Bunun bir nedeni klasik metinlerin genellikle tek bir ideolojik kod taşımaktan ziyade

¹ Brecht, B. (1981). *Epik Tiyatro*, (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları, s. 11

Çelişkili anlam katmanları içermesinden kaynaklanır. Epik-Diyalektik kuram bu çelişkileri aıġa çıkarmaya yönelik bir analiz içerir. Ancak bu çelişkilerin hangisinin, nasıl ve neden müdahale konusu olduġunu cmlmek hem metnin hem de Brecht'in ideolojik konumunun derinlemesine analizini gerektirir. Bu zorluġun bir başka nedeni de müdahalenin gerekçelerinin metinden metine deġiřiklik gösteriyor olmasıdır. Klasik metinler biçim açısından çok fazla deġiřiklik göstermede de yazıldıġı dönem, ierdiġi ideoloji ve özü açısından çeşitlilik gsterdiġi için her klasik metnin eleştirisi ve uyarlamanın gerekçeleri metinlere göre deġiřiklik göstermektedir. Bir başka nedeni de Brecht'in çok yönlü tiyatroculuk serüveni, onun Epik-Diyalektik Tiyatroya dair oyun yazarlıġı eylemini salt bir yazarlık eylemi olarak görmemizi zorlaştırmaktadır. Pratiġin içinden gelen bir yazar olarak oyun metinlerini bir masa başı çalışmasının ürünü olarak deġil sahneleme süreciyle tamamlanan metinler olarak görmek daha doġru olacaktır. Bu da rejisörün kimi müdahalelerin oyun metninde yer almaması olasılıġını doġurmaktadır. Ancak bunun bir avantajı da oyun provalarında kendi yazarlıġına karşı çıkan bir yönetmen olduġu için oyun metinlerini de sürekli revize etmiştir. Bütüncül ve çok merkezli dşnen bir yazar olarak Brecht'in oyun metinleri; yaşamı boyunca oluştırmaya alıřtıġı Epik-Diyalektik estetik anlayışının bir parçasıdır. Yazarın aynı zamanda kuramcı, yönetmen ve dramaturg olması uyarladıġı metinlere eleştirel bir okuma getirirken bu metinlerin kendi aġından bir okumasını da beraberinde taşımaktadır. Bütün bu problemlere karşın, epik-diyalektik müdahalenin gerekçelerinin dayanacaġı temeli, Epik-Diyalektik tiyatro kuramında ve onun dayandıġı Marksist poetikada bulunabileceġi düşünülmektedir. Bu çalışmada, her ne kadar klasik bir metnin Epik-Diyalektik tiyatroya uyarlanması hususunda genel bir formül ıkarılamasa da metinlere Epik-Diyalektik eleştiri açısından bakılarak uyarlamanın gerekçelerinin ortaya ıkarılabileceġi düşülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; klasik bir dramatik metin olan Shakespeare'ine Kısasa Kısas oyununun, Epik-Diyalektik tiyatro baġlamında hangi gerekçelerle uyarlandıġını araştırmaktır. Brecht'in, klasik dramatik biçime ynelttiġi eleştiriler temel alınarak, Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar adlı oyununda yapı, tema, karakterler açısından hangi müdahalelerin yapıldıġı, bu müdahalelerin epik-diyalektik kuramla nasıl temellendirildiġi araştırılacaktır. Araştırma bu baġlamda, klasik metinlere uygulanan epik-diyalektik müdahalelerin bir formülasyona deġil, her metnin tarihsel, ideolojik ve yapısal baġlamına göre deġiřen eleştirel bir cmlmeye

dayandığı varsayımıyla ilerlemektedir. Bu bağlamda temel sorular şunlardır: Brecht, Shakespeare'in Kısasa Kısas'ına biçim ve öz bakımından nasıl ve hangi müdahalelerde bulunmuştur? Bu müdahalelerin gerekçelerinin Epik-Diyalektik tiyatro ilkeleriyle ilişkisi nedir? Bu ilişkilere bakılırken üç izlek takip edilecektir; bunlardan ilki Brecht'in biçim/yapının kurgulanması açısından klasik metine yönelttiği eleştiriler ortaya konmaya çalışılacak ve bu eleştiriler ışığında kendi uyarlamasında klasik metne yaptığı müdahaleler araştırılacaktır. İkincil olarak, Brecht'in klasik metinlerin özüne, başka bir deyişle temaya yönelttiği eleştiriler açıklanmaya çalışılacak ve temanın çoklu perspektife taşınmasını sağlayan önerileri ışığında yaptığı müdahalelerin gerekçeleri araştırılacaktır. Üçüncü olarak, karakterlerde yapılan değişiklikler ve müdahalelerin gerekçeleri araştırılacaktır.

Yöntem

Araştırmada, Nitel Araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

“Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir.”²

Araştırmada Epik-Diyalektik tiyatroya dair verilerin toplanması, Shakespeare ve Brecht'in oyun metinlerinin incelenmesi amacıyla doküman incelemesi yöntemi seçilmiştir. Doküman incelemesi, nitel araştırmada doğrudan görüşme ve gözlemin olanaklı olmadığı durumlarda araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan bir araştırma yöntemidir.³ Epik-Diyalektik tiyatroya dair kuramsal araştırmalar, Brecht'in Shakespeare tiyatrosu ile ilgili düşünceleri ve eleştirileri, 'Kısasa Kısas' ve 'Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar ya da devlet Sermayeyle Birleşmeyi Sever' oyun metinleri bu yöntem ile incelenecektir. Veri analiz yöntemi, nitel veri analizi yöntemlerinden Betimsel Analizdir. Betimsel Analiz yönteminde daha önceden elde edilen veriler, belirlenmiş olan temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu analiz yönteminde ilk aşama betimleme aşamasıdır. Verilerin analizi ve bulguların yorumlanması bu aşamada gerçekleşir. Veriler arasında doğrudan görünmeyen ancak temalar arası anlamlı ilişkilerin ortaya çıkarılmasını sağlayan aşama

² Yıldırım ve Şimşek, (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*, Ankara: Seçkin Yayıncılık

³ Yıldırım ve Şimşek, (1999) A.g.e. s.217

analiz ve analizlerin ne anlama geldiğini anlamlandırma aşaması ise yorumlama aşamasıdır.⁴

1. Klasik Metnin Epik-Diyalektik Eleştirisi

Klasik metinlerin klasikleşmiş olmasının ardında yatan sebeplerden birinin, onların insanlığın temel meselelerine yönelmelerinden dolayı her çağda değerini koruduğu düşüncesinin olduğu kabul edilir. Yazılmalarının üzerinden yüzyıllar, binyıllar geçmiş olsa da değerlerinden bir şey yitirmeyerek tekrar tekrar yorumlanmak üzere yazar ve yönetmelerin odağı olan klasik metinlerin, her ne kadar kendisinden sonraki yüzyıllara seslenme gücü olsa da adı üstünde bir klasik olarak, öz ve biçim açısından kendi çağına ait bir yapıyı da koruduğu ortadadır. Yazarı ister ona karşıt ister onunla barışık bir konumda olsun; klasik bir yapıtı içinde bulunduğu çağın toplumsal ekonomik yapısından, döneminin iktidarının ideolojisinden, çağının hâkim sanat anlayışından, oyun yazma ve sahneleme geleneğinden bağımsız değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Yapıt, yazarın yaşamından bağımsız düşünülse bile, öz ve biçim açısından kendi çağından parçalar taşıyacaktır. Bu nedenle klasik bir metni şimdide ele almak, Epik-Diyalektik tiyatro açısından beraberinde bütün bu unsurlara eleştirel bir farkındalıkla bakmayı da gerekli kılmaktadır.

Shakespeare her ne kadar tiyatronun dramatik biçimini kullansa da bir Rönesans insanı olarak, klasisizmin kuralcılığını apaçık reddettiği yapıtlarından anlaşılmaktadır. Pek çok çelişkili malzemeyi bir araya getirebilen, tutarsız ve çelişkili karakterler yaratabilen, zaman zaman oyuncusunu seyircisine açabilen, büyük yönetici sınıfların çöküşünü gösterebilen, ötekinin sesini duyurabilen bir yazar olarak Shakespeare, Brecht'in tiyatral olarak ilgisini çekmiştir. Aynı zamanda Globe tiyatrosunda, kadın rollerine erkeklerin çıkması, dolayısıyla yanılısamanın pek mümkün olmaması, halktan, üniversitelilere ve soylu sınıflara kadar karma bir izleyici kitlesine sahip olması, sahnede oyuncuya sınırlandırılmamış aksiyonu tanınması, oyun metinlerinde bir dünyadan başka dünyaya hızlı geçişler yaparak karşıt uçların bir aradalığını göstermesi gibi özellikleri nedeniyle

⁴Yıldırım ve Şimşek, (1999) A.g.e. s.s.45

kendi tiyatrosuna yakın bulmuştur. ⁵ Ne var ki yine de onun metinlerini Epik-Diyalektik tiyatrodan doğrudan oynanması yerine uyarlamaya yönelmiştir.

“Brecht’in Shakespeare’e yaklaşımı ikilidir, çelişkilidir -ve onun tüm yaklaşımları gibi zamanla değişir. Zamanında “kişi hayatla olduğu kadar, Shakespeare’le de mücadele etmelidir demiştir. Bu açıklamanın belirsiz ve romantik havasından dolayı eleştirilmesine rağmen, öyle görülüyor ki, bu tam da söylemek istediği şeydi. Her şeyden öte Shakespeare’deki çelişkili, tahmin edilemez, diyalektik unsurlar, ona üzerinde çalışılacak “yaşama yakın”, tarihsel süreçlere yakın, ham bir malzeme, henüz çözümlenmemiş bir mesele gibi gelmiştir.”⁶

Brecht’in klasik metinlere yönelttiği Marksist eleştirinin, aynı zamanda Epik-Diyalektik tiyatro yazarı açısından klasik metinleri çözümlemede kullanılacak bir analiz yöntemine dönüştüğü söylenebilir. Bu eleştirel analiz sürecinden elde edilen veriler, uyarlamayı gerçekleştirecek yazar ya da yönetmen açısından, metinde dönüştürülmesi gereken temel müdahale noktalarını belirlemede işlev görebilir. Ancak artık Brecht oyunlarının da klasikleştiği bir çağda, bu çalışmada ‘klasik metin’ kavramından neyin kastedildiğinin tanımlanması gerektiği düşünülmektedir. Klasik metinden kastedilen, kökeni Aristotelesçi dramaturgi ve oyun yazarlığına dayanan, merkezine olay örgüsünü alan ve olayların neden-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlandığı klasik dramatik yapıya bağlı oyun metinleridir.⁷ Ancak, bütün bu yapısal özellikler dışında ya da onlarla birlikte Kısasa Kısas oyununu klasik dramatik yapı içinde değerlendirilmesinin önemli nedenlerinden biri, bu yapının temel toplumsal işlevidir. İşlevin ne olduğu tiyatronun hangi amaçla yapıldığına dair soruya verilen cevap olmakla birlikte aynı zamanda dramatik metinlere yöneltilmiş bir eleştiridir. Bu işlevin eleştirisine Klasik metnin Epik-diyalektik eleştirisi başlığında değinilecektir.

Brecht’in Epik-Diyalektik kuramının temeli Marksist felsefeye, oyun yazarlığının temeli de Boal’in deyimiyle Marksist poetikaya dayanmaktadır.⁸ Brecht’in tiyatrosunda kullandığı diyalektik yöntem, doğrudan doğruya Marks ve Engels’in diyalektik ve

⁵ Cohn, R. (2002). Brecht Shakespeare’i Değiştiriyor. (Çev. Güllü, F.). *Mimesistiyatro/Çeviri Araştırma Dergisi*, (9), 1-4.

⁶ Heinemann, M. (2002). Brecht Shakespeare’im Nasıl Okudu? (Çev. Okan Z, Sönmez A ve Tunç G). *Mimesis Tiyatro/Çeviri-Araştırma Dergisi*, (9), 31-61

⁷ Şener, S. (1982). *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, İstanbul: Adam Yayınları

⁸ Boal, A. (2008) *Ezilenlerin Tiyatrosu* (Çev. Hasgöl, N.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

tarihsel materyalizm anlayışına dayanmaktadır. Diyalektik, Marksist felsefenin yalnızca bir yöntemi değil onun dünyayı, toplumsal ilişiklileri ve tarihi okuma biçiminin temel mantığıdır. (Tunalı, 2003, s.12) Benzer şekilde diyalektik bakış, Brecht'in Epik-Diyalektik tiyatro kuramının dramaturji, reji uygulamalarının yazarlık anlayışının felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, Brecht'in klasik metinlere yönelttiği eleştirinin altında yatan düşünce ile Marks'ın Hegel'in diyalektiyle kurduğu ilişki paralellik göstermektedir.

Marks'ın diyalektik kavramı, Hegel diyalektiğiyle belirli aşamalar açısından onunla ortak noktalar taşımasıyla birlikte temelde ondan ayrılmaktadır. Hegel'in idealist diyalektiğinin çıkış noktası mutlak idedir ve ona göre mutlak bir varlık olarak ide gelişme halindedir. Gelişmenin süreci, karşıtlara dayanır. Hegel diyalektiğinde, kendi kendine thesis olan ide, kavramsal olarak vardır ve mutlak bir varlıktır. İde, thesis durumundan kendi bilincine ulaşmak ve gerçeklik kazanmak için kendisinin dışına çıkar. Bu kendine yabancı olma, bir doğa varlığı olma hali, onun antithesis durumunu oluşturur. Bu iki karşıtlığın ortadan kalkması, idenin gerçeklik kazanmış olarak doğadan kendi özüne dönüşü ile synthesis durumu gerçekleşir. (Tunalı, 2003,s.13) Dolayısıyla diyalektik süreç, bu üç basamağın gerçekleşmesi ve synthesis aşamasında yeni bir diyalektik sürecin ilk adımının başlaması ile sürüp gider. Bu bağlamda Hegel'e göre diyalektik süreç, çelişkilerin varlığıyla ve onları aşarak tekrar ideye dönüşü içerir. İde, kavramdan başlayarak, doğa varlığını geçtikten sonra kendi özüne dönen tinin bir felsefesidir. Marks ise, Hegel'in diyalektik yönteminin bu aşamalarını kabul eder ancak onun diyalektiğini baş aşağı çevirerek, idenin maddi dünyayı belirlediğini değil maddi dünyanın ideyi belirlediğini savunur. (Tunalı, 2003,s.18) Marks'ın materyalist diyalektiğinde, dayanacağı maddi temel üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkidir. Bu bağlamda maddi yapı düşünceyi belirler. Thesis durumu yeni üretim güçlerinin ortaya çıktığı durumu, antithesis durumu yeni üretim güçlerinin mevcut üretim ilişkilerinin baskısı altına girdiği durumu ve buradan doğan çelişki ile de sınıf çatışmasının ortadan kalktığı bir toplumsal ereğe yönelik bir diyalektik gelişmeyi tarif eder. (Tunalı, 2003,s.18) Diyalektiğe bu iki farklı bakışın tiyatro alanındaki karşılığı iki farklı poetikayla adlandırılır. İlki, Aristoteles'in poetikasından bu yana konvansiyonel tiyatro eserlerinin temel yapısını belirleyen klasik dramatik yapıyla özdeşleşen Hegel'in

İdealist poetikasıdır. İkincisi ise, Epik-Diyalektik tiyatro kuramının temelini dayandığı Marksist poetika, Brechtiyen Poetikadır.

1.a. Klasik Dramatik Biçimin Eleştirisi ve Epik-Diyalektik Biçim

Marksist poetikada nasıl ki toplumsal varlık toplumsal düşünceyi belirliyorsa, tiyatrodada biçimin, metnin özünü belirlediği düşünülebilir. Bu nedenle dramatik biçimin yarattığı tekil perspektiften kurtulma amacı, Brecht'i dramatik olmayan bir biçim arayışına yönlendirmiştir. Brecht diyalektik bakışın hem yazar hem de okuyucu/seyirci açısından tiyatro oyun metinlerinde karşılığını aramıştır. Çünkü metnin biçimi, yazarın seyirciyle kurduğu iletişim stratejisini de belirlemekte ve bu da sahne ve seyir yeri arasında sahne lehine bir hiyerarşiyi beraberinde getirmektedir. Yapı, düşünceyi etkileyen başat unsur ise, tiyatro metninin yapısı da okurun/seyircinin düşünme yöntemini etkileyen bir unsur olacaktır. O halde biçimin değişmesi, özün değişimini de sağlayacağından sahne ve seyirci ilişkisinin değişimini sağladığı gibi oyun yazarlarının yönetmelerin, oyuncuların, müzisyenlerin, ışık, sahne, kostüm, ses müzik, afiş tasarımcılarının ve diğer tiyatro emekçilerinin de metnin yanı sıra oyun metnini okuma biçimlerini şekillendirecektir.

Brecht'in dramatik olmayan bir tiyatro biçimi arayışının temel sebeplerinden biri, klasik dramatik yapının seyirciyle kurduğu edilgen ilişkiyi kırma arzusudur. Aristotelesçi yapının katharsis amacının, seyircinin eleştirel düşünme becerisini devre dışı bıraktığını ve onu edilgen bir konumda tuttuğunu düşünmüştür. Brecht tiyatroyu, toplumsal gerçekliğin eleştirel biçimde kavrandığı, sanat üreticisi ve alımlayıcılarını düşünmeye yönlendiren bir alan olarak yeniden tanımlamak istemiştir. Bu nedenle, izleyicinin yabancılaşma yoluyla estetik mesafesini koruyarak sahnelenen olaylara aktif bir biçimde müdahil olmasını amaçlamıştır. Bunun karşısındaki en önemli engellerden biri, dramatik biçimin öncelikle seyirci üzerinde yarattığı ya da yaratılması amacıyla tasarlandığı illüzyonist (yanılsamacı) etkidir. Tiyatronun dramatik biçiminde, özellikle Romantik tiyatrodada okuyucunun/seyircinin sahneye yaratıcı düşlemeyle katılımı olarak değerlendirilen yanılsama etkisi,⁹ Epik-Diyalektik tiyatrodada reddedilmiştir. İllüzyonun sahnede olanı tüketmeye yönelik etkisi, seyircinin duyu ve duygularını uyararak düşünme mekanizmasını ikincil bir konuma yerleştirmesi bu reddedişin temel sebebidir.

⁹ Şener, (1982) A.g.e. s.133

“Konu’nun, operanın bağımsız bir parçasına dönüşmesi, metnin, müziğin ve dekorun konuya bağlanması, operaya bir tartışılabilirlik özelliğı kazandırmak için yanılsamadan (illüzyon) el çekilmesi, seyircilerin kendilerini yaşantılara bırakmayarak, bir seçimde oylarına başvurulmuş kişilermiş gibi davranmaları ve sahnedeki aksiyon içerisine alınmayıp, onun karşısında eleştirici bir tavır takınmalarıyla, biçimsel sınırların hayli ötesine taşan ve tiyatroya gerçek toplumsal işlevini kazandıran bir değışiklik yolunda ilk adım atılmış olmaktadır.”¹⁰

Sahnenin illüzyon etkisinden arındırılması, seyirciyi sahnede olanı biteni gizlice seyrettiğı yanılsamadan uzak tutmak ve sergilenen sahnelerin rahatlıkla görülebileceğı bir düzeni sağlamak amacını taşımaktadır. İllüzyon etkisi, oyun metninde olayların kesintisiz bir biçimde birbiri ardına gerçekleşmesiyle sağlanır. Olayların neden sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmasının yanı sıra olma şekilleri de bu etkinin devamlılığını sağlayacak şekilde kurulur. Her olayda yeni bir düğüm ya da kriz yaratılarak seyircinin analiz sürecinden uzaklaşması sağlanır. Bu nedenle Brecht, illüzyonist etkinin yaratılması amacıyla dramatik biçimin eylem odaklı olmasını eleştirmiştir ve epik biçimin anlatma ve göstermeye dayalı oyun yazarlığına yönelmiştir. Buradaki anlatma edimine, herhangi bir olayı gündelik dilde anlatmaktan daha fazla önem atfedilmiştir. Anlatı, seyircinin algısal deneyimleriyle biçimlenen yaşamın gerçekliğı ile yapıt aracılığıyla kurulan sanatsal gerçekliğı karşı karşıya getirerek, arada bir düşünsel mesafe yaratmayı ve böylece eleştirel bir düşünme alanı açmayı amaçlar. Dramatik biçim, olay örgüsü aracılığıyla seyirciyi bir sahne aksiyonunun içine daldırmasına karşı durulmuş, ona alternatif olarak biçim seyircinin gözlemci konumunda kalması önerilmiştir. Bunun için yabancılaştırma, tarihselleştirme ve gestus merkeze alınmıştır. Tiyatronun dramatik biçiminde olay örgüsü merkeze alınarak seyircinin illüzyonist bir etkiyle oyunu tüketmesi sağlanır. Brecht’in Epik-diyalektik tiyatrodaki hedeflediğı şey ise, seyircinin olaylar karşısında bir gözlemci, araştırmacı konumunda kalarak, sahnede olan şey üzerine fikir üretmesini sağlamaktır. Bu nedenle Brecht, eylemi özgünleştirmekten ziyade tarihselleştirmeyi seçer. Brecht dramatik biçimi, seyircinin seyretme aktivitesini tükettiğı yönünde eleştirir ve buna karşılık Epik-Diyalektik biçimin seyircinin seyretme aktivitesini uyarma yönünde harekete geçirdiğini savunur. Dramatik biçim, seyircinin

¹⁰ Brecht, B. (1981). **A.g.e.** s.59

bir yaşantıya duygusal olarak katılmasını hedeflerken; Epik biçimde ise seyircinin sahnelenen olaya mesafeye yaklaşması ve böylece edilgin duygulanım yerine aktif bir yargı geliştirmesi amaçlanır. Dramatik biçimde metnin iletişim stratejisi, karakterlerin yaşantılarıyla gerçekleşen telkinler üzerine kuruludur. Buna karşı epik-diyalektik biçimde eylemlerin koşulları ve olayların gerekçeleri gösterilmesi hedeflenmiştir. Dramatik biçimde sıkı örülmüş olay örgüsü, gerilimi doruğa taşıyarak seyircinin dikkatini aksiyonlara çeker. Buradaki temel eleştiri, olayın arda arda gerilim ve düşümlerle akışının seyircide düşünme alanlarını ve anlarını ortadan kaldıracağı yönündedir. Bu nedenle Brecht, olayların doğrusal akışının ve mutlak, zorunlu ve tekil (lineer) istikametinin bozulmasını önerir. Bunun için de anlatımcı (epik) yapının bir unsuru olan epizodik yapıyı kullanır. Epizodik yapı, bir parçalama ve birleştirme işidir. Her parça önce kendisi için anlamlıyken aynı zamanda bütün içinde de bir anlam taşır. Bir parçanın başka bir parçayla anlaşılması, ancak kendi başına ürettiği bağımsız anlamı da koruması ve bu parçalar arasında lineer bir bağlantı kurmak yerine sıçramaların yaratılması amaçlanır. Bu diyalektik yöntemde yer alan zıtların iç içeliği ilişkisinin de kurulmasına yardımcı olur.¹¹ Parçalı yapı; bir şeyin kendisinin, bir olayın bir konumun, kurumun, kişinin, sürecinin öyle sadece belirli bir zamanda belirli bir yerde bu zamana bağlı bir dizi koşullar altında gözüktüğü hali olmadığını anlamamıza yardımcı olur. Bu şeylere başka bir noktadan veya başka insanlar tarafından veya son derece farklı koşullar altından bakıldığında, özetle başka parçalardan bakıldığında karşımıza bunlara ilişkin sadece farklı değil taban tabana zıt sonuçlar ve etkiler çıkabilmesine olanak tanır.

1.b. Öz: Temadan Mesel Perspektifine

Hegel diyalektiği açısından değerlendirildiğinde, dramatik tiyatro biçiminde thesis ve antithesis arasındaki çatışma, yapının merkezindeki temel dramatik çatışmayı oluşturur. Oyunun sonunda çatışma çözülür (synthesis) ve yeni bir thesis durumu oluşur. Final, mutlak, değişmez, sabit ve tekil bir doğruluğu inşa etmek üzere synthesis durumunu verir. Şöyle denilebilir ki tiyatronun dramatik biçiminde synthesis, yeniden bozulacak bir mutlaklığa taşınır. Sonuçta olan şey, baştan tasarlanan düşüncenin bir sınanmasıdır. Egri bunu yazarın yargısını içeren önerme olarak tanımlamaktadır. “Önerme, evvelce tasarlanan ya da saptanan bir öneri; tartışmaya temel olan bir görüştür, belli bir sonuca

¹¹ Ollman, B. (2003). Diyalektiğin Dansı Marks'ın Yönteminde Adımlar, (Çev. Saraçoğlu, C.). İstanbul: Yordam Kitap,

götürmek üzere ileri sürülmüş ya da benimsenmiş bir öneridir.”¹² Ancak, burada yeniden bozulacak bir düşünce gelene kadar önerme ve dolayısıyla oyun metni yargılarını, çoğunlukla da yazgıcılığını sürdürecektir. Bu nedenle Brecht, mutlaklığı değişmez gerçeklik olarak seyirciye sunan klasik dramatik biçime karşı çıkar ve bu nedenle klasiklere kasıtlı olarak müdahale eder. Çünkü, zorunlu yasaların zorunlu koşulları gibi görünen zorunlu sonuçlar, onları oluşturan koşullar ortadan kalktığında ortadan kalkacaktır. Bu nedenle Brecht, diyalektik yöntemi devreye sokarak, değişmezmiş gibi görünen olayları olguları tartışmaya açar. Ancak bu, zorunlulukları hepten reddetmek anlamına gelmemektedir aksine zorunlulukları oluşturan içsel ve dışsal koşulları ortaya koyarak zorunluluk durumunu yaratan düşünme biçimini masaya yatırmaktır. Bu nedenle, Epik-diyalektik tiyatroda bir önermeye ulaşma, düşünceyi belirli bir sonuca götürme hedefinden kaçınılır. Çünkü bu gelişimi durdurulmuş, sabitlenmiş bir yargı demektir. Bunun yerine, Marks’ın diyalektiğinde olduğu gibi, diyalektik gelişmeyi belirginleştirecek bir yapı inşa etmeye çalışılır. Temel çelişkinin belirginleşmesi, çatışmanın çözülmeden bırakılması hedeflenir. Bu bağlamda temaya bakış da değişir. Klasik dramatik biçim, oyunun sonunda tamamlanmış, kesin bir önermeye ulaşan kapalı bir yapı anlayışına dayanır. Bu biçimde, seyircinin ya da okurun bilinçli ya da bilinçsiz görevi, yapıtı çözümleyerek bu önermeye ulaşmaktır. Oysa Brecht, sabit ve mutlak bir yargı sunmak yerine, gelişime ve değişime açık fikirlerin tartışmaya açıldığı bir düşünsel süreç yaratmayı hedefler. Metin, çözümlenip sabit bir anlama indirgenmesi gereken tamamlanmış bir yapı olarak değil, sürekli gelişmeye ve değişmeye açık, düşünsel bir çıkış noktası olarak ele alınır.

Klasik metnin Epik-Diyalektik analizinde mesel fikrinden hareket edilebilir. “Mesel, bir yapıtın ilk bakışta ve düz bir okumayla bulgulanması mümkün olmayan toplumsal anlamıdır.”¹³ Her ne kadar mesel, Epik-Diyalektik tiyatronun sahneleme sürecinde bir tiyatro ekibinin tümünün ortaya çıkarması gereken bir analiz olarak düşünülse de klasik metni yorumlayan/uyarlayan yazarın da ilk uğrağı olarak düşünülebilir. Çünkü mesel çalışmasında, kolektif bir uygulamayla elde edilen nihai hedefin ilk basamağı da oyun metnidir. Meselin ana hedefi, bir öyküde, bir olayda ya da bir metinde görünmeyeninin görünür kılınmasını sağlayacak, gerçeklik olarak kabul edilen bir olgunun ardındaki

¹² Egri L,(1982) Piyes Yazma Sanatı, (Çev. Taşer, S.) Yazko Yayınları,S.20

¹³ Parkan, M. (1983). Brecht Estetiğı Ve Sinema, Ankara: Dost Kitabevi, S. 38

gerçeğin keşfedilmesini sağlayacak bir analizin gerçekleşmesidir. Bu analiz, temaya, yapıya ve karakterlere yönelebilir. Mesel, klasik metni uyarlayacak bir yazarın; metnin olay örgüsüyle sağlamlaştırılan önermesine teslim olmamasını, ona mesafeli bir tutum takınmasını sağlayacak ve metindeki çelişkileri açığa çıkaracaktır. Mesel çalışması, klasik dramatik metne bazı soruların sorulmasını gerektirir. Bu sorular metinden metne değişiklikler gösterdiği için genel bir formül çıkarmak güç olsa da Marksist Poetikadan hareketle metne bakılabilir. Klasik dramatik metnin teması ve ideolojik önermesi nedir, bu önermeye teslim olunmalı mıdır? Metnin biçimi nedir? Metnin hiyerarşik düzeni nasıl kurulmuştur? İktidar ve mülkiyet ilişkisi nasıl kurulmuştur? Sınıfsal çelişkiler nasıl bastırılmış ya da görünmezleştirilmiştir? Metinde kaçınılmaz gibi görülen zorunluluk yasasına tabi olan hangi değerler tartışmaya açılabilir? Olay örgüsü hangi perspektiften kurulmuştur ve başka perspektifler eklenebilir mi? Metinde var olan ama yazar tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde görünmez kılınan çelişkiler nelerdir? Karakterler hangi üst yapısal değerlerin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır?

1.c. Özne Karakterden Nesne-Özne Karaktere

Tiyatronun dramatik biçiminin, Hegel diyalektiğinden hareketle idealist poetikaya dayandığı söylenebilir.¹⁴ İdealist diyalektikte, ide kavram olarak bir özne olabiliyorsa ve düşünce varlığı belirleyen bir unsursa, dramatik tiyatro metinlerinde de karakter üst yapısal değerlerin bir öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tragedyada çatışan eylemler de iki özgür iradenin karşıtlığından kaynaklanır. İradi, özgür, bilgili ve istikrarlı bireylerin eylemleri dramatik eylemi oluşturur. “Her şeyden öte, Hegel, kendi görüşüyle Brecht’in Marksist poetikası arasındaki radikal bir farklılığı işaret edecek olan temel bir noktada ısrar eder: “Olay [diye yazar Hegel] dışsal koşullardan değil, daha ziyade kişisel irade ve karakterden kaynaklanır...”¹⁵ Kişisel iradeye dayalı eylem gücü, genellikle fiziksel emekten muaf olan ve maddi ihtiyaçlarla sınırlanmayan toplumsal kesimlere atfedilmiştir. Çünkü, Hegelyen düşüncede hayatını kazanmak için çalışması gereken insanın özgürlüğü sınırlanacağı için iradi eylemleri de sınırlanacaktır. Brecht’in Marksist poetikasında ise, dramatik eylem toplumsal ve politik güçlerin arasında gerçekleşen çelişkilerden doğmaktadır. Dolayısıyla karakterlerin kişiselleşmiş hataları, zaafırları eylemi oluşturmaz, kişisel hatalar doğrudan eylemin konusu değildir.

¹⁴ Boal, A. (2008), **A.g.e.**, s.85

¹⁵ Boal, (2008), **A.g.e.** s.84

Karakterin eylemi, onun özünden kaynaklanan bir şey değildir, toplumsal ve ekonomik güçlerin etkisinden kaynaklanır. Özne karakter, aslında bir nesne-öznedir.¹⁶ Bu bağlamda, diyalektik yöntemin özdeşlik/farklılık ilişkisinden Marksist poetikaya gidilebilir. Marks'ın deyimiyle "ortak duyusal yaklaşımda ve aynı zamanda formel mantıkta, şeyler birbiriyle ya aynı özdeş/özdeş ya da birbirinden farklıdır; iki şey aynı anda hem özdeş hem farklı olamaz."¹⁷ Marks, birbirinden farklı tanımları içeren kar, sermaye ve ranta işçi sınıfı noktasından baktığında özdeş bir durum görür; işçi emeğiyle üretilen ancak onlara ücret sisteminde geri dönmeyen zenginliktir bu. Özdeşlik /farklılık ilişkisi, bu ikisinden hangisinin daha çok gözden kaçırılmış olduğunu anlamaya yardımcı olur. Her şey aynı zemin üzerinde ise mutlak olarak özdeş oldukları bir nokta olmalıdır. Bu nedenle Brecht'in oyun kişiler farklılıklardan çok özdeşliğe vurgu yapar. Klasik dramatik metinlerde ve özellikle Shakespeare'de de bireyi kendisi yapan özelliklere vurgu yapılmıştır. Marksist eleştiri, karakterin farklılıklarına yönelmesinde değil özdeşlikten söz etmeden farklılıklarının altının çizilmesindedir. Öyle ki, Shakespeare'in güncel yorumlarında bile karakterin bireysel özellikleri korunuyorsa, bütün bağlamlarından koparılıp sadece bireysel ilişkileriyle donatılmışlarsa, tarih dışı bir psikolojinin tekrar edilişine tanık olunur. Brecht, böylesine kendi özünün ve böylesine yazgının temsili gibi görünen karakterlere karşı çıkarak onları temsilin yazgısını gösteren bir konuma yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bir başka sorun da özcü bir yaklaşımla ele alınan karakterin doğasıymış gibi görünen mutlaklıktır. Karakterler değişim, dönüşüm gösterse de bunlar kendi doğasından ve iradesinden kaynaklanan eylemlerin çatışmasıyla gerçekleşir. Brecht ise, insanı onun doğasını bir araya getirebilen ve parçalanabilen koşulların bir unsuru olarak ele alır. Dolayısıyla insan, bir sürecin parçasıdır, tiyatrodaki da insan bir araştırmanın nesnesidir. İdealist poetikaya göre tiyatronun dramatik biçiminde, dramatik eylem, özgür iradenin bir sonucudur. Brecht, Marksist poetika ile buna karşı çıkarak, maddi yapının düşüncüyü belirlemesinden hareketle, karakterin bir özne değil toplumsal varlığın bir nesnesi olduğu görüşünü savunur.

¹⁶ Boal, (2008), **A.g.e.** s.85

¹⁷ Ollman, (2003). **A.g.e.**s.47

2. Kısasa Kısas'a Epik Diyalektik Müdahale: Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar

2.a. Dramatik Biçimden Epik Biçime

Shakespeare'in Kısasa Kısas oyunu da tıpkı Brecht'inki gibi bir uyarlamadır.¹⁸ Oyun beş perde ve kapalı biçimde yazılmıştır. Kısasa Kısas, kapalı biçim olmasıyla, olay örgüsüne bağlı olaylar dizisindeki olayların neden-sonuç ilişkisiyle birlikte düğümler ve krizler yaratarak doruğa yükselmesi nedeniyle temelde klasik dramatik yapıya uygunluk göstermektedir. Kısasa Kısas oyununun sonunda, ahlak açısından bozuk bir düzenin hataları telafi edilerek mutlu sona ulaşılmaktadır. Aristoteles'in komedya ile ilgili açıklamalarında değindiği gibi, ahlak açısından ortalamanın altında kusurlu karakterlerin gülünç durumunu ele almıştır.¹⁹ Shakespeare, Kısasa Kısas'ta felaketten mutluluğa doğru iyi örülmüş bir öyküyü kurgulamıştır.²⁰ Burada yazarın tiyatro ile olan katmanlı ilişkisi göz ardı edilmez fakat klasik dramatik yapının toplumsal işlevi biçimi itibarıyla geçerliliğini korumaktadır. Yapının temel işlevi, insanlığın kolektif yaşamındaki başarısızlıklarda sanat ve bilimin devreye girerek insan eylemelerinin

¹⁸ Tam olarak hangi tarihte yazdığı bilinmese de Kısasa Kısas'ın 1604 tarihinde ilk temsilinin Kral James huzurunda oynandığı ve oyun metninin 1623'te kayıt altına alındığı bilinmektedir. (Shakespeare 2014, s.5) Shakespeare'in oyunun olay dizisini Gianbattista Cinzio Giraldi'nin Hecatomithi adındaki öykü kitabındaki Epitia adlı öyküden esinlendiği bilinmekte; Giraldi'nin de bu öyküyü Boccaccio'nun Decameron öykülerinden esinlenerek kaleme alındığı bilinmektedir. (Shakespeare 2014, s.5) Dolayısıyla, Tıpkı Brecht'te de olduğu gibi Shakespeare'in Kısasa Kısas'ı da farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından yeniden yorumlanan bir metindir.

¹⁹ (Aristoteles. (2003) *Poetika*, (Çev. S. Rıfat) İstanbul: Can Yayınları, s.21

²⁰ Oyunun kısa öyküsü; Birinci perdede, Viyana dükü olan Vincentio, yetkisini Angelo'ya devreder. Düzenin yeniden kurulması için sağlanan bu hamle, Viyana'da on dokuz yıldır uygulanmayan yasaların bir anda uygulanmasıyla bir krize neden olur. Ateşleyici sebep, Angelo'nun Claudio'yu Julietta ile evlilik dışı birlikteliği nedeniyle idama mahkûm etmesiyle başlar. Manastır yaşamına girmek üzere olan Claudio'nun kardeşi Isabella, kardeşi için Angelo ile konuşmaya gitmeye ikna olur. Bu sırada Polonya'da olduğu sanılan Dük, peder rolünde gizlenerek Viyana'da kalır ve olan biteni yakından gözlemler. İkinci perdede karakterleri iç ve dış çatışmaya sürükleyecek yeni bir düğüm atılır; Angelo ağabeyini kurtarması için Isabella'ya cinsel şantaj uygulayarak onunla birlikte olmasını teklif eder. Üçüncü perdede; Isabella, zindanda Claudio ile konuşurken Dük olanlardan haberdar olur. Claudio, Isabella'dan teklifi kabul etmesini ister, Isabella reddeder. Dük, Isabella'ya Angelo'nun terk ettiği eski nişanlısı Mariana'nın hikayesini anlatır ve Angelo'nun teklifini kabul etmesini, Angelo'nun yatağına Isabella yerine Mariana'nın gideceğini planladığını söyler. Dördüncü perdede başka bir düğüm atılır; Angelo, Isabella sandığı Mariana ile birlikte olur ancak yine de Claudio'nun idam edilmesini emreder. Dük, peder kılığında gizlenmişken, zindancıyı Claudio yerine Barnardin adında bir suçlunun idam edilmesine ikna eder. Dük, Barnardin'i ölmeye ikna etmeye çalışırken onun ölümüne hazır olmadığını fark eder ve Claudio yerine o sabah zindanda ölen bir korsanın kellesini vermeye karar verir ve zindancıdan Claudio ve Barnardin'in saklanması ister. Bu perdenin sonunda dük geri döneceğini haber eder ve Angelo ve ondan şikayetçi olanların kentin çıkışında bir yerde toplanmasını emreder. Beşinci perdede, dük önce kendisi olarak sonra da sorgulanmak üzere rahip kılığında gelir ve kimliğini açıklar. Gerçekler ortaya çıkar, zindancı terfi alır, Mariana'nın Angelo ile, Claudio'nun Julietta ile, Lucio'nun tecavüz ettiği kadınla, Dük'ün ise Isabella ile evleneceği Dük tarafından kararlaştırılır.

düzeltilmesi amacına dayandığı söylenebilir.²¹ Bu, Hegel'in sanata bir gereklilik olarak bakmasıyla, ona bütünün içinde bir işlevsellik atfetmesiyle de örtüşür. Bu işlev, felsefe ve dinden farklı olarak sanatı, kavram ve imgeyle algılanan hakikatin dışında tutar. Çünkü sanat, tını görünüşe getirerek onu maddesel olanın içinde görünüşe çıkarır. "Hegelyen tasarımda, verili bir alanı kutsallaştırmakla yükümlü sanat, bir lüks değil, bir gereklilik olarak kavranıyordu."²² Dolayısıyla tiyatro da burada bütünün fonksiyonel bir parçası olarak işlev görür ve onunla birlikte vardır ve hatta bütünüle ittifak halindedir.²³ Brecht için de tiyatro işlevsel bir unsurdur ancak bütünün fonksiyonel bir işlevi değildir. Daha doğrusu bütünün işlevselliğini devam ettiren bir unsur olarak değil onu yeniden inşa edecek bir araç olarak ele alınır. Bu nedenle Brecht, Shakespeare ile kurduğu diyalektik ilişkide onu kavramak ancak onu aşmak için dramatik yapıya müdahale edecektir.

Brecht, "Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar Ya Da Devlet ile Servet Birleşmeyi Sever"²⁴ oyununu Aristotelesçi olmayan bir pratiği denemek adına parabel (kıssa) tipinde olan oyun yapısında seçmiştir. Bu seçimin nedeni; meselin görünürlüğünü etkin kılmak ve

²¹ Boal, (2008), A.g.e. s.26

²² Karacabey, S. (2009). Brecht'ten sonra, Ankara: De Ki Basımevi s.8

²³ Karacabey, S. (2009). Brecht'ten sonra, Ankara: De Ki Basımevi, s.8

²⁴ Oyunun epizodik yapısı şöyledir; Ön Oyun: Tiyatro Direktörü oyunun meseleni açıklar ve seyircinin bir karar vermesi için oyunu oynayacaklarını söyler. 1.Epizot: Kral Naibi yetkisini devreder. 2.Epizot: İberin, iktidar olunca orta sınıfta faşizmin yükselişine tanık olunur. "Uyanan Yahoo Marşı" söylenir. Nanna Callas, Guzman'dan babasının yarıcılık borcunu affetmesini ister. Nanna'nın Şarkısı söylenir. Guzman Nanna'nın isteğini geri çevirir. Nanna, Bir Çik olan Guzman'ı İberin'in askerlerine ispiyonlar. Ara Oyun: İberin'in askerleri bir binanın çatlaklarını beyaz badana ile boyar. 3. Epizot, Callas tam Orak isyanına katılacakken Guzman'ın tutuklandığını öğrenir ve yarıcılık borcunun silinmesi için İberin'le konuşmaya gider. Çik olan Bayan Lopez ve çocuklarını İberin'in haydutlarına feda eder. 4. Epizot: Kral Naibi'nin sarayında, mahkemelik iki kilisenin davası görülürken, halk Guzman'ı yargılanması için yaka paça mahkemeye getirir. İberin yargıcın Guzman'ı yargılamasını beğenmez ve onu işten atarak kendisi yargıç olur. Guzman ölüme mahkûm edilir, genelev kapatılır, Nanna ailesine teslim edilir. Bayan Cornamontis'in 'Düğme Atma Baladı' söylenir. 5. Epizot: İsabella'nın Avukatı, rahibe ve İsabella, İsabella'nın kiliseye mürit olarak girmesi için mal varlığı üzerinden pazarlık eder. Callas, İsabella'nın atlarına el koyunca rahibe İsabella'yı kiliseye alma işini durdurur. 6. Epizot: Orakçılar iç savaşı kazanmak üzeredir. Guzman'ın avukatları Callas'a davadan geri çekilmesi karşılığında atları teklif eder, Callas kabul etmez. Missena toprak ağalarına İberin'in savaşı kazanması için ona para desteği vermelerini önerir. 7. Epizot: Mahkeme kurulur. Çik toprak sahiplerinden para desteği alan İberin, Orakçıların geri çekilme haberleri geldikçe mahkemenin kararını Callas aleyhine toprak sahipleri lehine verir. 8. Epizot: Guzman idam için hapishaneye gönderilirken İsabella ile karşılaşır. İsabella ona İberin'in sağ kolunun ahlaksız teklifinden bahsedince Guzman kabul etmesini ister, İsabella reddeder. Callas kızını yine genelevine götürür. Ortakçıların kaybetmesiyle ekonomi eskisinden kötüye döner. 9. Epizot: Nanna para karşılığında İsabella'nın yerine geçer. İsabella Çöpçatan Şarkısını söyler. 10 epizot: Guzman darağacına onun yerine Callas'ın gitmesi için yarıcılık borcu üzerinden pazarlık yapar. 11.Epizot: Kral Naibi geri döner, Guzman affedilir, Nanna'nın İsabella, Callas'ın Guzman olmadığı anlaşılır. Nanna, müdür ve diğer askerler tarafından tecavüze uğramıştır. Guzman affedilir, 200 Maraba idam edilir. Orak Şarkısı ve Toprak Ağalarının Yuvarlak Masa Şarkısı söylenir. Epizotun sonunda Orak Şarkısı tekrar duyulur.

seyircinin illüzyon etkisinden sıyrılmasını sağlamak ve seyircinin soyutlama yapmasını sağlayabilmektir. Soyutlama, gerçekliğin incelenabilir parçalara ayrılarak düşünülmesi adımıyla başlayan, Marks diyalektiğinin de önemli bir unsurudur. “Marksa göre anlamaya giden aydınlık yol gerçek somuttan geçer, soyutlama süreci vasıtasıyla düşüncedeki somuta ulaşır.”²⁵ Brecht, parabel yapının hem metin ile sağlanan öykünün anlatılış tarzı ile hem de sahnenin dekor, kostüm vb. gibi diğer ifade araçlarıyla soyutlama yapmaya olanak tanıdığını düşünmüştür.²⁶ Parabel yapıyla, seyircinin öyküyü incelenabilir parçalara ayırması ve öykünün bazı özelliklerini ayırıştırıp onlara odaklanması ve daha sonra bu özellikleri bütünde kavrama imkanı doğmaktadır. Böylelikle, seyirci tarafından doğrudan anlatılması halinde belki reddedilecek bir gerçeklik, temsili olay, anlatıcı aracılığıyla tartışılacaktır.

Brecht’in ilk müdahalesi, seyirciye daha baştan anlatımcı yapının varlığını göstermesidir. Bu nedenle, Shakespeare’den farklı olarak bir ön oyun yazar. Ön oyunun başında bir tiyatro direktörü perdenin önüne gelerek seyirciye meseli anlatır. Meselde, yazarın zengin-yoksul ayrımının kafatası ayrımından daha önemli olduğu konusundaki inancından bahsedilir. Yazarın bunu göstermek için çabaladığından bahsedilir ancak oyun oynanmadan bir sonuca varmanın mümkün olmadığı seyirci karar verici konuma yerleştirilerek sağlanır. Oyunun bir oyun olduğu daha ilk cümlede vurgulanır, oyuncuların hangi rolleri oynadıklarını söylemesiyle, seyircinin dramatik biçime yabancılaşması sağlanır. Brecht, ön oyunda Devlet Vekili rolünü oynayan oyuncuya bir gestus araştırması önerir. Ona “Benim terazimle tartan, haksızlık nerede, hak nerededir, görür yakından.”²⁷ Sözlerini söyletir ve sahne yönergesinde Devlet vekili rolünü oynayan oyuncudan parmağıyla yuvarlak kafalıların bulunduğu kefeyi aşağıya bastırmasını isteyerek bir ırkı diğerinden üstün tuttuğuna dair tavır ekler. Oyuncu rolünün, seyirci oyuncunun farkında olarak bir öyküyü izleyecektir.

Birinci epizotta, Kısasa Kısas’ta kendi iradesiyle yetkisini devreden Dük’ün aksine, Brecht’in oyununda ekonomik koşulların yarattığı zorunluluk nedeniyle yetkisini geçici süreliğine devretmeye mecbur kalan bir Kral Naibi vardır. Brecht, bu sahneye bir yabancılaştırma unsuru yerleştirerek Naibi’nin çökmekte olan ekonomik durumdan gazeteler aracılığıyla haberdar olmasını sağlamıştır.

²⁵ Ollman, (2003). **A.g.e** S.47

²⁶ Brecht, B. (1997). Bütün oyunları 5, (Y. Onay). İstanbul Mitos Boyut Yayınları

²⁷ Brecht, B. (1997) **A.g.e** S.150

İkinci epizotta, Iberin iktidarının orta sınıftaki yansıması gösterilir. Epizotta 'İberin'in Marşı' ve 'Nanna'nın şarkısı' yer alır. Iberin'in Marşı müziğin gestusunu sağlayacak biçimde yazılmış, Iberin'e inananların tavrını açıkça belirginleştirmiştir. Nanna'nın şarkısı ise Nanna karakterinin bireysel hisleri ve arzularıyla ilgilenmez. Aksine, içinde bulunduğu fuhuş piyasasının onu nasıl hissizleştirdiğini anlatır. Şarkının anlatımcı bir yapıda kurulması, Nanna'yı oynayan oyuncunun Nanna karakterine bakışını yansıtmasını sağlar. Bu yapı, seyircinin Nanna ile özdeşim kurmasını engeller. Burada yabancılaştırma efekti, oyun kişilerinin içine düştüğü koşullara dikkat çeker. Brecht, anlatının doğrusal akışını kesintiye uğratarak bir Ara Oyun yerleştirir. Ara oyunda Iberin'in askerleri, binanın çatlaklarını badana yaparken şarkı söyler. Üçüncü epizotta olay akışı yine bir şarkıyla kesilir. Iberin'in kafatasçılığına inanmayan marabanın Orakçılar isyanına katılmasını anlatan şarkıdır. Dördüncü epizotta, mahkeme devam ederken Orakçılar isyanı ile ilgili haberler projeksiyon ile verilir. Brecht'in buradaki biçime müdahalesi projeksiyon kullanımı ile olur. Seyirci sahne olayını izlerken bir yandan projeksiyondan yansıtılan haberleri okur. Projeksiyona yansıtılan haberler, sahnede oynanan gerçeklik ile yaşanan gerçeklik arasında bir zıtlık yaratır. Mahkeme salonunda Iberin'in yargılamayı devralmasından sonra yükselen faşizme karşın dışarda Orakçılar isyanı giderek hız kazanmakta ve Iberin'in askerleri yenilgiye uğramaktadır. Bu müdahaleyle Brecht, yaşamın gerçekliği ve faşizmin kurgusal gerçekliği arasındaki farklılığı vurgular. Kısasa Kısas'ta Dük'ün rahip kılığına girmesi de bir zıtlık yaratır ancak seyirci sahnede gerçekleşen olaylar hakkında şüpheye düşürülmez. Brecht'in müdahalesinde ise seyircinin sahnede gördüğü şeye de şüphe ile bakması sağlanır. Epizot Bayan Cornamontis'in Dügme Atma Baladı ile sonlanır. Brecht, olay akışını şarkı ile tekrar kesintiye uğratar. Şarkı, mahkeme sonunda sanki yoksulun safında yer alıyormuş gibi görünen Iberin'e Bayan Cornamontis'in inançsızlığını anlatır. Beşinci epizotta, kilise rahibesi ve Isabella Guzman'ın arasındaki pazarlık konu edilir. Kısasa Kısas' ta kiliseye giriş şartlarının tartışılması kısa bir bölümdür hatta konuşma Claduo'nun hapse girdiğinin haber verilmesiyle kesilir ve ana olaya bağlanır. En sert inzivayı isteyen Isabella'nın inançlılığı yüceltilir. Brecht ise kilise ile pazarlığa ayrı bir epizot ayırmıştır. Kısasa Kısas'ta ana olaya bağlanmak için kesilen sahne Brecht'te olaylar arasında sıçrama yapılması amacıyla kullanılmıştır. Brecht'in bu müdahalesi olay akışının kesilmesiyle birlikte mesele dair perspektif çoğaltılması işlevini görür.

Altıncı epizotta Orakçılar ilerleyişi, Toprak ağalarının Missena ile anlaşması, Callas'ın Guzman'ın avukatlarını reddetmesi gibi üç olay iç içe ve aynı anda işlenir. Bu epizotta 'Yeni Iberin'in Şarkısı' ve kendi çıkarına göre hareket eden Callas'ın 'Ne Kopardıysan Odur' söylenir. Brecht, dramatik biçimde genellikle bir sahnede bir olayın gerçekleşmesi geleneğini de bozarak birden fazla olayın gerçekleştiği bir epizot yazmıştır. Callas'ın Iberin'e güvenmesi, salt sadakatin değil, ezilenin faşist sisteme duyduğu yanıltıcı inancın gestusu. Yedinci epizotta mahkeme sahnesinde projeksiyon bu kez sahnenin aksiyonunu dışardan belirleyen bir unsur olarak kullanılır. Orakçıların geri çekilmelerine dair gelen haberler yargının seyrini değiştirir. Düzenin eskisinden daha kötü halde geldiği sekizinci epizodun sonunda Nanna 'Dönme Dolap Baladı'nı söyler. Nanna'nın Isabella yerine Hapishane müdürü ile birlikte olmaya gittiği dokuzuncu epizodun sonunda Nanna seyirciye seslenmekte ve bu olayın kendi rolü açısından anlamını anlatmaktadır. Onuncu epizotta Guzman ve avukatları 'Bir Büyüğün Şarkı'sını söyler, Maraba Callas seyirciye başına gelenlerin özetini anlatır ve son çare olarak ağaya gideceğini söyler. On birinci epizotta Nanna'yı oynayan oyuncu rolünden çıkarak seyirciye seslenir. Guzman ve Callas'ın affedilmesini yorumlar. Orak Şarkısı ve Toprak Ağalarının Yuvarlak Masa Şarkısı söylenir. Epizotun sonunda Orak Şarkısı tekrar duyulur.

2.b. Öz: Temadan Mesele

Brecht'in mesel araştırmasını anlayabilmek için Shakespeare'in Kısasa Kısas oyununun temasına bakmakta yarar vardır. Shakespeare oyununda özellikle yetki sahibi olan birinin cinsel taciz ve istismar konusundaki erkek adaletinin nasıl olduğunu eleştiri malzemesi yapmıştır. Kısasa Kısas uygulaması, oyunda erdemli bir yöneticinin, yozlaşmış bir yöneticiye sembolik olarak adalet uygulaması şeklinde yorumlanır. Kısasa Kısas kuralı, erdemli ve doğru bir yöneticinin kötü yöneticiye uyguladığı cezadır. Makyavelist bir bakış açısıyla hem ahlaki hem de politik erdemden yoksun olan Angelo, yaptığı kötülük için cezalandırılır.²⁸ Dük ise hem ahlaki hem politik erdeme sahip biri olarak oyundaki doğruluğun temsilcisidir. Bu bağlamda, oyunun temasını ifade eden cümle alternatifleri, metnin merkezinde yer alan cinsel ahlak ve yasa, erdemli ya da erdemsiz yönetici çerçevesinde şekillenmektedir. Alternatif cümlelere bakılacak

²⁸ Topuz, M. (2023) Machiavelli'nin Virtù Kavramı ve Shakespeare'in Tragedyalarında Görünümleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2023/1, Sayı: 45, S. 275-305

olunursa; Ahlakı ve politik erdeme sahip olmayan yönetici adalet dağıtmaya kalkarsa cezasını çeker, Günahkâr olan insan adalet dağıtmaya cüret edemez, Kusurlu bireylerin yöneticiliğinde adalet tesis edilemez vb. cümlelerle çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere, oyunun merkezine yerleşen kısasa kısas kuralı negatif önermeler kurulmasına yol açmaktadır. Devlet yönetimine dair daha olumlu bir tema cümlesi; ‘Adaletin işlemesi onu uygulayanın ahlakı ve erdemiyle doğru orantılıdır’ cümlesiyle ifade edilebilir. Shakespeare’in oyunundan çıkarabilecek bu temalara Brechtiyen mesel mantığında şu sorular sorulabilir: Ahlakı erdem ve politik erdem olarak adlandırılan değerler hangi sınıfın lehinedir? Bu sorunun cevabı aratıldığında, oyunda soylu sınıfa ait kişiler arasında geçen olaylar tartışılmakta ve buradan çıkarılacak ders, alt sınıfların da ahlakı değerlerini belirlemektedir. Mantık şudur; üst yapı ahlaklı ve erdemli olmazsa bunu halktan beklemek pek mümkün değildir. Öte yandan Kısasa Kısas’ta hem halkın hem de soyluların mensubu olduğu bozuk bir düzen yansıtılmaktadır ancak ana çatışma, soylu sınıftaki kişiler arasında geçmektedir. Dolayısıyla, cinsel ahlak ve devlet yönetimi arasındaki ilişki öncelikle üst sınıfı göstermektedir. Oyunun sonunda ödül de ceza da üst sınıfa verilmektedir. Ancak, cezanın önce üst sınıftan bir üyeye kesilmesi adaletin sağlandığı konusunda bir yanılgı doğurmaktadır. Çünkü, sınıfsal eşitsizliğin olduğu bir toplumda üst yapısal değerlerin korunması için kesilen ceza, üst yapının korunmasına yöneliktir. Sağlam bir toplumun sağlam aile temeline dayanması, mülkiyetin korunmasıyla ilişkilidir. Yasa tarafından denetlenmeyen ilişki ve gayrimeşruluk sorunu, mülkiyet kavramını tehlikeye atacağından üst yapının lehine işleyen bir ahlak anlayışı inşa edilerek sınıfsal katmanlar garanti altına alınmaktadır. Bu nedenle oyunun sonunda bütün kadın erkek ilişkileri evlilik bağıyla yasallaştırılmaktadır. Oyunda ahlakın ve erdemin kaynağı neye dayandırılmaktadır? Sorusu da meselden yola çıkılarak sorulabilir. Kısasa Kısas’ta ahlakın ve erdemin temsilcisi Düktür. Dük’ün ahlakı erdemi Hristiyan ahlakından gelmekte doğrudan İncil’den alıntılar yapmaktadır.²⁹ Politik erdemi ise en güvendiği kişiye bile ceza verebilecek kadar yasanın üstünlüğünü savunmasından gelmektedir. Birçok soru çoğaltılabilirse de nihayetinde mesel için şu soruya cevap verilmelidir: Yazarın temasına teslim olunmalı mıdır? Brecht’in epik-diyalektik müdahalelerine bakıldığında Shakespeare ile aynı temadan yola çıkmadığı düşünülmektedir. Öncelikle, cinsel ahlak ve erdemli yöneticiden daha fazla önemseydiği

²⁹Shakespeare, W. (2011). *Kısasa Kısas (Measure for Measure)* (Ö. Nutku, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları S.6

şey, alt yapı ve üst yapı arasındaki ekonomik adaletsizliktir. Bu bağlamda, ahlaksız bir yöneticinin vereceği kararların meşru sayılıp sayılmadığıyla hiç ilgilenmemiş meselini zengin ile yoksul arasındaki adaletsizliğin üzerinin faşizmle nasıl örtüldüğünü araştırmaya yönlendirmiştir. Öyle ki kısasa kısas kuralı, Her şeyin Kıtası Var'a dönüşmüştür."³⁰ Kısasa Kısas'ın kutsal ahlaktan yoksun gösterilen halkına gerçekte ne durumda olduğunu sorgulamıştır. Yoksullaşmış olan bir halkın varlığı ve yoksulluğu Kısasa Kısasa'ta hiç tartışılmazken, Brecht'in oyununda temel meseledir. Ve hatta yoksulluk içindeyken kendisine dayatılan üst yapısal ahlaka kayıtsız kalan Maraba Callas ile de ahlaktan önce zengin-fakir ayırımına odaklandığının bir kez daha altını çizmiştir.

Ön oyunda seyirciye bir kafatasçının insanları kafataslarına göre ayırdığından bahsedildikten sonra mesel tartışmaya açılır. Tiyatro Direktörü, Yahoo adında bir ülke kurduklarını ve burada bir kafatasçının insanları kafatasına göre ayırdığını, ama yazarın da insanları yoksul ve zengin olarak ayırabildiğini göstermek için elinden geleni yapacağını söyler.³¹ Ön oyunun sonunda, Direktör, umudunun hangi fark daha önde gidiyorsa seyircinin bunu görmesini sağlamak olduğunu söyler.³²

Kısasa Kısas'ta olay dünya üzerinde somut bir yerde, Viyana'da geçmektedir. Dük yetkisini kamu adaleti için konulan ahlak kurallarına artık uyulmadığı gerekçesiyle devretmektedir.³³ Kısasa Kısas'ın adaletli ve ahlaklı Dük'ü Kral James'in bir yansımasıdır.³⁴ Brecht ise, Yahoo adını verdiği hayali bir ülke ve bu ülkede Luma adında bir kent kurgular. Oyunun birinci epizodunda ülkenin kralı Kral Naibi, yetkisini ekonomisi batmış olan ülkesinde çıkan Orak isyanını ordusuz ve silahsız bastırması için Angelo İberin'e devreder.³⁵ Ülkede iktisatta 'Bolluk Paradosu' ya da 'King Kanunu'³⁶ adıyla anılan bir durum yaşanmakta, talep elastikiyeti düşük tarım ürünlerinin arz fazlalığı nedeniyle fiyatı düşmekte ve bu nedenle Orakçılar isyan etmektedir. Kral Naibi'nin danışmanı Missena'nın yetki devri için tavsiye ettiği Angelo İberin, aslında Hitler'dir. Missena, İberin'in kurtuluş planını anlatırken Angelo İberin'in düşüncelerini

³⁰ Brecht, B. (1997) **A.g.e** S.267

³¹ Brecht, B. (1997) **A.g.e** 150

³² Brecht, B. (1997) **A.g.e** S.152

³³ Shakespeare, W. (2011). **A.g.e** S.1

³⁴ Shakespeare, W. (2011). **A.g.e** S.6

³⁵ Brecht, B. (1997) **A.g.e** S.161

³⁶ Dinler, Zeynel. (2006) İktisada Giriş, Bursa, Ekin Kitabevi, S.98

doğrudan Hitler'in makalesinden alıntılar.³⁷ Oyun, aslında Hitler Almanya'sında geçmektedir ancak Brecht oyunu tarihselleştirerek güncelliği tarihin yasalarına tekabül ettirmiştir. Bu müdahalenin gerekçesini tarihselleştirmenin gerekçesinde bulmak mümkündür.

“Tarihsel olaylar bir kezliğine, geçici, belli çağlara bağlı nitelik taşır. Olaylara karışan kişilerin davranışı, kısaca insana özgü ve değişemeyecek bir davranış değil, belli özellikleri kendisinde barındıran, tarihsel akış sürecinde aşılmış ya da aşılabilecek olan bir davranıştır ve bir sonraki çağ aısından eleştiri konusu yapılabilir.”³⁸

Seyircinin yaşadığı zaman ve olaylara belirli bir mesafeden bakmasını sağlamak amacıyla yapılan bu müdahalenin gerekçesi; Kral Naibi ile hem Hitler'i hem de Hitler'den önceki ve sonraki bütün faşist iktidarları gösterme imkânı elde edilmesidir. Kısasa Kısas'ta öykünün zamanıyla sınırlanmış bir olay örgüsü mevcuttur. Geçmişte olan olayların etkisi bugünde görölmekte ve şimdideki olayların gelişimine sirayet etmektedir. Oyunun zamanı, öykünün en eski olayı olan Angelo'nun Maraina ile olan nişanlılık ilişkisi ile oyunun sonunda gerçeklerin ağığa çıkması ile Dük'ün kararlarının uygulanması arasında geçen olaylarla sınırlıdır. Zaman, mekanlarla ve kişilerin öznellikleriyle belirginleşen bir öyküde sınırlanmıştır. Brecht'in oyununda, tarihselleştirme ile geçmiş, şimdi ve geleceğin eş zamanlı kavranmasını sağlayan bir müdahale söz konusudur.

Ara oyunda Iberin'in askerleri, binanın çatlaklarını badana yaparken şarkı söylerler. Bu sahnede, diyalektik yöntemin düşünsel bir aracı olan soyutlama kullanılır. Sınıf farklılıklarının neden olduğu ekonomik çöküntünün görünmez kılınması için, sistemin çatlakları ırkçılık badanasıyla kapatılmakta ve adeta beyaz bir sayfa açılmaktadır. Ancak bu sitemin de badanaya ihtiyacı olacak mıdır? sorusunu beraberinde getirir. Nitekim oyunun sonunda Çık'lerden parasal destek almak zorunda kalan Iberin, görüntüde düşman savaşta finansal işbirlikçi olmayı sürdürecektir. İkinci epizotta, İberin'in iktidara gelişile birlikte tüccar, kâtip, müfettiş gibi memurlar ve İberin'in askerleri aracılığıyla faşizmin nasıl yükseldiği; insanların artık ekonomik sınıf farklılığına göre değil, ırk temeline göre ayrıldıkları gösterilir. Sivri kafalı bir marketçi, İberin bayrağı

³⁷ Brecht, B. (1997) **A.g.e** S.291

³⁸ Brecht, B. (1981). **A.g.e**. S.194

asmadığı için tehdit edilir; ama asınca da tutuklanır. Epizotta “İberin’in Marşı” ve “Nanna’nın Şarkısı” yer alır. İberin’in marşı, faşizmin bireyde yarattığı acizlik hissini ve lidere yönelik yüceltme eğilimini ortaya koyar. Epizotta insanların İberin’in iktidarına hızla adapte oluşu şaşırtıcıdır. Bu durum Brecht’e şu soruyu sordurur: “Bunun altında yatan sebep nedir?” Cevap gecikmez; temel belirleyici, ekonomik koşullardır. Kısasa Kısas’ta Dük rahip kılığına girip olanları uzaktan izler. Brecht ise İberin iktidara geldikten sonra Kral Naibi ile ilgili böyle bir kılık değiştirme oyununa başvurmamıştır. Kral Naibi gerçekten ortadan kaybolarak hiçbir olaya dahil olmaz ve halkı İberin’in iktidarıyla baş başa bırakır.

Maraba Callas’ın sınıf mücadelesinden vazgeçerek çıkarı için İberin’in safına geçtiği üçüncü epizotta ideolojik ayrışmaların yaşandığı görülür. O zamana kadar birlik olan Callas ailesinin artık Bayan Lopez ve ailesine düşman olması gösterilir. Patronları, yani toprak sahipleri, Çık olan marabalar İberin’in safına geçer. İşlettiği toprağın sahibi Çuk olan bir maraba dışında, meselenin ağalık olduğunu anlayan az sayıda kişi Orak isyanına katılır.³⁹ Kısasa Kısas’ta ise herhangi bir isyan yoktur; ekonomik zorluk, ahlak yasaları uygulanmaya başlayınca yalnızca genelev işleten Bayan Overdone’u etkiler. Oysa oyunda ülke savaş hâlinindedir ve gerçekte James’in uzlaşmadığı İspanya kralını temsil eden, Macar kralıyla bir türlü barış sağlanamamaktadır.⁴⁰ Ancak savaşın yarattığı ekonomik zorluklardan oyunda bahsedilmez. Brecht, bu epizotta ve oyunun bütününde de bireysel ahlaki bozulmanın iradeden mi yoksa yapısal koşullardan mı kaynaklandığını sorgulamıştır. Kısasa Kısas’ta bireysel özelliklere atfedilen bu durum, Callas ailesi örneğinde olduğu gibi, ideolojik hegemonya altında birleşik görünen sınıfların ekonomik rasyonalite karşısında nasıl kolayca parçalanabildiğini gösterir. Yarıcılık borcu silinen Çık patron nedeniyle İberin’in tarafına geçmenin, yarıcılık borcunun devam etmesi nedeniyle Orakçılar safına geçmenin sebebi, ırksal bir inanç ya da iradi bir karardan çok ekonomik bir karar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla meselden gelen soru şudur: Kısasa Kısas’ta bireysel ahlaki bozulma görünür kılınırken, ekonomik eşitsizlik nasıl görünmez hâle getirilir? Brecht’in bu noktadaki müdahalesi ise oyunun merkezine, ahlaktan yoksun bir soylu aile yerine yoksul Callas ailesini yerleştirmektir. Dördüncü Epizodun başında Kral Naibi’nin sarayında St.Stefano

³⁹ Brecht, B. (1981). **A.g.e.** S.178

⁴⁰ Shakespeare, W. (2011). **A.g.e.**,S. 8

Kilisesi'nin St. Barbaros Kilisesi'ne müritlerini almasından ötürü yaşadığı kayıptan ötürü açtığı tazminat davası görölmektedir. Kısasa Kısas'ta, Isabella kiliseye inzivaya çekilirken, kilisenin gelirinden ya da sermayeyle olan ilişkisinden hiç bahsedilmez. Brecht ise kiliseyi doğrudan sermayeyle ilişkilendirmiştir. Mahkemede başrahip ve başrahibe, müritlerden elde ettikleri gelirler nedeniyle birbiriyle ekişmektedir. Kısasa Kısas Kısas'ta adaletin temsilcisi Dük, rahip kılığına girmektedir; Dük gibi rahipler de doğruluğun temsilcisiydi. Dük, Hristiyanlığın yüce ahlakına göre konuşup İncil'e referans vermekte, adalet ve doğruluk Dük ile özdeşleşmekte ve aynı zamanda hukuki adaletin de temsilcisi olmaktadır. Brecht'in oyununda hukuki adaletin temsilcisi bir yargıken, onu işlevsiz bulan Iberin'in yargıç koltuğına oturmasına tanık olunur Iberin'in bu yargılaması, yargının siyasallaşmasına bir örnek oluşturmakta ve faşizm koşullarında gerçekleşen yargı sürecine dair bir şüphe uyandırmaktadır. Beşinci epizotta yer alan Isabella'nın kiliseye kaydolması olayı her iki oyunda da işlenir. Kısasa Kısas'ta kiliseye giriş şartlarının tartışılması kısa bir bölümdür; hatta konuşma, Claudio'nun hapse girdiğinin haber verilmesiyle kesilir ve ana olaya bağlanır. En sert inzivayı isteyen Isabella'nın inanlılığı yüceltilir. Brecht ise kilise ile pazarlığa ayrı bir epizot ayırmıştır. Kilisenin ideolojik bir aygıt olarak sermaye düzenine nasıl entegre olduğunu açıkça gösterilir. Dolayısıyla Kısasa Kısas oyununda inancın ve ahlaki erdemın temsilcisi olarak sunulan kilise, neden sınıfsal eşitsizliklerin ve ekonomik ilişkilerin dışında mıdır? sorusu, bu epizotla sorulabilir. 6. Epizotta, Orakçılar savaşı kazanmak üzereyken Yüce uk ulusunun sefalet içinde olması manidardır. Burada bir tek Callas Guzman'ın atlarına sahiptir ve iyi durumdadır. Ancak, ona dokunulmamasının sebebi, ilerleyen Orakçı ayaklanması bir türlü bastırılmamasıdır. Bu epizotta, Nanna fahişelikten kaybettiğı itibarını bir uk kadını olarak geri almıştır ancak bu ona yoksulluk getirmiştir. Çünkü kutsal uk kadını ile artık kimse beraber olmamaktadır. ık'lerin piyasadan el çektirilmesi, sermayenin de geri çekilmesine yol açmıştır. Toprak sahipleri kaçmayı düşünürken Misenna onlara para teklif etmelerini önerir. Callas Iberin'e o kadar güvenmiştir ki Guzman'ın avukatlarıyla uzlaşmayı reddetmiştir. Birden fazla olayın tek bir epizotta yer alması diyalektik yöntemin Özdeşlik/farklılık ilişkisini hatırlatır. Birbirinden bağımsızmış gibi görünen olaylar, Orakçılar ve Iberin savaşının cereyan ettiğı bir zeminde gerçekleşmektedir. Toplumun farklı kesimlerinden insanların iç savaş karşısındaki farklı reaksiyonları

gösterilmektedir. Sınıfsal konum, savaş ve siyasal çalkantı gibi olağanüstü koşullar bireylerin etik tercihlerini ve güven ilişkilerini belirlemektedir.

Yedinci epizotta Çık toprak sahiplerinden para desteği alan İberin, mahkeme süresince cepheden gelen haberleri takip eder. Callas'ın atları konusundaki son kararı Orakçıların geri çekilmesi haberinden sonra verir. Kısasa Kısasın katı Angelo'su ile Brecht'in Angelo'su adaletsizlik konusunda örtüşmektedir. Callas'ın içtenlikle söylediği 'Ne Kopardıysan Odur' şarkısı aleyhinde kullanılmak üzere ona zorla söylenir. Bu tekrar, Callas'ın örgütlenmeden bir şey koparamayacağını gösterirken bir yandan onun durumuna yabancılaşılmasını sağlar. Callas, bu adaletsizlik sonucunda katılmayı düşündüğü Orakçıları artık çoktan yitirmiştir. Halk açısından her şeyin daha da kötü bir hale geldiği sekizinci epizodun sonunda Nanna 'Dönme Dolap Baladı'nı söyler. Nanna zenginleri var edenlerin yoksullar olduğu çelişkisinin farkındadır. Ancak yine de bu epizotta sermayenin gücü karşısında ideolojik tutarlılık yok olur. Yoksulluğun sürekli yeniden üretildiği bir sistemin devamlılığı sermayenin devam etmesinin ön koşuludur. Sekizinci Epizot, Shakespeare'in Kısasa Kısasından doğrudan parçalar taşır. İberin'in sağ kolu olan Kutsal haç hapishanesinin müdürü, Isabella'ya abisinin canı karşılığında cinsel birliktelik teklif etmiştir. Guzman Isabella'dan teklifi kabul etmesini istemiş ancak Isabella Shakespeare'in oyununda olduğu gibi reddetmiştir. Ancak Kısasa Kısas'tan farklı olarak Brecht, teklif sahnesini koymaz. Isabella abisine olanları anlatılırken teklifin varlığından haberdar olunur. Kısasa Kısasta ise, Angelo'nun zaafına yenik düşmesi hem monologla hem de teklif ettiği sahne ile işlenir. Brecht'in bunun üzerinde fazlaca durmamasının sebebi, yöneticinin bireysel zaaflarının Epik-diyalektik tiyatro açısından pek önem taşıyor olmasından kaynaklanabilir. Çünkü, yönetici sınıfın tavrı kişisel irade göre değil kapitale göre verilmektedir. Bu nedenle Brecht, sahneyi değiştirmiştir. Kısasa Kısas'ta vekil Angelo, Isabella'ya doğrudan cinsel ilişki teklif etmekteydi. Brecht'in oyununda ise bu teklif Angelo İberin tarafından yapılmaz. Yahoo'nun Angelo'su tıpkı Hitler gibi uçkuruna düşkün biri değildir. Brecht, Hitler ile olan benzerliğini bozmamak için teklifi, İberin'in sağ kolu olan Kızıl Haç Hapishanesinin müdürüne yaptırmıştır. Kısasa Kısas'ta Dük Angelo'nun ahlaksızlığını ortaya çıkarmak için başka birini göndermekteydi. Brecht ise, dokuzuncu epizotta Isabella'nın yerine Nanna'nın gitmesini ondan alacağı yüklü para karşılığında genelevi sahibi Bayan Cornamontis'e yaptırır. Brecht'in burada iki tür çelişkiyi var ettiğini

görürüz. İlki, zaten Guzman'ı kurtarmak için para karşılığında seks yapmaya hazır olan Nanna, kendi şikâyeti nedeniyle idam cezası alan Guzman'ı kurtarmaya gitmektedir. İkincisi ise, bu çirkin iş için zengin yerine fakir, bir rahibe yerine bir orospu kullanılmaktadır. Bedenler arasında çok fark yoktur. Namuslu kadın bedenini var eden namussuz kadın bedeni diye bir şeyin olmasıdır. Bu nedenle Nanna hemencecik Isabella'nın yerine geçebilmektedir. Onuncu epizotta, bu kez Nanna'nın babası Callas, zenginler için kendini feda etmektedir. İki yıllık yarıcılık borcu silinsin diye Callas, Guzman ve avukatlarıyla, Guzman yerine daracığına gitmek için pazarlık yapmaktadır. Burada Brecht, Guzman'ı oynayan oyuncuya metin aracılığıyla bir gestus önermektedir. Guzman daracığına giderken bile kendi canı için pazarlık yapmaktadır. Brecht, sermayeyle sıkı ilişki içinde olan insanın kendine yabancılaşmasını Guzman'ın yarıcılık borcu pazarlığında göstermektedir. Kısasa Kısas'ta ise daracığına kimin gideceğine paranın gücü değil Dük karar vermektedir. Claduo yerine kimin öleceği konusunda dükün abartılmış merhameti devreye girer ve idam cezası almış Barnardin'e kıyamaz. Tanrı ve baba olarak onun henüz ölüme hazır olmadığına karar verir. On birinci epizot, Kısasa Kısas ile olay bakımından benzeşmektedir. Tıpkı Dükün geri dönüşü gibi, Kral Naibi de geri döner. Kral Naibi, Orakçılar isyanını bastırdığı Iberin'e teşekkür etmeyi ihmal etmez ancak onun devlet yönetiminde uyguladığı kafatasçılık görüşünün ipliğini pazara çıkarır ancak. Naibi, bunu zengin-yoksul ayırımına dayandırmadan kendi ideolojisinin içinden olayları yorumlayarak yapar. Callas'ın ve Nanna'nın Guzman için kendilerini feda etmelerinin yoksulluktan değil Guzman'a olan sevgilerinden kaynaklandığını söyler. Oysa, gerçeğin ne olduğu seyirciye diğer epizotlarda detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Bu nedenle, Brecht Shakespeare'in oyunun sonuna kadar erdemli kalan Dükünden farklı olarak Naibi'nin toplumsal körlüğünün altını çizmiştir. Kısasa Kısas'ın son sahnesinde, haksızlık edenler gereken cezayı alarak Kısasa Kısas kuralı işletilmiş olur. Her ne kadar Angelo, Lucio açısından mutlu son olmasa da oyun boyunca adaletsiz davranan bu insanların ettiklerini bulması seyirci açısından olumlu bir son hissini uyandırır. Adaleti getiren her şeyi bir Tanrı gibi uzaktan izleyen ve sonunda Tanrı'nın sözleriyle adaleti sağlayan Düktür. Bu bağlamda Dükün eylemleri olumlanır. Brecht'in oyununda ise Iberin ve Naibi asla olumlanmadığı gibi iki yüz marabanın idamına ortaklaşa karar vermiş olurlar. Ayrıca, Orak isyanının bastırılması yeni

fetihlerin yolunu açacak, komşu ülke olan köşe kafalılarla bir savaş başlayacaktır. Bu epizotta Iberin'in iktidarda kalmak uğruna bütün ideallerinden vazgeçtiği görülmektedir.

2.c. Özne Karakterden Nesne-Özne Karaktere

Her iki oyunda da oyun kişileri farklılık göstermektedir ancak Brecht'in Shakespeare'den aldığı bazı isimler de vardır. Kısasa Kısas'taki Viyana Dükü Vincentio, Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar'da Kral Naibi'ye, Escalus Missena'ya, genelev işleticisi Bayan Overdone, Bayan Cornomontis'e, Claduo karakteri Guzman'a, Isabella, İsabella Guzman'a dönüşmüştür. Nanna Callas, kendini Isabella olarak tanıtır, Hapishane müdürü ile birlikte olmasından dolayı belki Kısasa Kısas'taki Mariana'ya denk düşmektedir. İsimler benzer olsa da karakterler Brecht'in oyununda tavır ve davranış açısından Kısasa Kısas'a göre oldukça farklıdır. Shakespeare'de Dük, yüce ahlaki değerlere sahip, tüm adaletsizlikleri gören ve Tanrısal adaleti sağlayan biridir. Brecht, bu karakteri ideolojik körlük yaşayan bir devlet yöneticisine dönüştürmüştür. Naibi, ülkesinin durumunu gazete haberinden öğrenmekte, halkın yoksulluğundan bir haber yaşamakta, olan biteni de yanlış yorumlamaktadır. Dük, kendi isteğiyle yetkisini Angelo'ya devrederken Kral Naibi, ülkenin bulunduğu ekonomik koşulların bir zorunluluğu olarak Iberin'e yetkisini istemeden devreder. Brecht, iradi kararları olan Dük'ün yerine ekonomik ve politik koşulların zorunluluğu sonucunda hareket eden Kral Naibi'yi yazmıştır. Bu müdahalenin sebebi, bireyden bireye değişen bir iktidar yerine toplumsal ve politik güçlerin etkisiyle davranan iktidarı ve onun içinde bulunduğu koşulları vurgulamaktır.

Brecht, Kısasa Kısas'ta kişisel zaafına yenik düşen Angelo'ya karşın hiçbir bireysel zaafi olmayan Iberin'i yazmıştır. Iberin, uçkuruna düşkün biri değildir. Oldukça katı ve idealleri olan biridir. Angelo gibi soylu da değildir hatta orta sınıftan gelmektedir. Brecht'in orta sınıf tarifi de şöyledir "Ne ağa, ne zengin, ne maraba, ne de fukara olduğu için yoksul ve zengin sınıf arasındaki kavgaya karşıdır."⁴¹ Brecht burada doğrudan Hitler'i tarif etmektedir. Oyunda başa bir replikte de Iberin için yaptığı tarif doğrudan Hitler'e uymaktadır.

⁴¹ Brecht, B. (1981). **A.g.e.** S.157

“Ben duydum ki, adam çok sade yaşıyormuş, içkisi, tütünü yokmuş, kendisi de bir maraba çocuğuymuş. Kendisi için bir şey istemezmiş, gazete yazıyor. Hem, meclisin bir şey yapamayacağım soyluyor ki bu gerçek yani.”⁴²

Kısasa Kısas'ta Escalus'u devlet yönetiminden anlayan, adalet duygusu gelişmiş ve emirlere sadık bir sağ koldur. Yuvarlak kafalılar Sivri Kafalılar'daki Mıssena ise, sistemin devamlılığını sağlamak adına halk için kötü seçenekleri çekinmeden öneren sermayenin tarafında bir danışmandır. Brecht'in Shakespeare'in oyununda erdem ve ahlak açısından yöneticilere atfedilen üst sınıflar olumlu değerlerin hiçbirini kullanmadığını aksine iktidar ve ona yakın olanların para ile olan çıkar ilişkisini açıkça ortaya koyduğu görülmektedir. Benzer bir tutumu rahip ve başrahibeler için de yapmıştır.

Brecht, Shakespeare metninde olmayan Maraba Callas'ı ve Nanna Callas'ı oyuna eklemiştir. Nanna Callas karakteri, Shakespeare'in oyunundaki Mariana ile ilişkilendirilebilir. Ancak Mariana Angelo'ya oyunun sonuna kadar aşıktır. Nanna ise hiçbir zaman Guzman'a olan aşkından söz etmez. Nanna yaşamak için geçinebilmekten başka bir şey düşünmeyen bir fahişedir. Brecht'in bu müdahalesi duyguların sınıfsallığına vurgu yapmakta ve romantik aşkın da sınıfsal bir duygu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Nanna, yaptığı iş nedeniyle bedenine ve aşka yabancılaşmış bir birey olarak gösterilmektedir. Bu sayede, Isabella'nın ahlaki ideallerine sadakati de tartışmaya açılır. Çünkü o bu sadakatini sahip olduğu mal varlığı sayesinde sağlamaktadır. Oyunda Iberin'e inanan yoksulların durumu Maraba Callas üzerinden gösterilir. Örgütlü mücadele yerine kendi mücadelesinin peşine düşen Callas'ın sınıf mücadelesinin kuvvetler dengesine bağımsız bir şey yapamayacağı gerçeği ve sonunda egemenler tarafından kafatasçılık ülküsüyle kandırılmış olma hali oldukça çekici biçimde işlenir. Ayrıca sınıflı toplumda alt tabakaların ihtiyaçlarının, hukuk yoluyla elde edilemeyeceği Callas ile sınıf mücadelesinin ölümcül sonuçlarını Maraba Lopez ile gösterilir.

Kısasa Kısas'ta namus ve iffet kadının bir değeri olarak görünmektedir ve oyundaki bütün kadınların iffet kavramı ile bağı kurulmuştur. Kardeşinin yaşaması için bile olsa namusunu ve bakireliğini kirletmeyen Isabella yüceltilmekte ve oyunun sonunda ödül

⁴² Brecht, B. (1981). **A.g.e.** S.177

olarak Dük ile evlenmektedir. Her ne kadar Isabella'ya cevabı sorulmasa da Dük bu evlilik teklifini Isabella'ya ona verilen bir ödölmüş gibi sunmaktadır. Bayan Overdone iffetsiz bir iş yaptığı için işyeri kapatılmıştır. Lucio bir kadına tecavüz edip onu hamile bırakmış ve sonra bunu inkâr etmiştir. Mariana, Angelo tarafından terk edilmiştir, Juliette, evlilik dışı ilişkiyle gebe kalmıştır ve Angela tarafından Isabella'ya tecavüz edilmek istenmektedir. Kadınlar iffetin ya temsilcisi ya mağduru ya da suçlusudur. Ayrıca, Kısasa Kısas'ta Bayan Overdone hariç, diğer kadınların toplumsal meseleler üzerine bir düşüncesi fikri, kendine neyin neden yapıldığı hakkında sorgulaması ya da hak araması da yoktur. Olanı biteni kabul ederler, peder kılığındaki Dük onlara ne yapmaları gerektiğini söyleyene kadar hiçbir eylemde bulunmayan edilgen kişilerdir. Oyunun sonunda, Bayan Overdone hariç diğer bütün kadınların mağduriyeti olarak görölen iffet sorunu evlilik bağıyla ortadan kaldırılır. Brecht, öncelikle iffet meselesine müdahale etmiş ve namusu bir ölçü olmaktan çıkarmıştır. Kadın karakterlerin yeniden temsiline yönelmiş ve onları içinde bulundukları sınıfsal konumdan yazmıştır. Oyunun merkez kişilerinden Nanna Callas toplumsal olayları takip etmektedir ve olan biten hakkındaki farkındalığı babası Maraba Callas'a göre daha yüksektir. Ayrıca Nanna Callas fahişeliğı bir meslek olarak görmekte ve marabalıktan daha rahat bir meslek olduğu için tercih etmektedir. Genelev sahibi Bayan Cornamatis, sömürünün aktörlerinden biridir. Piyasada ve toplumda olanlarla ve olacaklar hakkında gerçekçi yorumlar yapmakta, Iberin'in geleceğini önceden görmektedir. Bayan Callas ise bir marabadır ve Maraba Callas gibi öncelikle kendi çıkarını düşönen, buna göre toplumsal olaylara göre reaksiyon alan bir kadındır.

Sonuç

Bu makalede, Bertolt Brecht'in 'Yuvarlak Kafalılar ve Sivri Kafalılar' adlı oyunu üzerinden Shakespeare'in 'Kısasa Kısas' oyununa yaptığı uyarlama incelenmiş ve klasik metne epik-diyalektik müdahalenin gerekçeleri; Biçim, Tema, karakterler açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ilk önemli bulgusu, Brecht'in klasik dramatik yapıya yönelttiğı eleştirilerin, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda içeriksel ve ideolojik olduğunu göstermesidir. Shakespeare'in metninde öne çıkan bireysel erdem, ahlaki zaaf, cinsel ahlak ve bireysel adalet gibi temalar; Brecht'in uyarlamaya müdahalesiyle toplumsal sınıf eşitsizliğı ekseninde incelenmiştir. Araştırmada Brecht'in epik-diyalektik

müdahalesi biçim, tema ve karakterler olmak üzere üç açıdan incelenmiştir. Brecht'in biçim ve öze yönelik müdahalesinin en önemli gerekçesinin; orijinal metnin yabancılaştırılması olduğu sonucuna varılmıştır. Biçime yönelik müdahalenin gerekçesi, seyircinin geleneksel izleme alışkanlığını kırmaktır. Bunun altında yatan gerekçenin ise klasik dramatik biçimin örtük politik işlevini değiştirmek olduğu sonucuna varılmıştır. İçeriği toplumsal değişimi gerçekleştirme hedefini gütsede biçim itibarıyla değişmediği sürece klasik dramatik biçimin toplumsal değişimi sağlayacak araçlara sahip olmadığı düşünülmüştür. Oyunun biçimsel yapısının yalnızca estetik değil aynı zamanda ideolojik bir işlevi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Brecht'in Yuvarlak Kafalılar ve Sivri Kafalılar oyununda, Shakespeare'in Kısasa Kısas'ından biçimsel düzlemde bir kopuş gerçekleştirdiği ve bu müdahaleyi, epik-diyalektik tiyatronun gerekçeleri açısından gerçekleştirdiği görülmüştür. Dramatik öykünün parabele (fabele) dönüştürülmesindeki temel kıstasın, parabel yapının seyircinin oyun metnini parçalar ve bütün halinde düşünülmesine olanak vermesi ve seyircinin soyutlama yapmasına olanak vermesi sonucuna varılmıştır. Oyunu klasik dramatik yapıdan epizodik yapıya dönüştürmüş, neden-sonuç ilişkisine bağlı olay örgüsü yerine parçalı, kesintili bir yapı kurmuştur. Oyuna bir ön oyun ve ara oyun eklediği, Shakespeare'in öyküsünü kısmen kullanarak oyunun merkezine Callas ailesinin öyküsünü yerleştirdiği görülmüştür. Oyunda sınıfsal katmanlara müdahale ederek toplumun üst kesiminden, orta sınıfa ve yoksul kesime kadar bütün toplumsal sınıfların olaylara bakışını gösterdiği görülmüştür. Brecht'in öykünün olay akışını çeşitli unsurlarla kesintiye uğrattığı sonucuna varılmıştır. Ön oyun, Ara oyun ya da oyunda söylenen şarkıların tematik işlevlerinin yanı sıra olay örgüsünün akıcılığını kesmek için yapılan bilinçli müdahaleler olduğu saptanmıştır. Oyunda projeksiyon kullanımının iki işlevi olduğu saptanmıştır. İlk işlevinin sahnedeki dramatik olayı yabancılaştırmak, ikinci işlevinin sahnedeki olayın gidişatını değiştirerek dış koşullara vurgu yapmak olduğu saptanmıştır. Biçimsel değişikliğin temel sebebinin seyircinin alışkın olduğu izleme alışkanlığına yabancılaştırılması olduğu tespit edilmiştir.

Temaya yönelik ilk önemli bulgu Brecht'in Shakespeare'in temasına teslim olmadığı ve uyarlamasında ona müdahale ederek Shakespeare'in temasını yabancılaştırdığı sonucuna varılmıştır. Kısasa Kısas oyununda cinsel ahlakın, kişisel zaafıların ve erdemli yöneticilik kavramları üzerinde şekillenen tema, Brecht'in uyarlamasında bu bireysel

ahlaki meselelerin sınıfsal bağlamdan koparıldığı vurgulanarak dönüştürülmüş ve sınıfsal ve tarihsel ilişkilerle yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda, Brecht'in kendi çağının gestusuna yönelerek oyunu Hitler Almayasına taşıyarak tarihselleştirdiği sonucuna varılmıştır. Oyunun meselini, sınıf eşitsizliğinin faşizmin ırka dayalı politikalarıyla manipüle edilmesi olarak ele aldığı sonucuna varılmıştır.

Shakespeare'in metninde yer alan karakterler ideal bir ahlaki düzenin gerçek yaşamla ilgili çelişkisini yaşarken Brecht'in uyarlamasında ekonomik sınıfsal çelişkiler yaşamaktadır. Shakespeare'in bireysel özellikleriyle öne çıkan ve iradi kararlar veren karakterlerine karşın Brecht'in uyarlamasında içinde bulunduğu üretim ilişkilerinden bağımsız düşünemeyen kararlarını ve tavırlarını ekonomik-siyasal yapıdan alan karakterler yaratıldığı tespit edilmiştir. Brecht'in sınıfsal çelişkiyi işlemek adına oyuna eklediği yeni karakterlerle temaya müdahale ettiği tespit edilmiştir. Kadın karakterlerin temsili de dramatik yapıdan farklılık göstermiş; pasif ve ahlaki rollere hapsedilen kadınlar yerine, farkındalığı ve tarihsel konumlanışı olan kadınlar yaratılmıştır. Bu bağlamda, epik-diyalektik biçimde kadın karakterlerin edilgenliğinin değil, sistem içinde konumlanma biçimlerinin tartışmaya açıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Kitap

- Boal, A. (2008) Ezilenlerin Tiyatrosu (Çev. Hasgöl, N.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Brecht, B. (1981). Epik Tiyatro, (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Brecht, B. (1997). Bütün oyunları 5, (Y. Onay). İstanbul Mitos Boyut Yayınları.
- Benjamin, W. (2014). Epik tiyatro üzerine (A. Cemal, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Brecht, B. (1981). Epik tiyatro (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Brecht, B. (1982). Oyunculuk sanatı ve dekor (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları
- Dinler, Zeynel. (2006) İktisada Giriş, Bursa:Ekin Kitabevi
- Egri L,(1982) Piyes Yazma Sanatı, (Çev. Taşer, S.) Yazko Yayınları.
- Karacabey, S. (2009). Brecht'ten sonra, Ankara: De Ki Basımevi.
- Yıldırım ve Şimşek, (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şener, S. (1982). Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, İstanbul: Adam Yayınları.

- Ollman, B. (2003). Diyalektiğin Dansı Marks'ın Yönteminde Adımlar, (Çev. Saraçoğlu, C.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Parkan, M. (1983). Brecht Estetiğı ve Sinema, Ankara: Dost Kitabevi.
- Shakespeare, W. (2011). Kısasa Kısas (Measure for Measure) (Ö. Nutku, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Makale

- Cohn, R. (2002). Brecht Shakespeare'i Değıştiriyor. (Çev. Güllü, F.). Mimesistiyatro/Çeviri Araştırma Dergisi, (9), 1-4.
- Heinemann, M. (2002). Brecht Shakespeare'im Nasıl Okudu? (Çev. Okan Z, Sönmez A ve Tunç G). *Mimesis Tiyatro/Çeviri-Araştırma Dergisi*, (9). 31-61
- Topuz, M. (2023) Machiavelli'nin Virtù Kavramı ve Shakespeare'in Tragedyalarında Görünümleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2023/1, Sayı: 45, S. 275-305

“İFADE-İ MAHSUSA” YAZILARI ÜZERİNDEN POLİS MECMUASI’NIN KURUMSAL HAFIZASI VE YAYIN VİZYONUNA DAİR BİR DEĞERLENDİRME*

Serap BOZPOLAT AYAN**

Özet: Bu çalışma, 1913–1928 yılları arasında yayımlanan Polis Mecmuasındaki “İfade-i Mahsusa” başlıklı yazıları inceleyerek, mecmuanın kurumsal vizyonunu, yayın politikalarını ve meslekî kimlik inşasını anlamayı amaçlamaktadır. Dönemsel süreklilik gösteren bu yazılar, hem mecmuaya dair bilgilendirme yapmakta hem de meşruiyet üretme, kurumsal hafıza oluşturma ve polis teşkilatına yönelik ahlaki bir sorumluluk telkin etme işlevi taşımaktadır. Yayın dili, anlatı stratejileri ve tematik süreklilik açısından ele alınan bu metinler, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi devlet yayıncılığına dair önemli bir arşivsel belge niteliğindedir. Çalışma bahsi geçen yazılar odağında şekillendiğinden ve bu yazılar mevcut literatürde başka herhangi bir eserin kaynağı olmadığından mecmua nüshalarının dışında bir kaynak kullanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Polis Mecmuası, Emniyet Teşkilatı, Kurumsal Hafıza, Osmanlı, Cumhuriyet.

AN ASSESSMENT OF THE INSTITUTIONAL MEMORY AND PUBLICATION VISION OF THE POLICE JOURNAL THROUGH THE LENS OF "SPECIAL STATEMENT" ARTICLES

Abstract: This study aims to understand the institutional vision, publication policies, and professional identity construction of the Police Journal, published between 1913-1928, by examining the articles titled "Special Statement." These articles, which show periodical continuity, serve both to provide information about the journal and to function as a means of producing legitimacy, creating institutional memory, and instilling moral responsibility towards the police organization. These texts, which are analyzed in terms of publication language, narrative strategies, and thematic continuity, constitute an important archival document regarding state publishing in the Ottoman and early Republican period. As the study is shaped around the aforementioned articles, and since these articles are not referenced in any other work in the existing literature, no sources other than the copies of the journal itself have been used.

Key Words: Police Magazine, Security Organization, Institutional Memory, Ottoman, Republic.

* Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan “Polis Mecmuası (1913-1928)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2146-6988, serapbozpolat@gmail.com.

Giriş

Polis Mecmuası, 1913 yılında yayımlanmaya başlandığı andan itibaren yalnızca zabıta camiasının mesleki bir yayın organı olmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin kamu düzeni vizyonunu yansıtan kurumsal bir söylem alanı olarak da işlev görmüştür. Mecmuanın hemen her yılın başında veya önemli geçiş evrelerinde yayımladığı “İfade-i Mahsusa” başlıklı yazılar; yayın politikasını, kurumsal hedefleri ve içinde bulunulan toplumsal-siyasal koşullara dair bir tür “iç rapor” işlevi görmektedir. Bu metinler aynı zamanda mecmuanın editöryal duruşunu, meşruiyet anlayışını ve zabıta teşkilatına dair normatif bakış açısını açıkça ortaya koyar. Özellikle Florinalı Nazım’ın müdürlüğünde yayımlanan yazılarda bu kurumsal belleğin ideolojik yönü daha da görünür hâle gelir. Bununla birlikte “Karilerimizle Hasbihal” gibi başlıklar da yalnızca okurla samimi bir diyalog değil, aynı zamanda kurumsal kimliğin geçmişle kurduğu bağın yazılı belgeleridir. Bu çalışma, söz konusu metinleri merkeze alarak Polis Mecmuasının kurumsal vizyonunu, yayıncılık anlayışını ve ideolojik yapılanmasını tarihsel bağlam içinde ele almayı amaçlamaktadır.

1. Kavramsal ve Kurumsal Zemin: “İfade-i Mahsusa” Yazılarının Mahiyeti

Polis Mecmuasında düzenli aralıklarla yayımlanan “İfade-i Mahsusa” başlıklı yazılar, dönemin resmi bürokratik dilini ve zabıta kurumunun kendisini nasıl konumlandığını gözler önüne seren önemli birer kurumsal metindir. Bu yazılar, hem mecmuanın yayın politikasını açıklamak hem de zabıta mensuplarına yönelik mesleki ve ideolojik yönlendirmelerde bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kurumsal sürekliliğin simgesi olarak da değerlendirilebilecek bu metinler, yalnızca birer önsöz değil; aynı zamanda zabıta mecmuasının her sayısını belli bir ideolojik çerçeveye oturtan, dönemin idari ve toplumsal meselelerine doğrudan temas eden yazılı belgelerdir.

İlk sayıdaki (14 Temmuz 1913) “İfade-i Mahsusa”¹ yazısı, insanın toplumsal düzen ihtiyacını ve ahlaki zaafılarını tartışan felsefi bir metin niteliğindedir. Bu yazıda devletin hukuk üretme ihtiyacı, bireylerin doğal haklarının korunması, düzenin tesisi ve en nihayetinde zabıta kurumunun bu bağlamdaki rolü, adeta bir anayasa önsözü tonunda ele alınmıştır. “Polis ki ahlak-ı umumiyenin her türlü şevâibden tenzihini ve bu suretle beşeriyetin kemal-i emniyet ve asudegi ile tekâmülünü kâfil bir kütile-i nezihedir.” şeklindeki ifadeyle, polise yalnızca bir kolluk gücü değil; toplumsal ahlakın

¹ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 1, 1 Temmuz 1329

koruyucusu, düzenin teminatı ve medeniyetin taşıyıcısı gibi yüce vasıflar atfedilmiştir. Bu türden kavramsal vurgular, zabıta memurlarına yalnızca görev değil, aynı zamanda bir misyon yükler.

Bu misyon, zaman içinde yazılarda daha somut biçimde kendini gösterir. 1915'teki 39. sayıda yayımlanan yazı², artık mecmuanın şekilsel ve ekonomik dönüşümüne dair daha teknik açıklamalar içermektedir. Ancak yine de hedef aynı kalır: Polis Mecmuası, bir terakki ve ıslah aracı olarak hem kurumun hem de bireysel memurların “tenvir-i efkar”ını sağlayacaktır. 1917³, 1920⁴ ve 1921⁵ tarihli yazılarda ise savaşın doğurduğu ekonomik zorluklara rağmen mecmuanın yayın hayatına devam edebilmesinin, kurumsal azim ve iradenin bir göstergesi olduğu vurgulanır. Bu bağlamda mecmua, yalnızca bir içerik üreticisi değil; kamu düzeninin kurumsal hafızasını muhafaza eden bir “zabıtname” işlevi görür.

Yazılar, aynı zamanda Emniyet-i Umumiye ile mecmua arasında kurumsal bir süreklilik ve hiyerarşik bağ da gözler önüne serer. Her yeni yılın başında yayımlanan bu metinlerle birlikte mecmuanın yayın politikası güncellenir, zabıta mensuplarına hitaben ahlaki ve mesleki bir çerçeve sunulur ve kurum içi hedefler yeniden tanımlanır. Bu çerçevede İfade-i Mahsusa yazıları, hem içeriksel hem de temsili boyutlarıyla bir tür kurumsal deklarasyon özelliği taşır. Aynı zamanda polis teşkilatının kendisini nasıl bir “elit memuriyet” olarak konumlandığına dair önemli ipuçları barındırır.

2. Yayıncılıkta Süreklilik, Dönemsel Krizler ve Kurumsal Adaptasyon

İfade-i Mahsusa yazılarında en dikkat çekici unsurlardan biri, Polis Mecmuası'nın yayın hayatındaki sürekliliğe dair gösterdiği istikrarlı vurgu ve bu sürekliliğin korunması için alınan idari ve mali tedbirlerin detaylı biçimde kamuoyuyla paylaşılmasıdır. Bu yönüyle metinler, birer kurumsal adaptasyon belgesi olarak okunabilir. Zira yalnızca içeriksel yönelimleri değil, mecmuanın yapısal dönüşümlerini, ekonomik maliyetlerini ve bu maliyetlerin gerekçelerini de sistemli biçimde açıklamaktadırlar.

Özellikle savaş yıllarında (1915–1920), mecmuanın şekil, hacim ve fiyat gibi teknik niteliklerinde yapılan değişiklikler açıkça gerekçelendirilmiş, okuyucunun (özellikle de zabıta mensuplarının) mecmuaya olan aidiyet duygusunun zedelenmemesi için büyük

² “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 39, 15 Şubat 1330.

³ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 87, 1 Mart 1333.

⁴ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 123, 1 Mart 1336.

⁵ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 141, 1 Eylül 1337.

bir iletişim hassasiyeti gözetilmiştir. Örneğın, 39. sayıda (28 şubat 1915) yapılan açıklamada, mecmuanın hacmi küçültülürken sayfa puntolarının değiştirildiği, resimli eklerin ayrı basılacağı ve bu yolla mesleğe dair içeriklerden ödün verilmeyeceği özellikle vurgulanır. Bu tür açıklamalar, yalnızca bir yayıncılık politikası olarak değil, aynı zamanda bir kurumsal şeffaflık pratiği olarak da okunabilir.

Aynı şekilde, 123. sayıda (1 Mart 1920) ve 159. sayıda⁶ (1 Mart 1923) yapılan açıklamalarda, mecmuanın yaşadığı kağıt temin zorlukları, savaş sonrası ekonomik bunalım ve maliyet artışları gibi zorluklar ayrıntılı biçimde dile getirilir. Ancak bu metinlerde asıl hedef, bu zorluklara rağmen yayına devam edebilmenin bir başarı olduğunu hatırlatmak ve zabıta teşkilatının mensuplarına moral aşılamaktır. Kurumsal yayın organı olmanın sorumluluğu, bu tür olağanüstü dönemlerde dahi kesintisiz bir iletişim ve eğitim vasıtası olmayı gerektirmektedir.

Bu noktada özellikle 1927 yılına ait 210–212. sayıda⁷ yayımlanan İfade-i Mahsusa yazısı, mecmuanın hem idari hem de mali anlamda kurumsal baskı altında olduğunu, buna rağmen geleceğe dair hedefler taşıdığını açıkça göstermektedir. “Mafuk mercilerimizce mazhar-ı müzaheret ve muvaffakiyet olacağımızı kaviyen ümit etmekteyiz.” gibi ifadeler, merkezî idarenin maddi destek sağlaması beklentisini kurumsal bir nezaketle iletmenin örneğidir. Aynı yazıda Paris zabıtasına dair çeviri yazıların sunulacağının bildirilmesi, içerik düzeyinde de uluslararası karşılaştırmalı bir perspektifin sürdürüleceğini ortaya koyar.

Mecmua, yalnızca mevcut okuyucularını bilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda onları kurumsal sürecin aktif birer paydaşı kılmak amacıyla davetkâr bir dil kullanır. “Her meslek erbabı, müntesiplerini terakkiyat-ı mütevaliyeye mazhar kılabilmek emeliyle [...] risaleler neşr ederek ifa-yı hizmeti bir vecibe telakki etmişlerdir.” gibi cümlelerle, yalnızca okuyan değil yazan, katkı sunan bir zabıta mensubu tipi teşvik edilmektedir. Bu anlamda İfade-i Mahsusa yazıları, *top-down* bir kurumsal bildiriden öte, katılımcı bir meslekî kamuoyu oluşturma niyetinin ifadesidir.

⁶ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 159, 1 Mart 1339.

⁷ “İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 210-212, 1 Haziran, 1 Temmuz, 1 Ağustos 1927.

3. Zabıtada Fikrî Teşvik, Meslekî Aidiyet ve Yayın Etiği

İfade-i Mahsusa ve Karilerimizle Hasbihal⁸ yazılarında öne çıkan en dikkat çekici temalardan biri, zabıtaya yönelik fikrî teşvik politikasıdır. Bu yazılarda, polislik mesleğinin entelektüel kapasitesini artırma hedefi açık biçimde dile getirilir. Kurumsal yayıncılığın burada üstlendiği rol, doğrudan doğruya bir eğitim aracılığına, bir çeşit mesleki rehberliğe dönüşmektedir.

Özellikle 147. sayıda yayımlanan Karilerimizle Hasbihal yazısı bu açıdan kayda değerdir. Florinalı Nazım'ın kaleminden çıkan bu metin, sekiz yıllık bir yayın geçmişinin hem içeriğini özetler hem de zabıta personelinin neşriyata katılımını teşvik eder. “Polis efendilerin muktedir-i anasır-ı zabıtamızın measir-i kalemiyesinden müstefid olmak arzusundayız.” cümlesiyle hem yazı gönderenlere moral verilir hem de gönderilecek yazıların küçük düzeltmelerle yayımlanabileceği duyurularak katılımın önündeki psikolojik eşikler kaldırılmak istenir. Bu, dönemin resmi yayın organları içinde oldukça ileri bir iletişim stratejisidir.

Yine 1. sayıda yer alan orijinal İfade-i Mahsusa yazısında geçen şu bölüm, fikrî teşvik kadar meslekî aidiyetin de nasıl inşa edilmek istendiğini göstermektedir:

“Polis ki ahlak-ı umumiyenin her türlü şevabiden tenzihini ve bu suretle beşeriyetin kemal-i emniyet ve asudegi ile tekâmülünü kâfil bir kütle-i nezihedir...”

Bu ifadeyle, polis yalnızca suçluların yakalayıcısı değil, aynı zamanda ahlakî ve toplumsal düzenin bekçisi, medenî hayatın sürdürülebilirliğinin teminatı olarak tanımlanır. Bu yaklaşım, mecmuanın zabıtayı yalnızca teknik bilgiyle değil, aynı zamanda bir meslek ideolojisiyle donatma gayretini gösterir. Kurum, kendi mensubuna “zabıtalık” bilinci kazandırmakta, onu yalnızca icra eden değil düşünen, öneren ve yayın yapan bir aktöre dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Yayın etiği açısından bakıldığında da mecmuanın dikkat çekici bir denge gözettiği görülür. Yazılarda sıkça vurgulanan “meslekî fayda” ölçütü, yayın politikasının yalnızca nitelikli metinler seçmeye değil, aynı zamanda zabıtanın istifadesine yönelik içeriği öncelikli kılmaya dayandığını gösterir. Bu da mecmuayı, ahlakî sorumluluk taşıyan bir kurum yayıncılığı düzeyine çıkarmaktadır.

⁸ Florinalı Nazım, “Karilerimizle Hasbihal”, *Polis Mecmuası*, Sayı 147, 1 Mart 1338.

Özetle, “İfade-i Mahsusa” ve “Karilerimizle Hasbihal” yazıları, Polis Mecmuasının salt bir bülten değil; meslekî bir mektep, fikrî bir sahne ve kamu otoritesinin iletişimci yüzü olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle mecmua, erken Cumhuriyet döneminin sofistike kurumsal iletişim araçlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

4. Kurumsal Hafızanın İnşası ve Meslekî Meşruiyet Arayışı

İfade-i Mahsusa ve Karilerimizle Hasbihal başlıklı yazılar, Polis Mecmuasının yalnızca dönemsel bir yayın değil, süreklilik içinde inşa edilen bir kurumsal hafıza aygıtı olduğunu açık biçimde ortaya koyar. Bu yazılar, belirli aralıklarla tekrarlanan bir dille hem mecmuanın geçmişine atıf yapar hem de gelecekteki hedeflerini ilan eder. Bu strateji, modern anlamda bir kurumsal tarih yazımı ve meşruiyet üretimi çabasıdır.

Örneğin 1920 yılında yayımlanan bir İfade-i Mahsusa yazısı, mecmuanın yedi yıllık geçmişine gönderme yaparak, yaşanan savaş ve kağıt sıkıntısı gibi maddî sorunlara rağmen yayının devam ettirilmesini bir “muvaşfakiyet” olarak tanımlar. Bu dil, okuyucuda yalnızca bir aidiyet değil, aynı zamanda “kurumsal bir sabır ve sebat” duygusu uyandırmayı hedefler. Böylelikle mecmua, kendisini bir süreklilik ve dirayet sembolü olarak konumlandırır.

1922 tarihli Karilerimizle Hasbihal yazısı ise doğrudan doğruya mecmuanın içeriğini sınıflandırmakta, yayımlanan yazı türlerini özetlemekte ve bu içerikleri belirli tematik kümeler içinde okuyucunun zihninde organize etmektedir. Bu yaklaşım, hem kolektif bir yayın hafızası oluşturur hem de zabıta mensuplarına yönelik yayınların geriye dönük bir bilgi havuzu hâline getirilmesini sağlar. Ayrıca bu metin, mecmuanın yazınsal evrimini belgeleyen birincil bir kaynak niteliği de taşır.

Dikkat çekici bir diğer unsur da meslekî meşruiyet üretimidir. İlk yazılardan itibaren polis, yalnızca bir “kolluk gücü” değil, aynı zamanda medeniyetin taşıyıcısı, ahlakın teminatı ve toplumsal düzenin mimarı olarak tanımlanır. Özellikle şu satırlar bu meşruiyet diskurunun omurgasını oluşturur:

“Polislere bir takım eşhas-ı rezileyi yakalamak, zindanlara tıkmak için vücuda getirilmiş vesait nazarıyla bakmamak, bilakis hukuk-ı mübeccele-i insaniyenin niğahbanı olduklarını tanımak iktiza eder.”

Bu ifade, polise yüklenen yüksek etik sorumluluğun yanı sıra, kamuoyu nezdinde bir imaj stratejisi de üretmektedir. Polis artık yalnızca suçla mücadele eden değil, hukuk ile ahlâk arasında bir tür “aracı sınıf” olarak betimlenmektedir.

Mecmuanın bu yolla yürüttüğü kurumsal hafıza inşası, hem meslek bilincini kurumsallaştırmakta, hem de kamu içindeki meşruiyetini güçlendirmektedir. Bu bağlamda “İfade-i Mahsusa” ve “Karilerimizle Hasbihal” yazıları, dönemin devlet kurumlarının nasıl bir yayın stratejisi izlediğini anlamak için kritik önemdedir. Özellikle Cumhuriyet öncesi ve sonrası geçiş dönemlerinde, devletin kendi kolluk gücüne yönelttiği bakış açısını anlamak adına, bu yazılar önemli bir kurumsal söylem analizi örneğidir.

Sonuç

Polis Mecmuasında düzenli olarak yayımlanan “İfade-i Mahsusa” ve benzeri yazılar, yalnızca dönemsel bir bilgilendirme metni değil, aynı zamanda Emniyet-i Umumiyenin kurumsal vizyonunu şekillendiren, meşruiyetini tahkim eden ve meslekî hafızayı inşa eden metinlerdir. Bu yazılar üzerinden yürütülen değerlendirme, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde kolluk gücünün kendisini nasıl konumlandığını ve bu konumlandırmanın hangi yayın stratejileri ile desteklendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Dolayısıyla bu yazılar, sadece birer “önsöz” değil, aynı zamanda polis teşkilatının kurumsal benlik anlatısının omurgasıdır.

Kaynakça

Florinalı Nazım, “Karilerimizle Hasbihal”, *Polis Mecmuası*, Sayı 147, 1 Mart 1338.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 1, 1 Temmuz 1329

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 39, 15 Şubat 1330.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 87, 1 Mart 1333.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 123, 1 Mart 1336.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 141, 1 Eylül 1337.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 159, 1 Mart 1339.

“İfade-i Mahsusa”, *Polis Mecmuası*, Sayı 210-212, 1 Haziran, 1 Temmuz, 1 Ağustos 1927.

ŞİDDETİN ORTAK YAPISI: İNSANLARA VE HAYVANLARA YÖNELİK ŞİDDETİN PATOFİZYOLOJİSİ

Sevda İNAN*

Özet: Hayvanlara ve insanlara yönelik şiddet arasındaki ilişki, bu iki tür şiddetin ortak özelliklere sahip olduğunu ve birbirini tetikleyebileceğini göstermektedir. Hayvanlara yönelik zulüm, bireylerin gelecekteki şiddet eğilimlerinin ve antisosyal davranışlarının bir göstergesi olabilir. Çocuklar ve yetişkinler için hayvana yönelik şiddet, aile içi şiddet, çocuk istismarı, davranış bozuklukları ve akran zorbalığı gibi psikososyal sorunlarla bağlantılıdır. Şiddetin patofizyolojisinde bilişsel empati eksikliği önemli bir rol oynamaktadır. Hayvan zulmü, insan şiddetiyle bağlantılıdır ve bu ilişkiyi açıklamak için iki temel yaklaşım mevcuttur. İlk yaklaşıma göre, hayvanlara zarar veren bireylerin zamanla insanlara yönelik şiddet sergileyebileceğini savunurken, ikinci yaklaşım, hayvan zulmünün bir antisosyal davranış bozukluğu olduğunu ve bu bireylerin herhangi bir zamanda diğer şiddet türlerine eğilim gösterebileceğini öne sürmektedir. Bu yaklaşımlara örnek olarak; kadınlara yönelik şiddet uygulayan bireylerin, psikolojik kontrol sağlamak amacıyla evcil hayvanlara zulmetmeleri de dikkati çekici bir bulgu olarak verilebilir. Adli veteriner olgularının makroskobik değerlendirilmesi, hayvan zulmünün ileriki süreçte meydana gelebilecek bireye yönelik şiddet olaylarının tespit edilmesinde, anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Çocukluk döneminde ev içi şiddete maruz kalan ya da buna tanıklık eden bireylerde empati eksiklikleri ve davranış bozuklukları gözlemlenmektedir. Bu bireylerde, beyin sapı, serebral korteks ve limbik sistemde nörobiyolojik bozulmalar meydana gelmektedir. Şiddet ve travmanın nöropatolojisi, beynin yapısal ve fonksiyonel değişiklikler geçirdiğini ve özellikle hipokampus ve prefrontal korteks bölgesinde bozulmalar olduğunu ortaya koymaktadır. Beynin bu patolojik değişiklikleri, dürtüsel davranışları ve empati eksikliklerini tetikleyebilir. Ayrıca, şiddet ve travma sonrası nörotransmitter düzeylerinde (serotonin, norepinefrin, GABA, glutamat, asetilkolin) değişiklikler gözlemlenmektedir. Bu biyolojik değişiklikler, agresif davranışların artmasına ve psikopatolojik sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir. Sonuç olarak, şiddetin patofizyolojisi, beynin yapısal ve işlevsel değişiklikleri, nörotransmitter dengesizlikleri, hormonal değişiklikler ve psikolojik faktörlerin etkileşimiyle şekillenir.

Anahtar Kelimeler: Empati, Hayvana Şiddet, Nörotransmitter Değişiklikler, Patofizyoloji.

* Dr.Öğr.Üyesi, Veteriner Fakültesi, Patoloji Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye (Orcid ID: 0000-0001-8138-5851), sevdainan@nku.edu.tr

COMMON STRUCTURE OF VIOLENCE: THE PATHOPHYSIOLOGY OF VIOLENCE TOWARDS HUMANS AND ANIMALS

Abstract: The relationship between violence towards animals and humans indicates that these two forms of violence share common characteristics and may mutually reinforce each other. Animal cruelty can be an indicator of future violent tendencies and antisocial behavior in individuals. Violence against animals, whether committed by children or adults, is associated with psychosocial issues such as domestic violence, child abuse, behavioral disorders, and peer bullying. A lack of cognitive empathy plays a significant role in the pathophysiology of violence. Animal cruelty is linked to human-directed violence, and there are two main approaches to explain this relationship. The first approach suggests that individuals who harm animals may eventually exhibit violence towards humans. The second approach views animal cruelty as a symptom of an antisocial behavioral disorder, indicating that such individuals may be prone to various forms of violence at any time. A striking example supporting these approaches is that individuals who perpetrate violence against women may also abuse pets as a means of psychological control. Macroscopic examination of forensic veterinary cases plays an important role in detecting and understanding future incidents of interpersonal violence stemming from animal abuse. In individuals who have been exposed to or have witnessed domestic violence during childhood, deficits in empathy and behavioral disorders are often observed. These individuals may exhibit neurobiological impairments in the brainstem, cerebral cortex, and limbic system. The neuropathology of violence and trauma reveals that the brain undergoes structural and functional changes, particularly in the hippocampus and prefrontal cortex. These pathological changes in the brain may trigger impulsive behaviors and empathy deficits. Furthermore, post-traumatic and violence-related changes in neurotransmitter levels (such as serotonin, norepinephrine, GABA, glutamate, and acetylcholine) have been observed. These biological alterations may lead to increased aggressive behaviors and the emergence of psychopathological issues. In conclusion, the pathophysiology of violence is shaped by the interaction of structural and functional brain changes, neurotransmitter imbalances, hormonal alterations, and psychological factors.

Key Words: Animal Violence, Empathy, Neurotransmitter Alterations, Pathophysiology.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü şiddeti; kişinin kendisine, başkasına, bir gruba veya topluluğa karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişimsel bozukluklar ya da yoksunlukla sonuçlanan veya sonuçlanma durumu yüksek fiziksel güç veya baskı olarak tanımlamıştır (Mota-Rojas, 2022).

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) 1987 yılında, hayvanlara yönelik zulmü, davranış bozukluğu'nun tanısı kapsamında değerlendirmiştir. Hayvanlara zarar verme davranışı, bu bozukluğun en erken ve en belirgin belirtilerinden biri olarak Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın (DSM-III) kapsamına almıştır (Longobardi, 2019).

Hayvanlara yönelik zulüm ve şiddet, hayvana gereksiz acı, ıstırap veren ve hatta ölümüne neden olan kasten gerçekleştirilen ve toplum tarafından kabul edilemez davranış biçimidir (Ascione, 1993, Longobardi, 2019). Hayvanlara yapılan zulmün bir diğer tanımı omurgalı hayvanlara ciddi yaralanmaya neden olacak şekilde kasıtlı olarak tekrarlayıcı ve gereksiz yere zarar vermek olarak belirtilmiştir (Ascione, 1993, Felthous, 1987).

Hayvanlara karşı kötü muameleler; kazara olmayan yaralanmalar, terk etme, ihmal etme, işkence, tekmelemek, dövmek, bıçaklamak, yiyecek veya su vermemek, gereken durumlarda veteriner hekime götürmemek, hayvan dövüşleri, cinsel istismar, yakmak, ateşli veya kesici delici alet ile yaralamak ve zehirlemek olarak yer alır (Bright, 2018, Chan, 2019, Gallagher, 2008, Mota-Rojas, 2022).

Hayvanlara yönelik kötü davranışlar sadece hayvan refahı açısından önemli değildir, ayrıca toplumsal iyilik durumları yönünden de önemlidir. Çalışmalar içerisinde hayvan zulmünü bireylerin kendi aralarında uyguladığı şiddet ve antisosyal davranış biçimleri ile bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir. Cezaevinde yatan mahkumlar üzerine yapılan farklı bir çalışmada ise bireylerin tekrarlayan kişiler arasındaki şiddetin çocukluk çağında yapılan hayvan zulmü olduğunu tespit etmişlerdir (Lockwood, 2016, Longobardi, 2019, Prino, 2018, Trentham, 2016).

Birden fazla hayvana karşı zulüm davranışlarına katılan kişilerin, sadece bir kere veya hiç zulüm yapmayan kişilere göre daha fazla suç eyleminde olduğu belirtilmiştir (Henry, 2004, Longobardi, 2019). Daha farklı bir çalışmada da hayvana yönelik kötü davranışların, kişilerin başkalarına karşı fiziksel tehdit içeren eylemleri barındıran antisosyal davranışlar ile bağlantılı bulunmuştur (Vaughn, 2009, Longobardi, 2019). Hayvan zulümleri; ileride olabilecek çocuk istismarı, aile içi şiddet veya içinde şiddet olan davranışların belirleyicisi olabilir (Monsalve, 2019, Mota-Rojas, 2022). Çünkü yapılan çalışmalarda aile içi şiddet olgularında, şiddet eyleminde bulunan kişinin hayvanlara zarar vererek kişiler üzerinde psikolojik kontrol kurmaya çalıştığı belirtilmiştir (Alleyne, 2019, Faver, 2007, McDonald, 2015, Mota-Rojas, 2022).

Yapılan alışmaya (Felthous, 1980) göre hem hayvanlara zulmeden çocuklar hem de saldırgan davranışlar sergileyen bireyler geçmişlerinde benzer şekilde yüksek oranlarda problemli davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir.

Çocukluk döneminde sergilenen hayvanlara yönelik zulüm, ileriki süreçte ani ve saldırgan karakter bozukluğunun n belirtisi olabilir ve bu çocuklar için hayvana yönelik zulüm tanı koydurucu nitelikte olabilir (Chan, 2019, Mead, 1964).

Erken dönem şiddet üçlüsü teorisine göre; teoride belirtilen 3 davranışın tamamı veya iki tanesinin bulunması ileriki zamanlarda bireylere yönelik şiddetin önemli bulgularıdır ve çocukluk çağında gözlenen enürezis (alt ıslatma), piromani (yangın çıkarma) ve hayvanlara yönelik zulüm davranışları şeklindeki 3 davranış örüntüsü ile çocukların yetişkin dönemine geldiklerinde şiddet eğilimli olma ihtimalleri arasında bağlantı gözlenmiştir. (Chan, 2019, MacDonald, 1961, MacDonald, 1963).

Çocukluk döneminde hayvan zulmü ile yetişkinlikte saldırganlık arasındaki ilişkiye yönelik farklı bir çalışmada, çocukluk döneminde hayvanlara en yaygın istismar yöntemleri dövme, vurma, taşlama ve hayvanı yüksekte atma şeklinde belirtilmiştir (Chan, 2019, Kellert, 1985).

Kız ve erkek çocuklar ile ilgili yapılan çalışmada ev veya okulda maruz kalınan istismar ile hayvanlara yönelik kötü davranışlar arasında bağlantı bulunmuştur (Chan, 2019, Baldry, 2005). Lise ğrencileri ile yapılan bir çalışmada, hayvanlara yönelik zulme tanıklık etmek ile aile içi şiddet arasında bir bağlantı gözlenmiş ve bu lise ğrencilerinin yetişkinlik dönemlerinde hayvanlara istismarda bulunduğu belirtilmiştir (Chan, 2019, Gullone, 2008).

Saldırganlık ve şiddet ile İlişkili Nörobiyolojik ve Patolojik Bulgular

Çocuklar ev içerisinde olan şiddete maruz veya tanıklık ettikleri zaman bir takım davranışsal sorunlar ile başkalarına karşı empati geliştirmekte güçlük çekmektedirler ve dolayısı ile empati eksikliği meydana gelmektedir (Holt, 2008, Mota-Rojas, 2022). Empati eksikliğinde; beyin sapı, serebral korteks ve limbik sistem ve bu bölgeleri içeren sinirsel yolaklar önemlidir ve ayrıca nörobiyolojik olarak patolojik bozukluğu da işaret eder (Decety, 2012, Mota-Rojas, 2022, Moul, 2018, Shirtcliff, 2009).

şiddete maruz kalan ergen ve ocuk bireyler belirli sreden sonra duygusal olarak şiddete duyarsızlaşma veya benimseme durumları olabilecekleri belirtilmiştir (Mota-

Rojas, 2022, Mrug, 2016). Şiddetin benimsenmesi nöropatolojik olarak presinaptik nöronlarda vezikül sayısında azalma ve postsinaptik boşlukta nörotransmitter yoğunluğunda azalma gözlenir (Commins, 2018, Mota-Rojas, 2022). Empati eksikliğinde önemli nörotransmitter maddeler oksitosin ve serotoninidir (Mota-Rojas, 2022, Moul, 2018). Bu nörotransmitter maddelerin düzensizliğinde empati gelişiminde meydana gelecek bozukluklar sonucunda çocuklar hayvanlara ve insanlara yönelik duyguları anlamakta zorluk yaşarlar ve bunun sonucunda hayvanlara karşı farklı zulüm davranışlarına yol açabilir (McPhedra, 2009, Mota- Rojas, 2022, Taylor, 2005).

Kişilerin geçmişinde yaşadıkları istismar, kronik psiko-sosyal stres veya duygusal düzenleme bozuklukları, serotonin, norepinefrin, GABA, glutamat ve asetilkolin ile kortikal ve subkortikal beyin anatomik bölgelerinde değişiklikler gözlenir (Mota-Rojas, 2022, Siever, 2008).

Farklı bir çalışmada ise ev içerisinde şiddeti gören veya tanıklık eden bireylerde görsel- limbik bölgede patolojik bozukluklar belirtilmiştir ve bunun sonucunda bu bireyler duygusal deneyimlerin işlenmesi ve birleştirilmesinde bozukluklar gözlenir (Choi, 2012, Mota-Rojas, 2022).

Şiddet eğilimi ve davranışlarına genetik olarak bakıldığında, Serotonin taşıyıcı ve monoamin oksidaz genleri çocukluk çağında karşılaşılan kötü davranışlar ve olumsuzluklar ile etkileşim geçirerek kişilerin ileriki hayatlarında şiddet göstermelerine yol açabilir (Caspi, 2002, Kim-Cohen, 2006, Reif, 2007, Siever, 2008).

Bireylerin saldırgan davranış yatkınlıkları, orbital frontal korteks ve anterior singulat korteks gibi anatomik bölgelerin zayıflaması ve amigdala ve insula gibi limbik sistem bölgelerinin sağladığı dürtülerin fazlalığı ile meydana gelir (Siever, 2008). Prefrontal kortekste gözlenebilecek travmalar, tümörler veya anatomik olarak bu bölgeyi etkileyen metabolik bozukluklar bireylerin saldırganlık ve toplum içerisinde uyumsuz davranış sergilemeye yol açmaktadır (Siever, 2008). Çocukluk veya yetişkinlik dönemlerinde ventromediyal prefrontal kortekse hasar gelmesi sonucunda bireylerin duygusal fonksiyonel bozukluklara neden olmaktadır (Anderson, 2006, Siever, 2008).

Şiddet geçmişi olan bireylerde pozitron emisyon tomografisi tekniği kullanılarak bakıldığında temporal ve frontal kortekslerinde glukoz metabolizmalarının azaldığı saptanmıştır (Siever, 2008, Volkow, 1995).

Nörotransmitter madde olarak serotonin, orbital frontal korteks ve anterior singulat korteks anatomik bölgelerde saldırgan davranışların sergilenmesini düzenler ve bastırır. Hayvanlarda yapılan çalışmada, saldırgan davranışlar ile düşük serotonerjik aktivite arasında bağlantı bulmuşlardır (Higley, 1992, Siever, 2008).

Kortizon seviyesinde düşüklük daha yüksek saldırganlık davranışı ile ilişkilidir (De Almeida, 2015, McBurnett, 2000). Testosteron düşük seviyede kortizol ile birleştiği zaman saldırganlık artmaktadır (De Almeida, 2015, Popma, 2007, Terburg, 2009). Vazopressin seviyeleri ile saldırganlık ve dürtüsellik arasında bir ilişki bildirilmiştir, erkek ve kadın bireyler arasında farklı etkilere sahip olduğu gözlenmiştir (Albers, 2012, De Almeida, 2015, Fodor, 2014).

Prefrontal korteks bireylerde dürtüsel saldırgan ile ilişkili bölge olarak tanımlanır (Damasio, 1994, Davidson, 2000, De Almeida, 2015). Bu bölge davranışların kontrolünde ve karar verme durumlarında merkezi role sahiptir. (Anderson, 1999, De Almeida, 2015, Miller, 2001). Antisosyal kişilik bozukluğuna sahip erkek bireylerde orbitofrontal korteks, anterior singulat korteks, insula ve amigdala anatomik bölgelerinde değişiklikler saptanmıştır (De Almeida, 2015, Raine, 2000, Norayan, 2007). İnsanların saldırganlık davranışları ile ilgili bölge olan, duygusal tepkilerde görevli amigdala ile prefrontal korteks arasında bağlantı mevcuttur (De Almeida, 2015, Price, 2003, Stefanacci, 2002).

İnsanlardaki saldırgan davranışlar nörotransmitterler ve reseptör düzeyindeki genetik mutasyonları, tümörler, kaza sonucu beyin hasarları, damarsal lezyonlar, nörodejeneratif hastalıklar ve zihinsel bozukluklar ile değişmektedir. (Cupaioli, 2021, Fabian, 2010, Fumagalli, 2012, Haller, 2014).

şiddete yatkın, saldırgan ve suç işleyen kişilerde ahlaki karar verme durumu bozulur ve bu bireyler ahlaki ve sosyal davranışlarla bağlantılı beyin anatomik bölgelerinin fonksiyonel çalışması saldırgan olmayan bireylerden farklıdır (Cupaioli, 2021, Raine, 2006).

1848 yılında meydana gelen Phineas Gage olgusunda, kaya patlatma kazası sonrasında sol frontal lobunun demir çubuğun saplanması ile ağır hasar almıştır. Bu hasar sonucunda dürtüsel, güvenilmez, kontrolsüz ve empati yoksunluğu gibi kişilik ve davranışlar yönünden kişide değişiklikler meydana gelmiştir (Cupaioli, 2021, Harlow, 1848).

Ventromedial prefrontal korteks sosyal ve duygusal fonksiyonlara sahiptir ve amigdala ve hipokampus ile bağlantılıdır (Bechara, 2005, Cupaioli, 2021, Wood, 2003). Ventromedial prefrontal korteks ayrıca biliş ile duygusal tanımayı birleştirerek empatik tepkilerin oluşmasında görev alır (Cupaioli, 2021, Shamay, 2003). Bu kortikal bölge hasar aldığında, bireylerin saldırgan ve şiddet içeren davranışları göstermeye başladıkları belirtilmiştir (Cupaioli, 2021, Grafman, 1996).

Psikopatik suç işleyen bireylerde, suç işlemeyenlere göre daha ince bir temporal korteks yapısına sahiptirler (Cupaioli, 2021, Howner, 2012). Cinayet işleyen kişilerde medial ve lateral temporal loblardaki gri madde hacmi azaldığı için saldırganlık ve şiddet eğilimlerinde önemli bir tanı bulgusu haline gelmektedir (Cope, 2014, Cupaioli, 2021).

Serotonin triptofan hidroksilasyonu ve dekarboksilasyonu aracılığı ile sentezlenir ve dürtüsel saldırganlık davranışlarına etkisi baskılayıcı şeklindedir (Volavka, 1999). Dürtüsel davranışların beyin omurilik sıvısındaki serotonin metaboliti 5-hidroksiindolasetik asit (5-HIAA) seviyeleri triptofan genotipi ile bağlantılı olduğu belirtilmiştir (Nielsen, 1994, Volavka, 1999). Ayrıca beyin omurilik sıvısında düşük seviyede 5-HIAA seviyesi saldırganlık derecesi yüksek olan kişilik bozukluğuna sahip bireylerde bildirilmiştir (Brown, 1979, Volavka, 1999). Salırganlık davranışlarında role sahip norepinefrin, yapılan deneysel çalışmada düşmanca davranışlar ile ilişkili bulunmuştur (Gerra, 1997, Volavka, 1999). Katekolaminlerin parçalanmasında görevli 2 enzim olan mono oksidaz (MAO) ve katekol-O- metiltransferaz (COMT) olarak ayrılır. MAO, şiddet gösteren suçluların trombositlerinde düşük seviyede bildirilmiştir (Belfrage, 1992, Volavka, 1999). Noradrenerjik aktivitenin yüksekliği ve katekolaminleri parçalayan enzimlerin düşük seviyesi saldırganlık ile ilişkilidir (Volavka, 1999).

Orbitomedial prefrontal korteks anatomik bölümü bireylerin dürtüsel davranışlarının düzenlenmesi, kontrolü ve engellenmesi noktasında önemlidir (Grafman, 1996, Volavka, 1995, Volavka, 1999). Temporal lob içerisinde iki limbik yapı (amigdala ve hipokampus) saldırganlık davranışlarının fonksiyonel bozukluğu ile bağlantılıdır (Bear, 1991, Volavka, 1999).

Farklı görüntüleme teknikleri ile yapılan çalışmada, psikiyatrik hastalarda glikozun kullanımı sol temporal lobda ve frontal loblarda farklılık ve anormallik bildirilmiştir (Volavka, 1999, Volkow, 1987).

Sonuç

Hayvana yönelik istismar veya şiddet, sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyi de etkileyecek ciddi bir risk bulgusudur. Bu sebeple, adli veteriner hekimlik uygulamaları ve şiddete maruz kalan hayvanların makroskobik bulguları, potansiyel insan şiddetinin erken tanı ve teşhisi yönünden önemli role sahiptir. Saldırgan davranışın, şiddetin nörobiyolojisi ve patofizyolojisini anlamak, önleyici müdahale stratejilerinin geliştirilmesine ve bireyin nöropsikiyatrik değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır.

Erken çocukluk döneminde başlayan travmatik durumlar veya aile içi şiddet, nörobiyolojik ve psikososyal etkilerinin tespiti hem hayvan hem insan refahının korunmasını sağlayacaktır. Bu nedenle hayvana yönelik şiddet olgularının sadece hayvan hakları ihlali değil, aynı zamanda toplumsal şiddetin erken tanı ve teşhisidir.

Saldırganlık davranışlarını ve şiddeti azaltmaya yönelik öneriler noktasında eğitim kurumlarında empati ve duygusal farkındalığı arttıracak programların öğrencilere verilmesi ve yaygınlaştırılması önemli bir adım olabilir. Hayvana şiddet uygulayan bireylerin yasal ve psikiyatrik muayene ve değerlendirmelerden geçerek, bu bireylerin zaman içerisinde gelişimsel izlenmesi ve gerekli rehabilitasyonlarının sağlanması gerekebilir.

Çocukluk döneminde maruz kalınan veya tanıklık edilen aile içi şiddet, ileriki süreçlerde kalıcı nörogelişimsel hasarlar bırakmaktadır. Bu bireylerde empati eksikliği, dürtüsellik, davranış bozuklukları gibi psikopatolojik bozukluklar ve belirtiler ortaya çıkmakta ve bu bireylerin beyin dokularında yapısal ve fonksiyonel değişimler meydana gelmektedir. Özellikle beyin sapı, serebral korteks, limbik sistem, hipokampus ve prefrontal korteksteki bozulmalar şiddet ile bağlantılı olarak değişmektedir.

Nörotransmitter düzeylerinde gözlenen dengesizlikler bireyde saldırganlık, duygudurum dengesizliği ve antisosyal eğilimleri arttırabilmektedir. Bu sebeple, saldırganlık ve şiddet çevresel veya psikolojik değil, aynı zamanda nörobiyolojik ve patolojik değişikliği de kapsamaktadır.

Toplum sağlığı ve tek sağlık olarak bakıldığında saldırganlık ve şiddet olgularının multidisipliner çalışma iş birliği sağlanarak gereken müdahalelerin oluşturulması, erken

tanı koyulabilmesi ve sonrasında toplum sağlığı yönünden yapılması gerekenlerin planlanması gerekmektedir.

Ek Bilgi

Bu çalışmanın özeti, 15–18 Mayıs 2025 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen UTAK Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi (International Social Studies Congress) kapsamında, "Şiddetin Ortak Yapısı: İnsanlara ve Hayvanlara Yönelik Şiddetin Patofizyolojisi" başlıklı sözlü özet bildiri olarak sunulmuştur. Söz konusu özet bildiri, kongre sonrasında genişletilerek kitap bölümü olarak yayımlanmak üzere düzenlenmiştir.

Kaynakça

- Albers, H.E. (2012). The regulation of social recognition, social communication and aggression: vasopressin in the social behavior neural network, *Horm. Behav.* 61, 283–292.
- Alleyne, E., Parfitt, C. (2019). Adult-perpetrated animal abuse: A systematic literature review. *Trauma Violence Abuse*, 20 (3), 344–357.
- Anderson, S.W., Barrash, J., Bechara, A., Tranel, D., (2006). Impairments of emotion and real-world complex behavior following child hood- or adult-onset damage to ventromedial prefrontal cortex. *J Int Neuropsychol Soc*, 12:224–235.
- Anderson, S.W., Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D., Damasio, A.R. (1999). Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex, *Nat. Neurosci.* 2, 1032–1037.
- Ascione, F. R. (1993). Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös*, (4) 6, 228.
- Baldry, A. C. (2005). Animal abuse among preadolescents directly and indirectly victimized at school and at home. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 15(2), 97–110.
- Bear, D. (1991). Neurological perspectives on aggressive behavior. *J Neuropsychiatry Clin Neurosci*, 3:S3–S8.
- Bechara, A. (2005). Decision making, impulse control and loss of willpower to resist drugs: a neurocognitive perspective. *Nat. Neurosci.* 8, 1458–1463.
- Belfrage, H., Lidberg, L., Orelund, L. (1992). Platelet monoamine oxidase activity in mentally disordered violent offenders. *Acta Psychiatr Scand*, 85, 218–221.

- Bright, M.A., Huq, M.S., Spencer, T., Applebaum, J.W., Hardt, N. (2018). Animal cruelty as an indicator of family trauma: Using adverse childhood experiences to look beyond child abuse and domestic violence. *Child Abuse Neglect*, 76, 287–296.
- Brown, G.L., Goodwin, F.K., Ballenger, J.C., Goyer, P.F., Major, L.F. (1979). Aggression in humans correlates with cerebrospinal fluid amine metabolites. *Psychiatry Res*, 1:131–139.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T.E., Mill, J., Martin, J., Craig, I.W., Taylor, A, Poulton R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297:851–854.
- Chan, H.C., Wong, R.W.Y. (2019). Childhood and adolescent animal cruelty and subsequent interpersonal violence in adulthood: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*. 48, 83–93.
- Choi, J., Jeong, B., Polcari, A., Rohan, M.L., Teicher, M.H. (2012). Reduced fractional anisotropy in the visual limbic pathway of young adults witnessing domestic violence in childhood. *Neuroimage*, 59, 1071–1079.
- Commins, S. (2018). *Behavioral Neuroscience*; Cambridge University Press: Cambridge, UK, 48–61.
- Cope, L.M., Ermer, E., Gaudet, L.M., Steele, V.R., Eckhardt, A.L., Arbabshirani, M.R., Caldwell, M.F., Calhoun, V.D., Kiehl, K.A. (2014). Abnormal brain structure in youth who commit homicide. *Neuroimage Clin*. 4, 800–807.
- Cupaioli, F.A., Zucca, F.A., Caporale, C., Lesch, K.P., Passamonti, L., Zecca, L. (2021). The neurobiology of human aggressive behavior: Neuroimaging, genetic, and neurochemical aspects. *Progress in Neuropsychopharmacology & Biological Psychiatry*, 106, 110059.
- Damasio, H., Grabowski, T., Frank, R., Galaburda, A., Damasio, A. (1994). The return of Phineas Gage: clues about the brain from the skull of a famous patient, *Science* 264, 1102–1105.
- Davidson, R.J., Putnam, K.M., Larson, C.L. (2000). Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation: a possible prelude to violence, *Science* 289, 591–594.
- De Almeida, R.M.M., Cabral, J.C.C., Narvaes, R. (2015). Behavioural, hormonal and neurobiological mechanisms of aggressive behaviour in human and nonhuman primates. *Physiology & Behaviour*, 143, 121–135.
- Decety, J., Norman, G.J., Berntson, G.G., Cacioppo, J.T. (2012). A neurobehavioral evolutionary perspective on the mechanisms underlying empathy. *Prog. Neurobiol*, 98, 38–48.
- Fabian, J.M. (2010). Neuropsychological and neurological correlates in violent and homicidal offenders: A legal and neuroscience perspective. *Aggress. Violent Behav*. 15, 209–223.

- Faver, C.A., Strand, E.B. (2007). Fear, guilt, and grief: Harm to pets and the emotional abuse of women. *Journal of Emotional Abuse*, 7(1), 51–70.
- Felthous, A.R. (1980). Aggression Against Cats, Dogs and People. *Child Psychiatry and Human Development*, 10(3), 169- 177.
- Felthous, A.R., Kellert S.R, (1987). Childhood cruelty to animals and later aggressive against people: A review. *American Journal of Psychiatry* 144 (6):710–7.
- Fodor, A., Barsvari, B., Aliczki,M.,Balogh,Z.,Zelena,D.,Goldberg,S.R.,Haller, J., Haller, J. (2014). The effects of vasopressin deficiency on aggression and impulsiveness in male and female rats, *Psychoneuroendocrinology* 47, 141–150.
- Fumagalli, M., Priori, A. (2012). Functional and clinical neuroanatomy of morality. *Brain* 135, 2006–2021.
- Gallagher, B., Allen, M., Jones, B. (2008). Animal abuse and intimate partner violence: Researching the link and its significance in Ireland—A veterinary perspective. *Irish Veterinary Journal*, 61, 658.
- Gerra, G., Zaimovic, A., Avanzini, P., Chittolini, B., Giucastro, G., Caccavari, R., Palladino, M., Maestri, D., Monica, C., Delsignore, R., Brambilla, F. (1997). Neurotransmitter neuroendocrine responses to experimentally induced aggression in humans: influence of personality variable. *Psychiatry Res*, 66(1), 33–43.
- Grafman, J., Schwab, K., Warden, D., Pridgen, A., Brown, H.R., Salazar, A.M. (1996). Frontal lobe injuries, violence, and aggression: a report of the Vietnam Head Injury Study. *Neurology* 46, 1231–1238.
- Gullone, E., Robertson, N. (2008). The relationship between bullying and animal abuse behaviors in adolescents: The importance of witnessing animal abuse. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(5), 371–379.
- Harlow, J.M. (1848). Passage of an iron rod through the head. *Boston Med. Surg. J.* 39, 389–393.
- Haller, J., Harold, G., Sandi, C., Neumann, I.D. (2014). Effects of adverse early-life events on aggression and anti-social behaviours in animals and humans. *J. Neuroendocrinol.* 26, 724–738.
- Henry, B. (2004). The relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. *Society and Animals*, 12, 186–207.

- Higley, J.D., Mehlman, P.T., Taub, D.M., Higley, S.B., Suomi, S.J., Vickers, J.H., Linnoila, M. (1992). Cerebrospinal fluid monoamine and adrenal correlates of aggression in free-ranging rhesus monkeys. *Arch Gen Psychiatry*, 49:436–441.
- Holt, S., Buckley, H., Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse Neglect*, 32, 797–810.
- Howner, K., Eskildsen, S.F., Fischer, H., Dierks, T., Wahlund, L.O., Jonsson, T., Wiberg, M.K., Kristiansson, M. (2012). Thinner cortex in the frontal lobes in mentally dis ordered offenders. *Psychiatry Res.* 203, 126–131.
- Kellert, S. R., Felthous, A. R. (1985). Childhood cruelty toward animals among crim inals and noncriminals. *Human Relations*, 38(12), 1113–1129.
- Kim-Cohen, J., Caspi, A., Taylor, A., Williams, B., Newcombe, R., Craig, I.W., Moffitt, T.E. (2006). MAOA, maltreatment, and gene-environment in teraction predicting children’s mental health: new evidence and a meta-analysis. *Mol Psychiatry*, 11:903–913.
- Longobardi, C., Badenes-Ribera, L. (2019). The relationship between animal cruelty in children and adolescent and interpersonal violence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior* 46, 201-211.
- Lockwood, R., Arkow, P. (2016). Animal abuse and interpersonal violence: The cruelty connection and its implications for veterinary pathology. *Veterinary Pathology*, 53(5), 910–918.
- MacDonald, J. M. (1961). *The murderer and his victim*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- MacDonald, J. M. (1963). The threat to kill. *The American Journal of Psychiatry*, 120(2), 125–130.
- McBurnett, K., Lahey, B.B., Rathouz, P.J., Loeber, R. (2000) Low salivary cortisol and persis tent aggression in boys referred for disruptive behavior, *Arch. Gen. Psychiatry*, 57, 38–43.
- McDonald, S.E., Collins, E.A., Nicotera, N., Hageman, T.O., Ascione, F.R., Williams, J.H., Graham-Bermann, S.A. (2015). Children’s experiences of companion animal maltreatment in households characterized by intimate partner violence. *Child Abuse Neglect*, 50, 116–127.
- McPhedran, S. (2009). A review of the evidence for associations between empathy, violence, and animal cruelty. *Aggress. Violent Behav*, 14, 1–4.

- Mead, M. (1964). Cultural factors in the cause and prevention of pathological homicide. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 28(1), 11–22.
- Miller, E.K., Cohen, J.D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function, *Annu. Rev. Neurosci.* 24, 167–202.
- Monsalve, S., Pereira, É.L., Leite, L.O., Polo, G., Garcia, R. (2019). Perception, knowledge and attitudes of small animal practitioners regarding animal abuse and interpersonal violence in Brazil and Colombia. *Research in Veterinary Science*, 124, 61–69.
- Mota-Rojas, D., Monsalve, S., Lezama- Garcia, K., Mora-Medina, P., Dominguez-Olia, A., Ramirez- Necoechea, R., De Cassia Maria Garcia, R. (2022). Animal Abuse as an Indicator of Domestic Violence: One Health, One Welfare Approach, *Animals*, 12, 977.
- Moul,C., Hawes, D.J., Dadds, M.R. (2018). Mapping the developmental pathways of child conduct problems through the neurobiology of empathy. *Neurosci. Biobehav. Rev*, 91, 34–50.
- Mrug,S., Madan, A., Windle, M. (2016). Emotional desensitization to violence contributes to adolescents’ violent behavior. *J. Abnorm. Child Psychol*, 44, 75–86.
- Narayan, V.M., Narr,K.L., Kumari, V., Woods, R.P., Thompson, P.M.,Toga, A.W., Sharma, T. (2007). Regional cortical thinning in subjects with violent antisocial personality disorder or schizophrenia, *Am. J. Psychiatry* 164 (9) 1418–1427.
- Nielsen, D.A., Goldman, D., Virkkunen, M., Tokola, R., Rawlings, R., Linnoila, M. (1994). Suicidality and 5 hydroxyindoleacetic acid concentration associated with a tryptophan hydroxylase polymorphism. *Arch Gen Psychiatry*, 51(1):34–38.
- Popma, A., Vermeiren, R., Geluk, C.A.M.L., Rinne, T., van den Brink, W., Jansen,Knol, D.L., Jansen, L.M.C., Van Engeland, H., Doreleijers, T.A.H. (2007). Cortisol moderates the relationship between testosterone and aggression in delinquent male adolescents, *Biol. Psychiatry*. 61, 405–411.
- Price, J.L. (2003). Comparative aspects of amygdala connectivity, *Ann. N. Y. Acad. Sci.* 985, 50–58.
- Prino, L. E., Longobardi, C., Settanni, M. (2018). Young adult retrospective reports of adverse childhood experiences: Prevalence of physical, emotional, and sexual abuse in Italy. *Archives of Sexual Behavior*, 47, 1769-1778.
- Raine, A., Lencz, T., Bihrl, S., LaCasse,L., Colletti, P. (2000). Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder, *Arch. Gen. Psychiatry* 57, 119–129.
- Raine, A., Yang, Y. (2006). Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior. *Soc. Cogn. Affect. Neurosci.* 1, 203–213.

- Reif, A., Rosler, M., Freitag, C.M., Schneider, M., Eujen, A., Kissling, C., Wenzler, D., Jacob, C.P., Retz-Junginger, P., Thome, J., Lesch, K.P., Retz, W. (2007). Nature and nurture predispose to violent behavior: serotonergic genes and adverse childhood environment. *Neuropsychopharmacology*, 32:2375–2383.
- Shamay-Tsoory, S.G., Tomer, R., Berger, B.D., Aharon-Peretz, J. (2003). Characterization of empathy deficits following prefrontal brain damage: the role of the right ventromedial prefrontal cortex. *J. Cogn. Neurosci.* 15, 324–337.
- Shirtcliff, E.A., Vitacco, M.J., Graf, A.R., Gostisha, A.J., Merz, J.L., Zahn-Waxler, C. (2009). Neurobiology of empathy and callousness: Implications for the development of antisocial behavior. *Behav. Sci. Law*, 27, 137–171.
- Siever, L.J. (2008). Neurobiology of aggression and violence. *Am. J. Psychiatry*, 165, 429–442.
- Taylor, N., Signal, T.D. (2005). Empathy and attitudes to animals. *Anthrozoos*, 18, 18–27.
- Stefanacci, L., Amaral, D.G. (2002). Some observations on cortical inputs to the macaque monkey amygdala: an anterograde tracing study, *J. Comp. Neurol.* 451, 301–323.
- Terburg, D., Morgan, B., van Honk, J. (2009). The testosterone–cortisol ratio: a hormonal marker for proneness to social aggression, *Int. J. Law Psychiatry*. 32, 216–223.
- Trentham, C. E. (2016). The link between recurrent childhood animal cruelty and recurrent adult interpersonal violence. Master's thesis Tennessee: University of Tennessee.
- Vaughn, M. G., Fu, Q., DeLisi, M., Beaver, K. M., Perron, B. E., Terrell, K., Howard, M. O. (2009). Correlates of cruelty to animals in the United States: Results from the National Epidemiologic Survey on alcohol and related conditions. *Journal of Psychiatric Research*, 43 (15), 1213–1218..
- Volkow, N.D., Tancredi, L.R., Grant, C., Gillespie, H., Valentine, A., Mullani, N., Wang, G.J., Hollister, L. (1995). Brain glucose metabolism in violent psychiatric patients: a preliminary study. *Psychiatry Res* 1995; 61:243–253.
- Volkow, N.D., Tancredi, L. (1987). Neural substrates of violent behaviour: a preliminary study with positron emission tomography. *Br J Psychiatry*, 151:668–673
- Volavka, J. (1999). The neurobiology of Violence: An update. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 11:307–314.
- Volavka, J. (1995). *Neurobiology of Violence*. Washington, DC, American Psychiatric Press
- Wood, J.N., Grafman, J. (2003). Human prefrontal cortex: processing and representational perspectives. *Nat. Rev. Neurosci.* 4, 139–147.